

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08791

MENDELE MOYKHER SFORIM

Samuel Niger

•



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org



ש . נ י ג ע ר

מענדעלע מוכר ספרים

זיין לעבן, זיינע געזעלשאפטלעכע
און ליטערארישע אויפטואונגען

מיטל-מערב ראיאן יידישע קולטור
געזעלשאפט ביכער אויסגאבעס

פ א ר ל א ג ל . מ . ש ט י י , ש י ק א ג א

מיטל-מערב ראיאן יידישע קולטור געזעלשאַפֿט
ביכער אויסגאַבעס דורך דעם פאַרלאַג ל. מ. שטיין, שיקאַגאָ.
געדרוקט אין פּוּפּצן הונדערט עקזעמפּליאַרן.
געזעצט און געדרוקט אין דער דרוקעריי פּוּן פּאַזי-שאַולזאַג,
19 וועסט 21טע גאַס, ניו-יאָרק, אין דעם יאָר ניינצן הונדערט
זעקס און דרייסיק. ניו-יאָרק, תּרצ"ז.

Copyright 1936 by
SAMUEL CHARNEY, New York, N. Y.

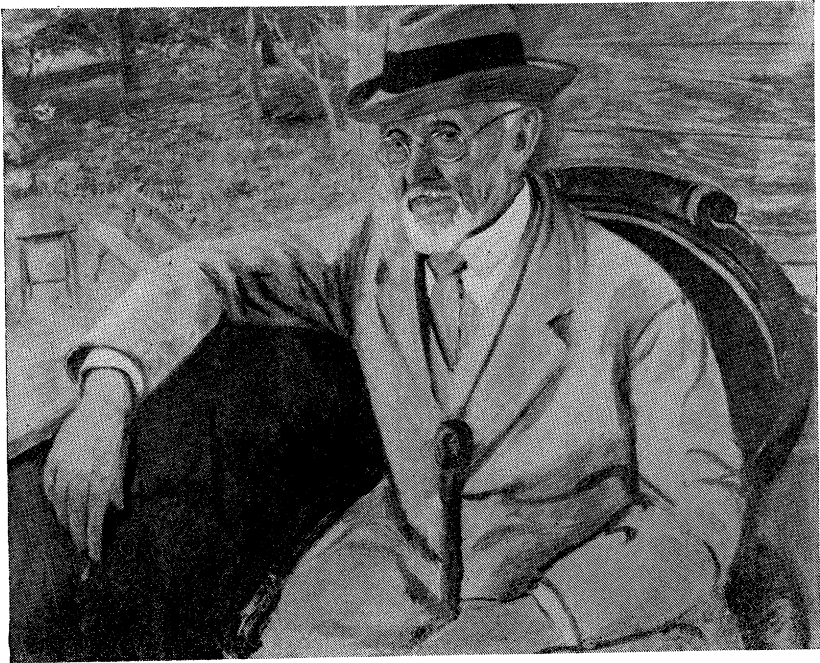
Printed in U. S. A.

234 

S. N I G E R — MENDELE MOICHER SFORIM
(SHOLEM YANKEV ABRAMOWITCH)
HIS LIFE, HIS SOCIAL and LITERARY ACHIEVEMENTS
Y I D D I S H C U L T U R E S O C I E T Y
L. M. STEIN, PUBLISHER, CHICAGO, ILL., 1936

— פאר איינציקע קאפיטלעך אינם דאזיקן בוד זיינען בא' נוצט געווארן ארבעטן, וואס זיינען געשריבן געווארן בא' פאר' שיידענע געלעגנהייטן און אין פארשידענע צייטן צווישן 1910 און 1936. אבער יענע אלע, קריטישע אדער ביאגראפישע, אפהאלדונגען וועגן מענדעלע מוכרספרים זיינען שטארק גע' ענדערט אדער גאר אינגאנצן איבערגעארבעט געווארן איידער זיי זיינען אריינגענומען געווארן אין דעם אדער יענעם קאפיטל פון דער דאזיקער מאנאגראפיע. איר ציל איז א טאפלטער; ערשטנס, צו פרואוון איבערגעבן דעם לעזער דאס בילד, וואס איר פארפאסער האט זיך געשאפן פון מענדעלעס לעבן, זיינע געזעלשאפטלעכע און ליטערארישע אויפטואונגען, ווי אויך פון דער שייכות, וואס איז דא צווישן זיין לעבנסגעשיכטע און זיין געלעזשאפטלעך ליטערארישן שאפן און צווייטנס — אויפ' צודעקן די אומבאגרינדעטקייט פון דער, לעצטנס, פאפולער געווארענער אויפפאסונג, אז דעם ז י י ד נ ס סאציאלער ראדיקאליזם פארט זיך ניט מיט זיין קולטורעלן טראדיציא' נאליזם און אז זיי שטאמען פון צוויי גאר פארשידענע פעריאדן אין דער געשיכטע פון זיין קינסטלערישער אנטוויקלונג. אין די געהעריקע שטעלן פונם בוד ווערט געוויזן, אז מענדעלע מוכרספרים האט אין משך פון זיין נ א נ צ ו ליטערארישן לעבן פאראייניקט אין זיך סאציאלע קעמפערשיקייט מיט שני פערישער טרייהייט צו ירושה, נישט פילנדיק קיין סתירה צווישן זיי.

— אין עטלעכע פאלן, וואו עס ווערן ציטירט מעקססו, וועלכע זיינען לכתחילה געשריבן געווארן ניט אויף יידיש, זיינען באנוצט געווארן איבערזעצונגען, וועלכע זיינען נישט געמאכט געווארן פונם פארפאסער, קאן ער נישט גארנאמירן ניט זייער פינקטלעכקייט, ניט זייער ליטערארישקייט. דאס בילד פון מענדעלע מוכר ספרים אין דעם דאזיקן בוד, איז א רעפראדוקציע פון א קונסט־פארטרעט, וואס י. טעפער האט געמאלן א קורצע צייט פאר מענדעלעס טויט. — די חברים פון דעם מיטלימערב ראיון-קאמיטעט פון דער יידישער קולטור געזעלשאפט, וועלכע האבן גענומען אויף זיך די מי ארויסצוגעבן דאס בוד, ווי אויך ח' ליפע לעהרער, וועלכער איז מיר שטארק באהילפיק געווען אין דער קארעקטור — א הארציקן דאנק.



מענדעלע מוכר ספרים



Portrait of [Name]

א י נ ה א ל ט

- 13 צו מענדעלעס הונדערסטן געבורטסטאָג
עפענונג
- 23 קינדערייַזן
געבורטסשטאט, עלטער, רביים, חברים.
- 42 נאָכן פּאָטערס טויט
ישיבות—וואַנדער-יארן—טינקאוויטש—צ. דיק אין קאפּוליע—
סלוצק—וויילנע—מעלניקי.
- 53 אַ נסיעה אין בויד
אברהם דער קרומער—פון שטאט צו שטאט—שנאָרעריי—
וואַנגעניש—רעטונג.
- 60 אין קאָמענץ-פּאָדאָלסק
באקאנטשאַפט מיט א. ב. נאטלאָבער—לערער-דיפּלאָם—
ליטעראַרישער דעביוט—חתונה און נט.
- 65 ערשטע ליטעראַרישע טריט
„אַ בריוו וועגן דערציאונג“—אַבראַמאוויטשעס שייכות צו
פּדראַאַניק—ליבשאַפט צו קינדער—ליטעראַרישער דעביוט.
- 72 פון קאָמענץ-פּאָדאָלסק קיין בערדיטשעוו
קאָמענצער „תּפּיסה-יארן“—פון קאָמענץ-פּאָדאָלסק קיין בער-
דיטשעוו—צווייטע פּרוי—ביים שווער אויף קעסט—געזעץ-
שאַפּטלעכע טעטיקייט—פון קינדער-דערציאונג צו פּאָלקס
דערציאונג—פון אַרטיקע צו אַלגעמיינע אויפגאַבן.
- 78 פון מליצה צו רעאַליזם
„משפּטי-שלום“—פון מליצה צו רעאַליזם—א. צ. קאוונערס
און ש. י. אַבראַמאוויטשעס רעאַליזם—ראַדיקאַל אין סאַציי-
אַלע—און קאנסערוואַטיוו אין רעליגיעזקולטורעלע פּראָג-
דייטש אַדער רוסיש?—„עין משפּט“—„תּולדות הטבע“—
„האַבות והבנים“.
- 88 פון העברייאיש צו יידיש
יידיש אָן יידישיזם—יידיש—די שפּראַך פון די פּאָלקס
מאַסן, די שפּראַך פון לעבן—די קינסטלערישע און די
סאַציאַל-עטישע מאַטיוו פון זיין איבערגיין צו יידיש—
זיין יידיש—אַ שפּיגל פונם יידישן לעבן—יידישע קלאַנגען,
יידישע תּנועות—יידיש אויף צוויי שפּראַכן.
- 101 די ערשטע יידישע דערציילונגען
„דאָס קליינע מענטשעלע“—פון ש. י. אַבראַמאוויטש ווערט
מזעלע מוכער ספרים—דער ערשטער נוסח—די פּאָפּולאַר-
ריטע פון דער ערשטער דערציילונג—„דאָס ווינטשפּיגל
געריל“—ערשטע רעדאַקציע—מענדעלעס טעמע—לערנט,
וועט איר נילקלעך זיין?—זיין מאַטעריעלע לאַגע.
- 107 „די טאַקסע“
עפּנטלעכע אַרויסטערטונגען עגנו קהלשע רעדאָפּירער—די
טאַקסע אַדער די באַנדע שטאַטבעליטובות“—די בערדי-
טשעווער העלדן פון דער „טאַקסע“—די טאַקסע אין די
ווערק פון י. ב. לעווענאַז און א. מ. דיק—„אַ פּיק
טאַז . . . עס זאַל אויסרינגען דער אייטער“—אַרעס און
רויף—אַ קערעווע געטאַן די השכלה אויף לינסק—פּויליש
סוירה“—פּין משכילישע איינפּלערונג צו סאַציאַלן קאַמף.
קאַמף פאַר די מאַסן—וועקער—אַ פאַרשפּיגל, נישט קיין
אַפּשפּיגלונג פון ליבה—דער איינדרוק פון „דער טאַקסע“.
— מענדעלע מוז פּאַרגאַזן בערדיטשעוו.

122 **"די קליאטשע"**

פון בערדיטשעו קיין זשיטאמיר—די שיינע נאטור—צו פרנסה קומט עס נישט".—מענדעלע וויל ווערן א ראבינער—א צו ראדיקאלע דרשה—"די קליאטשע"—פון דער מאטע צו דער באציע—פון רחמנות צו ליבע—אינגעווען ניקסמע באפרייאונג—"די טאקסע" א.ו.וו. "די קליאטשע". אוניווערסאלע מאטיוון—"דער רושם פון "דער קליאטשע"—מאטעריעלע קאנע.

"פישקע דער קרומער"—און ווי מענדעלע האָט

139 **געארבעט**

א מעשה פון יידישע ארעמעלייט—דער ערשטער נוסח פון "פישקע דעם קרומן"—"איבער א ווערק באדארף מען שוויצן"—די אזורים פון מעקן—פיר נוסחאות פון "פיש קע"—א פארגלייך—וואס מענדעלע האט געטאן מיט יידיש—מענדעלע—און יידישע משכילים—א סיסטעם פון קליינע אזערעס—דער טייל און דאס גאנצע.

154 **מענדעלע אין פערזן**

"וודל", "זמירות ישראל", "פרק שירה"—מענדעלע אין גלייכ זייטיק אין רעוואלוציאנער און טראדיציאנעל—ארכאיוו—נינג און ארכאאישקייט—פערזאנליכע און דער יידישער ליטעראטור—מיט די גענראמע ווערק ווערט זיך מענדעלע צו די פארציטיקע יידן און יידענעם—ויער באדייטונג איז נישט קיין קינסטלערישע, נאר א שפראך און קולטור היסטארישע.

161 **צווישן קאמף און קונסט**

שפראכלעכער און אלגעמיינער קינסטלערישער וואוקס—צוויי עפאכעס: קאמפאזיציע און עפאכע פון קונסט—"די קליאטשע" און "קיצור מסעות בנימין השלישי"—נישטא קיין שארפע גרעניצליניע—א צייט ווען ר' יוחנן בן זכאי ווערט יוחנן פון גיש חלב—די נאטור ביי מענדעלע לען—די קינדער—די פאלקסמענטשן—צווישן קאמף און קונסט.

172 **קיצור מסעות בנימין השלישי**

אויפן גרעניץ צווישן צוויי תקופות—א בוך איז—ווי מען לייענט עס—"קיצור מסעות", ווי א סאטירע; "קיצור מסעות", ווי א הומאריסטיש ווערק—הקדמה—שמעלן, וואס דערמאנען אן, דער טאקסע" און "דער קליאטשע"—מאדעל און מאטיוו פון בנימין השלישי—נישט רב ישראל, נאר כל ישראל—א פארארבע אויפן נייסטקן יידישן לעבן—טראפנס המאר אין דער סאטירע—דאס, מילך שטעבדיקע געלעכטערל"—די טבע איבערצוקומען מענטשן—ווי פון איין גוס"—בנימין—און דאן קיכאט—בנימין און מענדעלע—די פירערשאפט און די מאסע.

188 **שמילשמאנד אין מענדעלעס שאפן**

מענדעלע הערמאזיף צו שרייבן—וואס איז געשען?—פאמיר ליענאוויטשענרן—מענדל דער געלער פון "דער טאקסע"—א משפחה זאלבעדיגן—פון זשיטאמיר קיין אדעס—מאטע ריעלע זיכערקייט—ניט-פארהיילטע וואונדן—נייע באמאזאני דען צו קינג א דערלויבניש איף א צייטונג—קארעספאנע געזי מיט פראפ, בעזוסאנאו—סאיין נישט באשערט געווען מענדעלען צו ווערן א זשורנאליסט—צוריק צו זיין קונסט.

200 **צוריק צו ליטעראטור**

יוביליי פון 25 יאר ליטערארישע טעטיקייט—די ערשטע קריטישע אפשאצונגען פון מענדעלעס שאפונגען—"דער פריזיוו"—די שטימונג נאך די פאנראמען פון די סאטירע יארן—צוריק צו די אלטע פארשינען—פון "שמעכעדיקן" צום "מילדן" געלעכטערל.

205 "א סגולה צו די יידישע צרות"

דער פּינסקערס, אויטאָמאָספּיאַציאָן—איין מענדלעך גען ווען אויס. עהאַלטן?—זיין באַציאָנג צו פּאַרטיע—א ייד מיט אַ צוגעלעפּטן עפּטל" און גלאַט אַ ייד—איין דער השַכְּלָה צייט און נאָך די פּאַגראַמען פּון די 80ער יאָרן—זיין באַציאָנג צו חבתי ציון—"א סגולה צו די יידישע צרות".

218 אויפבליצייט

צוריק צו העברייאיש—נייער העברייאישער סאָל—נייע דערציילונגען—פאַרבינדונגס דינג צווישן אונדזערע ביידע ליטעראַטור—צוריק קיין גלופסק—נייע וואַריאַנטן פון "פּישקע דער קרומער" און "ווינטשפּינערל"—העכסטער שטאַפל פון פּרוכטבאַרקייט—ערשטע קריטישע אַפּשאַצונגען—ש'דערער, נישט דערציילער—היסטאָריקער—אַקטועלע אַדער אַמאָליקע טעמעס?—די קליאַטשע" און "דער פּרינץ"—נישט דער קאַבצאַנסקער, נאָר קאַבצאַנסק—"די יידישע קאַמעדיע"—א יוסיפּון—אויפבליפּעריאַד.

231 אין קרייז פון זיינע פריינט

אויפּגעוואַכטע ענערגיע—א קרייז פון פּריינט—פאַרלעזונג נעשפּרעכט, שפּאַצירן—אינדרוקן פון זיינע פּריינט און פאַרערער—זיין פּערזענלעכקייט—זיין פּיאַקייט צו פאַרשטעלן זיך—זיין ווירקונג—שלום עליכם רופט אים און "וידע" — זיין אויסזען — אינעווייניקסטע ראַנגלעניש— "שלמה ר' חייםס"—באַראַקטער און ווערט פון אויטאָביל—אַנראַפּיע.

240 לעצטע יאָרן

פאַרוואָס איין "שלמה ר' חייםס" געבליבן נישט פאַרענדיקט—ווינציק פּרייע צייט—אַדעסער פּאַגראַם—רייזע קיין אויס לאַנד — קאַנסטאַנט נאַפּאַל — שווייץ — באַרוואַקונג — באַגעגענישן מיט שרייבער—פאַרלעזונגען אין די סטודענט־שע קאַלאַגיעס—צוריק אין אַדעס—אויסגאַנג פון אַלע ווערק איהר העברייאיש און איהר יידיש—ניט אויטאָריטעט אַזע ריקאַנער און ס.אַכע—פּראַטעסטן—הכנות צום 57טן גע' בורסטאָג—טריאומפּ־רייזע איבערן יידישן תּחום—75 יע' ריקער יוביליי—פּייערונגען אין אַדעס און אין דער גאַנצער וועלט—די פּייערלעכע באַגריסונגען און מענדעלעס ענטפּער—באַנייטע טעטיקייט—שטילע פּייערונג פון 180טן געבורטס־טאָג—קראַנקהייט—איין שפּיטאַל—לעצטע שמועסן—לעצטע טעג.

257 פאַרגייערס און נאַכגייערס

אייראָפּיאַיש־רוסישע איינפלוסן—יידישע השפּעות—מענדעל'ס לעס פאַרגייערס אין דער השַכְּלָה צייט: י. ב. לעווינסאָן, י. אַקסענפּעלד, א. מ. דיק—א גרויסער נעמער, נאָך אַ גרעסערער געבער—מענדעלעס ווירקונג אויף ח. נ. ביאליק, ז. שניאור, י. ד. בערקאוויטש, ענגון, אליעזר שטיינבאַרג, ש. בוציון, שלום אש. דוד בערגעלסאָן—מענדעלע—און די איבעריקע צוויי קלאַסיקער—אַנאָלי פון שייכות צווישן מענדעלען און שלום עליכטען, פון איין ווייט, מענדעלען און פּאַז, פון דער צווייטער ווייט—שלום עליכטס ווידע, ווי אַ קינסטלער, פרצעס, ווי אַ דענקער—שלום עליכטס און פּרץ—און איין פּערוואָן—צווייגעשטאַלטיקייט—שלום.

291 אַנמערקניגען

מענדעלע מוכר ספרים

1936—1836

צו מענדעלעס הונדערטסטן געבורטסטאָג

1936—1836

ע פ ע נ ו נ ג

י"א אידן איז דאָ אַן אַלטער מנהג :

לערנען צו יאָרצייט א פרק משניות און דערנאָך זאָגן קדיש — פאַר דער נשמה פון דעם געשטאַרבענעם. דאָס איז אַ שיינער מנהג. דאָס איז אַן אויסדרוק פון עפעס אַ מין גייסטיקן זיך פאַראייניקן מיט דעם נאָענטן מענטשן נאָכן טויט. און עס וואָלט געווען גוט, ווען מיר זאָלן אויך אין מענדעלעס געדענק-יאָר, בעת דער פייערונג פון זיין הונדערטסטן געבורטסטאָג, לערנען, אויב נישט אַ פרק משניות, איז אַ פרק מענדעלע. קיין זאָך פאַסט זיך נישט פאַר אים אַזוי גוט, ווי לערנען.

די, וואָס האָבן אים זוכה געווען צו קענען, דערציילן, אַז תמיד, ווען מען פלעגט קומען צו אים אַהיים, פלעגט מען אים דערוויסן לערנענדיק. (אגב, זיין ריידן, זיין שיחת-חולין איז אויך געווען אַ שטיק תורה). אַלטע ספרים אָדער נייע, פאַרציטיקע געדאַנקען, אָדער היינטוועלטיקע — פאַר אים איז אַלץ געווען אַלט און אַלץ נייע. אַ גייסט, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפט איינע פון די עלטסטע קולטורן אין דער וועלט און איז נישט געווען פרעמד דער היינטיקער קונסט און וויסנשאַפט, פילט נישט שאַרף דעם גרעניץ צווישן אַלט און נייע. אונטער זיין בליק הויבן אַן גרינען בלעטער, וואָס זעען אויס צו זיין פאַרוועלקט ; אין דעם יינגסטן בלאַט שפירט ער זאַפטן פון אַלטע וואַרצלען.

עס איז נישט געווען נאָך אַ שרייבער ביי אונדז אין דער לעצטער-טער תקופה, וואָס זאָל אין אַזאַ פולער מאָס, ווי מענדעלע, האָבן פאַר-

אייניקט אין זיך דאָס געירשנטע און דאָס מאָדערנע, דאָס אָנגענו-
מענע און דאָס רעוואָלוציאָנערישע. ווען ער האָט באַזוכט ווילנע
— אַזוי דערציילט מען — האָט מען אים אונטערגעטראָגן, פון איין
זייט, אַ ספר-תורה און פון דער אַנדער זייט — אַ רויטע פּאַן...
האַבן אַנדערע אפשר געזען אין דעם אַ סתירה. פאַר אים אַליין
איז דאָס שטיין העכער פון אַלט און ניי געווען נאַטירלעך. עס איז
אין אים געווען פּלאַץ פאַר ביידע זאַכן. דער קינסטלער אין אים
האַט גערן אויפגענומען די עלעמענטן פון איינגעשטעלטן און איינ-
געפונדעוועטן נוסח: דער דענקער — די פרישע און תמיד זיך
באַנייענדיקע איינדרוקן פון לעבן. מיט דעם גרינעם זאַפט פון נייער
לעבנסדערפאַרונג האָט ער אָפּגעפּרישט פאַרגליווערטע פאַרמען פון
שפּראַך און סטיל; מיט דער הילף פון אַלטע איינגעשטעלטע פאַר-
מען האָט ער צוגעגעבן פעסטקייט און שטאַנדע האַפטיקייט זיינע נייע
דרייסטע אידיען. ער האָט באַקעמפט די פאַרגאַנגענהייט מיט דעם
געווער פון איר אייגענער טראַדיציע. ער האָט באַנוצט דעם צע-
מענט — דעם סטיל — פון עבר צו באַפעסטיקן די ציגל פון אַ
נייעם בנין.

טוט דאָס אייגנטלעך יעדער עכטער שריפטשטעלער.

יעדער אמתער שאַפער איז פאַרוואַרצלט אין די טיפענישן פון
אַמאָל, כאַטש אויבן איז ער אַ יונג-אויפגעבליטער צווייג. אין יעדן
פּיאַנער לעבט אַ כוח, אַ ירושה פון דורות. יעדער רעפּאַרמאַטאָר
פאַרקערפערט מיט זיך אַליין אַ טייל פון דער טראַדיציע, קעגן וועל-
כער ער רעוואָלטירט... אָבער מענדעלע האָט גאַר אויף אַ באַזונ-
דער שעפּערישן אופן באַהעפט אין זיך די פאַרצייטיקייט מיט דעם
גייסט פון זיין תקופה. מיט אַ דורשט אין האַרצן און אַ ברכה אויף
די ליפּן האָט ער געטרונקען פון די אַלטע טיפע קוואַלן, פעט און
פּרוכטבאַר מאַכנדיק אונדזער נייע ליטעראַטור.

אין די בגדים פון אַן אַלטפּרענקישן פּאַקנטרעגער, אין אַ פאַר-
צייטיקן וואַגן מיט אַ צעריסענער בויד, געשלעפט פון אַן אַלטער
קליאַטשע, — האָט ער זיך געלאָזט אויף נייע וועגן. ביי אים איז
דער עיקר געווען די עכטיקייט און דער טעם פון דעם פּרישן גע-
טראַנק. וואָס איז שייך צו דער כלי, האָט ער דוקא ליב געהאַט, אַז

זי זאל זיין אַביסל אַ געניצטע ... אפילו אַ נאָמען האָט ער זיך אויסגעקליבן אַן אַמאָליקן ...

ש ל ו ם י ע ק ב אַ ב ר אַ מ אַ ו ו י ט ש — אין דעם „גויאישן“ היטל מיט דער קאָקארדע פון א „קאָזיאָנעם“ לערער — וואָלט געווען אַ צו פרעמדער און ניט־פּאַסיקער נאָמען פאַר איינעם, וואָס האָט געוואָלט ריידן צו זיין פּאַלק, ווי אַן אייגענער מענטש, ווי אַן אַלטער גוטער פּריינט. מיט דעם אויסזען פון א מ ע נ ד ע ל ע מ ו כ ר ס פ ר י ם איז אים לייכטער געווען צוצוקומען צום יידישן כלל. אין דער געשטאַלט פון מענדעלע מוכר ספרים איז פאַר אים נאָטירלעך געווען צו קוקן אויפן יידישן לעבן פון אינעווייניק — און דאָך אַביסל ווי אַ זייטיקער. איז דען דער פּאַקנטרעגער, וואָס האָט זיך צעלייגט מיט זיינע ספרים, בענטשערלעך און תּחינות אין שול אויפן לאַנגן טיש — נישט געווען אי אַן אורח, אי אַ הי־מישער? אַזוי איז אויך מענדעלע מוכר ספרים געבליבן אַן אינע־חייניקסטער, שטייענדיק אַן א זייט.

ער האָט נישט געדאַרפט ווערן קיין מענדעלע מוכר ספרים, כל זמן ער האָט געשריבן העברייאיש. פאַר די לעזער פון „האַבות והבנים“ אָדער „משפט שלום“ האָט ער זיך געקאָנט ווייזן אַנגעטאָן „דייטש“ און אפילו מיט א „קאָקארדע“ אויפן היטל. זיי זיינען געווען אַזעלכע משכילים, ווי ער. זיי זיינען, אזוי ווי ער, שוין געווען אַביסל אַפּגעשיידט פון פּאַלק. אבער דער נייער עולם, דער עולם וואָס אַבראַ־מאָוויטש האָט פאַר אים אַנגעהויבן שרייבן יידיש, — דאָס האָט גע־זאָלט זיין דאָס פּאַלק אליין. קומען צו אים, ווי א „דייטש“, האָט דער פאַרפּאַסער פון „דאָס קליינע מענטשעלע“ נישט געקאָנט. צום פּאַלק האָט ער געוואָלט ריידן נישט בלויז אויף דער שפּראַך פונם פּאַלקסמענטשן, — ער האָט געוואָלט ריידן צו אים מיט זיין שטיים, מיט אַלע זיינע גענגלעך און פּאַסטעמפּקעס. ער האָט געוואָלט קומען צו אים, ווי דער וואַנדערנדיקער מוכר ספרים, וואָס כאַטש ער איז אויסגעווען אַ וועלט און ברענגט נייעס פון מרחקים און קען זיך אפילו מיט מחברים, איז ער דאָך אַ ייד ווי אַלע יידן, אַ ייד, וואָס טראַגט אַ באַרד מיט פּאות, דאָונט אין אַ טלית און תּפילן.

און נאך א זאך איז געווען, וואס צוליב איר האט ש. י. אב-ראמאזויטש זיך באוויזן פאר דעם יידיש-לעזער אין דער געשטאלט פון א מענדעלע מוכר ספרים.

דער מוכר ספרים האט געהאט צו טאן נישט נאר מיט כל תפוצות ישראל, ער האט געהאט א שייכות צו אלע ריכטונגען, צו אלע שטרעבונגען פון דעם יידישן פאלק. אין שול צום דאווענען האט ער איבערן גרויסן טיש טאקע אויסגעשפרייט נאר גמרות, שאלות ותשובות, מוסר-און-דרוש-ספרים, סידורים און תחינות, — אבער אונטן, טיף באהאלטן אין זאק, האט ער שוין אויך געהאט עפעס פאר די זיידענע יונגע לייטלעך, די משכילים; ער האט געהאט פאר זיי טריף-פסולען, ער האט געהאט „סחורה“ נישט פאר איין סאָרט יידן, נאר פאר אלערליי יידן — היינטוועלטיקע אזוי גוט, ווי אלטפרענקישע.

אָט פאַרוואָס דער פאַרפאַסער פון „דאָס קליינע מענטשעלע“ האָט נישט געוואָלט זיין דער משכיל ש. י. אַבראַמאָזויטש, ווען ער האָט אָנגעהויבן שרייבן יידיש, נאָר דער מוכר ספרים, וועלכער האָט אין זיינע „פעק“ אי השכלה, אי תורה, דער מוכר ספרים, וואָס נישט נאָר מיט זיין נאָמען און מיט זיין פרנסה — אויך מיט זיין שטייגער ריידן, מיט זיין שטיין און גיין, מיט זיין גאַנצן הילוך איז ער אי אַן אייגענער, אַ היימישער, אי אַ גאַסט אין שטעטל, אַ גאַסט, וואָס אונטער זיינע אַלטמאַדישע, קליינ-שטעטלידיקע קליידער ברענגט ער נייעס און דערציילט חידושים פון דער גרויסער וועלט...

אַ גרויסער פּאַרעם, וואָס האָט געוואָלט מאַכן דעם איינדרוק פון טרייקייט צו טראַדיציע — דאָס איז געווען מענדעלעס שאַפן...

דאַרפן מיר זיך נישט שרעקן פאַר דער פאַרעלטערטקייט פון זיין נוסח. דאָס איז אַן אַלטקייט, וואָס ער האָט מיט אַ כיוון אויף זיך אַרויפגעצויגן...

אגב, איז א שטיל קערנדל, וואס ליגט אויפן טונקעלן דעק פון אן אַלטער כלי, אַמאָל אויך געשמאַקער, געווייזטער. און אויפן שטילן דעק פון מענדעלעס אַלטער כלי ליגן אַן א שיר זאַפטיקע קערנדלעך...

זיין אַלטגעבאַקן יידיש איז נאַרהאַפטיק, עס איז געבויט פון ירושה-מאַטעריאַל, אָבער ס'איז ני-געבויט ... ליינענט (אין „ווינטש-פינגערל“): „... נאָר ווי זאָגט מען עפעס ביי אונדז אידן: וואו צוויי איז אויך אַ דריטער, און מיט דעם דאָזיקן כלל שטעקט אַ ייד, נעבעך, אַריין דעם לעפל צו יענעם אין שיסל, שטופט זיך אַריין, וואו ס'איז ענג, קריכט אַריין מיט אַ פּוס צו יענעם אין ביטל, כאַפּט אַ קוק צו יענעם אין מחזור, שפּאַרט זיך צו ווי עס איז צו יענעם אויפן געלעגער, קוועטשט זיך אַריין אין אַ בויד צווישן פּיל אַנגע-זעצטע פּאַרשוינגען און שטערקעט נעבעך, אַפּ אַזוי דאָס גאַנצע לעבן. עט, וואָס מאַכט עס אויס? אַבי איבערקומען, אַבי אַפּפּטרן, משטיינס געזאַגט, דאָס עסן, אַבי כאַפּן אַ דרעמל, אַ נאַכט איבערצולעבן, אַבי יוצא זיין און ווי ס'איז דערהאַלטן די נשמה“ ... זיינען עס נישט קיין פּאַרטיקע ציגל, אַרויסגענומען פון דעם אַלטן בנין פון דער יידישער פּאַלקסשפּראַך, פון די יידישע גלייכווערטלעך? אָבער אין וואָס פּאַר אַ נייער אַרדענונג ער האָט אַט די שוין לאַנג-אויסגעפּו-רעמטע און פּאַרטריקנטע שטיקלעך ליים אויפגעשטעלט! מיט וואָס פּאַר אַ נייעם צעמענט ער האָט זיי פון סניי באַהעפט איינס מיט דאָס אַנדערע! „צושפּאַרן זיך“, „כאַפּן אַ דרעמל“, דערהאַלטן די נשמה“ — דאָס פּאַלק זאָגט עס, נישט מענדעלע, אָבער ביים פּאַלק זיינען עס בלויז שטיקלעך און ברעקלעך לעבנס-שטייגער, שפּראַך-שטייגער; ביי מענדעלען איז עס אַ גאַנצע פּסיכאָלאָגיע, אַ גאַנצע לעבנס-פּילאָזאָפּיע! אין פּאַלקס-אוצר האָבן די ווערטלעך זיך געוואָלגערט און געהאַט נאָר אַ באַגרעניצטן זינען; מענדעלע האָט זיי אויפגעוויבן, אויפגעזאַמלט, אויסגעשייערט און געגעבן זיי אַ נייעם גלאַנץ, אַריינגעהויכט אין זיי אַ נייעם לעבנס-אַטעם, אַ נייע נשמה.

אַזוי איז מענדעלע זיך באַגאַנגען מיט יידיש, אַזוי האָט ער (שפּעטער) געטאַן אויך מיט העברייאיש. אויך דאָרט האָט ער אַלטע שטיקלעך מליצה, אַלטע מאמרים אַדער מדרשים ניי געטייטשט. אויך דאָרט האָט ער אַפּט אין אַלטע פּסוקים געפונען נייע תורה. און נישט נאָר דאָס אַליין.

ער האָט גענומען די אַלטע יידישע שפּראַך און זי באַפּרייט פון די אַנגעוואָקסענע ווילדקייטן. ער האָט דעם גאָרטן פון יידיש

מענדעלע מוכר ספרים

אויסגעיעט, און די אלטע פלאַנצונגען האָבן גענומען וואַקסן מיט אַ נייער קראַפט.

ער האָט, פאַרשטייט זיך, נישט געשאַפן די געזעצן, די כללים פון אונדזער לשון; זיי האָבן געלעבט און זיך אַנטוויקלט אין דער שפּראַך גופא; אָבער ער האָט זיי אויסגעפונען, אויפגעדעקט, אַרויסגעבראַכט; האָבן זיי אַנגעהויבן ווירקן שטאַרקער און אויף אַ מער געלייטערטן אופן, ווי פריער, ווען זיי זיינען געווען פאַרשטעלט, פאַרבאָרגן און ווילד פאַרוואַקסן.

מענדעלע האָט אָפּגעווישט דעם שטויב, אַנגעשמירט מיט אויל און פעסטער געמאַכט די שרויפן אין דעם אַלטן מעכאַניזם פון יידיש, איז ער געוואָרן אַזוי ווי אַ נייער. צוליב דער נייקייט איז ער אַביסל צורישטיף, צו אַנגעצויגן, אָבער דאָס איז געווען נויטיק כדי ביי צוקומען די פריערדיקע אָפּגעלאַזנקייט...

מענדעלע האָט געמאַכט אַ הויכן צאַם אַרום דער יידישער שפּראַך. זי איז געווען אַ פעלד, וואָס יעדער האָט געטראָגן מיט די פיס, איז נויטיק געווען אַ צאַם, נישט נאָר אַן אַקער מיט זריעה, און דאָס איז געווען דער וויכטיקסטער אויפטו פון דעם נייעם גערטנער פאַר דעם אַלטן גאַרטן.

אָבער נישט נאָר דאָס אליין האָט מענדעלע געטאָן פאַר יידיש. ער האָט אויפגעזאַמלט די אוצרות פון אַלע דיאַלעקטן פון יידיש, די אוצרות פון ליטוויש, וואַליניש, צום טייל פּויליש, אַזוי ווי ער האָט אין העברייאיש צונויפגענומען אַלע לעבנס־פּיאיקע עלע־מענטן פון די פאַרשיידענע היסטאָרישע תקופות (תנ"ך, משנה, אגדה א. א. ו.).

ער האָט געזוכט צו שאַפן אַ נייעם אַלגעמיינ־ליטעראַרישן יידישן סטיל, אָבער ער האָט זיך דאָ אויך סומך געווען אויף אַן אַלטער טראַדיציע — דער טראַדיציע פון דער יידישער ליטעראַטור פאַר דער השכלה־צייט. יידיש האָט דאָן שוין געהאַט אַן אַלגעמיינ־ליטע־ראַרישן נוסח, — דעם נוסח פון די מוסר־ספרים, פון דעם טייטש־חומש, פון די תחינות, פון די פאַלקס־מעשות. אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, אין אָנהויב פון דער השכלה־צייט, איז אָבער דער אַלטער עברי־טייטש־נוסח געווען שוין צו פאַרעל־

טערט. עס איז נויטיק געווען אַ נייער לייטער אַרײַנצולײַגן די ערשטע השכלה-שרייבער — אַזױנע, װי עטינגער, אַשטייגער — זײנען נישט בכוח געווען אים צו שאַפן, אַדער זײ האָבן אים נישט געוואָלט שאַפן, מחמת ייִדיש איז געווען פֿאַר זײ נאָר אַ צײטװײליק קאַמפּס-מיטל, נישט קײן אײדעלער אינסטרומענט פֿון קינסטלערישן געדאַנק. דער מײסטער פֿון דעם נײעם ייִדישן בוך-לשון איז געוואָרן מענדעלע. אויך דאָ האָט ער גע-טרונקען, װי געזאַגט, פֿונם אַלטן קוואַל — דעם עברייטיש-ש-נוסח. עס איז נישט סתם אַזױ אַ חנדל, װאָס ער געברויכט אַפט װערטלעך און גאַנצע פֿסוקים פֿון אַמאָליקן ייִדיש. אויך איז עס נישט אַלע-מאָל אַ פֿאַראַדיע — אַפט זײנען עס די מוסטערן, װעלכע האָבן אים געהאַלפֿן אויסשמײדן דעם נײעם אַדער, ריכטיקער, באַנײט ייִדיש.

ער האָט באַנײט ייִדיש און דעם רעספּעקט צו ייִדיש דורך אַלט-קײט — דורך דעם, װאָס ער האָט אַרײַנגעבראַכט אין דער נייער ייִדישער שפּראַך דעם גײסט פֿון ירושהדיקײט, פֿון אײנגעפונדעוועט-קײט, פֿון פֿסוקימדיקײט. אָבער נישט בלױז אין דער שפּראַך, אויך אין דעם תּוך פֿון זײן שרײבן האָבן זיך געפֿאַרט אַלט און נײ.

זײן טעמע — דער פֿאַרשאַלטענער פֿרײַנד, די קליאַטשע, די כנסת ישראל — איז די אַלטע און אײביקע טעמע פֿון אונדזער ליטעראַטור. ער האָט גענומען אַט די אַלטע דור-דורותדיקע פֿראַגע און זי באַלױכטן מיט דעם ליכט פֿון נײע אײדיען, פֿון די אײדיען, װעלכע ער האָט געהאַלפֿן אַרײַנברענגען אין אונדזער באַ-װאוסטזײן.

די אײדיע פֿון יושר איז נעווייניק אין דעם ייִדישן לעבן, װי אויך די אײדיע פֿון רעכט פֿאַר ייִדן, װי אַ פֿאַדערונג פֿון דעם אױפגעװאַכטן מענטשלעכן שטאַלץ — איז פֿאַר אונדז אײצט אַ זעלבסטפֿאַרשטענדלעכקײט, אָבער דאָן, מיט אַ זעכציק-זיבעציק יאָר צוריק, איז עס געווען אַ נײעס. דערהױפּט איז געווען נײ דער אײמפּעט, דער פֿאַטאַס, מיט װעלכן אַט דער אַלטער נבײאישער גײסט האָט בײ מענדעלען געפונען אַ נײעם אױסדרוק. בײ קײנעם פֿון די פֿרײערדיקע השכלה-שרייבער איז, אשטייגער, די „טאַקסע“, װעל-

כע איז קריטיקירט געוואָרן אויך אין זייערע ווערק, נישט דער-
הויבן ביז צו א סימבאָל פון דער גאַנצער אומאַרדנונג, וואָס
הערשט אינעווייניק אין אונדזער לעבן. און וואָס איז שייך צו דער
פּראַבלעם פון יידן צווישן די אומות איז זי ביז מענדעלען אוודאי
נישט געשטעלט געוואָרן אין דער השכלה-ליטעראַטור אזוי ברייט
און פון אַזאַ אוניווערסאַלן שטאַנדפּונקט...

פאַר מענדעלען איז יידיש געווען די פּאָלקס-שפּראַך, נישט
די שפּראַך פון המון, און אויך דער אינהאַלט פון זיין שרייבן איז
געווען פאַר די אויסדערוויילטע פון פּאָלק, נישט פאַרן המון-עם.
מענדעלע האָט אין זינען געהאַט די אינטעליגענץ, ווען ער האָט
געשריבן, ער האָט אויפגעהערט צו נוצן די שפּראַך פון די לומדים
און תלמיד-יחכמים. ער האָט אָבער אָפּגעהיט זייער גייסט, דעם
גייסט פון אַן אַלטער און רייכער קולטור-טראַדיציע. ער איז געווען
דער ערשטער וואָגיקער און תלמיד-יחכמדיקער שרייבער אין דער
נייער פּאָלקס-ליטעראַטור. ער האָט אין איר אריינגעשטעלט די
בימה, דעם עמוד, שיר נישט דעם ארון-קודש, און זי האָט אויפ-
געהערט צו זיין בלוז אַ וויבערשע שול מיט זאָגערקעס. ער האָט
אויפגעפנט פאַר איר אַלע אַלטע קוואַלן און געלאָזט זי וואַקסן און
אַטעמען מיט אַ נייער קראַפט...

דערמאָנט זיך אַן זיינע נאַטור-בילדער (מאַלנדיק די נאַטור איז
ער געווען קינסטלעריש אפילו דאַן, ווען ער איז געווען נאָך מער
פּובליציסט, ווי קינסטלער). זיינע פּייזאַזשן זיינען אין פּלוג אַלט-
מאָדיש, זיי דערמאָנען אונדז מער אַן „ברכי נפשי“, ווי אַן מאָדער-
נער נאַטור-שילדערונג. אָבער נאָר פון אויבנאויף איז עס אַזוי.
אינדעראמתן באַהאַלט זיך אויך דאָ אונטער דרויסנדיקער אַלט-
פרענקישקייט אן אינעווייניקסטע באַנייאונגס-קראַפט. מענדעלעס
פאַריידישטע נאַטור איז נ א ט ו ר , ניט-יידישקייט. נאַטור מיט
דער גאַנצער פּרישקייט און פולער לעבעדיקייט פון איר וואַקסן
און בליען. נאַטור מיט אירע אַלע פאַרבן און קלאַנגען.

די נאַטור איז, אַזוי ווי די קולטור, די קולטיווירונג מענדעלעס
— געווען אַ נ י י ע זאָך אין דער יידישער ליטעראַטור. מען-
דעלע האָט אויך די דאָזיקע נייעס אַריינגעבראַכט אונטער דער

צו מענדעלעס הונדערטסטן געבורטסטאג

מאסקע פון אַ מאַל י י ט, מענדעלע איז אויך דאָ געווען צוגלייך אי טראַדיציאָנעל, אי פּיאָנעריש. אויך דאָ איז ער אויף אַלטע וועגן געגאַנגען צו נייע צילן. אויך דאָ איז ער געווען אַ שליה-ציבור, וועלכער האָט זיין אייגענע שטים ...

יע, עס איז נישטאָ ביי אונדז נאָך אַ שריפטשמעלער, וואָס זייענדיק אַזאָ טיפּישער כלל-שילדערער, זאָל ער זיין אַזוי טיף אינדיווידועל, אַזוי ווינציק ענלעך אויף אַנדערע, פּריערדיקע אַדער שפּעטערדיקע, שרייבער, ווי דאָס איז מענדעלע מוכר ספרים. עס איז נישטאָ ביי אונדז נאָך אַזאָ אייגנאַרטיקער דיכטער, ווי ער איז געווען, — און דער זעלטנסטער חן פון זיינן נייקייט איז, וואָס ער האָט זי געזוכט צו פאַרשטעלן ...

דאַרף מען זי אויפדעקן.

און אויפדעקן קאָן מען זי דורך ל ע ר נ ע ן מענדעלען. נישט דורך ל י י ע נ ע ן אים.

לייענען אים, טראַכט דער היינטיקער לעזער, איז ... אַ האַרבע ליעניש: ער זעט אויס צו זיין אַזוי אַרכאַאיש און אַזוי מאַדנע. אָבער זאָל דער לעזער זיך פאַרטיפּן אין אים, זאָל ער זיך איינלעבן מיט אים, וועט ער זיך אויסלערנען צו שעצן און ליב צו האָבן זיין האַרטלעכע שאַלעכץ. ער וועט אונטער איר געפינען אַ געשמאַקן, ווען אפילו אַביסל אַ פאַרטריקנטן, יאָדער.

מענדעלע האָט געהאַט דעם גורל פון אַסך אַנדערע אַריגינעלע שריפטשמעלער: ווען ער האָט זיינע ווערק געשריבן, זיינען זיי געווען צו ניי, צו גוט פאַר דעם דעמאָלטדיקן דורכשניטלעכן לע-זער; איצט, זאָגט מען, זיינען זיי צו אַלט ... מען זאָגט אַזוי, ווייל מען קאָן נישט גוט דעם „זיידען“, ווייל דער היינטיקער יידי-שער ליענער, ווי דער היינטיקער יידישער שרייבער, פּוילט זיך צו לערנען. יע, די פרעמדקייט צו מענדעלען, וואָס פּילט זיך ביי דעם איצטיקן דור שרייבער און לעזער, איז, פּריער ווי אַלץ, אַ פרעמד-קייט צו דער טראַדיציע פון לערנען. שלום-עליכמען ליענט מען און מען וועט ליענען, כאָטש דער שטייגער לעבן, וואָס שפּיגלט זיך אָפּ אין זיינע ווערק, איז פּונקט אַזוי „פאַרעלטערט“ און „אַפּ-געלעבט“, ווי דער שטייגער לעבן און שרייבן פון מענדעלעס ווערק.

מענדעלע מוכר ספרים

שלום-עליכמען לייענט מען, ווייל עס איז „פריילעך“ און „לייכט“ אים צו לייענען. מענדעלען לייענען איז „שווער“. ער גיט זיך נישט פון זיך אליין. מען דארף זיך אריינטאן אין אים און די פייאיקייט אריינצוטאן זיך אין א ווערק האט דער היינטיקער לע-זער אנגעוואוירן. ער דארף זי צוריק געווינען. ער דארף זיך ווידער אויסלערנען צו גיין אין חדר. און דער בעסטער חדר איז — מענדעלע: ער האט אליין נישט אויפגעהערט לערנען, און אונדז אלעמען לערנט ער — לערנען... איז לאמיר איצט, לכבוד זיין הונדערטסטן געבורטסטאג, לערנען א ב ל א ט מענדעלע מוכר ספרים.

קינדער-יאָרן

געבורטשטאָט, עלטערן, רביים, חברים

מיר ווייסן אַקוראַט דעם טאָג.

אפילו די שעה, ווען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש (פריער ברוידע), איז נפטר געוואָרן: דאָס איז געווען שבת, אַרום פינף אזויגער פאַרנאַכט, כ"ג כסלו, תרע"ח — 8טן דעצעמבער, 1917, אין אָדעס. אָבער ווען איז ער געבוירן געוואָרן? זיין געבורטסטאָג איז אין ערגעץ נישט פאַרשריבן געוואָרן. „אָזעלכע זאָכן האָט מען אַמאָל ביי אונדז יידן נישט אין זינען געהאַט, בפרט נאָך אין די קליינע שטעטלעך“ — האָט מענדעלע אַליין דעדציילט אין זיין ערשטער, העברייאישער, אויטאָביאָגראַפיע (1889). „אָבער ס'איז אָנגענומען, שרייבט ער טאַקע דאָרטן גופא, אַז איך בין געבוירן געוואָרן אין רעם יאָר 1836 און אין מיין פאַמיליע האָט זיך דער 20טער דעצעמבער גערעכנט פאַר מיין געבורטסטאָג...“

„נאָר ביי אונדז אַלעמען, די אדעסער שרייבער, דערציילט ש. דובנאָו אין זיינע זכרונות—איז געווען אַ גרויסער ספק אין דער ריכטיקייט פון דער רעכענונג: מען האָט דעם זיידען געהאַלטן פאַר עלטער אויף היפשע עטלעכע יאָר“1). „מען זאָגט“, האָט נאָך מען דעלעס טויט, ביים אָפענעם קבר, דערקלערט זיין זון מיכאַאיל אַב-ראַמאָוויטש, — „מען זאָגט, מענדעלע איז אַלט געווען 82 יאָר, אַנדערע זאָגן, אַז גאַנצע 93 (2). ווער ווייסט עס?“

מיר ווייסן נישט, ו ו ע ן מענדעלע איז געבוירן געוואָרן. דערפאַר אָבער ווייסן מיר דעם אָרט, ו ו א ו ער איז געבוירן געוואָרן. דאָס איז ק א פ ו ל י ע, אַן אָפגעלעגן ווינקל אין

מינסקער גובערניע סלוצקער „אויעזד“ (ווייס־רוסלאַנד), אַן אַרעם, פאַרוואַרפן שטעטל, „ווייט פון טראַקט, מען זעט נישט קיין פאַטשט, מען הערט נישט קיין גלעקער“, אָבער די נאַטור אַרום איז שייַן: „גערטנער, פעלדער און וועלדלעך פון ניס, אויך גע- מויעכצן, גרין באַוואַקסענע זומפן מיט פלישינק (זשאַווער) און הושענות, צווישן וועלכע עס רינען קוואַלן וואַסער, עס שוויבלען און גריבלען כל מיני עופות... אויף יענער זייט טאַלן, ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער“ (שלמה ר' היימס“).

נישט איינמאַל האָט מענדעלע שפּעטער באַנוצט די נאַטור- סביבה פון קאַפּוליע ווי אַ מאַדעל פאַר זיינע קינסטלערישע פיי- זאַשן. אַזוי, צום ביישפּיל, דערמאָנט ער אין „פישקע דער קרו- מער“ (קאַפּיטל כ"ה) דעם „גרינעם באַרג“ פון קאַפּוליע. „עפעס, דערציילט ער, איז מיר דער גרינער באַרג אַזוי וואונדערשיין פירגעקומען אין מיין קינדערש קעפל! עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ער איז נישט גלאַט גראַב פון ערד, ווי די פראַסטע בערגלעך אַרום מיין שטעטל. ניין, ער איז עפעס, ווי זאָנט מען עס, גאַר כצפּיחית... ווי דער הר הזתים, דער באַרג לבנון, פון ארץ ישראל ערד“...

אַט דער „נישט פראַסטער“ באַרג האָט געהייסן „שלאַס“. און שלום יעקב האָט זיך אָנגעהערט יינגל־ווייז מעשות און לידלעך וועגן דעם „שלאַס“, וואוהין ער פלעגט גיין מיט זיינע חברים, די חדר- אינגלעך, שפּילן אין ניס אַדער אין באַהעלטעניש שבת, יום-טוב און בין-הזמנים.

אויפן גרינעם באַרג, ווי אויך אין די פעלדער און וועלדער אַרום קאַפּוליע, האָט ער באַקומען זיינע ערשטע איינדרוקן פון דער נאַטור, וועלכע ער האָט שפּעטער אַזוי קונציק און מיט אַזאַ ליבשאַפט געמאַלן. אָבער נישט נאָר מיט דער נאַטור, אויך מיט קהל און קהלשע פּירונגען, דער צווייטער גרויסער טעמע פון זיינע ווערק, האָט ער זיך באַקענט שוין אין די קינדער-יאָרן אין קאַפּוליע.

דאָס שטעטל האָט געהערט צו אַ פּריץ, און יידן האָבן אים געצאָלט צינז, אָבער ס'איז געווען אַן איינגעפונדעוועטע יידישע

קהילה, מיט אַן אַלטן בית-עולם, מיט פּנקסן, מיט אַלע טיפישע יידישע אַנשטאַלטן, ווי אַשטייגער אַ שולהויף מיט קלויזן און בת-מדרשים, אַ תּלמוד-תּורה, אַ הקדש, אַ קהלס שטיבל און אַ באַד, להבדיל, און אַ טאַקסע מיט כּלי-קודש, מיט רופּאים, באַנ-קעס-שטעלער, אַפּשפרעכערינס, טאַטערן, בעלי-מופתים, א שטאַט-משוגענעם און אפילו אַ „מסור“...

ס'איז געווען אַ שטעטל פּול מיט אַמאַליקע יידישע פּאַראַנד-קעס, יידישע חנדלעך, יידישע פּרנסות, יידישן דלות:

„וואָס האָט באַדאַרפט האָבן דעמאַלט אַ קאַפּולער ייד? — אַ פּאַר קאַרטאַפּל מיט ברויט. אין שיד און שטייול איז קיינער נישט געגאַנגען. אין בית-מדרש האָט מען געווען הוילע לעכער און הילצערנע פּאַנטאַפּל. עס איז געווען אין שטאַט אַזאָ מין אַרבעט: שאַבן בערווענעס (דאָס געהילץ פּלעגט מען פירן דורך פּעסאַטשנע צום נימאַן). פּאַרן שאַבן פּלעגט מען צאָלן: 3 פּערטל קאַפּיקע אַ בערווענע. דער געזונטסטער פּלעגט מאַכן 10—12 בערווענעס אַ טאַג און פּלעגט פּאַרדינען אַ גריווע. און דערפּון האָט מען געלעבט. מענדעלס פּאַטער איז געווען פּרנס-חודש, ער האָט נישט פּאַרמאַגט קיין גאַנצע הונדערט רובל און האָט דאָך גערעכנט זיך פּאַר אַ גביר. און דער אמתער שטאַט-גביר, בנימין, האָט פּאַר-מאַגט ביו פינף הונדערט רובל“... — אַזוי האָט דערציילט דאָ ניט-לאַנג אַ קאַפּוליער זקן) און אַט איז מענדעלעס אייגענע שילדערונג פון דאַלפּוינעווקער (קאַפּוליער) עשירות: „... א הע-רינג מיט אַביסל ליאַק דערצו איינצוטונקען דערינען אַ שטיקל ברויט — דאָס זיינען צוויי שפייזן אַזוינע, מיט וועלכע מען האָט געוויינטלעך זייער שיין יוצא געווען דעם מיטאַג. אַ קרופּניק, נעמלעך: אַ מין געקעכטס פון וואָסער מיט אַביסל גרויפן, פּאַר-ווייסט לפנים מיט אַ קאַפּעלע מילך, אַדער עטלעכע געקאַכטע קאַרטאַפּל — אַזוינס האָט שוין געהייסן עפּעס נאָר עולם הזה“... (די אַנטדעקונג פון וואָלין). און אַט דאָס איז „דאָס עולם הזה“, וואָס שלום יעקב האָט זיך אַנגעזען אין די קינדער-יאָרן. דאָס איז אים שטאַרק צוניץ-געקומען שפּעטער... און וואָס איז אים נישט צוניץ-געקומען?

קאפוליע האָט געהערט צו אַ פּריץ, זיינען געווען מעשות וועגן פּריץ; זיינען געווען יידן מקורבים צום פּריץ, איינגייער אין „הויף“... אַ פּריץ מאַכט גזירות אויף יידן, טוט חסדים מיט יידן... אין די באַנעמונגען פון שטעטל צום „הויף“ שפיגלען זיך אָפּ, אין מיניאַטור, די באַנעמונגען פונם געטאָ צו דער דרויסנדיקער וועלט. אויפן קאפוליער תושב ווירקט נישט נאָר דער צוציאונגס-כוח פון „קהל“, נאָר אויך די אַפּשטויסונגס-קראַפּט פון „הויף“, פון דער פרעמדער וועלט... הינטער קאפוליע לאַזט זיך דער הימל אַראָפּ אויף דער ערד... אויב נישט דער הימל, לאַזט זיך אַראָפּ אַ שליי-ער אַ געדיכטער, און מען זעט דורך אים נעפּלדיקע פּאַנטאַסטישע געשטאַלטן; די הרי-חושך, די מדבריות פול שלאַנגען און עקדישן, דעם סמבטיון מיט די רויטע יידעלעך...

ליטעראַטור, וואָס איר מקור זיינען זכרונות פון קאפוליע, דאַרף האָבן — און זי האָט טאַקע ביי מענדעלען — אַן אייגנאַר-טיקע, נישט גאַר קיין געוויינלעכע פאַרב. מענטשן, וואָס קומען פון דער גרויסער וועלט, פון „אייראָפּע“ קאָן זי אַמאָל אויסקומען מאַדנע פרעמד. אָבער אַזאַ ייד, ווי מענדעלע זוכט נישט קיין כבוד ביי דער „וועלט“...

אַ סברה, אַז אין קאפוליע אויפן באַרג זיינען אַמאָל, גאַר פאַר-צייטן, געזעסן פירשטן, האָבן געלעבט אַ פירשטלעך-לעבן, און זיי איז אוודאי אויפן זינען גאַרנישט אַרויף, אַז ווען עס איז וועלן יידי-שע קינדער, חדר-יינגלעך, קונדסים מיט פאַרשמירטע פּנימלעך, זיך שפּילן דאָ אין ניס שבת און יום-טוב און בין-הזמנים. און אַלטע יידן און יידענעס וועלן האָבן, וואָס צו דערציילן אויף די פּריזבעס זומער און אין די לאַנגע, אומעטיקע, ווינטערדיקע אַוונטן לעבן גרויסן אויוון, ביים „לוטשניק“ און אונטערן אויוון אין שול און אויף דער אויבערשטער באַנק אין באָד, להבדיל, האָט מען טאַקע נישט געשוויגן: שלום יעקב האָט זיך אַנגעהערט בערג מיט מעשות. מעשות פון דוקסן און פון מכשפים און פון גלחים און פון משומדים און פון „בערלינער“ און פון נאַפּאַלעאַנען און פון תּוּגּר און פון נישט-גוטע און פון שפּרעכערס און פון טאַטערס... די טאַטערס האָבן געוואוינט טאַקע אין קאפוליע גופא, אין דער גויאישער גאַס.

קינדער-יאָרן

פֿאַרשטייט זיך — ע ר ל י ס ; פֿאַר אייגענע האָט זיי קיינער נישט געהאַלטן. אין זייער גאַס, אַז מען פלעגט גיין, פלעגט מען נעמען אַ שטעקן, און מיט אַ שטעקן איז מען אויך ניט געווען זיכער. דאָך פלעגט דער קליינער שלום-יעקב זיי זען אי ביי זיך אינדערהיים שבת, ווען דער ערל פלעגט די לייכטער אַראָפֿנעמען און די ערלטע — די ציג אויסמעלקן ; אי אין שול, וואו דער שבת-גוי פלעגט לעשן די ליכט ; אי אין מאַרק בעת אַ יאָריד, אי אויפן וועג, וואָס פירט אין וואַלד, וואוהין דער היציקער אומרואיקער שלום יעקב פלעגט זיך אַמאָל פֿאַרקלייבן... און די אַלע שטעטישע אַדער דאָרפֿישע גאַ ו ר ל י ע ס און מ י ק י ט ע ס, וואָס זיינען צעזיט איבער מענדעלעס ווערק און זיינען געמאָלן אַזוי וואָרהאַפֿטיק און מיט אַזאַ הומאַר, אָט די אַלע שבת-גוים און אַזוי גוים, שפרע-כערס און שפרעכערינס, סיי די, וואָס זיינען מבין, סיי די, וואָס זיינען נישט מבין בלשון, — זיי אַלע האָבן נישט איינמאָל זיך געקוויקט מיט קאפּוליער חלה און פֿאַרביסן ביי אַ קאפּוליער שענקער אָן אַ פֿאַטענט... גלייך פון שטעטל אַדער פון דאָרף, פרישע, לעבעדיקע, ווילדע און גוטמוטיקע, אַזוינע פרעמדע און דאָך נאָענטע — האָט זיי מענדעלע אין דער יידישער ליטעראַטור אַריינגעבראַכט...

קאפּוליע האָט מענדעלען נאָכמער שטאַף געגעבן פֿאַר זיינע י י ד י ש ע פֿאַרשוניען, פֿאַר זיינע קהלס-לייט, זיינע קבצנים, קאַכלעפלעך, טעלערלעקער, בטלנים, שדכנים, מלמדים, מקובלים, קליינע מענטשעלעך ; פֿאַר זיינע יידענעס און „קליינע יידעלעך“, — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע הייליקע, אַרעמע, געליבטע און געהאַסטע עדה...

ווי אַרעם קאפּוליע איז געווען אין „סחורה“, אַזוי רייך איז זי געווען אין תורה : „צו זיין אַ שיינער יוסטער באַלעבאַס איז אין ק. (קאפּוליע), ווי מענדעלע דערציילט — גענוג געווען צו האָבן אַ שטוב, אַ קו און עפעס אַ שטיקל פֿרנסה דערצו, אָבער צו זיין אַ פֿאַרנעם, געאַכט, געליבט, איז קאַרג אַ רייכקייט, אפילו אַסך אַ גרעסערער דערפון. אין דער ליטע אַמאָל, היינט אפשר שוין נישט אַזוי, האָט מען געלייגט כבוד נישט אַזוי אויף געלט, ווי אויף תורה, און קאפּוליע איז געווען „אַן אַרט פון תורה פון אייביקע יאָרן, וואו

די איינוואוינער זיינען כמעט אלע לומדים, וואו דער בית-המדרש, די קלויז איז פול מיט באַלעבאַטים און באַלעבעסלעך, וואָס זיצן און לערנען, אויך מיט ישיבה-בחורים, פרושים פון דער פרעמד, וואָס פאַרלאָזן ווייב-און-קינד, קנייטשען די גמרא און עסן טעג; וואו אלע פאַרנאַכט בין מנחה למערב, פאַרקלייבן זיך אַרום באַזונדערערע טישן בעלי-מלאכות און נאָך אַנדערע פונם עולם, צו הערן אַ גוט וואָרט פון די פירזאָגער דאָרט; ביי איין טיש — מדרש, ביים צווייטן — עין יעקב, ביים דריטן — פסוק, ביים פערטן — חובת הלבבות, וכדומה, אונזלעך חקירה און מוסר-ספרים; וואו שבת און יום-טוב ווערן פון באַלעמער לעבן ארון-קודש געזאָגט פלאַמענדיקע דרשות, וואָס צינדן אָן דאָס האַרץ פון די כנסת ישראל מיט ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכ-ווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צעגייט זיך אין אַלע אברים... אין איינער פון די דאָזיקע שולן האָט געלרנט יינגלוייז אויך שלום יעקב. דאָ, אינם „בית-היצור לנשמת האומה“, אינם ווערקשטאַט פון דער פּאָלקס נ ש מ ה, ווי ביאַליק האָט זיך אויסגעדריקט, האָט שלום יעקב אַריינגעזויגן אין זיך דעם פּאָלקס גייסט, דאָ האָט ער געזען די ק ל י א ט ש ע, די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון אַ פריניץ און געלעבט אַ לעבן פול מיט רוחניות... בעת ער איז אַריינגעטאַן געווען אין חומש, איז ער אַרומגערינגלט געווען מיט „וויינגערטנער, טייטלעך, פייגן, מילגרוימען און איילבירטן, פימסנהאַלץ און ביקסנבויםער“. פון לעבעדיקע מיני באַשעפענישן האָט ער געוואוסט: „אַ וויזל-טיר, אַ לינדוואָרם און אַ פיפערנאַטער, אַ לעמפערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטן אויף קוואַלן וואָסער, אַ שור הבר און אַ טירקל-טויב“. ער איז אויסגעווען אין ארם גהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פרס ומדי, אין שושן הבירה דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטעניש און מדבריות, און אַנגע-זען און אַנגעהערט זיך דאָרט זייער פיל וואונדערלעכע זאַכן. דער תלמוד, דער פאַרציטיקער ריז, „דער עוג מלך הבשן פון דער וועלט-ליטעראַטור“, ווי מענדעלע רופט אים אָן אין זיין אויטאָ-ביאָגראַפיע, — דער תלמוד אין זיינע אויגן געווען עפעס אַ יאָריד אויפן הימל, עפעס קויפט מען און מען פאַרקויפט און מען

בייט, און מען שרייט און מען דיך-תורהט זיך... דער תנא-קמא און אנדערע וואונדערלעכע אומבאקאנטע נעמען האבן אָפגעלעבט אין זיין פּאַנטאַזיע, געקראָגן פלייש און בלוט... מיטפאַרגעניגן און אַנטציקונג האָט ער אַרומגעשפּאַצירט אינם „ברייטן און ווילדן פעלד“ פון די אגדות, וואו דער הימל לאָזט זיך אַראָפּ אויף דער ערד און די ערד ווערט פאַרהימלט... די אגדה האָט געשפייזט זיין פּאַנטאַזיע, דער פּילפּול — זיין מוח. ווי עס ווייזט אויס, האָט דער מוח נאָך מער פעולה געהאַט ווי די פּאַנטאַזיע, און דער שפּע-טערדיקער „יידשטער ייד“ („יהודי היהודים“) איז, ווי אַלע זיינע חברים, יינגלווייז שוין „אַ קליין יידעלע“ געווען: אויף דער גאַס שפּילט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאַכיקער, אַ הייס-בלוטיקער, „אַ יינגל מיט ביינער“ אָבער אין חדר צי אין קלויז ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אַין אים אַרויס די רואיקייט און מיושבדיקייט פון שפּעטערדיקן תלמיד-הכּס; „לערנט ער, איז געלערנט, ער איז מיט דעם גאַנצן קאַפּ אַריינגעטאַן אין לערנען...“ פיר אַזייגער פּאַרטאַג ווינטער — אַלע שלאָפּן נאָך — וועקט אים דער טאַטע גיין אין שול אַריין לערנען אַ בלאַט גמרא... דער פּאַטער, ווי די גאַנצע סביבה, האָט אים צוגעהאַלפּן ווערן, וואָס ער איז שפּעטער געוואָרן.

זיין פּאַטער, ר' חיים משה ברוידע(4), איז געווען זייער אַ חשובער באַלעבאַס אין זיין חשובער קהילה, און „אין אַזאַ שטעטל אַז מען איז זוכה צו זיין אַ פּאַרנעם, מסתמא איז עס נישט אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערנט, מיט אַלע מעלות“. ר' חיים משה, ווי זיין זון אַליין דערציילט, האָט געהאַט די אַלע מעלות. ער „איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאַט, אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָפּגעגבן צו פרנסה, צו תורה און אויך צו שטאַטישע זאַכן. יאָרן-לאַנג אַוועקגעווען אַ קאַזיאָנער רב דאָרט, נישט באַ-לוינט צו ווערן דערפאַר. פלעגט אויך זאָגן אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגעלייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער — אַריין, דער — אַרויס. קיין זאַך האָט זיך נישט געטאַן אָן אים. וואו ערגעץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאַדעניש, איז ער געווען דער פאַרמיטלער. בשעת עפעס אַ נויט אין כלל-זאַכן, פלעגט מען אַנקומען צו זיינס אָן עצה און וועגן אַלצדינג מיט אים זיך מישב

זיין". אין אים איז געווען עפעס פון ר' בנימינען, וועלכן מענדעלע האָט מיט יאָרן שפעטער אויסגעמאַלן, אפשר טאַקע לויט דעם מוסטער פון זיין פאָטער, אין „אַן אַלטע מעשה“.

ר' חיים משה האָט אַ צייט לאַנג געהאַלטן די קאַראַבקע אין שטעטל, און דער קינפטיקער מחבר פון „טאַקסע“ האָט זיך געקאַנט אַביסל באַקענען מיט איר שוין אין דער קינדהייט, אין זיין פאָטערס הויז.

אויף די אסיפות, וואָס פלעגן פאַרקומען ביי זיי אין הויז, האָט מענדעלע געקאַנט זען נישט איינעם פון די פאַרשונינען, פון וועלכע ער האָט שפעטער אַזוי אַנגעקוואַלן — און חוץ געמאַכט — אין זיינע מעשות. זייער הויז איז תמיד געווען פול — „דער אַרײן, יענער אַרויס“ — האָט ער זיך געקאַנט צוקוקן צו די אַלע יידן און יידענעס, צו די אַלע באַלעבאַטיים און קבצנים, לומדים און פראַסטע מענטשן — און ער האָט געקאַנט זען זייער הולד, זייער תנועה'ס, זייערע העווייה'ס, געקאַנט הערן זייערע רייד, זייערע ווערטלעך, זייערע המצאות, זייערע קרעכצן און זיפצענישן.

צו זיין פאָטער איז מען געקומען נישט נאָר זיך האַלטן אַן עצה, שמועסן וועגן מסחר-זאַכן און אַרומריידן קהלשע ענינים. מען פלעגט אַנקומען צו אים אויך „בשעת, נישט-דאָ-געדאַכט, עפעס אַ קראַנקהייט. קיין דאַקטאָר אין שטעטל איז נישט געווען, חוץ אַ רופא, וואָס האָט מער נישט געוואוסט ווי שלאָגן צו דער אַדער, שטעלן פיאָווקעס, באַנקעס — — — פלעגט מען קומען מיט אַ געבעט צו ר' חיימען ער זאַל מוחל זיין גיין דעם חולה „צו באַ-טראַכטן“, און ר' חיים, וואָס האָט ער געקאַנט טאָן, איז געגאַנגען באַטראַכטן. ביים עולם איז איינגערעדט געווען, אַז ר' חיים איז אַ מעטער, אַגרויסער מבין אין דאַקטאָריע. ער אַליין ווידער האָט זיך געהאַלטן טאַקע דרינען פאַר אַ שטיקל מבין“...

קאָן מען זיך פאַרשטעלן, וויפל מענדעלע האָט זיך אַנגעזען און אַנגעהערט אין אַזאַ הויז. אַן אויג צו זען און אַן אויער צו הערן האָט ער געהאַט שוין יינגלווייז. „סי'איז אין אים געלעגן בטבע“, זאָגט ער וועגן שלמה ר' חיימס, ד. ה. וועגן זיך אַליין, — „סי'איז

קינדער-יארן

אים געלעגן בטבע עפעס אזוינס אויפצוכאפן באַלד ביים ערשטן בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס איז עפעס נישט אזוי משונה ווי ביי אַנדערע. ער פלעגט וואונדער־שיין נאָכמאַכן אַבי וועמען מיט אַלע פאַסטעמקעס — ווי יענער רעדט, ווי יענער שטייט און גייט, אזוי, אַז מען פלעגט זיך האַלטן ביי די זייטן פון געלעכטער, זעענדיק און הערנדיק אים. (אַט די פּיאי־קייט נאָכצומאַכן און נאָכצוקרימען האָט מענדעלע אַרויסגעוויזן אויך שפעטער, ווי אין לעבן, אזוי אויך אין זיין שאַפן, וואו ער האָט ליב געהאַט צו פאַ־ראַדירן דעם נוסח פון אַלטע ספרים, פון תּחינות, פון מלמדישע טייטשן).

נאָך מער פון זיין פאַטערס הויז, איז זיין פאַטער אַליין געווען וויכטיק פאַר זיין דערציאונג. ר' משה חיים האָט אזוי ווי געפילט, אַז אין זיין זון שלום יעקב ליגן באַהאַלטן עפעס גאָר באַזונדערע מעלות, ער האָט אזוי ווי פאַראַויסגעזען אַז זיין זון וועט אויסוואַקסן אַ גדול בישראל, האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט אים מער ווי מיט אַלע איבעריקע קינדער.

שלום יעקב „האַט פון קינדהייט אַן זיך געוויזן פאַר אַ וואוילס, אַ לעבעדיקס, מיט אַ שאַרף קעפל צום לערנען. אין איין יאָר האָט ער זיך אויסגעלערנט ביי משה שלייען גוט עברי, געלייענט גיך ווי אַ וואָסער און אַנגעהויבן חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא“, וואָס אַנדערע קינדער באַדאַרפן דערויף אַוועקזיצן אַ צוויי־דריי יאָר“. האָט דער פאַטער אויף אים געלייגט גאָר גרויסע האַפענונג־גען, און ער האָט געזוכט פאַר אים גאָר אַ באַזונדער סאָרט מלמד. „ער האָט גוט פאַרשטאַנען, אַז ביי אַ געהעריקן סדר לערנען אַלצ־דינג, וואָס מען באַדאַרף, און ביי אַ רעכטן מלמד אין די הענט, קאָן פון אַזאַ קינד, מיט דער צייט, ווערן אַ לייט“. אָבער וואָס הייסט „אַ געהעריקער סדר לערנען?“ פון וועלטלעכע לימודים האָט מען נישט געוואוסט אין אַזאַ שטעטל, ווי קאַפּוליע, מען האָט געלערנט גמרא און פוסקים. אפילו תנ"ך, אַחוץ דעם אָנהויב פון איטלעכער סדרה, האָט מען נישט געלערנט. „מען האָט זיך עפעס געשייעט, עס האָט עפעס געשמעקט מיט אפיקורסות“. אָבער פאַר זיין שלום יעקבן האָט ר' חיים משה געוואַלט מאַכן אַן אויסנאַם.

ער איז, אגב, אליין נישט געווען ענלעך אויף אנדערע פרומע יידן. ער איז געווען, ווי מיר האָבן געזען, אַ מיין קאָזיאַנער ראַבינער, האָט געפירט די ביכער מיט די מעטריקעס און געהאַט אַ שטיקל ידעיה אין חכמת הרפואה. אָבער אין אַנדערע זאַכן איז ער אויך געווען אַ שטיקל מושלם. ער האָט געקאַנט תנ"ך און געשריבן מליצה, אפילו שירים. „פון זיינע בריוולעך פלעגט מען לעקן די פינגער. ער האָט געהייסן צווישן זיינע אַלע באַקאַנטע אַ בעל-שון“. אַזוי דערציילט מענדעלע אין „שלמה ר' חיימס“; אין זיין העברי-אישער אויטאָביאָגראַפיע האָט ער אַנגעגעבן נאָך עטלעכע פרטים: „דער אויבערשטער האָט מיין פאַטער מזכה געווען מיט אַ כוח הדיבור און ער פלעגט צייטנווייז האַלטן שיינע דרשות און איז געווען אַ שטיק בעל-מליצה אויף לשון קודש. זיינע דרשות און בריוו געפינען זיך נאָך ביז היינטיקן טאָג ביי די איבערגעבליבענע פון זיינע פאַררער“. ער וואַלט אפשר אַליין געווען אַ שרייבער ביי יידן, ווען ער זאל האָבן געלעבט אין אַ שפעטערדיקער צייט. אַליין איז ער קיין שרייבער נישט געוואָרן, אָבער ער האָט געזען, אַז פון זיין זון זאל אַרויסקומען עפעס רעכטס. ער האָט אים גע-וואַלט מאַכן פאַר אַ קענער פון תנ"ך, פאַר אַ בעל-לשון. אָבער ווי מאַכט מען עס? אַליין האָט ער קיין צייט נישט געהאַט מיט אים צו לערנען אַ גאנצן טאָג, און קיין רעכטע מלמדים, וואָס זאלן גוט קאַנען דיקדוק און תנ"ך, זיינען נישט געווען. האָט ער גענומען אַ יידן פון שטעטל, איינעם אַ יאַשע ראובנס (אָדער ליפאָ ראובנס, ווי ער רופט אים אָן אין „שלמה ר' חיימס“), און אים איינגערעדט ער זאל ווערן אַ מלמד, מחמת ער האָט, לויט דער מיינונג פון שלום יעקבס פאַטער, געהאַט דערצו אַלע נויטיקע קענטענישן און פיזיקייטן. ער איז געווען „איינער פון יענע מענטשן, אין וועלכע גאַט האָט אַריינגעלייגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, האַרץ און גע-פילן, נאָר פאַרגעסן אָבער זיי צו געבן אין קלייניקייט — מזל“. ער איז געווען „אַ שטילער, אַ גוטער און זייער באַליבט ביי אַיטלעכן אין דעם שטעטל. זיין כאַראַקטער, זיין וואוינונג, זיין שטייגער לעבן, זיין טאָן און אַלץ מיט אַן אַנדער האָט באַשיינפער-לעך געוויזן, אז אין אים איז דאָ דאָס פינטעלע, דער ברען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנט צו שניצן, צו מאַלן, צו שרייבן

און צו קריצן אויף קופער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכן דערויס אַ פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעס-טער פאַרגעניגן, ווייל עס האָט אים דערצו עפעס געטריבן און ער האָט באַדאַרפט, געמוזט מייסטערן. ביי אַט דעם מלמד מיט דער קינסטלערישער נשמה האָט שלום יעקב געלערנט תנ"ך און דערנאָך גמרא. „בשעת דעם לערנען ביים טיש, פלעגט דער רבי זיצן אויף זיין אָרט מיט עפעס אַן אַרבעט — מאַלן אַדער שטעכן אַ חתימהלע. נאָר דאָס האָט אָבער נישט געשאַדט צום גאַנג פונם לערנען. ער האָט נישקשה זיך גוט צוגעהערט. פאַרקערט, דאָס לערנען איז געגאַנגען נאָך פיל בעסער. די אַרבעט איז פאַר אים געווען דאָס אייגענע, וואָס אַ פּראָסטן בעל-מלאכה אַ גוטער טרונק-בראַנפן. זי האָט אים באַגייסטערט, באַלעבט, געמאַכט באַריידעוודיק. ערשט דענסטמאַל האָט ער דערקלערט אַלצדינג שאַרף, קלאַר, פונם מויל האָבן זיך אים געשאַטן פערל, אין די אויגן האָט געפינקלט אַ הייליק פייערל, ער האָט געקוקט מיט ליבשאַפט עפעס אַזוי גוט, אַזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבן אַ נעם, אַ ברען, אונ-טערגעבן אים אַ חשק, ער האָט געשלונגען אַיטלעכס וואָרט, אויפ-שטעלנדיק די אויערלעך. דאָס לערנען איז נישט געווען, ווי ביי יענע, ער געעץ אַנדערש, אַשטייגער, אַ שווערע משא, אַ ריין אַפּקומעניש — — — ניין, דאָס איז געווען נאָר עפעס אַ שמועס צווישן צוויי פריינט, אין וועלכן איין האַרץ פילט דאָס אַנדערע — אַ שמועס, וואָס מאַכט פאַרגעניגן אַי דעם, וואָס רעדט, אַי יענעם, וואָס עהרט. ביידע פאַרשטייען זיך זייער גוט, און עס ווילט זיך צוברענגען אַזוי די צייט נאָך און נאָך... ביז טיף אין דער עלטער האָט מענדעלע געדענקט אַט דעם רבין זיינעם. איז דאָך אין אים אַליין געווען עפעס פון יאַשע ראובנס פייאיקייט צו „קנעלן“ מאַלנדיק דערביי, צו לערנען מיט די לעזער און גלייכצייטיק שאַפן קינסטלערישע געשטאַלטן. איז ער דאָך אַליין, אַזוי ווי יאַשע ראובנס, געווען אַ קינסלטר-דערציער! און ער האָט ביי זיין רבין טאַקע געהאַט אַ גרויסע פעולה. צו ניין יאָר האָט ער שוין געקאַנט גאַנץ תנ"ך מיט תרגום אונקלוס(5).

אַז ער איז אַלט געוואָרן צען יאָר(6) האָט זיך די תורה פאַר אים ביי יאַשע ראובנס אויסגעלאָזן, און ער איז איבערגעגאַנגען

„אויף דעם טאטנס הענט לערנען אונטער זיין השגחה“. „דער שטייגער לערנען זיינער איז געווען אזוי : אלע פרימאָרגן, באלד נאָכן דאווען, פלעגט דער טאטע זיצנדיק אויף זיין שטאָט אויבנאָן אין קלויז לערנען מיט אים אַ פּרק אָדער צוויי פּרקים משניות כסדר. נאָך דעם אָנבייסן פלעגט ער בלייבן אינדערהיים, צוגרייטן אין אַלקערל דאָרט דאָס לייענען, וואָס דער טאטע האָט אים אין דער גמרא פאַרגעבן מיט תוספות און מהרש"א. ער האָט עס באַדאַרפט דערנאָך איבערזאָגן, אינדערהיים טאַקע, אַמאַל בייטאַג, אַמאַל ביי-נאַכט, ווי דעם טאַטן איז אויסגעקומען, אן גאַר אַמאַל פלעגט דער טאַטע אויפוועקן שלמהלען (שלום יעקבן) פאַרטאַג אויך און אַוועקגיין מיט אים לערנען אין קלויז“. בייטאַג איז ער אַליין געזעסן אין קלויז איבער דער גמרא. ער האָט דאָן נאָך פון קיין זאַך נישט געוואוסט, אַחוץ די ד' אמות פון הלכה. די נייע העברייאישע ליי-טעראַטור איז אים געווען נאָך אינגאַנצן פּרעמד. פּרעמד איז אים געווען די גאַנצע גרויסע און ווייטע וועלט. אַזווייז זיין שפּעטער-דיקער העלד בנימין השלישי, האָט ער געמיינט, אַז „די גאַנצע וועלט איז דאָ פאַר מיר און ווייטער פון קאַפּוליע איז אַ וויסטע מדבר : דאָרט געפינען זיך שוין די הרי חושך און דער סמבטיון מיט מאַדנע משונהדיקע באַשעפּענישן“. (אויטאַביאָגראַפיע).

ער האָט אויך נישט געוואוסט, וואָס הייסט „אויסגיסן דאָס האַרץ“ אויפן פאַפיר, און „אַז דאָס געטלעכע געפיל האָט זיך אין מיר דערוועקט, דערציילט ער אין זיין העברייאישער אויטאַביאָ-גראַפיע, האָב איך דאָס נישט אויסגעגאַסן אין מליצה אויפן פאַפיר, נאָר בין געבליבן זיצן שווייגנדיק(7). געברומט און געשטורעמט האָבן אין מיר די געפילס-כוואַליעס און אין דער שטיל האָט מיין האַרץ געוויינט אויף דעם : וואַרים איך האָב גערעכנט, אַז דאָס איז מעשה שטן, דער יצר הרע פירט דאָס אָן מיט מיר, און מיט די זינדיקע טראַכטונגען איז ער מיד מבטל פון תורה לערנען. און כדי ניצול ווערן פון אים, האָב איך נישט געפונען קיין אַנדער עצה ווי דאווענען און בעטן צו גאָט“. און אַז די תפילות האָבן אויך נישט געהאַלפן, איז, ער געגאַנגען אין „די פרייע גרינע פעל-דער, אין די געדיכטע איינגעצווייגטע וועלדער“, געקראַכן אויף

די בערגלעך אַרום שטעטל. אין דער שטילקייט פון דער נאַטור האָט ער געזוכט צו באַראַיקן די שטאַרקע, שטורעמדיקע געפילן פון זיין אויפֿוואַנדדיקער פּאַנטאַזיע, פון זיין „אויפֿגעוואַכטן פּרילינג“. ער איז געגאַנגען צו דער נאַטור „ווי אַ חתן אַנטקעגן דער כלה“... „די כלה וויטעט זיך, לאַזט זיך אים הערן שטיל אויף אַ שושקענ-דיקן קולכל פון צווישן שאַקלענדיקע זאַנגען ווייץ און קאַרן; ווינקט אים דורך זשוואַוע-רירנדיקע צווייגן פון הויך געוואַקסענע בוי-מער; שמייכלט, מאַכט חן דורך אַ שיינענדיקן זייל שטראַל, דורכ-ברעכנדיק זיך צווישן דעם גרינעם ים בלעטער. זי ווייזט אים אַיר שיינע רייכע גאַרדעראַבע, מאַכט אים אַ חשק אויסציען זיך אויף גרינע מיט קווייטן-בלומען געשטיקטע קאַוויאַרן א. אַז. וו. א. אַז. וו.“ (שלמה ר' חיימס). ער האָט שוין נישט געקאַנט מער פאַר-ברענגען דעם גאַנצן טאַג אין בית-המדרש ביי דער גמרא. עס האָט אים געצויגן אויף דער גאַס, צו מענטשן, ווען ער איז נישט גע-גאַנגען אַנטקעגן „דער כלה“ — דער נאַטור. ער האָט זיך אויס-געזוכט חברים, יינגערע און אויך עלטערע פון אים, זיין גלייכן און נישט זיין גלייכן, איז אומגעגאַנגען מיט זיי און „האָט זיך אַביסל טאַקע פאַרגעסן, פלעגט פאַרפאַלן ווערן אַמאַל און פאַרשפעטיקן אַהיים צו מיטאַג“. ער איז שוין נישט געווען אַזאַ „וואויל“, תמימות-דיק יינגל, ווי אַמאַל. עס האָט אין אים עפעס געקאַכט, געיאורט, געראַנגלט זיך מיט זיך אַליין, נישט געלאַזט אים רוען. דאָס איז געווען די צייט, ווען אין אַ קינד הויבן אָן צו וועקן זיך נייע כוחות, נייע פאַרלאַנגען, נייע שטומע בענקענישן. און שלום יעקבן האָט אַנגעהויבן צו ציען נישט נאָר צו פעלד און וואַלד און פויגל-געזאַנג און נייע חברים... „פאַרפאַלן! איז אין אַ מענטש דאָ געשמאַק, געפיל, באַהיט זאָל מען ווערן, לאַזט זיך עס נישט אַזוי גרינג מיט דער האַנט אַוועקמאַכן. איז אים געפעלן, מעשה-שטן, די מגושם-שיינע ווערק גאַטס, פשוט, אין דער פאַרמע, אין דער געשטאַלט, ווי זיי זיינען, וועט קיין מוסר-ספר נישט קאָנען עס אים פאַרמיאוסן, מאַכנדיק דערפון אַש, עפר ואפר... עס וועט אים, נישט פאַר יידישע קינדער געדאַכט, עפעס גאָר ווי אַ מאַגנעט, ציען, ציען, ציען... שיינע צורות, גוטע זאַכן, זינדיקע מענטשן דערמיט צו פאַרפירן, זיינען פאַר דעם יצר-הרע אויף דער וועלט דאָ גענוג.

איבערגענוג — ווילסט נישט דאָס, נאָזשע דיר, נשמהניו, יענעס, דאָס כלומרשט איז פּע, נאָזשע דיר, שלמהלע, א פּראָדל, א שיינס, אַ פיינס, מלא חן! („שלמה ר' חיימס“). איז עס געווען אַ ליבע ? נישט ער און נישט פּראָדל, וועלכע איז געוון מיט אים אין איינע יאָרן, נאָך גאָר אַ קינד, הייסט עס, האָט נישט געוואוסט, ווי מען רופט עס און וואָס דאָס מיינט. פּראָדל איז געווען גאָט די נשמה שולדיק, און ער — ער האָט נאָר געוואוסט, אַז ווען ער זעט זי (און זי פּלעגט אָפט קומען צו זיי אין הויז שפּילן זיך מיט די קינד-דער) — „גיט אים עפעס אַ צי, אַ טיאָך דאָס הערצעלע, עפעס לויפט אים ווי אַ הייסער שטראָם דורך די אַלע גלידער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאַל ! עס ציט אים, עס גלוסט זיך אים אויף איר צו קוקן, קוקן, נאָר, געוואָלד, רבונג של עולם, וואָס טוט מען מיט דיר ? ס'איז דאָך אַ גרויסע עברה !“

אַט אַזוי האָט ער זיך געראַנגלט מיט זיינע ערשטע ליבע-געפילן, און — „עס פאַרשטטיי זיך, האָט ער שפּעטער דערציילט, אַז שלמהלעס (שלום יעקבס) ליבע איז, אַזוי גוט ווי פאַר אַנדערע, אויך פאַר פּראָדלען געווען אַ סוד.“ און — געבליבן אַ סוד. איר גאַנצע פּאַמילע האָט זיך אינגיכן אַרויסגעקליבן פון קאַפּולע.

אין יענעם פעריאָד פון זיין קינדהייט האָט שלום יעקב גע-שלאָסן באַקאַנטשאַפט מיט די בעל-מלאכה'ס פון שטעטל, דערהויפּט מיט אייזיק דעם שמיד און הערצל קיילעס דעם סטאַליער. אין אַ נאַסן קאַלטן טאַג, ווען עס איז אים געווען אומעטיקלעך אויפן האַרצן, פּלעגט ער זיך אַריינכאַפּן צו אייזיקן אין קוזניע, זיצן און צוהערן זיך, ווי עס פּאַכט הייזעריקלעך דער געלאַטעטער בלאַז-זאַק, זיצן און קוקן, ווי די פונקען „שפּרינגען, טאַנצן, ווי די רוחות“. אַדער ער פּלעגט אַריין צו הערצל קיילעס, פאַר וועמען די סטאַ-לעריי איז געווען „נישט אַזוי וועגן דער פרנסה, ווי צוליב דעם פאַרגעניגן, וואָס ער האָט דרינען געהאַט — צו מאַכן אַ כלי“. שלום יעקבן זיינען זייער נאַענט געווען אַט די פּאַלקס-מענטשן, וואָס ביי אַנדערע אומשטענדן וואָלטן זיי געוואָרן קינסטלער, און ער האָט פאַרבּראַכט מיט זיי, ווי מיט זיין גלייכן. „נאָך דער גרויסער מרה-שחורה, וואָס דערוואַקסענע יידן, באַווייבטע, מאַכן-אָן מיט זייע-

קינדער-יאָרן

רע ערנסט-פינצטערע פנימער, מיט זייער זאָרגן אָך-און-וויי און ביטער-זויערן מוסר-זאָגן תמיד" — האָבן די געזונטע און פריילעכע בעל-מלאכות אויסגעזען אין זיינע אויגן ווי יינגלעך-שטיפער. אין זייער געזעלשאַפט האָט ער געפונען דאָס, וואָס איז נישט געווען אין דער באַלעבאָטישער סביבה פון זיינע עלטערן — שפילעוודי-קייט, לעבנס-פרייד, פאַלקס-מעשות און פאַלקס-לידלעך. צווישן זיי זיינענדיקע האָט ער זיך נישט געדאַרפט שעמען מיט זיינע יינגלשע און פאַעטישע חפציות, זיי זיינען אַליין געווען האַלב-יינגליש, האַלב-פאַעטיש. אין די קאַפּיטלעך, וואו ער האָט דערציילט וועגן זיי אין „שלמה ר' חיימס", געהערן צו די פּרעכטיקסטע קאַפּיטלעך פון זיין פּרעכטיקער אויטאָביאָגראַפיע... „דאָס יידישע קינד, וואָס קוים שטעלט זיך עס אויף די פּיסלעך, האָט ער דאַרט געשריבן, ייִדלט מען עס שוין, מאַכנדיק אויס אים אַ קליין ייִדל, וואָס זיין יוגנט פאַרשווינדט גיך ווי אַ חלום און ווערט, אַז אַך און וויי צו אים, פאַראומערט, געעלטערט פאַר דער צייט — אַט אַזעלכעס, נעבעך, פּילט זיך ווי ניי געבוירן אין דער געזעלשאַפט פון אַ מענטשן, וואָס איז צו אים צוגעלאָזט, ווייזט אים א גוטע מינע, וואָס איז אַליין אויך נאָך גאָר אַ קינד, וואָס רעדט מיט אים אין לשון, און גייט אים אַריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשות. דאָס קינד לעכצט נאָך אַזעלכן, נאָך זיינס אַ וואָרט, ווי אַ דאַר גרעזעלע בשעת די גרויסע היצן נאָך אַ טראַפּן וואָסער, און ווערט צו אים צוגעזאַטן מיט לייב און לעבן. נאָר אַזעלכע יונג-אַלטע מענטשן אָבער איז זייער שווער ביי אונדז צו געפינען — — — אייזיק דער שמיד, איינער, און הערצל קיילעס דער סטאַליער, דער צווייטער, ביידע האָבן געווירקט אויף שלמהס (שלום יעקבס) גייסט, דערהאַלטן אין אים דאָס יונגע פּיערל, ביידע זיינען אים געווען זייער טייער און צו ביידע האָט אים דאָס האַרץ שטרק געצויגן".

ביידע האָבן געוועקט און גענערט אין אים יענע ליבע צום פאַלקס-מענטשן און צום פאַלקס-שאַפן, וועלכע האָט זיך שפּעטער אַזוי וואונדערלעך פאַנאָנדערגעבליט און אַזעלכע טייערע פּרוכטן געגעבן אין זיינע ווערק!

די קינסטלער בעלי-מלאכה'ס, די קינדער בעלי-מלאכה'ס, אייזיק און הערצל, האָבן אַזוי ווי זיין רבי, יאַשע ראובנס, וועלכער איז

אויך געווען א קינסטלער-נאטור — געהאט א חלק אין דעם זייער וויכטיקן פאקט, וואס מענדעלע איז נישט אַוועק פון דעם פרום-פאַרצייטיקן יידישן לעבן מיט אַזא האַס און אַזא פאַרביטערטקייט, ווי אייניקע אַנדערע משכילים פון זיין דור. מענדעלע האַט פיינט געהאַט די קהלס-לייט און די קהלשע פירונגען, ער איז געווען פול מיט צאַרן אויף די יידישע פרנסות, אָבער ער האַט (אפילו אין די ערשטע, ריין-משכילישע, ווערק זיינע) געהאַט מער געדולד, ווי אייניקע אַנדערע השכלה-שרייבער, צו די פאַרשטייער פון דעם אַלטן דור.

און אַט דעם פרייערן ברייטערן קוק אויפן פאַרצייטיקן יידישן לעבן האָבן אים געהאַלפן שאַפן נישט נאָר אַזעלכע פאַעטישע נשמות, ווי עס זיינען געווען אייזיק דער שמיד, הערצל דער סטאַ-ליער, זיינע פריינט, און יאַשע ראובנס, זיין רבי. אויך זיין פאַטער האַט דאָ געשפילט אַ ראַליע. שלום יעקב האַט נישט געדאַרפט מלחמה האַלטן מיט זיין פאַטער. זיין פאַטער האַט תמיד געוועקט אין אים געפילן פון אַכטונג און ליבע, כאַטש ער איז געווען „אַן ערנסטער מענטש, אַ פאַרטראַכטער, אַפגעזונדערט מיסטנס פאַר זיך, זעלטן מיט אימיצן אין דער היים גערעדט אַ וואָרט“. ער האַט זיין זון צוגעגרייט אין אַ געוויסער מאָס צו דער השכלה. ער האַט אים אַפגעגעבן, ווי מיר האָבן געזען, צו אַ מלמד, וועלכער האַט געלערנט מיט אים תנ"ך, דיקדוק און געהאַלפן אים ווערן א בעל-לשון, אַזוי, אַז די השכלה איז פאַר אים שפּעטער געווען נישט גאָר אַ נייע, אַן אומגעריכטע זאַך, נישט קיין דורכויס פאַרבאַטענע פרוכט, וואָס האַט אין זיך גאָר אַ באַזונדער חן... איז ער נישט אַזוי שטארק נתפעל געוואָרן פון דער השכלה, דער „הימלשער טאַכטער“, ווי אַנדערע משכילים.

עס איז נישט געווען קיין ראַמאַנטיק אין זיין פאַרבינדונג מיט איר, ווייל ס'איז אים נישט שווער אָנגעקומען צו ווערן אַ משכיל. אין די קינדערי-יאָרן האַט זיין פאַטער אַליין געוואָלט, אַז ער זאָל קענען תנ"ך, דיקדוק, מליצה, און אויך שפּעטער האַט ער נישט גע-דאַרפט ליידן פאַר זיין שטרעבן צו ווערן אַ געבילדעטער. מיט א. ב. גאַטלאַבערן, דעם „אַפיקורס“, זיין ערשטן עכטן השכלה-לע-

קינדער-יאָרן

רער, איז ער (שפעטער, אין קאמענעץ-פאדאלסק) באקאנט געוואָרן דורך אַ פ ר ו מ ע ן יידן, און אוועקגעפירט צום משכיל אַהיים האָט אים דער ש מ ש פון דער שול, וואו ער האָט געלערנט...

איז אַבראַמאַוויטש אַוועק פון שול, פון די ד' אמות של הלכה נישט קיין פאַרביטערטער. די פרומע יידן זיינען אים נישט געווען קיין פ ר ז ע ב ל ע כ ע שונאים, און ער האָט געזען אין זיי נישט „פאַנאַטיקער“, נאָר מ ע ב ט ש ן, און ער האָט זיי נישט איינגעטיילט, ווי אַנדערע שרייבער פון זיין צייט, אין „פינצטערע“ (חשוכים, מורדי-אור) און „אויפגעקלערטע“ (משכילים, נאורים), נאָר אין אונטערדריקער און אונטערדריקטע, אין ערלעכע און נישט-ער-לעכע.

שוין אין זיין ערשטער יידישער דערציילונג אין „דאָס קליינ-מענטשעלע“, וואו עס זיינען פאַראַן נאָך אַ היפש ביסל שפורן פון דער נאַאיווער השכלה, — שוין דאָרט ווערט דר. שטיינהערץ, וועל-כער האָט אַ ש ט י י נ ע ר ן אַ ר ן, צוגערעכנט צו די א י ס ר ו ן אַ ר ג ע ס, צו די ק ל י י נ מ ע נ ט ש ע ל ע ך, כאָטש ער איז אַ געבילדעטער, אַ משכיל. פאַרקערט, אַ רב איז פאַראַן דאָרט דווקא אַ סימפאַטישער (הגם קינסטלעריש איז ער אַ שאַטן, אַן בלוט און פלייש), און י צ ח ק א ב ר ה ם ת ק י ף פאַרלאָזט זיך אויף אים, אַז ער וועט פירן די תלמוד-תורה איינינעם מיט דעם משכיל, ג ו ט מ אַ ן, און עס וועט נישט זיין צווישן זיי קיין מחלוקת. גוטמאַן איז אַביסל פאַרצוקערט, און אויך ו ו ע - ק ע ר אין דער „טאַקסע“ איז אידעאָליזירט, אָבער זייער מעלה איז נישט דאָס, וואָס זיי זיינען משכילים, נאָר דאָס, וואָס זיי זיינען ערלעכע לייט, אידעאָליסטן. דאָס אייגענע איז מיט דעם משכיל ר פ א ל (אין „ווינטשפינגערל“). ער איז פריער ווי אַלץ אַן ער-לעכער און א געניטער מענטש. אָבער אַזוינע ערלעכע לייט, איי-דעלע נאַטורן, אידעאָליסטן ווייזט אונדז מענדעלע אויך צווישן די פרומע, וואו האָבן מיר ביי שרייבער-משכילים געהאַט אַ ר' בנימין („אַן אלטע מעשה“), א ר' אברהם („ווינטשפינגערל“)? מענדעלע מוסרט אַמאַל די פרומע, אָבער נישט פאַר זייער פרומקייט, אפילו נישט פאר זייערע נאַרישע אָבערגלויבנס, נאָר דערפאַר, וואָס די

פרומקייט און דער אַבערגלויבן ווערן אויסגענוצט פון די תקיפים, די קהלסלייט, אין זייערע שמד־שטיק קעגן „שטאַט“, קעגן די אַר־מע... .

מענדעלע איז געווען פאַרקאַכט אין סאַציאַלע, נישט אין רע־ליגיעזע, רעפּאַרמעס. און איינע פון די אורזאַכן האָט געמוזט זיין דאָס, וואָס די קהלשע פאַראַנדקעס האָבן אין די קינדער־יאָרן גע־מאַכט אויף אים אַ שווערערן איינדרוק, ווי די רעליגיעזע פּירונגען.

און אַז מיר האַלטן שוין ביי דער ווירקונג, וואָס עס האָט אויף מענדעלען געהאַט די סביבה פון זיין קינדהייט, מוזן מיר, אַחוץ זיין פּאַטער, זיינע תלמידים און חברים, דערמאָנען אויך זיין מוטער, שרה־נעשע. זי האָט, גלויב איך, אַ שייכות צו דעם רחמנות־געפּיל, צו דער סענטימענטאַלער האַרציקייט, צו דער ליריק, וואָס איז דאָ אין מענדעלעס שאַפּן.

מיט אַ שטילער צערטלעכער ליבשאַפט האָט מענדעלע זי גע־מאַלן אין „שלמה ר' חיימס“. ער פאַרגלייכט זי מיט אַן אַנדער פרוי פון אַן אַנדער פּאַמיליע און מאַכט דורך דעם נאָך קענטיקער די איידלקייט פון דער נשמה, וועלכע האָט וויכער, וואַרימער גע־מאַכט זיין אייגענע — און זיין פּאַטערס — שטרענגקייט: „ס'איז, זאָגט ער, אַ גרויסער חילוק צווישן טויבע־סאַסיען, חנאס ווייב, און דער מאַמען זיינער (שלום יעקבס). טויבע־סאַסיע איז אַ ברייט־ביינערדיקע, אַ יאָדערדיקע. אירע הענט, איר פנים זיינען עפעס מגושם א. אַז. וו. אַנטקעגן־זשע, שרה, די מאַמע זיינע, איז אַן איי־דעלע, אַ שוואַכע, האָט קליינע ווייסע הענט, מיט דינע בלויע אַדער־לעך, אַ פאַרפרומט בלייך פנים, מיט דינע ליפּן — אינגאַנצן עפעס אַ רוחניות, און אַז זי גייט, דוכט זיך, זי שוועבט. זי איז אַ וואויל־קענעוודיקע, קאָן אַלע תחינות פון ארץ ישראל, א. אַז. וו. לייענט דעם צאינה וראינה, דעם מגורת המאור און נאָך אַזעלכע ספרים, ווייזט ווייכער אין שול צו דאָוונען, וואָס צו זאָגן, ווען צו שפּרינגען קדוש, לייענט זיי אויך פאַר“... „איר לייענען איז געווען פול מיט געפּיל, איר ניגונדל דערביי האָט גערירט, געצופּט ביי דער נשמה, אַ שטיין אפילו וואַלט פון אירע טרערן אויך צעגאַסן גע־

קינדער-יאָרן

וואָרן" ... זי האָט, אַזוויי דער פּאַטער, געהאַט וואָס איבערצו-
לאָזן אין איר זונס נשמה, וואָס איבערצוגעבן אים ברושה...
זי האָט אים איבערגעגעבן איר סענסיטיוויטעט.

נאָכן פּאָטערס טויט

ישיבה'ס. — וואַנדער־יאָרן. — טינקאוויטש. — צוריק אין קאָפּוליע.
— סלוצק. — ווילנע. — מעלניקי.

אַבער שלום יעקבן איז נישט

באַשערט געווען צו בלייבן לאַנג אין דעם הויז פון זיינע עלטערן. די געשעפטן אין שטעטל האָבן גענומען גיין שלעכט. עס איז גע-
וואָרן אַ דוחק אין פרנסה. האָט דער עולם אויפגעהערט קויפן פלייש,
און ר' חיים משה, דער בעל־טאַקסע, איז פאַראַרעמט געוואָרן. דער-
צו נאָך האָט ער געהאַט צרות פון זיין יונגן איידעם, וועלכער איז
געווען ביי אים אויף קעסט: זיין טאַכטער לאה האָט זיך געמוזט
גטן מיט איר מאַן. אַלץ אינײַנעם האָט ר' חיים משהן פאַראומערט
דאָס לעבן, אים גרוי געמאַכט פאַר דער צייט. ער איז קראַנק גע-
וואָרן און אינגליכן געשטאַרבן. ער איז אינגאַנצן אַלט געווען אַ יאָר
צוויי־דריי אין פערציק. שלום יעקב איז געווען אַ בר־מצוה־בחורל.
די מוטער, אַן אַרעמע אַלמנה מיט קליינע קינדער, האָט נישט גע-
קאַנט אויסהאַלטן די גאַנצע פאַמיליע. איז געבליבן, אַז שלום יעקב
זאָל אַוועקפאַרן ערגעץ אין אַן אַנדער שטאַט לערנען און עסן „טעג“.

אַט אַזוי האָבן זיך אַנגעהויבן זיינע וואַנדער־יאָרן. — יאָרן,
ווען ער האָט אַסך געליטן, נאָך מער אַבער געלערנט.

דאָס ערשטע פרעמדע שטעטל, וואו ער האָט געלעבט, ווען
ער האָט פאַרלאָזן זיין געבורט־אַרט, איז געווען טינקעוויטש. אַ
קליין שטעטל נישט ווייט פון קאָפּוליע. קיין ישיבה איז דאָרט נישט
געווען, און דאָס פרעמדע בחורל, דער יתום, איז אַליין נעבעך גע-
זעסן אין דעם ליידיקן בית־המדרש און געשאַקלט זיך איבער דער
גמרא. ס'איז אים געווען שלעכט אויפן האַרצן און ער האָט קיין

הנאה נישט געהאַט פון לערנען: „ווי אַ פינצטערער וואַלקן“, דער-
 ציילט ער אין „שלמה ר' חיימס“ „ליגט דער יתום אויף שלמהלען.
 ליגט אויף אים און אין אים אינגאַנצן“... „אים איז אָפּגעשטאַרבן
 אי דער פּאָטער, אי די וועלט מיט אים איינינעם“ די וועלט
 שלום יעקבס — דאָס איז געווען גאַטס וועלט, די נאַטור, וועלכע
 ער האָט שפּעטער אַזוי ליב געהאַט צו באַשרייבן: „אינגאַנצן די נאַ-
 טור מיט איר ערד און הימל, מיט פעלדער און וועלדער, מיט זון,
 לבנה און שטערן — איז פאַר אים טויט“. און ער איז אַליין אָפּט
 געווען האַלב-טויט, זיצנדיק אויף דער האַרטער בית-המדרש באַנק,
 „פאַרגליווערט, אויסשטעלנדיק אַ פאַר אויגן, קיין ריר זיך נישט
 צו טאָן“... נאָך גוט וואָס ער האָט זיך דאָרט אויסגעלערנט צו
 דאווענן געשמאַק, דאָס איז געווען זיין טרייסט. דאָס איז, ווי ער
 אַליין זאָגט: „געווען אַ ליכטיקער שטראַל, וואָס האָט, דורכשלאַנג-
 דיק זיך דורך די וואַלקנס מרה-שחורה, אַ שיין געטאָן אין זיין פאַר-
 פינצטערטער, פאַריתומטער נשמה“...

ער האָט זיך אויסגעלערנט דאווענן מיט א ברען, מיט התלהבות,
 — אויפן חסידישן שטייגער. און דאָס איז געווען פאַר אים אַ נייע
 איבערלעבונג. דאָס איז געווען דער גוטער רעזולטאַט פון זיין פאַר-
 וואַגלט ווערן אין טינקעוויטש. ביי זיך אין דער היים האָט ער נישט
 געהאַט קיין געלעגנהייט צו באַקענען זיך נעענטער מיט חסידות.
 קאַפּוליע איז געווען אַ מתנגדיש שטעטל. חסידים האָט מען דאָרט
 פיינט געהאַט, גערודפּט. מען האָט זיי נישט געלאָזט האַבן קיין אייגן
 „שטיבל“ צום דאווענן, אפילו נישט קיין „מנין“. „פּושעי ישראל,
 ווילדע ברואים, מיני בהמות“ — אַט דאָס זיינען זיי געווען אין די
 אויגן און אין די מיילער פון די קאַפּוליער יידן. שלום יעקב, דער
 שפּעטערדיקער מענדעלע מוכר ספרים, וואַלט אַסך פאַרלוירן —
 און די יידישע ליטעראַטור וואַלט פאַרלוירן אַסך — ווען ער זאל
 האַבן געבליבן ביי דער קאַפּוליער אַנצוהערערע נישט
 אויף חסידים און חסידות. ער וואַלט געוואוסט נאָר, וואָס זיי פעלט;
 וואָס זיי פאַרמאָגן, וואַלט אים געבליבן פרעמד... וואַלט מענדעלע
 געווען אַ משכיל, ווי אַלע אַנדערע משכילים, וואַלט עס נישט אַזוי
 שטאַרק אויסגעמאַכט: די משכילים האַבן סייזוי געזוכט נאָר פּע-
 לערן ביי יידן. מענדעלע האָט אַבער געוואַלט וויסן די מעלות אויך.

דערהויפט די מעלות פונם גייסטיקן יידישן לעבן. זיין סאטירע, ווי עס איז פריער דערמאנט געוואָרן, איז געווען געווענדט דער- הויפט קעגן די קהלשע פאַראַנדקעס און די קהלשע בעל-טובות; זי האָט געציילט אין די נגידים, נישט אין די רבנים. די ט א ק ס ע, נישט די ח מ ר א, איז געווען מענדעלעס הויפט-שונא... וואָלט באמת געווען אַ שאַד, ווען ער זאָל אין זיין יוגנט האָבן אַרויסגע- טראָגן וועגן חסידות און חסידים אַן איינזייטיקן איינדרוק. און דאָס וואָלט געשען, ווען נישט זיין „ערשטער אַרויספאַר“ — קיין טינ- קעוויטש. דאָרט האָט ער זיך באַקענט מיט אַזאַ דזסידות, פון וועלכער ער האָט פריער נישט געוואוסט. דאָרט האָט ער געזען דאָס ליכט, נישט נאָר די שאַטנס פון דער — דאָן נאָך יונגער — רעליגיעזער באַוועגונג. ער האָט גראַד געדאוונט אין אַ חסידישן שטיבל — און די גאַנצע הנהגה דאָרט, ווי דאָס דאוונען, איז אים געווען צום האַרצן. און דאָס „האַט דעם ערשטן שטויס געגעבן דעם שכל זיינעם אין דעם ענין פונם באַטראַכטן דאָס יידישקייט“. דאָס האָט אים געוויזן, אַז חסידים האָבן אויפגעטאָן אַ גרויסע זאָך אין דעם פרט פון אויפוועקן און רייכער מאַכן דאָס געפילס-לעבן: „אין אַ מתנגד — האָט ער שפעטער געשריבן — שטעקט אַ פאַר- פרוירענע נשמה. ביי אים איז נאָר קאַפּ, האַרץ — אייז-קאַלט... אַנטקעגן-זשע דער חסיד איז הייס“...

דאָס איז געווען די וויכטיקסטע לעקציע, וואָס מענדעלע האָט געלערנט אין טינקעוויטש. ער האָט אָבער געלערנט דאָרט נאָך עפעס אויך. ער האָט זיך אַביסל בעסער באַקענט מיט מענטשן און מיט זייערע חפציות. אים איז אפילו אויסגעקומען צו פירן מיט זיי אַ שטיקל מלחמה. ס'איז געווען אַזאַ מעשה: דער באַלעבאַס, וואו ער האָט גענעכטיקט, האָט געהאַט אַ טאַכטער, וואָס איז געווען בלינד אויף איין אויג. און דעם קאַפּוליער יינגל האָט זיך אָנגעהויבן דוכטן, אַז אַ „פעטע רויטע באַק מיט אַ פאַרמאַכט בלינד אויג, טראָגט זיך, שוועבנדיק אין דער לופט, צו אים אַנטקעגן“... „די דאָזיקע מיט דעם אויג“, האָט מענדעלע אַליין דערציילט, „איז געווען אַ גע- זונטע, אַ דיקע, אַ באַלייכטע, ברייטביינערדיקע בתולה“, און אים „וואָלט די בתולה, ווי זי איז אינגאַנצן, לחלוטין נישט אָנגעגאַנגען. מילא, איז זי אויף איין אויג אַ בלינדע, וואָס מאַכט עס אויס? די

צרה איז אָבער אַט וואָס — מען וויל, ווי ער האָט זיך דערוואוסט, זי זאל זיין פאַר אים אַ כלה, און דאָס האָט אים שוין טאַקע גוט גע- אַרט. אים איז געקומען אויפן געדאַנק פ ר א ד ל, און ער האָט געטראַכט: „אַ פאַרגלייך אַביסל — אַזאַ בוגרות — און פראַדל!“ עס האָט זיך אים געבענקט אַהיים. אמת פראַדל איז שוין נישט געווען דאָרט, אָבער עס איז געווען די מאַמע און עס זיינען געווען די ברידער מיט די שוועסטער מיט די חברים. ער האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַרן צוריק אַהיים. אַ פאַר מאָל איז ער אפילו אַרויס פון בית-המדרש און געלאָזט זיך גיין אויפן וועג, וואָס פירט קיין קאַפּוליע, אָבער יעדעס מאָל איז אים געקומען אויפן גע- דאַנק די אַרעמקייט פון דער היים, און — „ער שטעלט זיך פּלוצלינג אָפּ, באַוואַשט זיך מיט טרערן און קערט זיך אום פאַמעלעך, אַראַפּ- לאַזנדיק דעם קאַפּ, צוריק אין בית-המדרש אַריין“. אָבער איינמאָל, סליחות-צייט, איז אים באַפאַלן גאָר אַ באַזונדערס שטאַרקער אומעט, — „איז ער אַ צעקאַכטער אַרויסגעשפרונגען פון בית-המדרש“ און „די פּיס זיינען ווי פון זיך אַליין געלאָפּן מיט אימפעט אויפן וועג, וואָס פירט אַהיים“. דאָס מאָל האָט ער זיך נישט אומגעקערט צוריק, און ער איז געקומען „אַהיים, צו דער מאַמען, פאַרשוויצט, פאַר- סאַפעט, אין איין אַטעם“.

אָבער לאַנג איז ער אין דער היים נישט געבליבן. ער האָט זיך שוין איצט געפילט אין קאַפּוליע אַזוי עלנט, ווי ווען ער איז געווען אין דער פרעמד. זייער הויז איז שוין, אגב, נישט געווען, וואָס אַמאָל: „דאָס הויז, וואו עס האָט אַמאָל אים זיך גוט געלעבט, האָט אויסגעזען פאַרוואַרלאָזט, וויסט. דאָרט, וואו עס האָט ביים פּאָטערס לעבן געקאַכט, גערוישט פון מענטשן, וואו עס פלעגן פאַרקומען פאַרזאַמלונגען, אסיפות וועגן שטאַט-זאַכן, וואו א שבת, א יום-טוב האָט געלויכטן, געזונגען אין איטליכס ווינקעלע, וואו עס האָט זיך געהערט דברי תורה, געטלעך-יידישע, האַרץ-רינדקע זמירות — איז היינט שטיל, אומעטיק ווי אויף אַ בית-עולם. עס טרויערן די ווענט, עס וויינט איטליכס ווינקעלע, אַלצדינג דאָרט זעט אויס עלנט“ ...

שלום יעקב פאַרלאָזט ווידער זיין היימיש שטעטל, און „האַלב- גייענדיק צופּוס, האַלב אונטערפאַרנדיק“, קומט ער אָן קיין סלוצק,

וואו עס איז געווען אַ גרויסע ישיבה. „מיט זיך האָט ער נישט מער געהאַט ווי די תפילין, אַ שטיק ברויט און אַ קאַפּאַטע צום לייב...“ ער קריגט שנעל „טעג“, וואָרים דאָרט זיינען געווען אַסך יידן, וואָס האָבן גוט געקאַנט און געשעצט זיין פּאַטער, ר' חיים משה, און ער זיצט דאָרט אין דער ישיבה אַ פּאַר יאָר צייט. אכסניה איז ער ביי איינער אַ יידענע שרה, וועלכע איז געווען אַ ב אַ ב ע (אַ הייב-אַם). זי האָט אים פּאַרגעלייגט אַ ווינקל אין איר הויז בתנאי, אַז ער זאָל זי באַגלייטן ביינאַכט מיט אַ לאַמטערנע צו די קימפּעטאַרינס. דאָס האָט אים באַלד דערעסן, און ער האָט זיך אַפּגעזוכט אַן אַנדער אכסניה... .

אין דער סלוצקער ישיבה האָט ער זיך אין אָנהויב געפילט פרעמדלעך. אים האָט נישט צופרידנגעשטעלט נישט דער סדר לערנען, נישט די ראשי-ישיבות, נישט די תלמידים; ביסלעכווייז אָבער לעבט ער זיך איין מיט זיי, און זיין „לעבעדיקע נאַטור, נאָך פריינטשאַפט לעכנצנדיקע נשמה, לאַזט זיך וואָס ווייטער-ווייטער אַריינציען פונם יצרהערע און חברה. ער פילט זיך שוין נישט עלנט צווישן זיינע נייע חברים און ווערט, ווי זיי, אַן עכטער פּאַט-ראַן!“ ער קאַנט זיך נישט אַזוי אין לערנען און דאַוונען, אין תורה און מצוות, ווי אין נאָכגעבן דעם ישיבה-בחוּרשען יצרהרע... „הייסט עס, הפנים — האָט ער שפּעטער געשריבן — אַז דער יצרהרע האָט שלמהלען (שלום יעקב) אַראַפּגעפירט פונם וועג, פונם תכלית זיינעם. ער האָט אים אָנגערעדט צום שלעכטן, צו פּאַר-ברענגען פּאַר גרויס פריינטשאַפט די צייט מיט גאַרנישט — מיט חברים און חברטעס, די און יענע... צו גלוסטן און עסן פונם קאַרב די ליבלעכע, גלוסטיקע נאַשערייען!“

עס האָט, אגב, ווידער געהאַלטן דערביי, אַז אונדזער שלום יעקב זאָל ווערן אַ חתן — און דווקא פאַר אַ נגידס אַ טאַכטער. דער נגיד איז געווען ר' יונה סלוצקער. ער האָט געהאַט אַן איי-גענעם „הויף“ מיט אַן אייגענער שול צום דאַוונען. האָט אַט דער רב יונה איינמאַל פּאַרבעטן דעם קאַפּוליער אַרעם-בּחור צו זיך אויף שבת. דער גביר האָט אים געוואַלט גוט אַנקוקן, זען, צי ער פּאַסט זיך פאַר אים — און פאַר זיין טאַכטער. די חברים האָבן שוין

געקוקט אויף אים, ווי ער אליין האָט שפעטער דערציילט שלום-עליכמען, — „ווי אויף אַ פּרינץ, ווי אויף ר' יונה סלוצקערס טאָכ-טערס חתן“. די טאָכטער האָט געהאַט „קליינע אויגעלעך“, אָבער דער פּאָטער איז געווען אַ גרויסער נגיד, און דער ארעם-בחור וואָלט איינגעגאַנגען אויפן שידוך. האָט אָבער פּאַסירט עפעס, וואָס איז מער ענלעך אויף אַן אַנעקדאָט, ווי אויף אַן אמת. מענדעלעע האָט עס אָבער אליין דערציילט, — און אַט ווי ער האָט עס דער-ציילט: ער איז געזעסן ביים טיש פונקט אַנטקעגן ר' יונה דעם גביר און אַנטקעגן זיין טאָכטער מיט די קליינע אויגעלעך. דער גביר האָט אַלע ווילע געקוקט אויף אים, די „קליינע אויגעלעך“ האָבן געקוקט צו זיך אין טעלער אַריין. דער ישיבה-בחור איז גע-זעסן אַ צעמישטער. ער איז נישט געוואוינט געווען צו זיצן ביי אַזאַ רייכן טיש. דערביי האָט מען נאָך געדאַרפט היטן שטאַט, אַפ-היטן עטיקעט. און — איר ווייסט דאָך — וואָס מער מען היט זיך, אַלץ ערגער איז עס... „פּלוצים — אַז מיין פּערטל עוף הויבט זיך נישט אויף פונם טעלער, ווי עס וואָלט ביי דעם אויסגעוואַקסן פּליגל, און טוט נישט אַ פּלי איבערן גאַנצן טיש — און גלייך דעם גביר אין פנים אַריין, און פונם פנים גלייך אויף זיינע ריינע, שיינע, רייכע, שבתדיקע בגדים“ (זע שלום-עליכם: „פיר זיינען מיר גע-זעסן“). פונם שידוך איז גאַרניט נישט געוואָרן.

שלום יעקב איז געבליבן אַ בחור, — אַ ישיבה-בחור, ווי פריער. ער איז פון דער סלוצקער ישיבה געפאָרן אין אַנדערע ישיבות. ער האָט זיך אומגעוואַלגערט אין פאַרשיידענע שטעטלעך, ביז ער איז אַנגעקומען קיין ווילנע, וואו ער האָט געהאַט רייכע קרובים. דאָרט האָט ער געלערנט אין גאונס קלויז, אין ראַמיילעס ישיבה. און ער האָט זיך נאָך בעסער באַקענט מיט די פאַרשוידענע און אַנגעזאַפט זיך מיט די איינדרוקן, וועלכע ער האָט דערנאָך באַ-שריבן אין זיינע דערציילונגען און ראַמאַנען.

אָבער דאָס לעבן פון אַן אַרעם-בחור איז אים נישט איינגע-גאַנגען, — און ער האָט זיך אומגעקערט צוריק אַהיים. ער איז אַלט געווען אַ יאָר פּופּצן — אַ בחור מיט שוואַצע, געקרייזלטע האָר, א הויכן שטערן און ברענענדיקע אויגן.

ער האָט געפונען אין דער היים גרויסע ענדערונגען. זיין מור-טער האָט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטן מאָן — און זי האָט געלעבט אינאיינעם מיט די קלענערע קינדער אין מעלניקי, אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּוליע. איר מאָן האָט געהאַלטן אַ מיל אין אַרענדע. און ער האָט פאַרבעטן אַהין אויך שלום יעקבן, זיין שטיפּזון. שלום יעקב איז געוואָרן דער רבי פון זיינע קינדער. ער האָט זיך, הייסט עס, אָנגעהויבן לערנען די מלאכה אָדער די קונסט, מיט וועלכער ער האָט זיך אָפּגעגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן, — די מלאכה אָדער די קונסט פון לערעריי.

אַבער דאָס לעבן אין מעלניקי האָט אים נישט צופרידנגע-שטעלט.

די איינציקע שיינע זאַך, וואָס איז דאָרט געווען, איז געווען — די נאַטור. דאָס דערפּל איז געווען אַרומגערינגלט מיט גרויסע וועלדער, צווישן וועלכע עס פלייצט אַ היפשער, שיינער טייך ... „און ווען מענטשן זיינען דאָ זעלטן, עס רעשט נישט, עס קאַכט נישט, ווי אין שטעט, דערפאַר שוויבלט און גריבלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפן און פעלדער אַלערליי באַשעפענישן, חיות און עופות; דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערן אַלערליי קולות; אַ געזאַנג פון פויגל, אַ קראַקען, אַ קוואַקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצן, אַ זשומען, אַ וואַיען, אַ היילן פון הונגעריקע וועלף ווינטער, און אַ מאָל אַ ברוך-מען פון אַ פאַרבלאַנדזשעטן בער אויך — און אין דעם דאָזיקן קאַנ-צערט פאַרטראַגט זיך אַ רוישן פונם וואַסער ביים אַראַפּפאַלן אויף די רעדער, אַ קלאַפּן, אַ מאָלן פון דער מיל“ ... און אָט דאָ, אין דער איינזאַמקייט פון דעם ווילדן, פאַרוואַרפענעם ווינקל, האָט זיך באַוויזן צו אים „די מוזע“ ... יינגלווייז, נאָך זייענדיק אין שטעטל, האָט ער אָפּט געפילט אין זיך עפעס „אָזוינס, וואָס לאָזט זיך נישט דערקלערן, אַ מין ציעניש אַזעלכע, וואָס אָן אַ נאַמען“. אין אָזוינע מינוטן פלעגט דאָס „קליין יידעלע“ אויסטאָן זיך פון שפּאַן, נאָכ-געבן דעם יצר-הרע און אַוועקגיין אין פעלד אָדער אין וואַלד אַריין שפּאַצירן. אָן אַנדערס מאָל פלעגט ער זיך „צעגיטן אין אַ טרעלע-לייקן — אין אַ נייגונדל פון זמירות און אַ וויינענדיקס צו אַ באַ-דעקנס אָדער געזאַנגט ברכי נפשי הויך אויפן קול, צעקייענדיק אים-

לעכס וואָרט און געפילט דערביי עפעס גאָר אַ באַזונדער טעם... („שלמה ר' היימס“). אז מען קאָן שרייבן, אויסגיסן דאָס האַרץ אין שיר, אין מליצה, — האָט ער נישט געוואוסט. ערשט אין מ ע ל - נ י ק י הויבט ער אָן שרייבן. „דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל“, האָט ער דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, „וואָס איך האָב גענומען אַ פען אין האַנט אַריין אויף אויסצוגיסן מיין האַרץ“. און ער איז געוואָרן עפעס גאָר אָן אַנדער מענטש. ער פלעגט אָפט אַרומבלאָנקען זיך אין די וועלדער, צווישן די פעלדער. זיין על-טערע שוועסטער, וואָס איז געקומען אַמאָל צו-גאַסט קיין מעלניקי, האָט געפרעגט די מוטער: „וואוהין ווערט ער עס אַזוי אָפט עפעס ווי פאַרפאַלן?“ — „זאָל איך אַזוי וויסן ביין“, האָט זי געענטפערט. „דעם היינטיקן ווינטער, וואָס ער איז דאָ ביי מיר, האָט ער פאַר-בראַכט אין לערנען. פלעגט אויפשטיין פאַרטאָג לערנען גמרא פאַר זיך און בייטאָג — מיט די קינדער“. די מאַמע האָט גאָר אַנגעקוואַלן פון אַזאַ זון. „דאָס האַרץ האָט מיר זיך געפרייט, קוקנדיק אויף אים. די לעצטע צייט אָבער איז ער עפעס ווי איבערגעביטן געוואָרן. די גמרא אין דער זייט, תמיד פאַרטראַכט, שרייבט, טינטלט — איך זאָל אַזוי וויסן פון צער, וואָס ער טינטלט אַזוינס!“

ער האָט „געטינטלט“ העברייאישע שירים. ער האָט באַזונגען אויפן שטייגער פון „ברכי נפשי“, די וואונדער פון דער נאַטור... „דער טייך פלעגט אים צופליעסקען, דאָס וואַלד-עכאַ — אָפענט-פערן“. אַחוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים קיינער נישט געהערט. ער איז געווען איינזאַם, די נאַטור אַרום — ווילד. דאָס דערפל איז אַרומגערינגלט מיט וועלדער, עס „ליגט פאַרבאָרגן אין אַ ווינקל, אָפגעריסן פון דער וועלט, ווייט פון מענטשן און פונם טראַקט, נאָר קליינע שמאַלע וועגעלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאַלן און בערגלעך, און פירן צו דערפער, וואָס ליגן צעזייט ארום און אַרום.“ איך ברענג מיט אַ כיוון די ציטאַטן, מיר זאָלן זען, ווי מענדעלע מאַלט די נאַטור, מיט וואָס פאַר אַ זיכער-קייט און מיט וואָס פאַר אַ קלאַרקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, אַלץ איז ביי אים געמאַסטן און געוואויגן, אָבער ביסלעכווייט, ביס-לעכווייט מאַלט זיך אויס פאַר אונדז דאָס בילד ביון לעצטן שטרי-

כעלע, ביזן לעצטן פינטעלע. דאָס רוב גיט זיך אים איין אין סוף מיט איין וואָרט צונויפגיסן די אַלע פרטים אין איין גאַנצקייט... און די אַלע — אַפט פארידישטע און אנטראַפּאַמאַרפּירטע, אָבער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערלעך-קלאַרע — נאַטור-שיל-דערונגען, וואָס זיינען צעשפּרייט איבער מענדעלעס ווערק — האָבן מיר צו פאַרדאַנקען נישט נאָר די רייזעס, וואָס ער האָט געמאַכט איבער וואַלין, אוקראַינע און פּאָדאָליע, נאָר אויך זיין לעבן יינגל-ווייז אין קאַפּוליע און אינם דערפּל מ ע ל נ י ק י. דאָרט האָט ער ליב געקראַגן אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבט... פון מענטשן האַלט ער נישט שטאַרק; ער איז צוגוט מיט זיי באַקאַנט; אין חיות און עופות אָבער איז ער פאַרליבט, דאָס לעבן וואַלט ער פאַר זיי אָפּגעגעבן. און ער טוט און עסק'ט זיך מיט זיי. זיי דינען אים פאַר ביישפּילן, און זיינע בעלעטריסטישע ווערק זיינען אַזוי ווי דער המשך פון דער נאַטור-געשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פאַרפּאַסט...

אין דער אייגענער צייט, ווען ער באַזינגט די נאַטור אין לי-דער, שרייבט ער עפעס אַ סאַטיריש-אַלעגאָרישע דראַמע לויטן נוסח פון ר' משה חיים לוצאַטאָס „לישרים תהלה“. „כהאָב אפילו נישט געוואוסט — שרייבט ער אין זיין אויטאָביאָגראַפיע — וואָס ס'איז אַזוינס אַ דראַמע און האָב נאָך קיינמאַל נישט געלייענט קיין ביכער פון דעם מין“. זיין טאַלאַנט איז נאָך נישט געווען רייף, און זיין שרייבן איז געווען נאָר אַן אויסדרוק פון זיין אינעווייניקסטער אומ-רויאיקייט און זיין נאַטירלעכער באַדערפעניש „אויסצוגיסן דאָס האַרץ אויפן פאַפּיר“.

אָבער ס'איז נישט קיין צופאַל, וואָס שוין אין די ערשטע שוואַ-כע פּראַבעס פון זיין פען האָבן זיך אַרויסגעוויזן צוויי וויכטיקע שטריכן פון זיין גאַנצן שפּעטערדיקן שאַפן: די ליבע צו נאַטור-שילדערונגען און דאָס גענייגט-זיין צו סאַטירע... „זי (די נאַטור) האָט זיך צו מיר אַנטפּלעקט אין איר גאַנצער פּראַכט און האָט מיך איבערגערעדט מיטן חן פון אירע לעפּצן צו גיין נאָך איר אין וואַלד אַרײַן אונטער אַ פּרישן בוים“, א. אַז. וו. דאָס האָט ער שפּעטער געשריבן וועגן זיינע ערשטע נאַטור-געזאַנגען, און וועגן זיין סאַ-

טירישער דראַמע האָט ער געזאָגט: „ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבן צו שרייבן, און די ערשטע זאָך אויפגעשריבן, איז צו מיר געקומען דער שטן. דאָס איז דער אָפּשפּעטער, וואָס געוועלטיקט איצט אײַ-בער מיר אין געשטאַלט פון מענדעלע מוכר ספרים, און האָט מיך אָנגערעדט אָפּצושפּעטן פון מענטשן און אַראָפּרייסן די מאַסקע פון זיי“...

ער איז, פאַרשטייט זיך, נאָך זייער ווייט פון דעם שפּעטער-דיקן מענדעלען; ער איז געווען נאָך גאַר אַ יינגל, אָבער ער איז געווען שוין פול מיט פּראָגן און מיט ספּקות וועגן דעם אַרומיקן לעבן און וועגן זיך אַליין. ער האָט געזוכט און נישט געקאָנט גע-פינען קיין וועג. לערנען ווייטער אין די ישיבות האָט זיך אים נישט געגלוסט. „לאָז מיך צורו — האָט ער געזאָגט צו זיין מוטער — מיט דייענע ישיבות, מיט דייענע תּכּליתים! גענוג געשוואַרצט דאָס פנים, געגעסן טעג, גענוג געקוועטשט די באַנק, געריבן זיך. רייבן זיך ווייטער דאָרט, ביז איך וועל זיך אויסרייבן און ווערן אַ שמאַטע — פּע! גענוג אויסגעריבענע שמאַטעס ביי אונדז אָן מיר אויך!“

דער לעצטער אויסדרוק שטאַמט מסתּמא פון אַ שפּע-טערדיקער צייט, פון יענער צייט, ווען מענדעלע האָט עס פאַר-שריבן, אָבער עס איז קלאָר, אַז אין אים האָט זיך אָנגעהויבן יענער אינעווייניקסטער קריזיס, וועלכער האָט אים נישט געלאָזט בלייבן ביי דער גמרא.

און ווען ער איז געקומען צוריק אין שטעטל אַריין פון מעל-ניקי, האָט ער זיך מער טאַקע נישט באַנוגנט מיט ש״ס און פּוסקים. ער האָט שוין אַריינגעקוקט אין חקירה-ספרים — געבלעטערט דעם „חובת הלבבות“, זיך פאַרטיפּט אין „מורה נבוכים, אין „כוזרי“. ער האָט געזוכט אָן ענטפּער אויף די אייביקע פּראָגן. עס איז אָבער געשטאַנען פאַר אים זיין אייגענע, פּערזענלעכע פּראָגע, די פּראַ-גע: „וואָס טוט מען? צו וואָס נעמט מען זיך?“ אין די חקירה-ספרים האָט ער קיין ענטפּער אויף דער פּראָגע נישט געפונען. און ווער ווייסט, צי וואָלט ער נישט געוואָרן צוריק אַ ישיבה-בחור, צי וואָלט ער נישט געבליבן אין דער וועלט פון די כּלי-קודש. — ווער ווייסט, צי וואָלטן די ערשטע ליטעראַרישע טריט זיינע

מענדעלע מוכר ספרים

נישט געווען אויך די לעצטע, צי וואלט ער נישט געווארן א
קאפוליער איידעם אויף קעסט, און צו די יאשע ראובנס, הערצל
קיילעס און אנדערע מושלמים, וואס זיינען געבליבן מלמדים, וואלט
צוגעקומען נאך איינער, שלום יעקב חיים משהס, — ווען נישט
אן אומגליקלעכע — נין, א גליקלעכע! — פאסירונג, וואס, נאך
לאנגע וואגלענישן, האט זי געעפנט פאר אים א נייעם וועג...

אַ נסיעה אין בויד

אברהמל דער קרומער. — פון שטאָט צו שטאָט. — שנאָרעריי. —
וואָגלעניש. — רעטונג.

די פּאַסירונג איז געווען אי אַ גע-
וויינטלעכע, אי נישט קיין געוויינטלעכע — און באַשטאַנען איז זי
אַט אין וואָס :

אין ווייסרוסלאַנד און אין דער ליטע איז אַנגעשטאַנען אַ מורא-
דיקער יקרות, און עס איז נישט געווען קיין פרנסה. ווי תמיד אין
אַזעלכע צייטן, זיינען יידן געשטאַנען אויפן וועג, מיט די פעקלעך
אויף די פלייצעס, מיטן וואַנדערשטעקן אין האַנט, גרייט צו לאָזן
זיך וואוהיין די אויגן וועלן טראָגן... געטומלט האָט זיך וועגן כער-
סאַנער גובערניע און בכלל וועגן דרום-רוסלאַנד: דאָרט, האָט מען
געגלויבט, איז אַ גן-עדן...

האַט איר געהערט דאָס לאַנד כערסאָן,
נישט ווייט פונם פעטער ישמאעל ?
פון פויגלמילך איז דאָרט פאַראַן —
פאַר יידן — ארץ ישראל...

אַזוי האָט מען געזונגען.

און גראַד איז פון „לאַנד כערסאָן“ אַנגעקומען אַ יידל מיטן
נאָמען אברהמל דער קרומער (ווער ווייסט — אפשר דער פּראַ-
טאַטיפּ פון פּי ש ק ע ד ע ס ק ר ו מ ע ן ?). ער איז געווען
פריער אַ שטעטלדיקער, אַ קאַפּוליער, דערנאָך האָט ער זיך אַוועק-
געלאָזט אין דער ווייטער וועלט אַריין — און איצט איז ער געקומען

צוריק און דערציילט ניסים ונפלאות, ער קאן זיך גארנישט אפלייבן, פון יענע מקומוס. „וואַלין“, זאגט ער, ווי שפעטער איינער פון מענ-דעלעס פאַרשוניען, — „וואַלין איז אַ געבענטשט אַרט מיט אַלעם גוטן. קוילעטשן עסט מען דאָרט גאַר אינמיטן דער וואַך, וויין טרינקט מען דאָרט, ווי וואַסער — היינט זייער ראַסלפלייש, קנאַבל, „פראַסקעס“, „פאַליאַרטשיקעס“, איז אַ מאַכל-מלכים א. אַז. וו.“ „נאָר די מענטשן, די דאָרטיקע, הערט ער נישט אויף צו דערציילן נייעס, זיינען גראַב, פאַרשטאַפטע קעפּ, יידן פונם היגן ווינקל קאַנען זיי אין זאָק אַרייננאַרן און מאַכן גוטע געשעפטן, מלמדים פון אונד-זער קאַנט האָבן דאָרט די בעסטע קנעלונגען א. אַז. וו.“ („די אַנט-דעקונג פון וואַלין“). נו, אונדזער שלום יעקב, וואָס אים האָט שוין לאַנג דערעסן קאַפּוליע און וואָס ער האָט ניט געהאַט וואו אַהין צו טאָן זיך פון עלנטקייט, און דערצו נאָך איז אַ סברה, אַז ער איז נישט געווען פאַרשריבן אין דער קאַפּוליער „סקאַזקע“, אין דער רשימה, וואו עס ווערט פאַרצייכנט יעדעס נייגעבירן קינד — האָבן אים די דאָזיקע אַלע מעשות ווי פאַרכישופט. און אַז אברהמל האָט אים נאָך דערצו גענומען צוואַן, אַז ער וועט אים נעמען מיט זיך אין זיין בויד אויף זיין קליאַטשע און אַז ער וועט אים ברענגען בשלום אין יענער גליקלעכער געגנט, וואו ער וועט זיך איה“ דער-שלאַגן צו אַ תכלית, — האָט ער זיך נישט לאַנג געלאָזן בעטן און איז געוואָרן אברהמל דעם הינקענדיקנס אַ פאַסאַזשיר.

אברהמל האָט געהאַט ביי זיך אין בויד נאָך אַ פאַרשוין, דאָס איז געווען שלום יעקבס אַ מומע, אַן עגונה, מיט אַ קליין קינד אויף די הענט. אברהמל האָט איר איינגערעדט, אַז ער וועט איר העלפן געפינען איר מאַן אין יענע מקומות.

נאָך פסח האָט מען זיך געלאָזן אין וועג.

די צדה לדרך, וואָס אונדזער יונגער וואַנדערער האָט גענומען מיט זיך, איז געווען אַ האַלבער לעבל קאַרענע ברויט און פופצן קאָ-פיקעס מזומן. דאָס האָט אים זיין עלטערע שוועסטער אַזוי אויס-געריכט אין ווייטן וועג אריין. אַבער ער האָט זיך נישט געהאַט וואָס צו זאָרן, אברהמל האָט שוין געהאַט אַלעמען אין זינען. אין יעדן שטעטל, אין יעדן ישוב, האָט ער זיך אָפגעשטעלט, און מיט דעם כתב פון דער עגונה אין האַנט און מיט אַ רויטער פאַטשיילקע

איז ער פשוט אומגעגאנגען איבער די הייזער און געקליבן נדבות. דאס וויבל מיטן קינד פלעגן בלייבן אין בויד. דאס בחורל פלעגט פארברענגען די צייט אין ארטיקן בית-המדרש. וואס אברהמל טוט דארט אין שטעטל, מיט וואס ער עסק'ט זיך, — האבן זיי אפשר גאר אליין נישט געוואוסט. זיי זיינען געווען צופרידן צו קאנען זיך אפרוען אביסל פונם שווערן וועג.

פאר אונדזער בחורל איז דאס שלעפן זיך אין אברהמלס ווע-געלע געווען גאר א באזונדער אפקומעניש. ער האט אפט איינינעם מיט דעם בעל-עגלה געמוזט ארויסקריכן פון וואגן און העלפן דעם מאגערן פערדל ארויסקארעקען זיך פון דער געדיכטער בלאטע.

ארום ערב שבועות זיינען זיי, שלעפנדיק זיך אזוי, אָנגעקומען קיין לוצק. אין שול האבן די ישיבה-בחורים גראָד געהאלטן ביי מאַכן עפעס אַ חברה. האבן זיי דעם נייעם אורח, שלום יעקבן, מכבד געווען מיט אַנשרייבן די תקנות פון דער נייער חברה. דער ליטוואק האט עס געמאַכט זייער פלינק, מיט אַ שיינעם כתב און נאך שענערער מליצה. האט ער באלד געקראָגן אַ שם פאר אַ מושלם. און אברהמל מיט זיין גרויסן חוש פאר שנאָרעריי און פרנסה האט דערשמעקט אַ גוטע געלעגנהייט צו כאַפן אַ כשר פאר-דינסטל — שדכנות-געלט. ער איז געווען זיכער אז אים וועט געלינגען אויסצופירן אַ שידוך צווישן זיין יונגן בן-עיר און דער טאָכטער פון אַ לוצקער נגיד. ביי איין צד, דער כלהס צד, האט ער שוין געפועלט. מער, האט ער גערעכנט, דארף ער גארנישט. אים איז נישט איינגעפאלן, אז דאָס בחורל, דער יתום, האט אויך עפעס אַ דעה. און ווי אזוי האט ער עס טאַקע געקאָנט גאר טראַכטן, אז דער אַרעם-בחור וועט נישט חשק האבן צו ווערן אַן איידעם אויף קעסט ביי אַזאַ נגיד אין הויז? אָבער דער יונגער שלומקע — אַ געבראַטענער ליטוואק — האט זיך איינגעשפּאַרט און געטענהט, אַז ער וויל נישט חתונה האָבן. ער האט געהאַט גאר אַנדערע פלענער אין קאָפּ, ער איז דאָך שוין געווען אביסל אָנגעשמעקט מיט השכלה. אברהמל האט געמוזט נעבעך איינ-שפּאַנען דאָס פערדל און פאַרן ווייטער.

מען איז געפאַרן טעג, וואָכן.

אויפן וועג האָט מען באַגעגנט אַנדערע נוסעים און צווישן זיי נישט איינעם פון יענע קבצנים, וועלכע מענדעלע האָט פאַראייביקט אין „פישקע דער קרומער“.

מען האָט זיך אָפגעשטעלט אין שטעט, אין שטעטלעך, און דער קינפטיקער מענדעלע מוכר ספרים האָט „אַנגעקוקט מיני יידן. שיינע צורות, פיינע בריות, מאַדנע פאַרשויגען, אַלערליי נפשות, געקרימטע רוקנס, פאַרריסענע נעזער, לאַנגהענטיקע, ליפקע־פינגער־דיקע, גזוינע און אזוינע, פונם אַלטן און נייעם שניט“ — און ער האָט שפּאַטער „געהאַט פון זיי צו דערציילן מעשות, צו זינגען און צו זאָגן“.

מען האָט גענעכטיקט אין הקדשים, געוואַלגערט זיך אין קרעטשמעס, אין בתי־מדרשים. שלום יעקב האָט זיך גענוג אַנגע־ליטן. ער האָט נישט געהונגערט, אָבער דאָס ברויט, וואָס ער האָט געגעסן, איז געווען בעטל־ברויט, און ער האָט זיך געפילט דער־שלאָגן, דערנידעריקט. „א קאַפּיטל פון וואַגלענישן, נסיונות און גרויסע ליידן“ — האָט ער שפּאַטער אַנגערופן אַט די עלבטע טעג פון זיין לעבן.

זיי זיינען אָבער נישט פאַרלוירן געגאַנגען. זיי זיינען מען־דעלען — זיי זיינען דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור צונויף גע־קומען. אַ דאַנק זיי האָט דער קינסטלער אַריינגעקוקט אין דעם ס פ ר ה ק ב צ נ י ס, אין דער ט א ר ב ע, אין יענער „גרויסער יידישער טאַרבע“, וועלכע איז פון דאָן אָן געשטאַנען תמיד פאַר זיינע אויגן („וואוהין איך זאָל מיך נישט קערן און ווענדן, האָט ער שפּעטער געשריבן, זע איך פאַר מיר די טאַרבע, וואָס איך זאָל נישט וועלן עפעס דערציילן אָדער זאָגן, קומט מיר אַפיר די טאַר־בע“).

אין יענע ביטערע און פינצטערע טעג, טעג פון נע־ונד זיין, האָט דער שפּעטערדיקער מענדעלע מוכר ספרים איינגעזאָפּט אין זיך אַסך פון די איינדרוקן, וועלכע ער האָט אַזוי וואונדערלעך באַ־שריבן אומפאַרדנדיק כלומרשט אין זיין באַרימטער בויך מיט ספרים...

„וירקן אויף אַ פאַלק־מענטשן, האָט ער געזאָגט, קאָן נאָר אַזעלכער, וואָס איז ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש,

וואָס האָט געליטן איינע צרות, געפילט איינע ווייטיקן מיט זיין, — און אין אַט דער צייט פון זיין לעבן איז ער מער ווי אַלעמאַל געווען ביין פון ביין און פלייש פון פלייש פון זיין פאַלק-מענטשן. ער האָט, אַזוי ווי זיי, אָפּגעריכט גלות, געווען גע-ונד. ער האָט פאַרזוכט דעם טעם פון יידישע פרנסות, ער האָט ממש מיט די הענט אָנגע-טאַפט דעם יידישן דלות. ער האָט זיך, אגב, באַקענט מיט אַנדערע יידישע קהילות, אַחוץ די ליטווישע, די היימישע, און ער האָט איינגעזען, אַז זיי זיינען אין תוך אַלע גלייך, ער האָט זיך דער-וואוסט, אַז זיי האָבן אַלע איין נאַמען: ק א ב צ א נ ס ק און אַז פון ק א ב צ א נ ס ק פירט דער וועג גלייך קיין ג ל ו פ ס ק... ער האָט געזען די ק ל י א ט ש ע, די כנסת ישראל, אין אַלע מעגלעכע צושטאַנדן: אי דאָן, ווען מען שלאָגט זי דערפאַר, וואָס זי פּיטערט זיך אויף פרעמדע פעלדער, — אי דאָן, ווען זי ליגט אין קאַבצאַנסק אויפן שולהויף, וואַרעמט זיך אויף דער זון און מעלה גרהט, אי דאָן, ווען עס עפנט זיך איר פּלוצלונג דאָס מויל, זי הויבט אָן ריידן, להבדיל, ווי אַ מענטש, און דערמאַנט זיך, אַז אַמאַל, גאָר אַמאַל, איז זי אַ פ ר י נ יץ געווען... אין אַלע צושטאַנדן האָט מענדעלע אויף זיין וואַנרער-וועג דאָס וואַנדער-פאַלק געזען און ער האָט זיך צוגעקוקט צו אַלע זיינע גענג, צו אַלע זיינע אַנשטעלן און תנועות, צו זיין גאַנצן הילוך, איינגעזויגן אין זיך די צרות, געפילט זיינע ווייטיקן, — און שפּעטער, אַז ער האָט זיך געווען אָפּגעטיילט פון פאַלק, געשטעלט זיך אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור און געוואַלט זיך צוריק צום פאַלק אומקערן, האָט ער גענומען ביי אים אַ נאַמען פאַר זיך, אַ מין פ א ל ק ס - פ א ס פ א ר ט, און גע-רעדט מיט אים אויף זיין לשון: אמר מענדעלע מוכר ספרים, זאָגט מענדעלע מוכר ספרים...

אַ געווינס זיינען געווען די ליידן, וואָס מענדעלע האָט זיך דאָן אָנגעליטן. אָבער ס'איז געווען אַ שווערע, אפשר די שווערסטע צייט אין זיין לעבן... גוט, וואָס זי האָט זיך נישט פאַרצויגן... נאָך וואָכן אַרומשלעפעניש און וואַגלעניש איז אברהם דעם קרר מענס ביידל מיט דער עגונה מיט איר קליין קינד, מיט דעם יונגן בחורל, וואָס האָט זיך נישט געלאָזט פאַרנאַרן אין דעם „שמאַלץ-גרוב“ אין לוצק — געבליבן שטיין אינמיטן וועג ביי עפעס אַ חורבה

אן טיר און פענצטער, נישט ווייט פון קאמענעץ-פאדאלסק. אברהמל האָט „א שמעק געטאָן“ די שטאָט, און מיט זיין חוש פון אן אמתן שנאָרער דערפילט, אָז ס'איז „סדום“, „נישט קיין יידישע שטאָט“. האָט ער זיך אומגעקערט צוריק אין כעס, און עס איז געבליבן ביי אים צו לאָזן זיך גלייך אויף מאַרגן אין אן אַנדער שטאָט און דאָרט זען מאַכן עפעס אַ טאַלק מיטן אינגעשפּאַרטן בחור — אַדער אים חתונה מאַכן און פּאַרדינען שדכנות-געלט, אַדער — אויב ער וועט בלייבן אן עקשן, מאַנען ביי אים פּור-געלט פאַר דער גאַנצער נסיעה . . .

שלום יעקב איז די גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפּן. ער האָט אליץ געטראַכט, וואָס וועט זיין, אָז ער וועט בלייבן איינער אליין. פּלוצלונג האָט ער זיך דערמאַנט (אַזוי דערציילט זיין שפּעטערדיקער אינטימער פּריינט, י. ח. ראַבניצקי) אָז אין קאמענעץ-פאדאלסק געפינט זיך זיינער אַ קרוב פון קאַפּוליע, „ברוך קינסטלער“. ער איז געווען אַ משורר ביים קאמענעצער חזן. איז שלום יעקב פאַרטאָג אַוועק אין שטאָט זוכן זיין קרוב. האָט ער זיך דערוואוסט, אז דער חזן מיט אַלע גיינע משוררים זיינען ערגעץ אין וועג, און אָז זיי וועלן קומען צוריק ערשט אויף ימים נוראים. אָן אומעטיקער און אַ פאַרצווייפל-טער האָט ער זיך אומגעקערט צוריק צו דער חורבה, צו אברהמלס וואַגן. עס האָט אָבער באַלד פּאַסירט אַ צופאַל, וועלכער האָט אים אַרויסגעראַטעוועט פון דעם זומפּ, אין וועלכן ער איז שיר נישט איינגעזונקען געוואָרן. ווען אברהמל האָט זיך געלאָזן אין וועג אַריין מיט זיין ביידל און איז אַפּגעפאַרן אַ קורצע שטרעקע, האָט ער באַמערקט, אָז זיין פּערד פעלט אַ פּאַדקאַווע. האָט ער געהייסן שלום יעקבן אומקערן זיך צוריק און אויפזוכן אויפן וועג ערגעץ די פאַרלאָרענע פּאַדקאַווע. דאָס בחורל לאָזט זיך אַוועק זוכן די אבדה, און ווי ער בלאַנדזשעט אַזוי אַרום אויפן בלאַטיקן וועג און זוכט, און נישטערט, דערהערט ער מיטאַמאַל אַ שטים: „שלומקע!“ ער קוקט זיך אום — ערשט אַ יונגערמאַן קריכט אַרויס פון אַ קאַ-רעטע, וועלכע האָט זיך נאַר-וואָס אַפּגעשטעלט, — און כאַפט זיך מיט אים קושן. און דאָס איז, ווי מען שרייבט אין די „העכסט אינ-טערעסאַנטע“ ראַמאַנען, געווען נישט קיין אַנדערער, ווי שלום יעקבס קרוב, אויף וועלכן דער העלד פון אונדזער געשיכטע האָט

א נסיעה אין בויד

אויסגעקוקט די אויגן און וועלכער איז גראָד איצט אָנגעפאַרן איניי-
נעם מיטן חזן און זיינע משוררים. שלום יעקב האָט דערציילט
אין וואָס פאַר אַ לאַגע ער געפינט זיך. דער חזן האָט אויף אים
רחמנות געקראָגן, אים אויסגעלייזט פון דעם שנאַרערס הענט און
געבראַכט אים מיט זיך קיין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק...

דאָס איז געווען אין דעם יאָר 1852 (8).

און אַט אַזוי האָט זיך אויסגעלאָזן „דאָס קאַפיטל פון וואַגלע-
נישן, נסיונות און גרויסע ליידן“ — דאָס פינצטערסטע און ראַמאַנ-
טישסטע קאַפיטל אין מענדעלעס לעבנסגעשיכטע.

אין קאמענעץ-פאדאלסק

באקאנטשאפט מיט א. ב. גאטלאבער. — לערער-דיפלאם. — ליטע
רארישער דעביוט. — חתונה און גט.

אין קאמענעץ-פאדאלסק האט זיך

שלום יעקב געווען אומגעקערט צוריק צום בית-המדרש. דארט, אין „באשע דער רויטערס קלויז“, איז ער געזעסן און געלערנט. דארט האט ער אויך גענעכטיקט. ער איז צוריק געווארן אן ארעם-בחור. אבער ער האט שוין געבענקט נאך השכלה. „געדורשט נאך וויסנשאפט“. קיין לערער האט ער נישט געהאט. האט ער געוואלט פון ביכלעך עפעס לערנען, א חוץ ש"ס און פוסקים. אבער וואו נעמט מען ביכלעך? האט זיך ווידער אריינגעמישט א צופאל. אין דעם בית-המדרש, וואו ער האט געלערנט, פלעגט אריינקומען איינער אן עלטערער ייד. ער איז — ווי מענדעלע האט אים, דעם מאדעל פון זיין ר' אברהם, כאראקטערעזירט אין „ווינטשפינגערל“ — געווען „פון די געהויבענע מקבלים, וואס רעכענען זיך ביי יידן צום קאפיטל כלי-קודש און שטייען אויף דער צווייטער שטופע נאך די דיינים. דער נאמען זייער איז געוויינטלעך: שיינע יידן. אבער אט דער ר' אברהם, ווי מיר וועלן אים רופן, איז געווען נישט סתם אזוי א שיינער ייד. ער איז „אין זיין גראד געווען, ווי רופט מען עס עפעס, א פאעט. עס האט אים געצויגן צו די אגדתות, צו די וואונדערלעכע שיינע זאכן אין דעם זוהר“ — און עס איז אזויווי פון זיך אליין פארגעקומען עפעס א דערנענטערונג צווישן אים און דעם יונגן ליטוואק, וועלכער איז דאך א ו י י געווען א פאעט. — הערסטו, שגף, — האט אברהם אליינמאל געזאגט מיט א שמיכל צו זיין יונגן פריינט, — ביסט דאך עפעס א בעל תנ"ך, קאנסט דיקדוק, וואלסטו זיך אפשר אמאל שטילערהייט אריינגעכאפט צום

ג ל ו ח ? נישקשה, דארפסט נישט מורא האבן, ער וועט דיך פון וועג נישט אראפפירן, דו ווייסט, וואס צו ענטפערן אן אפיקורס, אבער כאפן א שמועס מיט אים וועגן ענינים פון דיקדוק וכדומה — וועט דיר נישט שאדטן . . .

ר' אברהם האט געמוזט שוין האבן דערטאפט עפעס כ ת ב י ם ביים בחור, און אזוי ווי ער האט אים ליב געהאט, און אזוי ווי אליין איז ער אויך אפשר געווען אביסל געכאפט אין דער מעשה פון לשון ומליצה, האט ער געוואלט אז דער יונגערמאן זאל זיך באקענען מיטן משכיל פון שטאט.

דער משכיל — דאס איז געווען אברהם בער גאטלאבער, א אעברייאישער און א יידישער שרייבער, וועלכער איז אין יענער צייט געווען שוין בארימט ווי א וויכטיקער פארשטייער פון דער השכלה-ליטעראטור.

אבראמאזויטשן איז דאן נאך אפילו נישט איינגעפאלן, אז ער וועט זיין א „סופר בישראל“ (ווען אימיצער זאל מיר דעמאלט געווען זאגן, האט ער געשריבן אין זיין אויטאביאגראפיע, אז איך וועל ווערן א מחבר ביי יידן, וואלט איך געמיינט, אז דאס לאכט ער פון מיר. איך פלעג דאך נאאיוו מיינען, אז די שרייבער זיינען אלע געטלעכע מענטשן און ווער בין איך, אז איך זאל דערגרייכן אזא מדרגה?) פונדעסטוועגן האט ער גענומען מיט זיך זיין פעקל כתבים, ווען ער איז איינמאל אין א שטילן טונקעלן אונט אוועק צו גאטלאבערן. אזוי האט זיך שוין דעמאלט געפירט — אז א יונגערמאן פלעגט קומען צו א משכיל, און בפרט נאך צו א שרייבער, וועלכער איז געווען מפורסם, פלעגט ער ארויסנעמען פון קעשענע צעקנייטשטע, פול מיט מליצה פארשריבענע, בלעטלעך פאפיר — דאס איז געווען א מין רעקאמענדאציע אדער אן אריינפיר צום געשפרעך. דער יונגער אבראמאזויטש האט גאטלאבערן געוויזן זיינע העברייאישע שירים מיט דער „דראמע“. גאטלאבער האט, ווי דער שטייגער איז, געהייסן אים לערנען זיך און צוגעזאגט אים העלפן „זיך בילדן“. און ער האט אים טאקע געהאלפן. ערשטנס, האט ער אים אויסגעליען ביכער פון זיין ביבליאטעק; צווייטנס, האט ער געבעטן זיין טאכטער, אז זי זאל לערנען דעם פיאיקן ארעם-בחור וועלט-זאכן — רוסיש, דייטש, השבונען.

שלום יעקב איז, ווי פריער, געזעסן אין בית-המדרש, אָבער זיין קאָפּ איז שוין געלעגן איצט נישט אַזוי אין די אַלטע הייליקע ספרים, ווי אין די נייע וועלטלעכע לימודים. דער בית-המדרש-עולם, אַחוץ דעם אַלטן ר' אברהמען, האָט נישט געוואוסט דערפון, און דער יונגער מושלם האָט געקראָגן אַלץ אַ גרעסערן שם אין שטאָט. מען האָט אים גענומען ריידן שידוכים מיט די שענסטע באַלעבאָטים. איינער פון די שידוכים איז אים געפעלן געוואָרן, און ער האָט חתונה געהאַט. ער איז געוואָרן אַן איידעם אויף קעסט ביי אַ רייכן שווער. אָבער דאָס ווייב איז מיט אים נישט געווען קיין פאַר9, זיי האָבן נישט געהאַט קיין גוט לעבן, און נאָכדעם ווי זיי האָבן דריי יאָר אָפּגעלעבט אינײַנעם און געהאַט צוויי קינדער, וועלכע זיינען געשטאַרבן, האָבן זיי זיך געגט. דערווײל האָט אַב-ראַמאַוויטש זיך צוגעגרייט צו עקזאַמענעס, געקראָגן אַ לערער-דיפּלאָם און אַ שטעלע פון אַ לערער אין דער קאַמענעצער רעגירונגס-שול. דריי יאָר האָט ער געהאַט די דאָזיקע שטעלע.

מיט אַ „קאָקאַרדע“ אויפן היטל איז ער שוין געווען מער ענלעך אויף אַ רעגירונגס-באַאַמטן, ווי אויף אַ זיידענעם יונגעראַנטשיק, און ער איז אויסערלעך אַוועק אויף דעם אופן פון דער אַלטער יידישער וועלט, מיט וועלכער ער אז אין האַרצן נאָך געווען שטאַרק פאַרבונדן.

וועגן ווערן אַ שרייבער האָט ער נאָך אַלץ נישט געוואָגט צו טראַכטן, אָבער צו דער פּען האָט אים געצויגן, און אין איינער אַ ווינטערדיקער נאַכט, ווען ער איז געזעסן און געענטפערט אויף אַ בריוו פון זיין עלטערן ברודער, הירש אַבראַמאַוויטש, וועלכער איז געווען אַ מלמד ערגעץ אין אַ קליין שטעטל, — האָט ער זיך אַזוי צעשריבן, אַז עס איז ביי אים אַרויסגעקומען אַ גאַנצער טראַקטאַט וועגן פּראַבלעמען פון דערציאונג בכלל און יידישער דערציאונג בפרט. פון דעם גרויסן בויגן פאַפיר, וואָס ער האָט פאַרשריבן פון ביידע זייטן, האָט ער אויף מאַרגן איבערגעשריבן אַ טייל און אַוועקגעשיקט צו זיין ברודער. דעם אַריגינאַל האָט ער געלאָזן ליגן און שפעטער האָט ער זיך אינגאַנצן פאַרגעסן אַן דעם. ערשט איינמאַל ברענגט אים דער בריווטרעגער אַ פאַרמאַכטן פאַקעט פון אויסלאַנד. ער איז, פאַרשטייט זיך, געווען זייער נייגעריק צו וויסן,

ווער עס שרייבט דאָס אים פון אַ פרעמד לאַנד. מיט גרויס אומגע-
דולד האָט ער געעפנט דעם בריוו, ערשט — „פאַר מיינע אויגן
(ווי ער האָט שפעטער דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע) איז
דער נומער 31 פון דער צייטונג „המגיד“, ערשטער יאָרגאַנג, און
עפעס ווי באַקאַנטע ווערטער שיינען מיר אַרויס פון די שורות
פון לייט-אַרטיקל אונטערן נאָמען „מכתב על דבר החינוך“, (אַ בריוו
וועגן דערציאונג), וואָס איז געדרוקט מיט גרויסע אותיות. די
„באַקאַנטע ווערטער“ זיינען געווען פון יענעם בויגן פאַפיר, וועלכן
ער האָט אַמאָל פאַרשריבן ענטפערנדיק זיין ברודער. דאָס האָט
זיך אַזוי לאַנג געוואָלגערט ביי אים אין הויז, ביז איינער פון זייע
פריינט, אויך אַ משכיל, האָט זיך דערמיט פאַראינטערעסירט און
עס אַוועקגעשיקט צו אברהם בער גאַטלאַבער, וועלכער האָט שוין
דאָן געוואוינט אין אַלט-קאַנסטאַנטין. גאַטלאַבערן איז עס שטאַרק
געפעלן געוואָרן, און ער איז, פאַרשטייט זיך, געווען זייער צופרידן,
וואָס זיין געוועזענער תלמיד שניידט זיך אויף אַ לייט. האָט ער
גענומען דעם מאַנסקריפט און אים אַוועקגעשיקט קיין ליק (פרייסן)
צו אליעזר זילבערמאַן, דעם רעדאַקטאָר פון דער ערשטער העבריי-
אישער צייטונג „המגיד“, וועלכע האָט דאָן ערשט (1857) אָנגעהויבן
אַרויסצוגיין. „המגיד“ האָט עס גלייך אָפגעדרוקט (אין נומער 31,
כ”ג תמוז, תרי”ז) און נאָך צוגעגעבן דערצו די הסכמה פון גאַט-
לאַבערן, וועלכער האָט געשריבן, אַז דער מאמר פון דעם יונגן
מחבר איז אַזוי וויכטיק, אַז מען דאַרף אים איבערזעצן און פאַר-
עפנטלעכן אויף דער לאַנדשפראַך. אינאיינעם מיט דעם אָפגע-
דרוקטן מאמר האָט אַבראַמאַוויטש באקומען אַ בריוו פון דעם רע-
דאַקטאָר פון „המגיד“ מיט אַן איינלאַדונג צו שרייבן אויך ווייטער.
און אַט אַזוי איז ש”י אַבראַמאַוויטש (ער האָט זיך דאָן נאָך נישט
אונטערגעשריבן „מענדעלע מוכר ספרים“) — געוואָרן אַ העבריי-
אישער שרייבער.

ער האָט גלייך פאַרנומען אַן אַרט אויבנאָן אין דער — דאָן
זייער אַרעמער — העברייאישער זשורנאַליסטיק. עס האָט זיך,
אַגב, פאַראינטערעסירט מיט אים און מיט זיין צוקונפט דער באַ-
רימטער השכלה-טוער און געלערנטער, ל. מאַנדעלשטאַם, און ווען
יענער איז, אינאיינעם מיט דעם רוסישן בילדונגס-מיניסטער דורכ-

מענדעלע מוכר ספרים

געפארן קאמענעץ-פאדאלסק, האט ער געראטן דעם יונגן אברא-מאָוויטשן לאָזן די לערער-שטעלע און פארן קיין פאדוא, איטאליע, שטודירן אויף ראבינער. ער האט אים צוגעזאגט משתדל זיין זיך פאר דער רעגירונג, וועלכע האט דאן געזוכט צו פארשפרייטן כלומרשט בילדונג צווישן יידן, און זי זאל אים באשטימען א סוב-סידיע פאר דער צייט, וואס ער וועט זיך לערנען. אבער דערפון איז גארניט נישט געווארן און ער איז געבליבן אין קאמענעץ. ער האט געלעבט דארט ביז דעם יאר 1858, ווען ער האט זיך איבער-געקליבן קיין בערדיטשעוו.

וואס האט ער אויפגעטאן אין משך פון די זעקס יאר, וואס ער האט פארבראכט אין קאמענעץ-פאדאלסק? ער האט אין דעם דאזיקן פעריאד, ווי מיר האבן געזען, איבערגעלעבט עטלעכע זייער וויכטיקע מאמענטן: איבערגעגאנגען פון דער בית-המדרש-וועלט צו דער וועלט פון השכלה; געווארן א לערער פון א רוסיש-ידי-שער רעגירונגס-שול; חתונה געהאט און — געגט זיך... אבער די וויכטיקסטע געשעעניש פון דעם דאזיקן קורצן צייטאפשניט איז זיכער דאס, וואס ער איז געווארן א שרייבער.

ערשטע ליטעראַרישע טריט

„א בריוו וועגן דערציאונג“ — אבראמאָוויטשעס שייכות צו פעדאָ-
גאַגיק. — ליבשאַפט צו קינדער. — ליטעראַרישער דעביוט.

U. י. אבראמאָוויטש האָט דעביי-
טירט אין דער העברייאישער פרעסע, ווי מיר האָבן געזעען, מיט
„א בריוו וועגן דערציאונג“. דער „בריוו“ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן
אָן זיין וויסן, דאָך וואָלט געווען פאַלש צו טראַכטן, אָז צופעליק איז
זיין ליטעראַרישער דעביוט געווען פאַרבונדן מיט פראַגן פון דער-
ציאונג. ניין, נישט קיין צופאַל איז עס געווען. פעדאָגאָגיק האָט
פאַרנומען אין זיין לעבן א גרויסן אָרט. זיין ערשטער פּראָוו צו
פאַרדינען זיין שטיקל ברויט איז געווען לערעריי: ער האָט גע-
קנעלט מיט זיין שטיפּפאַטערס קינדער אין מעלניקי, לעבן קאַפּו-
ליע, ווען ער איז געווען נאָך גאָר אַ יינגל. זיין שפעטערדיקע
פאַרמעלע בילדונג איז — ווידעראַמאַל — געווען פאַרבונדן מיט
פעדאָגאָגיק. ער האָט אָפּגעגעבן עקזאַמען אויף לערער אין יאָר
1855 און איז באַשטימט געוואָרן פאַר אַ לערער אין דער קאַמע-
נעץ-פאַדאָלסקער רעגירונגס-שול.

ווען ער האָט זיך איבערגעקליבן אין עטלעכע יאָר אַרום קיין
בערדיטשעוו (און דערנאָך קיין זשיטאָמיר), האָט ער זיך געווען
אינגאַנצן אָפּגעגעבן מיט זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, און אין
משך פון צוויי צענדליק יאָר האָט ער קיין לערער-שטעלע נישט גע-
האַט. אָבער זינט דעם יאָר 1881, ווען ער באַזעצט זיך אין אָדעס, ביז
דעם לעצטן יאָר פון זיין לעבן האָט ער ווידער אַ דירעקטע שייכות
צו פעדאָגאָגישער טעטיקייט, זייענדיק דער פאַרוואַלטער פון דער
אָדעסער תלמוד-תורה.

עס איז, אַלזאָ, נישט קיין צופאַל, וואָס זיין ערשטער שריט אין דער ליטעראַטור האָט געהאַט צו טאָן מיט דערציאונג. און דער ערשטער שריט איז נישט געווען דער לעצטער. אַבראַמאָוויטש האָט שפּעטער געשריבן נאָך „אַ בריוו וועגן דערציאונג“, אַ בריוו, וואָס איז איינינעם מיט דעם ערשטן איבערגעדרוקט געוואָרן אין זיין (העברייאישן) בוך „משפט שלום“. (ווילנע, 1860). די דערציאונגס־פּראָגע פּאַרנעמט אַ גרויסן אַרט אין „דאָס קליינע מענטשע־לע“ — זיין ערשטער יידישער דערציילונג.

מיט די צוויי בריוו וועגן חינוך, ווי אויך מיט אַ פּאַר אַנדערע פּעדאַגאָגישע ארבעטן זיינע אויף העברייאיש, — ווי א שטייגער זיין איבערזעצונג פון אַן אַרטיקל פון דעם באַרימטן רוסישן פּע־דאַגאָג פּיראַגאַוו (אין דער דערמאַנטער זאַמלונג „משפט שלום“) — איז אַבראַמאָוויטש געוואָרן דער אַנזאַגער און דער פּיאָנער פון מאַדערנער פּראַגרעסיווער פּעדאַגאָגיק ביי יידן.

ער האָט געשריבן נאָך אַן אַלט־מאַדיש־מליצהדיקן העבריי־איש, אַבער זיינע אידייען זיינען געווען ניי, פריש. — און אייניקע פון זיי האָבן נאָך איצט אויך אַ ווערט.

אין זיין „מכתב על דבר החינוך“ האָט אַבראַמאָוויטש (אפּשר צום ערשטן מאַל אין אונדזער ליטעראַטור) אַנגעוויזן, אַז מען קאָן נישט לערנען מיט קינדער, סיידן מקאָן גוט זייער נשמה, זייער פּסיכאָלאָגיע („תכונות נפש הנער“) — (זע משפט שלום, ז. 47). מען מוז זיך רעכענען, האָט ער געשריבן, מיט דעם קינדס געמיט־צושטאַנד, ווי אויך מיט זיינע אייגענע פּיאַקייטן, אויב מען וויל, אַז עס זאָל האָבן אַ פעולה... און ווייטער: דער לערער, נישט דער תלמיד, האָט ער געשריבן, איז שולדיק, אויב דאָס לער־נען גיט נישט קיין גוטע רעזולטאַטן.

אַבראַמאָוויטשעס ברודער, דער מלמד, צו וועמען ער האָט געהאַט געשריבן דעם „בריוו“, האָט זיך פאַר אים געקלאַנגט אויף זיין ביטערער מערכה. די תלמידים פאַלגן אים נישט. ער שרייט אויף זיי, ער כעסט זיך, ער ווערט אַן די כוחות — און זאָל עס זיי אַרן! האָט אים אַבראַמאָוויטש געענטפּערט, אַז דאָס איז זיין אייגענע שולד. ער ווייסט נישט, ווי מען דאַרף לערנען מיט קינדער. עס פעלן אים די נויטיקע קענטענישן, דערהויפּט פאַרשטייט ער

נישט, און יעדעס קינד האָט זיין אייגענעם כאַראַקטער, זיין אינדיוויד
דואַליטעט, און אז מען אַדרף זיך אָפגעבן מיט יעדן יינגל באַזונדער
„כרצון וטבע נער ונער“. דאָרט, ז. 48).

אַ קינד ווייסט נאָך נישט, וואָס גוט איז און וואָס שלעכט,
האָט ער געשריבן אין זיין בריוו. אַ קינד האָט נאָך נישט קיין עטישן
באַוואוסטזיין — און מען קאָן ניט קומען צו דעם מיט די זעלביקע
מאָראַלישע פּאָדערונגען, מיט וועלכע מען ווענדט זיך צו דערוואַך-
סענע (ז. 49) ... דעם קינדס כאַראַקטער דאָרף ערשט פּאַרמירט
ווערן, און דער לערער, וועלכער העלפט אים פּאַרמירן זיך, מוז
פילן די גרויסע פּאַראַנטוואַרטלעכקייט, וואָס ער נעמט אויף זיך
(ז. 50). דער דערצייער מוז זיך אַליין, פריער ווי אַליין, דערצייען...
און צווישן די אַלע מעלות, וואָס דער לערער מוז האָבן, רעכנט
אַבראַמאַוויטש אויס: א) גוטסקייט; ב) אַבסאָלוטע איבערגעבן-
קייט צו זיין אַרבעט; ג) געדולד; ד) געלאַסנקייט (ז. 52).
צום סוף פון זיין בריוו זאָגט ער צו זיין ברודער און פּאַר-
זאָגט אים: „זיי נישט אין כעס! ... שלאָג נישט די קינדער ...
דערנידעריק זיי נישט! ... פאַרלאַנג פון זיי נישט צופיל! ...“
(ז. 54).

דאָס האָט אַבראַמאַוויטש געפּאָדערט פון אַ לערער אין 1857,
ווען ער האָט דעביזירט אין דער העברייאישער ליטעראַטור, —
און אזוי האָט ער זיך אויסגעמאַלן דעם אידעאַל פון אַ לע-
רער, דעם מוסטער פון אַ פעדאָגאָגישער באַציוונג צום תלמיד
— שפעטער, שיר ניט אין אַ האַלבן יאָרהונדערט אַרום, ווען ער
האָט געהאַלטן אין שרייבן זיין לעצט ווערק — „שלמה ר' דיימס“.

אין „שלמה ר' דיימס“ דערציילט אונדז מענדעלע וועגן זיי-
נעם אַ רבין, וואָס איז געווען אַ לערער „פון גאַטסגענאָד“. דאָס
איז געווען דער פריער־דערמאַנטער ליפּאַ ראַובנס, איינער פון
שלום יעקבס רביים: „דער רבי און דער תלמיד האָבן זיך איינער
דעם אַנדערן, זאָגט ער, זייער גוט געפּאַסט“. און דאָס איז אין זיינע
אויגן געווען דער עיקר. דער לערער און זיין תלמיד מוזן האָבן
צווישן זיך עפעס אַן אינעווייניקסטע קרוב־השאַפט אַזוי, אַז זיי זאָלן
זיך אויפן נאַטירלעכסטן אופן ח ב ר ן.

אזא נאטירלעכע חברשאפט איז געווען צווישן ליפא ראובנס און שלמהלען. ליפא ראובנס האט „געקנעלט געטריי“, כאטש (אדער ווייל) „בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיצן אויף זיין ארט מיט עפעס אן ארבעט — מאַלען אָדער שטעכן אַ חתימה־לע. די אַרבעט האָט אים נישט געשטערט, פאַרקערט, דאָס לערנען, זאָגט מענדעלע, איז געגאַנגען פיל בעסער. די אַרבעט איז פאַר אים געווען דאָס אייגענע וואָס פאַר אַ פּראָסטן בעל־מלאכה אַ גר־טער טרונק בראַנפן. זי האָט אים באַגייסטערט, באַלעבט, געמאַכט באַרעדעוודיק. (ער האָט, הייסט עס, געהאַט די אַלע מעלות, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט פאַרלאַנגט פון אַ לערער אין זיין „מכתב על דבר החינוך“ — ש. נ.) ערשט דענסטמאַל (ווען ער האָט געטאַן זיין קונסט־אַרבעט — ש. נ.) האָט ער דערקלערט אַלדינג שאַרף, קלאַר, פונם מויל האָבן זיך געשאַטן פּערל, אין די אויגן האָט גע־פּינקלט אַ הייליק פייערל, ער האָט געקוקט מיט ליבשאַפט, עפעס אַזוי גוט, אַזוי גוט... און אז דער רבי איז געווען אַזוי גוט, אַזוי באַלעבט, אַזוי באַגייסטערט, איז דער תּלמיד אויך נישט געבליבן קאַלט: „דעם תּלמיד פּלעגט עס געבן אַ נעם, אַ ברען, אונטערגעבן אים חשק, ער האָט געשלונגען איטלעכס וואָרט, אויפשטעלנדיק די אויערלעך“. שלמהלע איז געווען פול מיט ליבשאַפט צו דעם רבין, האָט ער אויך זיין תּורה ליב געהאַט: „דאָס לערנען איז נישט געווען ווי ב י י ע נ ע, ערגעץ אַנדערש, אַשטייגער, אַ שווער משא, אַ ריין אַפּקומעניש, וואו דער רבי מיט דעם תּלמיד ליידן נעבעך ביידע גלייך: איינער שלאָגט אין קאַפּ אַריין מיט געוואַלד, איז דערביי אויפגעבראַכט, היצט זיך, אַ שרעק, און דער אַנדערער, וואָס זאָל ער נעבעך טאַן, מאַכט זיך כלומרשט ווי אים איז עס אין קאַפּ אַריין, ציטערט, פּלאַטערט, — און ביידע ווינטשן איינער פונם אַנדערן פּטור צו ווערן... ניין, דאָס איז געווען גאַר עפעס ווי אַ שמועס צווישן צוויי פּריינט, אין וועלכן איין האַרץ פּילט דאָס אַנדערע, — אַ שמועס, וואָס מאַכט פאַרגעניגן אַי דעם, וואָס רעדט, אַי יענעם, וואָס הערט. ביידע פאַרשטייען זיך זייער גוט און עס ווילט זיך צוברענעגן אַזוי די צייט נאָך און נאָך... אַט דעם מוסטער פון אַ לערער האָט אַבראַמאָוויטש אַרויס־געשטעלט שוין אין יאָר 1857, ווען ער האָט געשריבן זיין „מכתב

על דבר החינוך". פון וואָנען האָט זיך גענומען ביי אים אַט דער אידעאַל פון אַ דערציער? ער איז באַקאַנט געווען מיט די ווערק פון פּיראַגאָוו, דעם באַרימטן רוסישן פעדאַגאָג. אָבער אין זיינע אַרבעטן ציטירט ער זיי נישט. ער דערמאָנט אויך נישט די נעמען פון רוסאָ, פעסטאַלאַצי, פּרעבעל אָדער הערבאַרט. ער ברענגט, אַנ-שטאַט דעם, פּסוקים פון משלי, מאמרים פון תלמוד... איך גלויב, אַז זיינע געזונטע — און מער אינטואיטיווע, ווי אויסגעשטודירטע — מיינונגען וועגן דערציאונג האָבן געשטאַמט דערהויפּט פון זיין טיפּן אינטערעס און זיין גרויסער ליבשאַפט צו קינדער. פון זיינע ווערק זעט מען, אַז ער האָט זיי שטאַרק ליב געהאַט און גוט געקענט. ער האָט אַזוי, ווי זיין „איניקל“ שלום-עליכם, נישט דורכ-געלאָזט קיין געלעגנהייט צו שרייבן וועגן חברה קליינוואַרג. אַלע זיינע ווערק פון „דאָס קליינע מענטשעלע“ ביז „שלמה ר' חיימס" — זיינען פול מיט שילדערונגען פון קינדנהייט און יוגנט. זיי גע-הערן צו די קינסטלערישסטע שילדערונגען זיינע. און דאָס איז, רעכנ-איך, דערפאַר, ווייל ער האָט דאָס קינדערשע לעבן געמאַלן מיט דער זעלביקער ליבשאַפט און מיט דער זעלביקער הנאה, מיט וועלכער ער האָט אונדז איבערגעגעבן זיינע נאַטור-אינדרוקן. די סביבה פון די דערוואַקסענע איז אַפט געווען אַזאַ טרויעריקע, אַזאַ פינצטערע: האָט ער געזוכט טרייסט און ליכט אין דעם שויס פון דער נאַטור און אין דער נאַענטקייט פון קינדער. אים האָט קיין זאַך נישט פאַרדראָסן אַזוי שטאַרק, ווי דאָס, וואָס — „אין גלופסק איז נישט אַ קיין קינדער. גלופסקער יינגלעך זיינען קליינע יידעלעך מיט אַלע פאַסטעמקעס: מיטן ריידן, מיטן אַנטאָן, מיטן היטן זיך, מיט דעם פחד און דעם טרויער און די דאגות, וואָס זיינען אַנגע-שריבן אויף זייערע פנימער. דער חילוק איז נאָר, וואָס זיי זיינען קליינע, זיי האָבן נישט קיין בערד און קיין ווייבער. גלופסקער מיידלעך זיינען אַלטע ווייבער אי מיט זייער לשון, אי מיט זייערע גענג, זייערע תנועות, זייער הכנעה, זייער שטילקייט און אַראַפּ-געפאַלנקייט, אי אפילו מיט זייער חכמה. נאָר וואָס דען? זיי זיי-נען קליינע און קינדלען נישט". (צוריק אהיים" — „בסתר רעם"). דאָס איז, פאַרשטייט זיך, א גומא. לויט מענדעלעס אייגענע שיל-דערונגען זיינען יידישע יינגלעך געווען קינדער נישט נאָר אין דעם

זינען, וואָס זיי האָבן „נישט געהאַט קיין בערד“, און קליינע יידישע מיידלעך האָבן זיך אויסגעצייכנט אויך מיט אַן אַנדער קינדישקייט, אַחוץ זייער „ניט-קינדלעך“. לייענט, וואָס מענדעלע אַליין דער- ציילט וועגן הערשעלעס שפּילן זיך אין „ווינטשפינגערל“ און וועגן זיינע אייגענע „שקצישע שטיק“ — אין „שלמה ר' חיימס“. אָבער עס איז אמת, אַז די עלטערן און די עלטערע יידן בכלל זיינען גע- ווען קעגן קינדערשע שטיפּערייען — און דאָס איז געווען די אור- זאך, פאַרוואָס הערשעלס יוגנט איז פאַרגאַנגען געשווינד, אָפּגע- לעבט גיך, און ער איז קינדווייז נאָך געווען אַ קליין יידל: דער- שלאָגן, פאַרטראַכט, מיט אַ פאַרזאָרגט פנים און אַלע פאַסטעמקעס פון אַ גרויסן באַווייבטן יידן — עס האָט אים נאָר געפּעלט אַ בערדל“ (ווינטשפינגערל). הערשעלע האָט נישט פול אויסגעלעבט די פרייד פון זיינע קינדער-יאָרן, — און אויך שלמהלע האָט זי נישט אינגאַנצן אויסגעלעבט. אויך זיין יוגנט „איז פאַרשוואונדן גיך, ווי אַ חלום“. האָט ער געוואָלט אויפהאַלטן דעם ליכטיקן חלום, — אויפהאַלטן אים וואָס לענגער: האָט ער זיך געהברט מיט אייזיק דעם שמיד, מיט הערצל קיילעס דעם סטאַליער און מיט אַנדערע פון זייער מין, וואָרים „אַט אזעלכער נעבעך פילט זיך עפעס, ווי ניי געבאַרן אין דער געזעלשאַפט פון אַ מענטשן, וואָס איז צו אים צוגעלאָזט, ווייזט אים אַ גוטע מינע, וואָס איז אַליין אויך נאָך גאָר אַ קינד, וואָס רעדט מיט אים איין לשון און גייט אים אַריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשות“...

שלמהלע, ווען ער איז געווען נאָך גאָר אַ קינד, האָט געבענקט נאָך קינדער, נאָך קליינע און דערוואַקסענע („יונג-אַלטע“) קינדער — און אויך שפעטער ווען ער איז אויסגעוואַקסן און איז געוואָרן מענדעלע מוכר ספרים האָט ער געבענקט נאָך זיי. „קינדער, דער- ציילן זיינע טעכטער, האָט דער זיידע בכלל ליב געהאַט, און אין שפּיל מיט זיי פלעגט ער זיך אליין פאַרוואַנדלען אין אַ קינד; באַזונדערס אינטערעסירט האָבן אים קינדער אין דער סטאַדיע פון אַרויספיקן זייער אייגענעם איך.“¹⁰) האָט ער געוואָלט, אז קינדער זאָלן האָבן אזעלכע חברים, ווי שלמהלע האָט געהאַט, און אויך אזוינע לערער, ווי זיינע — לערער, וואָס זאָלן „דער- האַלטן אין זיי דאָס יונגע פייערל“, לערער, וואָס דאָס קינד

ערשטע ליטעראַרישע טרום

„זאל לעכצן נאָך זיינס אַ וואָרט, ווי אַ דאָר גרעזעלע בשעת די גרויסע היצן — נאָך אַ טראַפּן וואַסער, און ווערט צו זיי צוגעזאָטן מיט לייב און לעבן“...

מענדעלעס ערשטע ליטעראַרישע אַרבעט איז, ווי זיין גאַנץ שאַפּן, געווען טיף פאַרוואַרצלט אין זיינע פּערזענלעכע איבערלע-בונגען, און צו זיי קערן מיר זיך אום צוריק נאָכדעם, ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט זיין ליטעראַרישן דעביוט.

פון קאמענעץ-פאדאָלסק קיין בערדיטשעוו

קאמענעצער „תפיסה-יאָרן“ — פון קאמענעץ-פאדאָלסק קיין בער-
דיטשעוו. — צווייטע פרוי. — ביים שווער אויף קעסט. — געזעל-
שאפטלעכע טעטיקייט. — פון קינדער-דערציאונג צו פאָלקס-דער-
ציאונג. — פון אַרטיקע צו אַלגעמיינע אויפגאַבן.

אַבראַמאָוויטש האָט אין

קאמענעץ נישט געוואָלט בלייבן, כאָטש ער האָט געהאַט דאָרט אַ
געזיכערטע לערער-שטעלע. ער האָט די יאָרן, וואָס ער האָט דאָרט
פאַבראַכט, אָנגערופן „תפיסה-יאָרן“. אַזוי האָט ער זיך אויסגע-
דריקט אין אַ בריוו, וואָס ער האָט געשריבן (אויף רוסיש) צו פעסיע
לעווין, זיין צווייטער פרוי. ער האָט עס געשריבן חתנווייז, ווען ער
איז געווען נאָך אין קאמענעץ. ער האָט אויסגעדריקט זיין טיפע
צופרידנקייט, וואָס ער וועט זיך באַלד זען מיט זיין כלה — אין
בערדיטשעוו וואוהיין ער האָט זיך געקליבן פאַרן אויף פסח. „אַז
מיר וועלן פראַווען, האָט ער איר געשריבן, דעם סדר און דערציילן,
ווי עס פירט זיך, זכרונות וועגן די ניסים, וואָס גאָט האָט געטאָן
אונדזערע עלטערן, ווען ער האָט זיי אויסגעלייזט פונם יאָך פון
מצרים, און וועגן זייער שמחה דעמאָלט. — דאָן, מיין טייערע,
וועל איך דיר אויך דערציילען מיין האַרציקע פרייד, וואָס איך ווער
פטור פון מיינ זעקסיאָריקער תפיסה און
קאמענעץ. דאָן וועל איך דיר איבערגעבן באריכות מיינע אַלע גע-
דאַנקען און אָנגענעמע געפילן בעת א יך ווער דער-
לייזט פון די נאַרישע קאַמענעצער
פאַקטוירים“ (11 ...).

ער איז „דערלייזט געוואָרן“ אין יאָר 1858, ווען ער האָט זיך
באַזעצט אין בערדיטשעוו, וואו ער האָט חתונה געהאַט מיט דער

דערמאנטער פעסיע, דער טאכטער פון דעם בערדיטשעווער נאטא-
 ריוס זלמן לעווין.

אין בערדיטשעוו האָט ער זיך די ערשטע עטלעכע יאָר זייער
 גוט געפילט. עס האָט אים באמת גאַרנישט ניט געפעלט. ער איז
 געזעסן אויף קעסט ביי זיין רייכן היינטוועלטיקן שווער און האָט אָפּ-
 געגעבן די גאַנצע צייט אויף שטודירן און שרייבן: „אויפן האַרצן
 איז מיר גוט, לייענען מיר אין זיינעם אַ קאַפיטל זכרונות. דער קאַפּ
 איז מיר פריי פון דאגות. איך זיך מיט מיין ווייב, אַ בתי-יחידה,
 אויף קעסט. יונג בין איך, כוח האָב איך, לערנען באַגער איך,
 ספרים שרייב איך, שירים אַמאָל מאַך איך — האָב איך ליב די
 נאַטור, גייאַוּיס נאָך איר... אין די ווייטע פעלדער, אין די גע-
 דיכטע וועלדער — שפאַצירן איז מיין לעבן. אין שטאָט גופא
 איז נישטאָ קיין שיינקייט, די שטאָט איז שמוציק, אַבער אַביסל
 אין דער זייט, האָט זיך מיר אַנטפלעקט די גלופסקער (בערדיטשע-
 ווער) יפהפה — די פּיאַטאַגנילאָוקע, אַנמאַכנדיק מיר אַ חשק זיך
 „גענענען“ צו איר. גאַרנישט געווען זי צו דערקענען — אַזוי
 שיין איז זי. אין שטאָט זעט זי אויס ווי אַ שוואַרציאָר, פאַרראַסט,
 פאַרדריפעט, מחילה, דער גאַנצער שמוץ פון די הייזער ליגט אויף
 איר, אַזוי אַז ס'איז פשוט נישטאָ ביי איר אַזויפיל וואַסער אויף אָפּ-
 וואַשן זיך, און דאָ איז זי אינגאַנצן עפעס ווי איבערגעביטן גע-
 וואָרן. זי איז אַפּגעוואַשן — וואַסער גענוג וויפיל מען וויל. אַנ-
 צושפּיגלען זיך אין איר פנים, אַזוי קלאַר-לויטער איז עס! אויס-
 געפּוצט, ווי אַ פּריצטע, אין אַ זומערדיק-הימלבלויען מאַנטל,
 באַגילט מיט גילדענע פּליטערלעך. שפּילנדיק אין אַלערליי קאַלירן
 אַנטקעגן דער זון, גייט זי זיך געלאַסן, נישט געיאַגט, אינם שיי-
 נעם טאַל צווישן גרינ-באַוואַקסענע בערג, וואָס טראַגן איר אונטער
 אויפן וועג בוקעטן פון שמעקעדיקע בלומען. בוימער פון דער-
 ווייטנס באַגריסן זי, שאַקלענדיק מיט די קעפּ, און פון צווישן צווייגן
 הערט זי, איר לכבוד, אויף די העלדזער אַפּשפּילן אַ ווואַט גאַר
 פּויגלדיק!“

איז אַבראַמאַוויטש אַפט געאַנגען אַנקוקן אַט די „יפהפה“. אַבער צופיל צייט האָט ער נישט אַפּגעגעבן אויף שפאַצירן און
 „ליידיק-גיין“. ער איז געווען אַ מענטש פון אַרבעט. און אין דער

צייט, וועגן וועלכער מיר ריידן, איז ער גאר באזונדערס שטארק געווען אריינגעטאן אין לערנען און אין פאָרשן. עס האָט זיך אומ-געקערט צוריק צו אים די אַלטע התמדה. אפילו בריוו שרייבן צו פריינט האָט ער זיך נישט פאָרגונען צו אָפט. „ווייסט דאָך“, האָט ער געשריבן דאָן (שבט, תרי"ט) צו אַ חבר אין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק, וועלכער האָט געבעטן ער זאָל אים שרייבן וועכנטלעכע בריוו. — „ווייסט דאָך, אַז איך בין נישט קיין לידיק-גייער און אַז איך בין אַריינגעטאָן אין מיין הייליקער אַרבעט. מיינע טעג און מינוטן זיינען אָפגעגעבן צו גאָט און צו זיין תורה און ס'איז איצט נישט קיין צייט אַריינצולאָזן זיך אין ליבע-בריוולעך צו חברים און שרייבן דברים בטלים, וואַרים וואָס קאָן איך דיר טאַקע שרייבן? אַז מיין גאַנץ לעבן אין בערדיטשעוו איז ווי איין לאַנגער טאַג אָן קיין שום ענדערונגען... היינט בין איך אויפגעשטאַנען אינדערפרי און געלערנט, געגעסן און געלערנט, געטרונקען און געלערנט ביז האַלבער נאַכט. און אַזוי וועט אויך זיין מאַרגן“ (12).

ער האָט דאָך אָבער געפונען צייט פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, דערהויפּט נאָכדעם ווי ער איז שוין אָפגעזעסן עטלעכע יאָר אויף קעסט און האָט שוין באַוווּזן אַ היפּש ביסל אויפצוטאָן אויפן ליטעראַרישן געביט. ער פלעגט אָפט אַרומגיין איבער די וואוינונגען פון די אַרעמעלייט און צוקוקן זיך צו זייער לעבן. ער האָט ליב געהאַט צו פירן געשפרעכן מיט בעטלער, קאַליקעס, און אָפט פלעגט ער זיך אפילו אַריינמישן אין זייערע קריגערייען און מאַכן שלום צווישן זיי (13).

די עקאָנאָמישע לאַגע איז אין בערדיטשעוו קיימאַל נישט געווען גוט, דאָן אָבער איז געווען גאר אַ באַזונדער שווערע צייט פאַר דער „ידישער הויפט-שטאָט“, ווי עס האָט געהייסן בער-דיטשעוו. עס איז געווען אַן עקאָנאָמישער קריזיס, און „צו די שטענדיקע אַרעמעלייט זיינען צוגעקומען אַסך אויסגעוואַרענע נגידיים און סתם מענטשן, וואָס האָבן פריער געהאַט ווי עס איז חיונה און זיינען אַצינד געבראַכן געוואָרן פונם ברויט“ (14). האָט זיך אַבראַמאָוויטש גענומען גרינדן אַ חברה פאַר ביליקן קרעדיט מיטן נאָמען „משכיל אל דל“. ער האָט צוגעצויגן צו דער אַרבעט

א גרופע אַרטיקע משכילים, האָט פאַרפאַסט די תקנות פון דער חברה, און אין דעצעמבער, 1863, האָט די אַרגאַניזאַציע אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן. . . אין אַ בריוו, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אַליין אָפּגעדרוקט וועגן דעם ענין אין „קול מבשר“ (16טן יאַנואַר, 1865), האָט ער געשריבן, אַז נישט בלויז „די אומבאַהאַלפּענע אַרעמקייט“ אַליין האָט ער זיך גענומען צום האַרצן, נאָר אויך דאָס, וואָס „בשעת די אַרעמקייט הויבט זיך אָן צו ווייזן ערגעץ אין איין אַרט, ברענגט זי דאָס רוב מיט זיך נאָך אַסך אַנדערע צרות: די מענטשן ווערן אַביסל האַרטהערציקער, מען פאַרבוּיגט אַביסל דעם ישר, איינער איז מסִיג־גבול דעם אַנדערן, מען זוכט אַלץ אַרויסצוכאַפּן ביי יענעם, נעבעך זיין ביסן; וואָס איז, זאָגט מען, עס איז שוין, כלעבן, פאַר אים גענוג. מיר זיינען אויך מענטשן, מיר ווילן אויך עסן; וואָס ווערט דערפון? מען שלאָגט זיך, מען קריגט זיך און מען רייסט זיך איבער אַ ביין! — עפעס אַ קאַטאַוועס רבונו של עולם! — דאָס אַלץ איז מיר איבערגעגאַנגען אויף מיין כוח המדמה, ביז גאָט ברוך הוא האָט מיר אַריינגעגעבן די המצאה: צו גרינדן די חברה „משכיל אל דל“, וואָס איר צוועק איז אַ טאַפּלעטער: (1) העלפן בכבוד אָפּגעקומענע אויף אַזוי אַן אַרט, אַז דורך דעם זאָלן זיי זיך קאַנען אַרויפכאַפּן אויף אַ שטיקל שטייגער פּרנסה, אָבער נישט געבן אַבי אָט אַ נדבה צו פאַרמערן נאָך מקבלים ליידיק־גייערס (טוניעיאַדצעס); (2) צו אונטערשטיצן אַרענטלעכע מענטשן און אַנווענדן אַלע מעגלעכע, רעכטע מיטלען, אַז זיי זאָלן, חלילה, נישט געקרויודעט ווערן, און זיי פאַרהיטן פון אַל־דאָס ביז. צו דעם צוועק האָט מען מתקן געווען גוטע תקנות. . .

דער קאַמיטעט קומט זיך צונויף איין מאָל אין דער וואָך. דער סעקרעטאַר (ש. י. אַבראַמאָוויטש) לייגט פאַר אַ צעטל, וועלכע מענטשן עס פאַדערן הילף, הן מיט געלט, הן מיט אַ גוט וואָרט און גלאַט אַזוי אַ טובה. בכלל האָט מען היינטיקס יאָר זייער אַסך מענטשן געשטעלט אויף די פיס. אונטער זיי זיינען פאַראַן פיל אלמנות מיט יתומים, וואָס מען האָט זיי געגעבן אַ פּרנסה אין די הענט: די איז אַ בעקערן, די איז אַ קרעמרן, די אַ מילך־טרעגערן וכדומה. עס האָט שוין אפילו דאַנקען גאָט געטראָפּן דער פאַל, אַז איינער, וואָס די חברה האָט אים בסוד געשטיצט, איז אויפגע-

ריכט געוואָרן און האָט מיט דאָנק אָפּגעשיקט דער חברה צוריק
איר אונטערשטיצונג! (15)

מיט דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע פאַר עקאָנאָמישער הילף
אַליין האָט זיך אַבראַמאַוויטש נישט באַנוגנט. ער זאָרגט אויך פאַר
דער פאַרשפּרייטונג פון בילדונג צווישן יידן. ער העלפט די יונ-
געלייט אַנקומען אין זשיטאַמירער ראַבינער־סעמינאַר און אין אַנ-
דערע לערן־אַנשטאַלטן. . . „מיין הויז“, האָט ער שפּעטער געשריבן
אין אַ העברייאישן בריוו צו אפרים דיינארדן. — „מיין הויז איז
געווען אַ מין קלוב פאַר אינטעליגענטן און אונטעליגענטער יוגנט.
אַסך פון דער דאָזיקער יוגנט זיינען פון מיר און מיין געזעלשאַפט
סטימולירט געוואָרן צו זוכן בילדונג אין פאַרשיידענע לערן־אַנ-
שטאַלטן, און עס זיינען איצט דאָ צווישן זיי אַסך גרויסע גע-
עלרנטע, ראַבינער, דאָקטוירים, וועלכע זיינען מיר זייער איבער-
געגעבן“ (16). און נישט נאָר יחידים שטיצט ער אינם פרט פון
בילדונג. ער העלפט בויען אַנשטאַלטן. ער געפינט זיך צווישן די
גרינדער פון אַ פּאַנסיאָן פאַר יידישע קינדער. ער איז צווישן
די איניציאַטאָרן פון אַן עפנטלעכער ביבליאָטעק, פון אַ קאַרשול...
הכלל, ער איז איינער פון די אַנגעזעענסטע טוער און משכילים אין
שטאָט. ער גייט־איבער פון קינדער־דערציאונג צו פּאַלקס־דערצי-
אונג און פון אַרטיקע צו אַלגעמיינע אויפגאַבן.

ער האָט שוין איצט אַ ברייטערן קוק און צופיל ענערגיע. ער זאָל
זיך קאַנגען צופרידנשטעלן מיט ריין אַרטיקע טעטיקייטן. ער וויל
עפעס אויפטאָן פאַר אַלע רוסישע יידן, פאַרן גאַנצן פּאַלק. נישט
נאָר פאַר זיין שטאָט. און ער פאַרשטאַרקט זיין ליטעראַריש־פּוב-
ליציסטישע אַרבעט. ער שרייבט אַרטיקלען אין „המגיד“, אין
„המליץ“. ער זוכט אויסצובעסערן דעם מצב פון דער יידישער דער-
ציאונג. אים לאָזט נישט רוען דער צושטאַנד פון דער העברייאישער
ליטעראַטור. זי האָט געזאָלט זיין דאָס וויכטיקסטע אויפקלערונגס-
מיטל און איז אַ „פּוסטער גאַרטן“, ווי ער האָט שפּעטער געשריבן.
„אַ פּאַרלאָזענער גאַרטן אין הערבסט־צייט, נישטאָ קיין פּרוכט,
נישטאָ קיין שמעקעדיקע בלומען און קיין שיינע פּלאַנצונגען, די
בלעטער זיינען פאַרוואַנעט און די בוימער שטייען נאַקעטע“...
די מחברים האָבן געלויבט איינע די אַנדערע, קיין קריטיק איז

נישט געווען, „און די ליטעראַטור, וואָס האָט נישט קיין קריטיקער און יעדעס בוך און זיין קדושה איז אַ צווילינג, — אַזאַ ליטעראַטור איז אַ גאַרטן אָן אַ באַלעבאַס“... אַבראַמאַוויטש האָט געפילט שוין איצט אין זיך די פּיאַיקייט צו ווערן אַ ב אַ ל ע ב אַ ס, אַן אויפזעער אין דעם פאַרוואַרלאַזטן גאַרטן פון דער העברייאישער ליטעראַטור.

אין יאָר 1860 דרוקט ער אין ווילנע אַ זאַמלונג קריטישע און פּובליציסטישע אַרטיקלען מיטן נאָמען „משפט שלום“. ער טרעט שאַרף אַרויס קעגן אייניקע זייער אַנגעזעענע שריפטשטעלער פון יענער צייט, ספּעציעל קעגן אליעזר צבי הכהן צווייפּעל. דאָס בוך איז, לויט זיינע אייגענעם אויסדרוק, „געקומען ווי אַ קויל אין דער מחנה רואיקע שרייבער, וואָס זיינען זיך געזעסן ווי וויין אויף זיין הייווען, און איך בין ביי זיי געווען אַ מענטש, וואָס איז געקומען שטערן זייער רוי, שענדן זייער כבוד און רום, און ס'איז געוואָרן אַ גרויס געשריי אין דער עדה“.

פון מליצה צו רעאליזם

„משפט שלום“ — פון מליצה צו רעאליזם. — א. צ. קאוונערס
און ש. י. אבראמאָוויטשעס רעאליזם. — ראָדיקאַל אין סאַציאַלע
— און קאַנסערוואַטיוו אין רעליגיעז-קולטורעלע פראָגן. — דייטש
אַדער רוסיש? — „עין משפט“ — „תולדות הטבע“ — „האבות
והבנים“.

אין „משפט שלום“, ווי אויך אין
אַנדערע אַרבעטן פון יענער צייט, האָט אַבראַמאָוויטש שוין ארויס-
געוויזן יענע נטיה צו רעאליסטיש אין שרייבן
און אין דענקען, וועלכע איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין גאַנצן
שפּעטערדיקן שאַפּן.

ער איז נישט אַבסטראַקט-רעאליסטיש, ווי עס איז גע-
ווען זיין קעגנער, „דער העברייאישער פּיסאַרעוו“, אורי צבי קאָוו-
נער. יענער זאָט זיין ראָדיקאַלן פּאַזיטיוויזם איבערגעזעצט פון
רוסיש. ער האָט זיך נישט גערעכנט מיט די קאַנקרעטע באַדינ-
גונגען פונם יידישן לעבן. ער האָט אינגאַנצן פאַרלייקנט די יידישע
קולטור-טראַדיציע. דער קוואַל פון זיין אינספּיראַציע איז געווען
נישט די יידישע ווירקלעכקייט, נאָר די רוסישע ליטעראַטור פון
די זעכציקער יאָרן, — די ליטעראַטור, צו וועלכער ער איז אינגיכן
טאַקע איבערגעגאַנגען. אַבראַמאָוויטש איז אויך געווען באַאייני-
פלוסט פון דער רוסישער ליטעראַרישער קריטיק, דערהויפּט פון
איר שטאַרקן אינטערעס צו נאַטורוויסנשאַפּט. טיעפּר אַבער, ווי
קאוונער, איז ער געווען פאַרוואַרצלט אין דער יידישער סביבה.
איז זיין פּאָדערונג פון נאָענטקייט צום לעבן געווען אַן אמת-רעאַ-
ליסטישע, נישט קיין אַבסטראַקטע פּאָדערונג. ער האָט זיך גע-

שטיצט אויף די אינעווייניקסטע באדערפענישן און די דור-דורת-דיקע באגריפן פונם יידישן פאלק.

ער איז געווען ראדיקאל אין זאכן פון „בין אדם לחברו“, אין עקאנאמישע און סאציאלע אנגעלעגנהייטן, אין ענינים, וואס זיינען שייך צום טאג-טעגלעכן לעבנס-שטייגער. ער איז אבער געווען איינגעהאלטן און אפגעהיט, ווען עס זיינען אנגעריט געווארן פונ-דאמענטאלע באגריפן פון דער יידישער קולטור, גרונט-מאטיוון פון דעם פאלקס גייסטיקער ירושה, „כבודם במקומם מונח“, האט ער געשריבן אין „עין משפט (1867)“. זיי זיינען הייליק, און מיר קריטיקירן נאר די טראדיציע פון טאג-טעגלעכן לעבן“ (i. 11). פון איר האט ער זיך פארגונען צו לאכן, אבער נישט פון די עיקרים פון דער רעליגיע. ער וואלט שטארק אויפגעבראכט גע-ווארן, ווען ער זאל לייענען, וואס עס שרייבט איינער פון די נייע קריטיקער, אז „ווייזנדיק דעם רעליגיעזן שטייגער אין זיין גאנצער פארקריפליקער העסלעכקייט“, האט ער, מענדעלע, „ממילא אנגעגריפן די רעליגיע אויך אין תוך (17) די „רעליגיע אין תוך“ האט ער נישט נאר ניט אנגעגריפן; ער איז פון איר קיינמאל נישט אוועק אינגאנצן. אים זיינען געווען דערווידער די משכילים, וואס זיינען אינגאנצן אוועק פונם פאלקס-לעבן. ער האט גע-האט די „פוסטע פראנטן“ פון דער השכלה. ער האט קלאר עס ארויסגעוויזן שוין אין יאר 1859, אין איינעם פון זיינע בריוו. ער שרייבט צו זיינעם א פריינט פון קאמענעץ-פאדאלסק, אז ער איז פארטאן אין מעדענלסאנס ווערק („אטה לחכמת מענדעלסאן אזני ולתבונת חכמי אשכנז המצוינים אקשיבה“); אבער ער ווייסט שוין, אז צווישן די משכילים זיינען דא מענטשן, וואס זיינען נישט מער ווי פוסטע בארימער, און ער ווארנט זיין פריינט, ער זאל נישט גיין אין די וועגן פון די „נייע דייטשן“, וואס לערנען אויס נאר די הקדמה פון יעדן ספר און זייער גאנצע חכמה באשטייט אין דעם, וואס זיי קאנען זאגן גוט-מארגן אויף אלע „שבעים לשון... (18).“

ער דערמאנט אפט אין זיין דעמאלטדיקער (און שפעטערדי-קער) קארעספאנדענץ גאט און די תורה, אזוי ווי ער זאל נישט זיין דער פארפאסער פון „תולדות הטבע“, נאר עפעס א פארצייטיקער

ייד, אן אלטמאדישער מחבר. ענלעך צו איינעם פון זיינע פאָרגייער, יצחק בער לעווינוואָן; באַמיט ער זיך צו ווייזן, אז צווישן אמתער השכלה און געלייטערטער אמונה איז נישטאָ קיין ווידערשפרוך („משפט שלום“, ז. 12).

עס איז לחלוטין נישט אמת, אָז ערשט שפעטער, אין דעם צווייטן פעריאָד פון זיין שאַפן, איז מענדעלע געוואָרן „אָפּפּאָלגע-טיש“ בנוגע צום רעליגיעזן יידישן לעבנסשטייגער. ער איז עס געווען שוין אין די 60ער און אין די 70ער יאָרן. ער איז עס געווען אַלעמאַל. מען זעט עס פון זיינע פּאַררעדעס צו „תולדות הטבע“, אויך פון „האבות והבנים“, וואו ער מאַלט מיט ליבשאַפט בילדער פון שבת און יום-טוב. ער איז תמיד געווען איינגעפלאַכטן, איינגעשמידט אין דער קייט פון די אַל ט ע. „די קליאַטשע“, האָט ער צוגעגעבן, איז געשריבן אויף א הויכן גאַנג, אויף דעם „גאַנג, ווי די אַל ט ע האָבן געשריבן“. ער איז געווען יונג גענוג נישט צו שרעקן זיך פאַר די אַל ט ע. און מיט אַ קורצער צייט פריער, איידער ער האָט פאַרעפנטלעכט זיין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ (1878), אָט דאָס בוך, וואו ער זאָל זיך האָבן באַוויזן „אַלס דער שאַרפער באַקעמפער פונם היסטאָרישן יידנטום“ (19) — דרוקט ער אַזעלכע „קלעריקאַלע“ ווערק, ווי „פרק שירה“ (1875) אָדער „זמירות ישראל“ (1875). „די טאַקסע“, וועלכע ער האָט נאָר-וואָס געהאַט פאַרעפנטלעכט און וועלכע איז אזוי שאַרף ראַדיקאַל אין סאַציאַלן זינען, האָט אים נישט געשטערט צו שטרעבן דערצו, און „פרק שירה“ זאָל ווערן א פאַלקס-ספרל, אַ מין „קן הישר“ אָדער אַ „שבט מוסר“. ער האָט עס „פאַרדייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי אַיט-לעכער יידיש באַזונדער זאָל גוט פאַרשטיין זיין טייערן ווערט, ווי שייך עס איז גאָר, אַ גאַטס וואונדער“. ער האָט געמאַכט אויף דעם אַ פירוש אויף לשון-קודש — „טוב-טעם“ — „הנותן טעם לשבח ומפרש על פי חכמת הטבע ודברי חז"ל א. א. וו.“ און אין סוף האָט ער אויפגעשריבן: „תם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה“, — יידישלעך, אַזוי ווי דאָס וואָלט געטאָן יע-דער כשרער מחבר... זאָל אַ ייד זיך טאַקע נישט באַנוגענען מיטן „ספר הברית“, זאָל ער וויסן, וואָס די חוקרים, די „טבעיים“ זאָגן,

אָבער זאָל ער, האָט ער געטראַכט, פאַרשטיין אויך דעם פּשט פון אַ מדרש, פון אַ מאמר חז"ל... איין זאָך שליסט נישט אויס די אַנדערע; פאַרקערט, זיי ווערן נאָך מער באַטעמ'ט אינאיינעם... וועגן די „זמירות ישראל“ האָט ער אין זיין העברייאישער אויטאָביאָגראַפיע (אין „ספר הזכרון“, 1889) דערציילט, אַז — „די סיבה, וואָס האָט מיך געבראַכט איבערצוועצן די זמירות איז אַזעל-כע: וואָרים איך האָב געזען די תּפילות אין סידור „קרבן מנחה“ פאַר יידישע טעכטער און די איבערזעצונג איז אַן אַ טעם און אַן אַ ריח, מען קאָן עס אין מויל נישט נעמען, דעריבער האָב איך זיך באַשלאָסן אַז ס'איז געקומען די צייט צו טאָן פאַר אונדזערע שוועסטער די יידישע טעכטער און פּראָסטע מענטשן אונדזערע און זיי אונטערטראַגן אַ מתנה אויף אַ ריינער שפּראַך. וואָרים אויך זיי האָבן אַ האַרץ ווי מיר, וואָס לעכצט נאָך גאַטס זיסע ווער-טער און מיר קאָנען זיי נישט פּטרן פון דעם און זיי פאַרמיידן פון גוטס, פון וויסן און מוסר און דאָס אַלץ באַהאַלטן נאָר פאַר אַ קליין ביסל יחידי-סגולה. און אויך אונדזערע הייליקע אבות האָבן איבערזעצט די תורה אויף דער שפּראַך פון פּאָלק, און אונד-זערע תנאים האָבן פאַר זיי באַשטימט טאַלאַמאַטשעס, כדי דעם המון פון פּאָלק צו געבן צו פאַרשטיין גאַטס רייד, פאַר וואָס-זשע זאָלן אויך מיר נישט גיין אין זייערע וועגן צו געבן חכמה און מוסר צו זייערע קינדער פון הייליקן פּאָלק אויף דער שפּראַך, וואָס זיי פאַרשטייען, און פאַרוואָס זאָלן אויך מיר נישט זאָרגן פאַר אונד-זערע טעכטער און פאַרן גאַנצן המון און פון זיי פאַרמיידן די גוטע מתנות און שיינע אוצרות, וואָס געפינען זיך אין אונדזערע תּפילות און זיי לאָזן אַרומבלאַנקען אויף די פינצטערע וועגן, זיך צו פאַר-נעמען מיט נאַרישקייטן און פּוסטע מעשות וואָס פאַרנאַרישן און מיר זאָלן נאָר אין זינען האָבן נאָר אַ קליינעם טייל פון אונדזער פּאָלק?! צי זיינען דען נישט אַלע יידן הייליק און צווישן זיי רוט גאַט? מיט די זמירות האָב איך אָנגעהויבן די הייליקע אַר-בעט פאַר אַ פּראָבע, דערנאָך האָב איך איבערזעצט דעם ספר תהילים אין שירים און ער געפינט זיך ביי מיר אין מאַנסקריפּט.“ אין דער זעלביקער צייט האָט ער געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט ראָמס דרוקעריי אין ווילנע וועגן אַרויסגעבן זיינע אַ נייע אי-

בערזעצונג פון „קרוב מנחה“, אַט דעם ווייבערשן סידור ... אין אַ בריוו, וואָס ער האָט אין יענער זייט געשריבן (אויף העברייאיש) צו לינעצקין און גאַלדפאַדענען, אין אַ בריוו, וואָס איז דאָטירט „דער 28טער אָקטאָבער, 1875“ — לייענען מיר: מיין צוועק איז מיט דעם דאָזיקן בוך („זמירות ישראל“) און מיט אַנדערע ביכער פון דעם מין, וואָס וועלן מיט דער צייט געדרוקט זיין, — צו רייניקן די יידישע תפילות פון דער מיאוסקייט פון צעדרייטע איבערזעצונג-גען, וואָס מען האָט געמאַכט ביז איצט פון זיי אויף עברי-טייטש, וואָרים די דאָזיקע איצערזעצונגען האָבן שלעכט פאַרדאַרבן איר געשמאַק און געלערנט יעדן צו פישטשען ווי די פויגעלעך און אַרויסצוברענגען פון זייער מויל משונהדיקע און אומפאַרשטענד-לעכע ווערטער. און צום אַלעם ערשטן דאַרף מען פאַרבעסערן דעם געשמאַק ביי אַ פּאַלק, אַזוי-ווי איך האָב דאָס געוויזן אויספירלעך אין אַסך ערטער“ („שריפטן“, 1. קיעוו, 1928, ז. 241). הייסט דאָס „באַקעמפן דאָס היסטאָרישע יידנטום“? ניין, דאָס הייסט זאַרגן זיך פאַרן „היסטאָרישן יידנטום“. דאָס הייסט זען, אָו יידן זאָלן זיין אַ פּאַלק, וואָס איז אי צו גאָט „פרק שירה“, „זמירות), אי צו לייט „טאַקסע“, „קליאַטשע“, „מסעות בנימין השלישי“. דאָס הייסט זאַרגן דערפאַר, אָו אי עס זאָל אויפגעהיט ווערן און עס זאָל האָבן אַ פנים אַלץ, וואָס האָט אַ ווערט, אינם ג י י ס ט י ק נ לעבן, אי עס זאָל אויסגעוואַרצלט ווערן אַלץ, וואָס איז שלעכט, אינם סאַציאַל-עקאָנאָמישן לעבן.

און נישט נאָר אין די זיבעציקער יאָרן, אויך פריער, אין די זעכציקער יאָרן, אין דעם אַנטוויקלונגס-פּעריאָד, וועלכן אונדזערע „לינקע“, אַט די געאַ-משכילים נעמען אונטער זייער ספּעציעלן שוץ, — האָט מענדעלע אַטאַקירט ניט די רעליגיעזע, נאָר די סאַציאַלע פּעסטונגען פון דער אַלטער יידישקייט ... גוטמאַן, דער משכיל פון „דאָס קליינע מענטשעלע“, קומט קיין גלופסק אויספירן יצחק אברהם תקיפס צוואה, דאַרף ער, לויט דער דאָזיקער צוואה, מאַכן פאַר זיין (יצחק אברהם) געלט גוטע פאַראַנדקעס, פאַרבעסערן די תלמוד-תורה, מאַכן לייט פון יתומים, אַרעמע קינד-דערלעך, אויסלערנען זיי גוטע מלאכות (אַריינפיר צו „ווינטשפינד-גערל“, אויסגאַבע 1865). ער איז, הייסט עס, נישט קעגן דער

תלמוד-תורה, ער וויל זי נאָר „אויסבעסערן“. און נישט אַליין, אויף זיין אייגענער אחריות, וויל ער זי „אויסבעסערן“, נאָר — איננינעם מיטן רב. (דער רב איז אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ אגב, אַ סימפאטישע פּערזאָן) ...

אַבראַמאָוויטש איז אין די זעכציקער יאָרן געווען קעגן יענע „דייטשעלעך“, וועגן וועלכע ער זאָגט אין „יידל“, אַז דער חילוק צווישן זיי און די פּאַנאַטיקער פון אַלטן דור איז: — „איר פרומע גלויבט אין אַלטע זאַכן אָן אונטערשייד, זיי (די „דייטשעלעך“) כאַפּן ווי הייסע לאַקשן נייע רייד. די לייט מיינען, וואָס אַלט איז נאָריש און שלעכט, וואָס ניי איז קלוג און רעכט“. אזוי מיינען זיי, אָבער — נישט מענדעלע. ער האָט קיינמאַל נישט געהאַלטן, אַז אַ ל ק, וואָס ניי, איז גוט, און אַז אַ ל ק, וואָס אַלט, איז שלעכט. ער האָט אַסך אַלטע זאַכן געוואַלט אויפהיטן, און אפילו דאָן, ווען ער האָט זיי געזוכט צו פאַרבייטן מיט נייע, איז ער געווען זייער פאַרזיכטיק. ער איז געווען אַן אַינעווייניק — סטער מענטש אין דער יידישער וועלט, און ער האָט געהאַלטן, אַז אַלץ, אויך די אויפקלערונג, די רעפּאַרמירונג דאַרף געפירט ווערן „אין דעם גייסט פון די יידן און זייער אייגנאַרטיקייט. אין דעם גייסט פון זייער רעליגיע און זייערע השגות — און מיט אינווייניקסטע מיטלען“ („עין משפט“, ז. 27).

איז ער געווען אַ רעאַקציאָנער? אַ, ניין, ער האָט געהאַט דעם מוט אַרויסצוטרעטן מיט דער שאַרפּסטער קריטיק קעגן איינ-געפונדעוועטע אינסטיטוציעס, אָבער ווען? ווען עס האָט זיך גע-רעדט וועגן וואַכעדיקע זאַכן, וועגן טאַג-טעגלעכע לעבנסשטייגער, וועגן פּראָגן פון עקאָנאָמישן און סאָציאַלן לעבן. בנוגע צו זיי איז ער געווען ראַדיקאַל און אַגרעסיוו. אַז ס'איז געקומען אָבער צו וויכטיקע רעליגיעזער רוחניותדיקע ענינים, האָט ער זיך געהיט נישט צו פאַרשוועכן קיין הייליקייטן. און ווען א. צ. קאָוונער האָט חוזק געמאַכט פון גמרא, האָט ש. י. אַבראַמאָוויטש אין „המליץ“ (1866, נומער 8) געשריבן: „היט זיך אַנצורירן דעם תלמוד, מחמת מיט אים אַטעמען די יידישן, ער איז די נשמה פון זייער גלויבן, פאַר אים האָבן זיי איינגעשטעלט זייער לעבן, צו שטאַרבן אויף קידוש-השם אויף שייטערהויפּנס ...

און ווי וועט איר זיי קאָנען אויפקלערן זייער אינעווייניקסטן צו-
שטאַנד, אויב איר ווילט אָנרירן אָט די נשמה זייערע?20). און
אַבראַמאָוויטש האָט דעם כבוד פון תלמוד און פון דער גאַנצער
אַלטער יידישער קולטור נישט אָנגערירט. אַבראַמאָוויטש איז בנוגע
וויכטיקע רעליגיעזע אָנגעלעגנהייטן געווען פונקט אזוי אָפגעהיט.
אויסגערעכנט און רעאַליסטיש, ווי בנוגע צו געזעלשאַפטלעך-דעקאַ-
נאַמישע פּראָבלעמען און פּראָגן פון דערציאונג.21).

מיט זיין אַלגעמיינעם קוק אויף דער פּראָבלעם פון דערצי-
אונג האָבן מיר זיך שוין באַקאַנט (זע פּריער)—„ערשטע ליטעראַרישע
טריט“). אין פאַרבנדונג מיט זיין רעאַליזם, איז כדאי צו דערמאָנען
עטלעכע פונקטן פון זיין ספּעציעל-יידישער דערציאונגס-פּראָ-
גראַם. זי האָט געזוכט צו פאַראייניקן תורה מיט חכמה, און חכמה—
מיט מלאכה. דאָס איז אָבער נישט געווען קיין נייעס ביי די משכילים.
אַ שטיקל נייעס איז געווען אַבראַמאָוויטשעס איינשטעלן זיך פאַר
רוסיש קעגן טייטש. אין דער השכלה-פּראָגראַם האָט דייטש פאַרנומען
זייער אַ גרויסן אָרט. אפילו „חיי אדם“ האָט מען געלערנט אין די
משכילישע שולן אויף דער שפּראַך פון געטע און שילער, שוין נישט
גערעדט וועגן תנ"ך. איז געקומען אַבראַמאָוויטש און האָט אויס-
געלאַכט די טייטשמערשע, אַזוויי די העברייאישע מליצה. אויב
שוין יע, האָט ער געזאָגט, לערנען די קינדער אַ פּרעמד לשון, זאָל
עס זיין רוסיש, די שפּראַך פון לאַנד.

אין זיין קאַרעספּאָנדענץ מיט חברים-משכילים האָט ער שוין
אין סוף פּופציקער יאָרן אַרויסגעוויזן אינטערעס צו רוסיש22).
אין די אַרטיקלען, וואָס ער האָט דאָן און שפּעטער געשריבן, האָט
ער אָנגעגעבן די מאַטיוון פון זיין איינשטעלן זיך פאַר דער שפּראַך
פון לאַנד. צוליב וואָס, האָט ער געפּרעגט, זאָל מען איבערזעצן
תנ"ך אָדער „חיים אדם“ פון איין שפּראַך, וואָס דאָס קינד פאַר-
שטייט נישט, אויף אַ צווייטן לשון, וואָס איז אים נישט פאַרשטענד-
לעך? זאָל מען זיך אויפהערן שפּילן מיט דייטש און לערנען מיט
יידישע קינדער אויף יידיש און (שפּעטער) אויף רוסיש.22).

אַבראַמאָוויטש איז געווען פאַר רוסיש נישט ווייל ער איז, ווי
איניקע אַנדערע משכילים, געווען אַן אַסימילאַטאָר, נאָר ווייל, אין
פאַרגלייך מיט טייטש, איז רוסיש דאָך געווען אַ מער נאַטירלעכער

און מער „רעאליסטישער“ לימוד. די אויפקלערער פון דעם פריער-דיקן דור האָבן פון דער „קאָזיאַנער“ שול, מיט וועלכער זיי האָבן שטאַלצירט, געוואַלט מאַכן עפעס אַ מין פאַבריק פון יונגע משכילימ-לעד, און היות ווי אַן דייטש איז אַ משכיל קיין משכיל נישט געווען, האָבן אַרעמע יידישע קינדערלעך, קינפטיקע שניידער, שוסטער און קאַראַבעלניקעס, געמוזט זיך לערנען חומש און חי-אדם אויף טייטש. אַבראַמאָוויטש איז געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָבן דערפילט די אומנאַטירלעכקייט פונם משכילישן דייטש. ער האָט אַזוי גוט, ווי אַנדערע משכילים, געוואוסט, אַז דייטש איז ווי-טיקער פאַר אמתער בילדונג און אויפקלערונג ווי רוסיש. „ליגן דען אין רוסיש באַהאַלטן די פערל פון חכמה און וויסן?“ האָט ער געפרעגט אין אַ בריוו צו זיינעם אַ פריינט אין יאָר 1859 (23) אָבער דעם זעלביקן פריינט האָט ער פונדעסטוועגן געראַטן לערנען רו-סיש (23) ער האָט געפילט, אַז השכלה אין רוסלאַנד הערט אויף צו זיין אַ „בת השמים“, אַ טאַכטער פון הימל“, אַ שטיק ראַמאַנטיק. ער האָט געשפירט, אַז זי קריגט ביסלעכווייז אַ פראַקטישע באַדי-טונג, אַ לעבנס-ווערט, צוליב וועלכן עס איז נויטיק די שפראַך פון לאַנד. עס האָבן זיך דאָן גענומען ווייזן די גרויסע יידישע „פאָד-ריאַדטשיקעס“, און „אַטקופשטיקעס“, וועלכע ער האָט באַשריבן שפעטער אין „ווינטשפינגערל“, — און אַרום אַט די גבירים האָבן געלעבט אַסך יידן, וועלכע האָבן שוין געמוזט קענען רוסיש צוליב די געשעפטן, וואָס זיי האָבן געהאַט מיט רעגירונגס-באַאמטע. ביל-דונג איז געוואָרן אַ פרנסה-זאָך. מען האָט שוין נישט געקאַנט מער באַנוגענען זיך נישט מיט דער שפראַך פון די נביאים און אויך נישט מיט דעם לשון פון געטע און שילער. עס איז אַנגעקומען די עפאָ-כע פון די 60ער יאָרן, די עפאָכע, ווען עס האָט זיך פאַרשטאַרקט די קאַפיטאַליסטישע ווירטשאַפט און עס איז איינגעם מיט איר געוואַקסן די יידישע בורשוואַזיע אין איר נייגונג צו קולטורעלער אַסימילאַציע. צו גלייכער צייט איז דאָס געווען די ערא פון פאָזיטי-וויזם און נאַטורוויסנשאַפט, פון פּיסאַרעוו (אין רוסיש) און קאָוונער (אין העברייאיש). איז פאַרשטענדלעך אַבראַמאָוויטשעס אַרויסטרעטן קעגן דער ראַמאַנטיק פון שיינע רייד, קעגן דער מליצה-ראַמאַנטיק, ער אליין האָט נאָך געליטן פון איר, דערהויפּט אין זיינע העבריי-

אישע שירים. דאך איז ער געווען איינער פון די ערשטע אַנזאָגער פון דער רעאַליסטישער ריכטונג אין העברייאיש.

די יידישע ליטעראַטור, ווי ווייט זי האָט עקזיסטירט, איז פון אָנהויב אָן געווען לעבנסטריי, אָבער משכילישער לשון-קודש איז געווען פול מיט יענעם סאַרט מליצה, וועגן וועלכן אַלטער יכנה"ז זאָגט אין „פישקע דעם קרומען“: „פוילע סחורה! שמאַכ-טעס פון עפעס פאַרשימלטע באַנקוועטשערס, אַרעמע בעל-עבירות! ווייס איך וואָס זיי האָבן דאָרט עפעס אַנגעמאַכט! פאַר וועמען? קיינער פון עולם פאַרשטייט דאָרט נישט אפילו קיין וואָרט. עפעס טערקיש, מישטיינס געזאָגט, לשון!“ אַבראַמאַוויטש איז געווען פול מיט פראַטעסט קעגן אַט דער „פוילער סחורה“.

זיין קרעדאַ האָט ער שפעטער אַזוי פאַרמולירט: „איך האָב גע-וואָלט מיטן גאַנצן האַרצן, אַז אונזערע מליצים און דיכטער זאָלן נישט ריידן קיין הויכע פראַזן (לא ישיחו בשמים פיהם לדבר גבוהה, גבוהה), זאָלן נישט נעמען פאַר שטראַף צו זייער שרייבן די „בנות לוט“, „אשת פוטיפרע“ וכדומה פאַרשווינען א. א. וו., נאָר זיי זאָלן זיך אָפגעבן מיט ממשותדיקע זאַכן (לשונם תהלך בארץ), זיי זאָלן זיך צוקוקן צום לעבן פון פאַלק און צו אַלץ, וואָס טוט זיך ביי אים אין דערהיים און אין קהל, און זאָלן עס אים אַלץ אָפמאַלן; זיי זאָלן זען אויסבעסערן זיין געשמאַק מיט אַ ריינער, אַ שיינער און אַ לאַגישער שפראַך, אויך זאָלן זיי אים גוטע קלוגע לעקציעס געבן, עס זאל פאַרשטענדיקער ווערן.“ (זע זיין ערשטע, העבריי-אישע, אויטאָביאָגראַפיע).

אַלזא, דריי זאַכן: רעאַליזם פונם אינהאַלט; א שיינע, אַ ריינע, אַ לאַגישע שפראַך; קלוגע לעקציעס.

דאָס האָט אַבראַמאַוויטש געפאָדערט פון אַנדערע — און אויך פון זיך. דאָס איז געווען זיין פראַגראַם. זיין ווייטערדיקע אַרבעט איז די אויספירונג פון דער פראַגראַם.

אין 1862 הויבט ער אָן אַרויסצוגעבן „תולדות הטבע“, אַ פרייע באַארבעטונג פון אַ דייטשער נאַטור-געשיכטע. ער מאַכט רייכער מיט זיין ווערק די העברייאישע שפראַך, הויבט אָן אין איר שאַפן אַ מאַדערנע נאַטור-וויסנשאַפטלעכע טערמינאָלאַגיע. זיין עיקר כוונה אָבער איז געווען באַקאַנט צו מאַכן דעם יידישן לעזער מיט

די „פאזיטיווע“ וויסנשאפטן, ער זאל זיך אָפּגעוואוינען פון אוימקלאַ-
רע, אָפּט פּוּסטע, מליצהדיקע פּראָזן פון דער „הימלישער טאַכ-
טער“ (24).

אין דער אייגענער צייט שרייבט ער אויף העברייאיש אַ דער-
ציילונג פון לעבן, „למדו היטב“ — אַ דערציילונג, וועלכע איז
שפּעטער פון אים פאַרגרעסערט געוואָרן און איז אויסגעוואַקסן אין
דעם ראַמאַן „האבות והבנים“, (אָדעס, 1868). דער ראַמאַן איז פון
מאַנסקריפט איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש דורך זיין פּריינט
ל. בינשטאַק (25). „האבות והבנים“ האָט שטאַרק פאַראינטערעסירט די
רוסישע און די העברייאישע קריטיק, אָבער אין תּוֹך איז עס געווען
אַ שוואַך-טענדענציעז ווערק מיט אַ נאַאיוו-פאַרפלאַנטערטן סיפור-
המעשה, און עס האָט געהאַט מער אַ געזעלשאפטלעכע, ווי אַ קינסט-
לערישע באַדייטונג. (26).

צו זיינע האַלב-פּובליציסטישע, האַלב-קריטישע העברייאישע
אַרבעטן פון יענער צייט געהערן די — שוין פּריער דערמאָנטע
— קליינע זאַמלונגען „משפט שלום“ (1860) און „עין משפט“ (1867),
זאַמלונגען פון אַרטיקלען (און אויך שירים), וואָס זיינען צום טייל
שוין פּריער געדרוקט געווען אין „המגיד“ אָדער „המליץ“. פון דער
זעלביקער תקופה שטאַמט אויך דער אָנהויב פון זיין העברייאישער
איבערזעצונג פון אילאָוויסקיס רוסישער געשיכטע. ער האָט זיך
גענומען פאַר דער דאָזיקער אַרבעט לויט דעם אויפּטראַג פון דער
חברה מפיצי השכלה, אָבער זי איז אינמיטן איבערגעריסן געוואָרן.
אַבראַמאָוויטש האָט נישט געקאָנט פאַרטראַגן דעם רעאַקציאָנערן
גייסט פון דעם מאָנאַרכיסטיש-פאַטריאַטישן היסטאָריקער, האָט ער
זיך דערלויבט אַלערליי ענדערונגען, איז דאָס דעם דעמאָלטדיקן
קאָמיטעט פון מפיצי השכלה נישט געפּעלן געוואָרן (27).

אָבער די וויכטיקסטע פאַסירונג אין אַבראַמאָוויטשעס לעבן
און שאַפּן אין די 60ער יאָרן איז — זיין אייביגער גיין
פון העברייאיש צו יידיש.

פון העברייאיש צו יידיש

יידיש אן יידישיזם. — יידיש — די שפראך פון די פאלקסמאסן, די שפראך פון לעבן. — די קינסטלערישע און די סאציאל־עטישע מאטיוון פון זיין איבערגיין צו יידיש. — זיין יידיש — א שפיגל פונם יידישן לעבן. — יידישע קלאנגען, יידישע תנועות. — יידיש אויף צוויי שפראכן.

U. י. אבראמאָוויטשעס אינטערעס צו יידיש ווייזט זיך ארויס נאך פאר דעם יאר 1864, ווען ער האָט פאַרעפנטלעכט „דאָס קליינע מענטשעלע“, זיין ערשטע יידישע דער־ציילונג. ער איז געווען צווישן די, וואָס האָבן צוגערעדט אַלעקסאַנ־דער צעדערבויען, דעם רעדאַקטאָר פון „המליץ“, אַרויסצוגעבן אַ יידישע ביילאַגע, דעם „קול מבשר“, — און דאָס איז געווען אין יאָר 1862, אויב נישט נאָך פריער (28). ש. י. אבראמאָוויטש איז נישט געווען אַזאַ הייסער יידישיסט, ווי זיין בערדיטשעווער פריינט, יהושע ליפשיץ, וועלכער האָט געהאַט אויף אים אַ ווירקונג אין אַסך פרטים און אויך אינם פרט פון יידיש. אבראמאָוויטש איז בכלל נישט געווען קיין יידישיסט אינם אַנגענומענעם זינען פונם וואָרט. אין „עין משפט“ (1867) שטעלט ער זיך איין פאַרן העברייאזם, נישט נאָר פאַר העברייאיש. ער האָלט, אז העברייאיש פאַסט זיך גאַנץ גוט צו זיין אַן אויפקלערונגס־מיטל — און ער שרייבט זיין „תולדות הטבע“. לויבנדיק צעדערבויען פאַר זיין יידיש „קול מבשר“, האָלט ער פאַר נויטיק צו דערקלערן, אַז „זיין ציל איז נישט אויסצור־בעסערן דעם געמישטן יידיש־טייטש (יהודית אשכנזית הבלולדה), נאָר צו רייין צו דער גאַנצער יידישער מאַסע, וועלכע פאַרשטייט נאָך דערוויל נישט קיין אַנדער לשון“ („עין משפט“, אנמערקונג צו ז. 36). דאָס זינען נישט קיין יידישיטישע רייד. דאָך איז אבראמאָוויטש גע־

ווען שטארק צופרידן דערפון, וואָס צעדערבוים האָט זיך צוגעהערט צו זיין און ליפשיצעס עצה און אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ יידיש בלאַט. ער איז, פאַרקערט, געווען נישט צופרידן דערמיט, וואָס די לערער אין די רעגירונגס-שולן האָבן געמאכט טייטשמערישע אַנ-שטעלן און נישט גענוצט די איינציקע שפראַך, וועלכע די קינדער פאַרשטייען, — יידיש. אין „ווינטשפינגערל“, 1865, מאכט ער חזק פונם „דייטשל“, וואָס אים „איז נישט געפעלן פאַרוואָס גוטמאַן קען יידיש און (וואָס) פלעגט אים נאָכקרימען ווי אַ גוי — אַ ייד“... אין יאָר 1869 האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו א. י. פאַפער-נא: „באַלד וועל איך צושיקן מיין ספר „די טאַקסע“... כאַטש דער ספר איז געשריבן פראַסט יידיש, דאָך איז ער ווערט, אַז מען זאל אים צורעכענען לספרות ישראל, ווייל נאָך מיין מיי-זונג, געהערט צו ספרות ישראל אַלץ, וואָס איז אַרויס פון יידישן קוואַל, — אַלץ איינס צי איז דאָס געקליידט אין הייליקע צי אין וואַכעדיקע קליידער.“ (29).

אַבראַמאָוויטש איז געווען דאָן (און אויך שפעטער) נעענטער צו די „הייליקע“, ווי צו די „וואַכעדיקע“ קליידער פון דער יידישער ליטעראַטור, אָבער ער האָט געפילט און געוואוסט די באַדייטונג פון מאַמע-לשון. ער האָט געזען זיין באַדייטונג אין צוויי וויכטיקע זאַכן: א) אין דעם, וואָס יידיש איז די שפראַך פון די פּאָלקסמאַסן און ב) אין דעם, וואָס ס'איז די שפראַך פון טאַג-טעגלעכן לעבן, נישט נאָר פון ספרים.

די פּאָלקסמאַסן, זייער לעבן און זייערע ליידן זיינען אים תמיד געלעגן אין זינען, — אויך דאָן, ווען ער האָט געשריבן העברייאיש. ער האָט געוואָלט, ווי ער דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז די העברייאישע שרייבער „זאלן זיך אַראַפלאָזן אויף דער ערד, זיך צוקוקן צום לעבן פון פּאָלק און וואָס עס טוט זיך ביי אים אין הויז און אין קהלשן לעבן — און דאָס אַלץ אים באַווייזן“. ער האָט גע-טענהט, אַז „אַ ליטעראַטור, וואָס גיט זיך נישט אָפּ מיטן פּאָלק און זיינע באַדערפענישן און וואָס ווערט נישט באַווירקט פון אים, קאָן אויך נישט ווירקן אויף אים. דאָס פּאָלק האָט מיט איר נישט צו טאָן, און זי איז אַן איבעריקע אויף דער וועלט“. און ווייטער: „ס'וואָלט געווען אַ רחמנות אויף אַן אָנגעזעענעם שרייבער, וואָס

האַט פאַרפאַסט אָן אַ שיר ביכער ווען עס זאל אים אָפּשטעלן אַ מענטש פון דער מאַסע און אים פרעגן בתמימות, וואָס וויל ער מיט זיין שרייבן“ („עין משפט“, ז. 25). ש. י. אַבראַמאָוויטש האָט גע- קוקט קרום אויף יענע שרייבער, וועלכע ווערן נישט באַווירקט פון פּאַלק. און ער האָט געהאַט געשריבן העברייאישע דערציילונגען פונם פּאַלקס-לעבן. ער האָט זיך אָבער, סוף-כל-סוף, געמוזט אַרומ- זען, אַז אויב מען וויל שרייבן פאַרן פּאַלק און פון זיין לעבן, מוז מען אַנקומען צו זיין שפּראַך. נישט באַנוצן זי, נישט אַרייננעמען זי אין דער ליטעראַטור אַרײַן, הייסט האַבן פאַר זיך אַ שטיק פּאַלקס- לעבן און פּאַלקס-שאַפּן און עס נישט אָפּשפּיגלען. און דאָס איז דאָך נישט קיין געוויינלעכער טייל פונם פּאַלקס-לעבן און פּאַלקס-שאַפּן; ס'איז אַ טייל, אין וועלכן אַלע איבעריקע טיילן געפינען זייער אויס- דרוק, אַ טייל, אָן וועלכן זיי זיינען שטום... וועלן געבן אַ בילד פונם פּאַלקס-לעבן אָן דער פּאַלקס-שפּראַך, הייסט, לויטן תּלמודישן פאַרגלייך, וועלן אויפהיטן דעם וויין, צעברעכנדיק דאָס פּאַס. אַב- ראַמאָוויטש האָט עס (ווען אפילו אומבאַוואוסט) געפילט. ער האָט געפילט, אַז דאָס באַהעפט-זיין פונם פּאַלק מיט זיין שפּראַך איז נאָך אינטימער, ווי דאָס באַהעפט-זיין פונם וויין מיטן פּאַס: דאָס איז די אינעווייניקסטע פאַרוועבונג פון שאַפּער און שאַפּונג, אינהאַלט און פאַרם. ער האָט עס געפילט באַזונדערס טיף דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ קינסטלער אַ רעאַליסט. קאָן מען רעאַליסטיש-קינסט- לעריש איבערגעבן דעם ריטם פונם פּאַלקס-לעבן אָן דעם ריטם פון זיין שפּראַך?

ש. י. אַבראַמאָוויטש האָט אין אַ פאַר צענדליק יאָר אַרום אויס- געלערנט זיך (און אויך אַנדערע) איבערצוטראַגן מיט גרויס מי און קונסט דעם שטייגער פון יידיש אין דער — העברייאישער שפּראַך, וועלכע ער האָט באַרייכערט און פאַרפּינערט... ער האָט זיך אויסגעלערנט צו געבן אין העברייאיש אַ ווידערקלאַנג פון יידיש. ער האָט געשריבן יידיש שרייבנדיק העברייאיש. ער האָט צו- געפאַסט די בוך-שפּראַך צו דער פּאַלקס-שפּראַך; מאַכן זי אַליין פאַר אַ פּאַלקס-שפּראַך — האָט ער נישט געקאַנט: צו אַ פּאַלקס-שפּראַך מוז מען האַבן אַ פּאַלק... אין דער צײַט, וועגן וועלכער מיר ריידן, אין דער צײַט, ווען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבן שרייבן,

— איז העברייאיש נאך אפילו נישט צו געפאסט געווען צו דעם איינפאכן, פרישן, קרעפטיקן אידיאם פון פאלק, און אין „האבות והבנים“ — וואו עס ווערט, אגב, איבערגעזעצט עטלעכע מאל די נויטיקייט, צו שרייבן פונם רעאלן לעבן, פונם פאלקס-לעבן — אין „האבות והבנים“ האט אבראמאזויטש עטלעכע מאל זיך געפילט געצוואונגען צו געבן אונטן, אין די אַנמערקונגען, די אויס-דרוקן, וועלכע ער האט געהאט אין זינען—אויף יידיש. ער האט עס געמוזט טאן. אנדערש האט ער נישט געקאנט ארויסברענגען אויף א רעאליסטישן אופן דאס כאראקטעריסטישע אינם געשפרעך פון זיינע העלדן. ער האט, הייסט עס, געמוזט אַנקומען אָדער צו יידיש אָדער צו אַן איבערזעצונג פון יידיש—איז דאָך שוין גלייכער געווען צו שרייבן לכתחילה יידיש. און דאָס איז, ווי עס ווייזט, גלייכער געווען פאַר אים אויך שפעטער, ווען ער האט שוין געהאט אַפגעפרישט און לע-בעדיקער און רירעוודיקער געמאַכט דעם סטיל אין העברייאיש, אויך דאָן איז אים נאָך אַלץ געווען לייכטער צו שילדערן דאָס לעבן פון פאלק אויף דעם לשון פון פאלק. „ביז וואָנען מענדעלע“ — אַזוי דערציילט אין זיינע דערינערונגען ש. דובנאָוו — „ביז וואָנען מענדעלע האט געהאט פאַר זיינע אויגן דעם געדרוקטן יידישן אַריגינאַל פון די ערשטע טיילן „ווינטשפינגערל“, האט ער געמאַכט די העברייאישע איבערזעצונג אָדער, ריכטיקער, איבעראַרבעטונג — מייסטערהאַפט און אַן שום שוועריקייטן, אָבער ווען עס איז געקומען צו שרייבן ווייטער, אַן דעם יידישן אַריגינאַל, האט ער דערפילט, אַז עס וועט נישט גיין גלאַט“ (30). און „אַז עס האט זיך געענדיקט דער יידישער טעקסט און ער האט באַדאַרפט שרייבן די ווייטערדיקע קאַפיטלען גלייך אויף העברייאיש, האט מענדעלע אויף אַזא אופן פאַרגרינגערט זיך די אַרבעט: ער האט פריער געשריבן די קאַפיטלען אין יידיש און דערנאָך אַליין זיי איבערזעצט אויף העברייאיש. „אַזוי איז מיר גרינגער, האט ער געזאָגט: שאַפן דעם אינהאַלט, די לעבנס-בילדער אויף דער שפראַך פון דעם לעבן, און דערנאָך ערשט אַנקליידן די בילדער אין די קלאַסישע נאַציאָנאַלע קליידער“ (31). אַזוי איז אים „גרינגער“ געווען צו שרייבן אין דער תקופה פון די 80ער און די 90ער יאָרן, היינט וואָס אז שוין צו רייזן וועגן די 60ער יאָרן, ווען מען איז נאָך

געוואוינט געווען צו שרייבן העברייאיש מיט האַלבע פסוקים און גאַנצע מליצות? דאָן איז געוויס געווען זייער שווער צו שילדערן אויף העברייאיש דאָס טאַג-טעגלעכע פּאַלקס-לעבן. איז דאָס טאַקע געווען די הויפט-אורזאַך, פאַרוואָס אַבראַמאַוויטש איז אי-בערגעגאַנגען פון דער שפּראַך פון די נביאים און די מליצים צום לשון פון פּאַלק. דאָס איז געווען אַ ריין קינסטלערישע אורזאַך. זי האָט געווירקט אפשר מער אומבאַוואוסטזיניק, ווי באַוואוסטזי-ניק. די באַוואוסטזיניקע דערקלערונג איז, ווי ביי אַסך אַנדערע העברייאישע משכילים, וועלכע האָבן גענומען שרייבן יידיש, געווען אַ סאַציאַל-עטישע. מענדעלע אַליין האָט זי פאַרמולירט אין זיין ערשטער (העברייאישער) אויטאָביאָגראַפיע:

„איך קוק זיך צו, האָט ער געשריבן, צום לעבן פון מיין פּאַלק און איך וויל אים געבן סיפורים פון יידישן קוואַל אויף דער היי-ליקער שפּראַך. דער רוב אַבער פאַרשטייט דאָך נישט די דאָזיקע שפּראַך, און זיי ריידן עברי-טייטש, און וואָס קומט אַרויס דעם שרייבער פון זיין גאַנצער אַרבעט און פון זיין דענקען, אויב ער ברענגט דערמיט נישט קיין נוצן זיין פּאַלק? די דאָזיקע פּראַגע: פאַר וועמען אַרבעט איך? האָט מיך נישט געלאָזט רוען און האָט מיך געבראַכט אין גרויס פאַרלעגנהייט; וואָרים די יידישע שפּראַך איז מיין צייט איז דאָך געווען אַ פּוסטע כלי, נישט געווען אין איר קיין שום גוטע, שיינע זאַך אַחוץ שפּעטעריי, נאַרישקייטן און פּלאַפ-לעריען, די אַרבעט פון נאַרישע לייט, וואָס האָבן נישט געקאַנט ריידן ווי מענטשן און האָבן קיין שום נאַמען נישט געהאַט. און די ווייבער און די פּראַסטאַקעס האָבן דאָס געלייענט און נישט פאַר-שטאַנען וואָס זיי לייענען. און די איבעריקע פון פּאַלק — כאַטש זיי האָבן נישט געקאַנט קיין אַנדער שפּראַך, האָבן זיך שטאַרק גע-שעמט צו לייענען זי, כדי נישט אַרויסצוואווייזן זייער אַפּגעשטאַנענ-קייט. און אויב איינער האָט נישט געקאַנט ביישטיין דעם יצר-הרע און עפעס געלייענט אויף יידיש, האָט ער אַליין געלאַכט און זיך פאַרענטפּערט: אַט קוק איך אַריין אין די „ווייבערשע ביכלעך וואָס עס לייענען די נאַרישע נקבות, אַט מאַך איך מיר אַ שפּאַס“. און אונדזערע שרייבער, די בעל-לשון, וואָס האָבן נאָר אין זינען געהאַט די הייליקע שפּראַך און זיך נישט אינטערעסירט מיטן פּאַלק —

האָבן געקוקט אויף יידיש פון אויבן אַראָפּ און מיט גרויס שפּאַט. און אויב איינער פון צען האָט זיך אַמאָל דערמאָנט אָן דער „פאַר-שאַלטענער“ און האָט עפעס וואָס אָנגעשריבן, האָבן זיי דאָס באַ-האַלטן אונטער זיבן שלעסער, האָבן דאָס באַהאַלטן אונטער זייער הייליקן טלית, כדי זייער שאַנד זאָל נישט אַנטפלעקט ווערן און עס זאָל נישט שאַדטן זייער גוטן נאָמען. און ווי גרויס איז דעריבער געוואָרן מיין פאַרלעגנהייט, ווען איך האָב זיך דערמאָנט, אָן אויב איך וועל מיך אַריינלאָזן אין דער „אומוירדיקער“, וועט מיין כבוד זיך באַדעקן מיט שאַנד. איך האָב אויך אויסגעהערט די שטראַף-רייד פון מיינע פאַרערער, די „חובבי הלשון העברית“, אויף דעם וואָס איך וויל פאַרשווערן מיין נאָמען און כבוד צווישן יידן אָפּגעבן-דיק מיינע כוחות דער דאָזיקער פרעמדער. אָבער די ליבשאַפט צום נוצלעכן האָט אין מיר מנצח געווען דעם פּוסטן כבוד און איך האָב זיך באַשלאָסן: זאָל זיין וואָס עס וויל זיך, איך וועל זיך דער-באַרמען אויף יידיש, די פאַרשטויסענע טאַכטער, און ס'איז צייט צו טאָן פאַרן פּאַלק. אויך איינער פון מיינע נייע פריינט (יהושע מרדכי ליפשיץ) איז צו מיר צוגעשטאַנען און ביי אונדז ביידן איז געבליבן צו אַגיתירן און איבערריידן דעם בעל „המליץ“ ער זאָל אַרויסגעבן אַ צייטונג אויף דער פּאַלקס-שפּראַך. זאָל עס אים, דעם „בעל המליץ“, גאָט געדענקען צום גוטן, וואָס ער איז געקומען צו הילף זיין פּאַלק מיט זיין צייטונג „קול מבשר“ און האָט געהאַט גרויס דערפּאַלג. און איך בין געוואָרן באַגייסטערט און האָב אָנגעשריבן מיין ערשטע דערציילונג.

דאָס איז געווען „דאָס קליינע מענטשעלע אָדער אַ לעבנס-באַשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף“.

דאָס איז געווען זיין ערשטע דערציילונג אויף יידיש. אָבער דאָס איז נישט געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס ער האָט אַרויס-געוויזן אַ אינטערעס צו דער פּאַלקס-שפּראַך. ווי מיר ווייסן, האָט ער נאָך פריער צוגערעדט צעדערבוימען אַרויסצוגעבן דעם „קול מבשר“, וואו „דאָס קליינע מענטשעלע“ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן. אָבער אויך דאָס איז נישט געווען זיין ע ר ש ט ע ר שריט אויפן וועג צו יידיש. נאָך פריער, איידער ער האָט זיך באַזעצט אין בער-דיטשעו און באַקאַנט זיך מיט יהושע ליפשיץ, דעם יידישיסט

פון יענער צייט, איז יידיש געווען שוין אן אַביעקט פון אַבראַמאַ-וויטשעס נייגיריקייט און פאַרשונג. מען זעט עס פון דעם האַנט-שריפטלעכן העפט, וואָס איז געפונען געוואָרן אינם אַרכיוו פון דער שול אין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק, וואו אַבראַמאַוויטש איז געווען לע-רער. אינם דאָזיקן העפט איז (אונטערן נאָמען „היינו דאמרי אנשי“) פאַרצייכנט געווען אַ צאָל יידישע ווערטלעך מיט פאַרשיידענע וואָר-יאַנטן.32). דאָס ווייזט, אַז שוין אין די פופציקער יאָרן איז אַב-ראַמאַוויטש געווען ווייט פון צו זיין אינדיפערענט צום פּאָלקס-שאַפן און פּאָלקס-לשון.

ווי האָט ער טאַקע אינדערמתן געקאָנט זיין גלייכגילטיק דערצו? איז עס דאָך די שפּראַך פון די זעליביקע פּאָלקס-מענטשן, צו וועלכע ער איז געווען אַזוי צוגעבונדן, ווען ער איז געווען נאָך גאָר אַ יינגל. ווי האָט ער געקאָנט זיין קאַלט צו דער שפּראַך פון די בעלי-מלאכות-קינסטלער, בעלי-מלאכות-פּאַעטן, מיט וועלכע ער האָט זיך געחברט, ווען ער איז געווען שלומהקע ר' חיימס און פאַר וועלכע ער האָט זיך אַזוי געזאָרגט, ווען ער איז אויסגעוואָקסן און געוואָרן ש. י. אַבראַמאַוויטש?

אין זיינע אויגן איז „דער ריכטיקער ציל, צו וועלכן שרייבער דאַרפן שטרעבן“, שטענדיק געווען: „לערנען דאָס פּאָלק געשמאַק און וויסנשאַפט, אַריינשרייבן דאָס פּאָלקס-לעבן אין דער ליטעראַטור, כדי זי דערמיט באַלעבט צו מאַכן ביים פּאָלק, כדי זי צו אַנטוויקלען און כדי צו ברענגען נוצן“ (העברייאישע אויטאָביאָגראַפֿיע) — היינט ווי וואָלט ער זיך געקאָנט באַגיין אָן מאַמע-לשון? אויך אָן דער ווירקונג פון יהושע ליפשיץ און אויך אָן דעם ביישפּיל פון זיין השכלה-רבי, א. ב. גאַטלאַבערן, וואָלט ער זיך גענומען פאַר יידיש.

יידיש איז געווען פאַר אים מער ווי אַ מיטל אויפצוקלערן די מאַסן. ער האָט זיך אליין גענויטיקט אין יידיש. ווען יידיש זאָל האָבן געווען פאַר אים נאָר אַ מין גייטיקע צדקה-זאָך, ווי ביי אַנדערע משכילים, וועלכע זיינען מיט זייער יידיש שרייבן אויסן געווען נאָר אַ טובה צו טאָן דער השכלה, — ווען יידיש זאָל נישט זיין פאַר אים אַ אינטימ-שעפּערישע אָנגעלעגנהייט, — וואָלט ער נישט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל-לשונס, די בעל-גאוהניקעס,

וואָס שעמען זיך מיט יידיש און האַלטן עס פאַר אַ ווייבערשע, אַן עס-הארצישע זאָך; וואַלט ער נישט געזאָרגט אַזוי פאַר יידיש; מען זאָרגט זיך נישט פאַר אַ זאָך, וואָס טויג נאָר אַ מיטל צו זיין; מען מאַכט נישט קיין וועזן פון דעם, וואָס היינט איז עס פאַראַן און מאַרגן — אויס. די שרייבער-משכילים, וואָס פאַר זיי איז יידיש געווען טאַקע נאָר אַ זאָך פון היינט — זיינען דער בעסטער באַווייז. זעלטן ווער פון זיי האָט זיך גע- מיט זיין יידיש זאָל זיין ריין, שייך; מען האָט געשריבן אַבי ווי, אַבי וואָס. אין העברייאיש זיינען זיי געווען אַפּגעהיט, געזוכט עס זאָל זיין „על טהרת השפה“. אויף יידיש האָבן זיי גערעדט „שיחות חולין“, גראַם-שטראַם, האַלב-דייטשיש, פּאַלאַווינאַ-רוסיש. יידיש איז די שפּראַך פון מאַרק, פון קיך; נישטאַ מיט וועמען צו פּראַווען איידלקייט! נישקשה, זיי וועלן פאַרדייען, די שניידער-יונגן און די דינסטמוידן, זיי וועלן לעקן די פינגער, זיי פאַרשטייען זיך דען אויף בעסערס? מיט יידיש איז מען זיך באַגאַנגען נישט ווי מיט אַ „דינסטמויד“, נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מהאלט פאַר נויטיק אים געבן צו פילן, אַז עס איז אַ שטיפקינד... אַב-ראַמאַוויטש האָט, פאַרקערט, אונדז געגעבן צו פילן, אַז מאַמע-לשון איז נישט קיין פרעמדס, נאָר אַן אייגנס, טאַקע אַן אייגנס, אַ פאַרמעגן, אַ ירושה פון דורות. ער האָט, אגב, געפילט אַן יידיש ווערט די שפּראַך פון זיין אייגענעם רייכן שאַפן, און ער האָט זיך פאַרהאַלטן צו איר, ווי אַ מייסטער צו זיין אינסטרומענט. ער האָט זי אַזוי שטאַרק ליב געהאַט, אַז ער האָט געוואַלט זי זאָל קלינגען שייך און ריין אינם פאַלקס-מויל, נישט נאָר אין זיינע ווערק. אים האָט, אַשטייגער, פאַרדראַסן, וואָס די פאַרעל-טערטע עברייטיש-איבערזעצונגען פון תפילות און זמירות „פאַר-דאַרבן דעם געשמאַק פון דער מאַסע“. און בעת אַנדערע משכילים האָבן געזוכט אויסצובעסערן איר געשמאַק מיט דער הילף פון טייטשמעריש, האָט ער עס געטאַן מיט זיין רייניקן און לייטערן יידיש. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז יידיש מוז ווערן אַ קולטור-שפּראַך, אויב מען וויל, אַז יידן זאָלן זיין קולטור-מענטשן. ער האָט געזוכט נישט דרויסנדיקע, נאָר „אינעווייניקסטע מיטלען“ פאַר די צילן און אויפגאַבן פון השכלה.

מענדעלע מוכר ספרים

ער האָט דאָס אַלץ געזאָגט בפירוש, ווען ער האָט פאַרמולירט ויין באַציאונג צו יידיש, ס'איז אָבער נישט נויטיק צו הערן, וואָס ער האָט גערעדט וועגן יידיש, — עס איז גענוג צו זען, וואָס ער האָט געטאָן פאַר דער פּאָלקס־שפּראַך, איינצוזען, אַז זי איז געווען פאַר אים נישט בלויז אַ קאַמפּס־מיטל, נאָר אַ וויכטיקער אויסדרוק פונם פּאָלקס אינעווייניקסטן לעבן, אַ שטיק ירושה, אַ טייערער אוצר...

אגב, זיינע רייד זיינען אויך געווען פול מיט ליבשאַפט: „הבת לא רוחמה“ (די פאַרוואַרלאָזטע טאַכטער) האָט ער גערופן יידיש, — די האַרציקייט פונם דאָזיקן וואָרט איז שווער איבערצוגעבן אויף אַן אַנדער שפּראַך. „יהי מה“, האָט ער געזאָגט צו זיך אליין, זאָל זיין וואָס עס וועט זיין, „ארחם את היהודית“, איך וועל זי נעמען אונטער מיין שוין, און כאַטש ער רעדט בלשון רחמנות — „דער יצר־הרע פון רחמנות“ ווי מענדעלע האָט זיך אויסגעדריקט, איז גרויס, — קוקט דאָך אַרויס פון אַט דעם אַפּענעם רחמנות־אויס־דרוק מענדעלעס פאַרבאָרגענע ליבע צו יידיש.

די ליבע האָט געלעבט אין אים אויך פריער, איידער ער איז געוואָרן אַ יידישער שרייבער, אָבער פריער איז עס געווען אַ שטומע ליבע. ווען ער האָט אָנגעשריבן „דאָס קליינע מענטשעלע“ און איבערגעלעבט די ערשטע פרייד פון פרייען, ניט־געצוואונגענע נעם און ניט־געקינצלטן שאַפּן, דעם תענוג פון שרייבן אויף דער אייגענער שפּראַך, איז צו זיין ליבע־געפיל צוגעקומען דאָס געפיל פון דאַנקבאַרְקייט און ער רעדט שוין מער נישט בלשון רחמנות: „חשקה נפשי ביהודית“, מיין זעל, זאָגט ער, האָט זיך באַהעפט צו דער יידישקע, „ואישתיה לי לעולם“, און איך האָב זי מיר פאַר־קנסט אויף אייביק... ער האָט ליב געהאַט די שפּראַך, האָט ער אין איר געשאַפּן; ער האָט אין איר געשאַפּן, האָט ער זי נאָך מער ליב געהאַט. און נישט נאָר האָט ער געשאַפּן אין און דורך איר. זי איז ביי אים אַליין אַ שאַפּונג. זי, אַט די אין טרערן און גאַל אויסגעגויינטע, פאַרוויינטע און אַפּשפּעטנדיקע, אַרעמע אין פאַרבן און רייכע אין „פינטעלעד“, אַפט נישט דערזאָלצענע און שטענדיק פאַרפּערטע, ווילדע און פיקחותדיקע יידישע שפּראַך — איז דער רייכער אוצר, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געפונען אין פּאָלק, און די

שיינע מתנה, וואס ער האט דעם פאלק צוריקגעגעבן. ער האט גענומען טיילן און טיילעכלעך; אומגעקערט צוריק האט ער א גאנצע זאך. ער האט גענומען ש ט י ק ל ע ד שפיגל-גלאז, וואו דאס פאלק זעט זיך אברים-ווייז; אומגעקערט צוריק האט ער א ש פ י ג ל, אין וועלכן עס זעט זיך אינגאנצן, ווי עס שטייט און גייט...

יע, מענדעלעס יידישע שפראך איז א שפיגל פונם יידישן לעבן. מען דארף גארנישט זען, ווי זיינע פארשווינען פירן זיך אויף, וואס זיי טוען; עס איז גענוג זיך צוצוהערן צו זייער ר י י ד, כדי צו האבן א באגריף פון זייער דענקען און פילן. מענדעלעס, אזויווי זיין „איניקל“ שלום-עליכמיס, שאפן איז א מין באשטעטי-קונג פון דער „לינגוויסטישער“ קונסט-טעאריע. דאס איז א טעאָ-ריע, וואס זאגט, אז די קונסט פון פאָעזיע און פון פראָזע איז אַרויס-געוואַקסן פון דער שפראַך, וועלכע איז דער שורש פון יעדן וואָרט-שאַפן... דיכטונג איז, לויט דער דאָזיקער שיטה, נישט מער ווי אַ ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון די בילדער, פון די גע-שטאַלטן, פון די אַלע אוצרות, וועלכע ליגן באַהאַלטן טיף אין אַ פאַלקס שפראַך... אויב דאָס איז נישט אינגאַנצן ריכטיק בנוגע צו יעדן סאַרט דיכטונג, איז עס אַן קיין שום ספק אמת וועגן מענדעלעס שאַפן. ער איז צו דער קונסט פון שיל-דערן דאָס פאַלקס-לעבן געקומען פון דעם פאַלקס-שפראַך. ער האָט, אזוי ווי דער רוסישער שפראַך-פאַרשער פאַטעבניא און אַנד., געקאַנט די גרויסע ראַלע, וואָס שפראַך שפּילט אינם פראָצעס פון דענקען; „די געדאַנקען“, האָט ער געשריבן אין זיין אַריינפיר צו „שלמה ר' חיימס“, — „די געדאַנקען ווערן נישט רעכטפאַרטיק קלאַר, ווי עס געהערט צו זיין, סיידן נאָר דורך דער שפראַך. מיט איר הילף נעמען זיי אויף זיך לייב, באַקומען זייער געהעריקע צורה.“ זיין איבערגיין צו יידיש האָט באַטייט זיין איבערגיין צום פולן און פרייען קינסטלערישן דענקען. נישט נאָר איז די יידישע שפראַך פאַר אים געווען דאָס איינציק-פאַסיקע מיטל צו מאַלן דאָס לעבן פון פאַלק; זי איז געווען פאַר אים אַפט שוין דאָס מאַלן גופא... אַשטייגער; „בע“ איז ביי אונדז יידן אַ טייער וואָרט, וואָס האָט זייער פיל טייטשן און איז אַ תירוץ אויף אַלע קשיות. „בע“ קאָן

מען געברויכן אלע צייטן אין אשמועס און עס זאל תמיד פאסן. א ייד קאן מיט „בע“ זיך תמיד אויסדרייען, ווען ער איז נעבעך אין דער קלעם און שטייט שמאל. מיט „בע“ סילוקט א שווינדלער, אן אנוועצער, און די בעלי-חובות טרעטן-צו מיט שטארקע טענות. „בע“ שטייט א יידן ביי אין דער נויט, ווען ס'באווייזט זיך, און ער איז נעבעך א ליגנער. מיט „בע“ קאן מען אפענטפערן יענעם, וואס דולט א קאפ צוויי שעה, נישט צו הערן, נישט צו פארשטיין אפילו איין ווארט פונם גאנצן שמועס. מיט „בע“ קומט אפ א שיינער, צעבראכענער ייד, ווען ער דערלאנגט שטילערהייט א ביס; א שיינע-מורנו, ווען ער טוט אפ א מיאוסע מעשה; הכלל, „בע“ האט אלערליי טעמים, משונה-ווילדע פירושים, ווי אשטייגער; רוף מיך קנאקניסל, לאך מיך צום ונתנה-תוקף, מהיכא-תיתי, קוממיות, גע-שמאיע דיר פארפול, און נאך טייטשן אן א צאל. דאס יידישע קעפל שטויסט זיך תמיד אן, וואהין דאס ווארט „בע“ צילט, און פאר-שטייט דעם רעכטן פשט דערפון, ווי ס'פאסט צום ענין.“ (פישקע דער קרומער“).

מיט איין ווארט, ניין, מיט איין קלאנג האט מענדעלע אפגע-מאלן עטלעכע לעבנס-סיטואציעס און גאנצע שטיקער מענטשלעכע אדער, ווי ער רופט עס אן, יידישע פסיכאלאגיע. בעת אנדערע גייען פונם לעבן צום ווארט, גייט ער, פארקערט, פון ווארט צום לעבן. שפראך איז דער שליסל, מיט וועלכן ער קומט-צו צו די פארבארגנסטע ווינקעלעך פון דעם פאלקס נשמה. שפראך נעמט אין זיך אריין, אחוץ קלאנגען און ווערטער, אויך תנועות, העוויות, מימיק, — א מאך מיט דער האנט, א קרים מיט דער נאז, א קנייטש מיטן שטערן; „ווען מען רעדט, למשל, פון יידישע פרנסות, איז דאס מויל גאר נישט ביכולת מסביר צו זיין אלצדינג אזוי פאר-שטענדלעך, ווי די נאז. איין קרום, איין שמארע מיט א משונהדיקן בייקול — און מ'זעט שוין בחוש: א נעכטיקער טאג, א זאך, וואס ניט-געשטויגן, ניט-געפלויגן, עט, א פוסטער, נארישער חלום.“ (בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה“).

די יידישע שפראך איז מענדעלען געווען אזוי ליב, אזוי טייער, אז ער האט זי נישט נאר געריניקט, געלייטערט, געפילט און גע-שליפן — ער האט זיך אפט מיט איר געשפילט (און זיך פאר-)

שפילט). ער האָט עס געטאָן אפילו אין זיין קאַרעספּאָנדענץ : „אין אייער בריוו, וועלכן איך האָב ערשט טאַקע דערהאַלטן (שרייבט ער צו שלום-עלכיםען, דעם 14טן יוני, 1888), איז דאָ עפעס אין „אַדער“ ראשון, איין „אַדער“ שני און אויך—גאַר אַ נייס!—איין „אַדער“ שלישי“... („שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 151). אין אַן אַנדער בריוו זאָגט ער וועגן אַ קאַפּיטל אין „ווינטשפינגערל“, וואָס שלום-עליכם, וועלכער האָט עס געדרוקט אין זיין „יידישער פּאַלקס-ביבליאָטעק“, האָט געוואָלט אַרויסוואַרפּן : — „דאָ באַקומט עס דעם אָנהויב, ווי דאָס קינד אין בויך, דערנאָך באַקומט עס כסדר גלידער מיט אַ פנים, ווי עס געהער צו זיין. היינט אויב איר ווילט ר' שמעלקען מ פ י ל ז י י ן, וועט דאָך דאָס „ווינטשפינגערל“ אויסרינען נאָך גאַר אין בויך“... (דאָרט, ז. 253). אַפטער נאָך האָט ער זיך פּאַרגונען וואָרט-שפּילערייען אין זיינע ווערק : „די מלאכה הויבט זיך געוויינלעך אָן מיט כל עבודת פּרך : פּאַמאַניצעס ט ר אַ ג ן, וואָסער אַ נ ט ר אַ ג ן, מיט דעם באַלעבאַס קינדער-לעך זיך אַ ר ן מ ט ר אַ ג ן, דער באַלעבאַסטע ביים אַנקויפּן אַלצדינג צו-ט ר אַ ג ן, שטיקלעך אַרבעט אַהי-אַהער אַ פ - ט ר אַ ג ן, מיט באַלעבאַטישקייט שטענדיק זיין פ א ר ט ר אַ ג ן, און איטליכנס קאַפּריוו, קלעפּ און באַליידיקונג א י ב ע ר - ט ר אַ ג ן“.

ער מאַכט קונצן מיטן וואָרט „טראַגן“ : וואָרפט עס אַהער, וואָרפט עס אַהין, ווי אַ מעסער-וואָרפּער — זיינע מעסערס, און טרעפט אין פּינטל, און אַט שפּילט ער זיך, ווי מיט אַ פּילקע, מיט די ווערבן : „דינען“, „קאַכן“, „טראַכטן“ :

„ביי מיר איז געבליבן צו גיין אין דער פּרעמד, ד י נ ע ן, פ א ר ד י נ ע ן און אַ פ ד י נ ע ן די ליבע עלטערן אין דער נויט“ („ווינטשפינגערל“).

עס ק אַ כ ט ז י ך, ק אַ כ ט, זי (חנצע) ווערט צע ק אַ כ ט און צו אים צו גע ק אַ כ ט (דאָרט).

„און ליגנדיק אזוי, האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג באַ ט ר אַ כ ט, אַביסל אויך גע ט ר אַ כ ט און זיך פ א ר - ט ר אַ כ ט“ („די קליאַטשע“).

אן אַנדערס מאָל דריקט זיך אויס דאָס וואָרט-שפּיל דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך מאַכט ער אַ נייעם פּשט, לייגט אַריין אין זיי אַ נייע כּוונה. צום ביישפּיל, ריינדניק וועגן בין-הומנים, זאָגט ער: „די מלמדים לויפן דענסטמאַל, גיי-ען צוקינד“, ד.ה. גייען זוכן קינדער, תלמידים. באַזונדערס אָפט זאָגט ער נייע טייטשן אויף אַלטע ווערטער אין זיינע העברייאישע באַארבעטונגען פון די יידישע ווערק, אָבער דער, וואָס פאַרשטייט נישט קיין יידיש, וועט אָפט נישט כאַפּן דעם פאַרפאַ-סערס מיינ, נישט דערטאַפּן דעם שפּיץ, דעם פעפּער פון די ווערט-לעך. אַזוי, אַשטייגער, וועט דער העברייאישער לעזער, וועלכער קאָן נישט קיין יידיש, קוועטשן מיט די פּלייצעס, ווען ער וועט (אין דעם אַריינפאַר צו „פּישקע דעם קרומען“) ליינען: „לפני עיני מרחף התרמיל תמיד, התרמיל היהודי העתיק והנקוב תלוי לי מגד, כהריאה והכבד בחוטמו של אותו בעל מרה שחורה“ („ווי יענעם מרה-שחורהניק אַ לונג און לעבער אויף דער נאַז“). וואָס פאַר אַ „ריאה“, וועט דער, וועלכער קאָן נישט קיין יידיש, פּרעגן, און וואָס פאַר אַ „כבד“? מען מוז קענען יידיש, כדי צו פאַרשטיין דעם העברייאישן מענדעלען, ווייל יידיש איז נישט נאָר די שפּראַך פון זיינע ווערק, יידיש איז די אַטמאָספּערע פון זיך שאַפּן און — מער נאָך — יידיש איז אַליין אַ שטיק פון דעם לעבן, וואָס ער מאַלט. יידיש איז אי די כלי, אויף וועלכער ער שפּילט, אי דער ניגון, וואָס ער שפּילט-אויס... האָט ער אַנדערש נישט געקאָנט זיך אומקערן צוריק צו העברייאיש, וואו ער האָט עס נישט פאַר-יידישט. ער האָט פּריער געשריבן יידיש באַזונדער און העברייאיש באַזונדער, דערנאָך האָט ער גענומען שרייבן יידיש — אויף ביידע שפּראַכן.

די ערשטע יידישע דערציילונגען

„דאָס קליינע מענטשעלע“ — פון ש. י. אַבראַמאָוויטש ווערט מענ-
דעלע מוכר ספרים — דער ערשטער נוסח. — די פּאָפּולאַריטעט
פון דער ערשטער דערציילונג. — „דאָס ווינטשפּינגערל“, ערשטע
רעדאַקציע. — מענדעלעס טעמע. — „לערנט, וועט איר גליקלעך
זיין“. — זיין מאַטעריעלע לאַגע.

[יין] ערשטע יידישע דערציילונג

איז, ווי מיר ווייסן, געווען „דאָס קליינע מענטשעלע אָדער אַ לעבנס-
באַשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף“, צום ערשטן מאל געדרוקט
אין „קול מבשר“ (1864). עס איז דאָרט געדרוקט געוואָרן אַנאָ-
נים. 33. אין דעם אַריינפיר פיגורירט שוין אָבער מענדעלע
מוכר ספרים (ווי ש. י. אַבראַמאָוויטשעס פּסעוודאָ-
נים, וויזט זיך „מענדעלע מוכר ספרים“ ערשט אין יאָר 1869
— אויפן שערבלאַט פון „פּישקע דער קרומער“). דער אַריינפיר
הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אַליין בין איך אַ געבוירענער פון
צביאַטשיץ, איך הייס מענדעלע מוכר ספרים“ (34) — אַזוי האָט ער
זיך פאַרגעשטעלט פאַרן יידישן לעזער. ווי געזאָגט, האָט ער זיך נישט
געוואָלט ווייזן פאַר אים, ווי ש. י. אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז, לויט
זיין אויסזען, לויט זיין אויפפירונג און לויט זיין גאַנצן הולד, שוין גע-
ווען אַביסל אָפּגעזונדערט פון דער יידישער פּאַלקסמאַסע. ער האָט
געוואָלט זיין אין דער יידישער ליטעראַטור אָן אייגענער מענטש,
אַזאַ היימישער ייד, ווי עס איז געווען דער פאַרציטיקער פּאַקנ-
טרעגער (זע פּענונג). און ער האָט אין זיין נייער געשטאַלט,
אין דער געשטאַלט פון מענדעלע מוכר ספרים, געפונען חן אין די
אויגן פון די לעזער. מען זעט עס פון דעם אַנאַנס, וואָס איז גע-
דרוקט געוואָרן אין „קול מבשר“, 1865, נומער 11: „אַזוויי דעם

עולם, ליינענען מיך אין דעם אַנאַנס, איז זייער געפעלן די מעשה (דאָס קליינע מענטשעלע) און פילע האָבן געווינטשט זיי זאָלן עס האָבן אין אַ באַזונדער ביכל, נישט דערציילט אויף שטיקלעך אין „קול מבשר“, האָבן מיר אַביסל אָפּגעדרוקט באַזונדערע ביכלעך“ (35). די אָפּגעדרוקטע עקזעמפּליאַרן זיינען שנעל פאַרקויפט געוואָרן, און עס איז נויטיק געוואָרן אַ צווייטע אויסגאַבע. דאָס איז נישט געווען נאָך אַבער „דאָס קליינע מענטשעלע“, וואָס מיר קענען איצטער. אין איר ענדגילטיקער פאַרם איז די דערציילונג פאַרטיק געוואָרן ערשט שפעטער, אין 1907. צום ערשטן מאַל איז זי „גאַר אינגאַנצן אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט“ געוואָרן אין 1879. אין 1864, ווען עס איז צום ערשטן מאַל געדרוקט געוואָרן, איז עס געווען זייער אַ קורצע דערציילונג; עטלעכע צענדליק זייטלעך. זי איז אויפֿ-געשריבן געוואָרן, ווי מענדעלע האָט אַליין דערציילט, „אין פאַר-לויף פון דריי טעג“, און זי האָט שוין אין איר ערשטער, רויער, פאַרם אויסגענומען ביים עולם און איז געוואָרן פאַפּולער. „דאָס קליינע מענטשעלע“ איז געוואָרן אַ שם דבר, אַ טיפּ, אַזוי ווי פריער מיט עטלעכע יאָר א. מ. דיקס „חייציקל אַליין“ און שפעטער שלום-עליכמס „מנחם מענדל“. „ווען אַ קליינשטעטלדי-קער קאַרעספּאַנדענט, שרייבט דר. ווינרייך, וויל דערלאַנגען אין „קול מבשר“ זיינע קעגנער דעם אמתן שטאַך, שרייבט ער אויף זיי: „די קינדער קענען פון דעם תלמוד-תורה רבין אַזויפיל ווי דאָס קליינע מענטשעלע פון זיין רבין ויאמר למך לנשיר“... „דער לעזער, דערציילט ש. ל. ציטראָן, האָט דערפילט, אז ער האָט דאָ צו טאָן מיט אַ קינסטלער פון גאַטס גענאַד, און פון אַלע זייטן האָט מען באַשאַטן צעדערבויען מיט דאַנקען פאַר דער שיינער מתנה“ (36).

„פון דעמאָלט אָן, זאָגט מענדעלע אין זיין (העברייאישער) אוי-טאַביאַראַפּיע, האָב איך ליב באַקומען יידיש און האָב זיך מיט דער שפּראַך פאַרקנסט אויף אייביק און האָב איר געגעבן די בשמים און קרייטעכצער, וואָס איר קומט, און זי איז געוואָרן אַ שיינע, באַהנטע פריצטע און האָט מיר געוואונען אסך זין“.

באַלד נאָך „דאָס קליינע מענטשעלע“ האָט מענדעלע אָפּגע-דרוקט דעם ערשטן נוסח פון „ווינטשפינגערל (וואַרשע, 1865).

דאס איז ווידער אַמאָל געווען אַ קליין ביכעלע, סך-הכל 42 זייטלעך, פון וועלכן עס איז שפעטער (אַרום 1888) געוואָרן דאָס גרויסע צווייבענדיקע בוך אונטער דעם זעלביקן נאָמען — מענדעלעס גרעסט ווערק. 37).

דאָס שערבלאַט פון דער ערשטער „ווינטשפינגערל“-אויסגאַבע איז זייער כאַראַקטעריסטיש. עס האָט זיך געלייענט אַזוי: „דאָס ווינטשפינגערל, וואָס מיט דעם קאַן אַיטלעכער מענטש דערגרייכן אַלץ וואָס זיין האַרץ ווינטשט און באַגערט און קאַן דורך דעם ניצלעך זיין זיך און דער וועלט. דעם ספר האָט געשריבן אין דער דייטשער שפראַכע הירש ראָטמאַן פון רוסלאַנד און איז צום ערשטן מאל געדרוקט אין לייפציג ביי בראַקהויז 1864. היינט איז ער איבערגעזעצט געוואָרן אין יידיש דייטש און אַרויסגעגעבן גע-וואָרן לטובת הכלל פון מענדעלע מוכר ספרים, מאת איש. דעם מחבר פון דעם „קליינעם מענטשעלע“, בדפוס החדש של ר' יוסף לעבנוזאָן (וואַרשע, 1865). דאָ זעען מיר, פון איין זייט, דעם נוסח פון אַלטע יידישע מעשה-און מוסר-ביכלעך, און פון דער אַנדער זייט — מענדעלעס אייגענע אַנשטעלן (דאָס ביכל זאָל האָבן געווען אַן איבערזעצונג פון דער „דייטשער שפראַכ-כע“ א. ד. ג.) 38).

אויפן סיפור-המעשה פון „ווינטשפינגערל“ איז נישט נויטיק זיך אַפצושטעלן, אַזוויי עס איז נישט וויכטיק צו ריידן וועגן דער פאַבולע פון „דעם קליינעם מענטשעלע“. אין די דאָזיקע, ווי אין אַלע אַנדערע, דערציילונגען פון מענדעלע מוכר ספרים איז דער עיקר נישט די מעשה, וואָס ווערט דערציילט. די מעשה אַליין פאַר זיך איז, אגב, נישט אינטערעסאַנט. מענדעלע איז נישט געווען קיין דערציילער פון מעשות. ער האָט נישט געהאַט דערצו נישט קיין חשק, נישט קיין באַזונדערן טאַלאַנט. (און די, וואָס מעסטן אים און זיינע ווערק מיט דער מאָס פון דערציילערשקייט, מעסטן אים מיט אַ פרעמדער און ממילא א פאַלשער מאָס). מענדעלע האָט בכלל נישט געהאַט קיין ספעציעלן שטאַף און קיין ספעציעלע טעמע אין אַיטלעכן ווערק באַזונדער. ער האָט גענוצט איין סאַרט מאַטעריאַל און געשטעלט זיך אין אויפגאַבע אין אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן. דער מאַטעריאַל — דאָס איז דער יידישער לעבנס-שטייגער, די

אויפגאבע איז — אים אויסצובעסערן. וועגן דעם האָט ער געשריבן און דאָס האָט ער באַלויכטן, — אַ מאָל מיט בייזקייט, סאַטיריש, און אַמאָל מיט ליבשאַפט און הומאָר, — אין אַלע זיינע ווערק, און אויך אין דעם ערשטן נוסח פון „דעם קליינעם מענטשעלע“ און פון דעם „ווינטשפינגערל“.

אים איז נאָך געווען נאָענט די פראַגראַם פון דער השכלה, ווען ער האָט געשאַפן דעם ערשטן וואַריאַנט פון די דאָזיקע צוויי ביכלעך. אים איז שוין דאָן, אמת, נישט געפעלן געווען אַ געוויסער טיפּ משכיל — אַשטייגער, דאָס „דייטשל“ פון „ווינטשפינגערל“, וואָס איז נישט קיין גוי און נישט קיין ייד — נישט קיין גוי, „וואַרים ער קאָן נישט קיין גויאיש, כאַטשע בשעת ריידן בלאַזט ער אָן די פּיסקעס“ און נישט קיין ייד, „וואַרים ער איז לאַ עליכם שטומפּיק אויף דער עברי“... אָבער די עצם-אידייע פון אויפקלערונג און בילדונג איז אים געווען נאָך שטאַרק צום האַרצן, און ער האָט נאָך געליינט אויף איר גרויסע האַפענונגען. אים האָט זיך געדוכט, אַן דורך איר „קאָן איטלעכער מענטש זוכה זיין צו דעם אמת נאַטירלעכן ווינטשפינגערל“, און ער האָט געפּריידיקט: „לערנט זשע, יידן, לערנט, וועט איר גליקלעך זיין“.

ער פּערזענלעך האָט פון „לערנען“ נישט געכאַפט קיין גרויסע „גליקן“. די ערשטע עטלעכע יאָר נאָך זיין איבערקלייבן זיך קיין בערדיטשעוו, ווען ער איז געווען נאָך אַן איידעם אויף קעסט, איז „דער קאַפּ אים געווען פריי פון דאגות“, און ער איז זיך געזעסן און האָט געלערנט און זיך אַפּגעגעבען מיט ליטעראַרישער אָדער געזעל-שאַפטלעכער טעטיקייט. אָבער — „ס'איז געקומען די צייט“, האָט ער צו זיין פריינט ל. בינשטאַק געשריבן (העברייאיש) אין יאָר 1864, — „ס'איז געקומען די צייט, ווען איך מוז עפעס טאָן פאַר מיין הויזגעזינד און איך ווייס נישט וואָס צו אונטערנעמען. ביז איצט בין איך געווען אינגאַנצן פאַרטאָן אין ליבע צו אונדזער היי-ליקער שפּראַך, איך פּלעג טאָג ווי נאַכט האַרעווען כדי אויסצו-העלפן מיט מיין ביסל קענטענישן מיינע מיטברידער, פאַרגעסנדיק, אַן איך האָב אַ ווייב מיט קינדער. איך האָב געהאַלטן אין איין טראַכטן וועגן דעם נ ו צ ן פון מיין פּאַלק און איך האָב פאַר-געסן צו זאָרגן וועגן מיינע קליינע קינדער, און איצט, ווען עס

שטייט פאר מיר קלאר מיין גרויסע פליכט קעגן מיין הויזגעזינד ווער איך פארציטערט דערזעענדיק, אז נאך אלע מיינע און הארעוואניע קומט מיר קיינער נישט צו הילף." (39).

זיין שווער האט אים נאך אלץ געשיצט. „כקום נאך אלץ אן צו מיין שווערס הילף", האט ער געשריבן אין א בריוו צו בינ-שטאקן אזוי שפעט, ווי אין יאר 1868, 40, אבער דאס איז אים נישט געווען לרצון, ער האט געליטן דערפון, דערצו זיינען דעם שווערס געשעפטן אפשר נישט געגאנגען אזוי גוט, ווי פריער, און ער האט זיך געמאטערט מיט אלע כוחות צו ווערן עקאנאמיש זעלבסטשטענדיק. ער האט געזוכט א לערער-שטעלע, אבער — אומזיסט, ער האט נישט געקראגן קיין שטעלע. (41). איז זיין איינציקער מקור פון פרנסה געווען — די העברייאישע ספרים, וואס ער האט געשריבן. ער פלעגט זיי שיקן צו זיינע באקאנטע (צום ביישפיל, צו אברהם גאלדפאדענען אין זשיטאמיר), אז זיי זאלן זיי פארקויפן צו פריינט און צו סתם אזוי יידן משכילים. אמאל פלעגט ער אליין אריינפארן אין דער אדער יענער שטאט מיט דעם צוועק צו פארקויפן זיינע געדרוקטע ווערק, אבער די הכנסה איז געווען א נישטיקע. סרוב פלעגט ער זיין צופרידן, אז ער פלעגט אויסשלאגן די הוצאות פון דרוק. איז זיין מאטעריעלע לאגע געווען זייער א געדריקטע.

אין 1864 האט ח. ז. סלאנימסקי אים געהאט איינגעלאדן צו ווערן דער רעדאקטאר פון „הצפירה", אבער די רוסישע מאכט האט זיך אריינגעמישט, און פון דעם פלאן איז גארנישט-ניט געווארן. אין יאר 1867 פראיעקטירט ער אליין ארויסצוגעבן א העברייאישע צייטונג. אויך דערפון קומט גארנישט-ניט ארויס. מיט א פאר יאר פריער האט ער זיך געווענדט נאך א הלוואה צום פעטערבורגער קאמיטעט פון חברה מפיצי השכלה. אין די פראטאקאלן פון קאמיטעט, דאטירט דעם 29טן מאי, 1865, געפינען מיר א באשלוס צו „לייען אבראמאווויטשן צווייהונדערט רובל (ער האט געבעטן 300) אויף אויסצוצאלן אין משך פון צוויי יאר, אויב ער וועט צושטעלן ערבות". דער זעלביקער קאמיטעט האט אין יאר 1867 געמאכט ביי אבראמאווויטשן א ליטערארישע באשטעלונג — איבערצוזעצן אויף העברייאיש אילאווואסקיס רוסישע געשיכטע פאר דעם האנא-

מענדעלע מוכר ספרים

ראר פון צען רובל א דרוקבויגן. האט זיך אבראמאָוויטש דערלויבט אָבער, ווי עס איז געזאָגט געוואָרן אין אַ פריערדיקן קאָפיטל, גע-וויסע ענדערונגען אינם טעקסט פונם מאָנאָרכיסטיש-רעאַקציאָנערן היסטאָריקער, — און ער האָט פאַרלוירן די אַרבעט.

זיין מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַזוי שלעכט, אַז אַ פריינט זיינער האָט אָפּן געשריבן וועגן דעם אין „המליץ“ (42). דאָס האָט אָבער ווינציק וואָס געהאַלפּן. מענדעלס זאַרג פאַרן שטיקל ברויט איז נישט קלענער געוואָרן. אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט פאַר-שלינגען פון פּערזענלעכע דאָגות. ער האָט נישט אויפּגעהערט צו טראַכטן וועגן דעם גורל פון די יידישע מאַסן. ער האָט זיך מוטיק איינגעשטעלט פאַר זיי אין זיין אַרטיקער געזעלשאַפטלעכער טע-טיקייט און נאָך מער — אין זיינע ווערק.

„די טאָקסע“

עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען קעגן קהלשע רעדלפירער. — „די טאָקסע אָדער די באַנדע שטאַט־בעלי־טובות“. — די בערדיטשעווער העלדן פון דער „טאָקסע“. — די טאָקסע אין די ווערק פון י. ב. לעווענזאָן און א. מ. דיק. — „אַ פּיק טאָן...“ עס זאָל אויסריינען דער אייטער. — אָרעס און רייך. — אַ קערעווע געטאָן די השכלה אויף לינקס. — „פוילע סחורה“. — פון משכילישער אויפקלערונג צו סאַציאַלן קאַמף. — קאַמף פאַר די מאַסן. — ו ו ע ק ע ר — אַ פאַרשפּיגל, נישט קיין אַפּשאַפּיגלונג פון לעבן. — דער איינדרוק פון „דער טאָקסע“. — מענדעלע מוז פאַרלאָזן בערדיטשעוו.

אין מענדעלעס געזעלשאַפטלע-

כער טעטיקייט האָט אַלץ מער און מער אַרט פאַרנומען די זאַרג פאַר „די באַלידיקטע און נויטבאַדערפטיקע“, נישט נאָר דער ענין פון בילדונג פאַר ישיבה־בחורים און זיידענע יונגעלייט. מענדעלע טרעט אָפּט אַרויס אויף קהלשע אסיפות. ער רעדט קלאַרע און שאַרפע דיבורים. ער פאַרלאַנגט, אַזוויי גוטמאַן אין „דאָס קליינע מענטשעלע“, מען זאָל „אַפּוואַשן די בלאַטע“ פון קהלס־שטיבל. חסידים און גבירים איז עס, פאַרשטייט זיך, נישט אַנגעשטאַנען: „סטייטש, סטייטש, מען זאָל אַפּוואַשן די בלאַטע, וואָס אונדזערע אבות אבותינו האָבן אַנגעמאַכט! אַזעלכעס טוט טאָקע נאָר אַ גוי, אָבער אַ ייד, דער, וואָס האָט אַ פינטעלע ייד... סטייטש, ווי שיקט זיך עס!“ (״ווינטשפינגערל״, ערשטער נוסח). אַזוי האָבן זיי גע־טענהט. אָבער ער, אַזוויי זיין העלד גוטמאַן, האָט זיך נישט דער־שראַקן פאַר זייערע טענות. ער האָט נישט אויפגעהערט אויסצוזאָגן פון חדר, ד. ה. צו זאָגן דעם אמת. ער איז בכלל געווען אַ מענטש, וואָס האָט ליב געהאַט—און האָט דעם מוט געהאַט—צו זאָגן יענעם

דעם אמת אין די אויגן. „ער איז בטבע נישט פון די שטארק ווייכע און זיסע מענטשן“, דערציילט וועגן אים בן-עמי: „ניין, ער איז אַמאָל זייער האַרט און קאָן אַזוי אויפנעמען אַ פנים חדשות, אַז יענער זאָל פאַרזאָגן אַ צענטן. ער האָט פיינט בתכלית שְנָאָה אַט די זיסע מענטשן, וואָס ער רופט זיי „פעטערס“ און וואָס זיינען תמיד צוקער מיט לאַקריץ“. (פּנקס, ווילנע, 1913, ז. 169). ווען ער איז געווען נאָך גאָר יונג, האָט ער שוין ליב געהאַט צו זאָגן זיינע פריינט און באַקאַנטע, וואָס ער טראַכט וועגן זיי. ווען ער האָט באַמערקט באַ אַיינעם פון זיי עפעס אַ פעלער, האָט ער עס אים גלייך געזאָגט. מען זעט עס פון זיינע יוגנט-בריוו. (42א). נאָך קלערער ווערט אַט די אייגנשאַפט זיינע, ווען מען באַקאַנט זיך מיט זיין שפּעטערדיקער קאַרעספּאַנדענץ... „וואָס טויג מיר דאָ דאָס דרייע-נישן“ שרייבט ער אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען. „איך האָב ליב תמיד „ריין און גלייך“. און אויך מיט די בערדיטשעווער קהלסלייט האָט ער ליב געהאַט צו ריידן „ריין און גלייך“. דאָס האָט אַריינגע-בראַכט זיינע קעגנער אין גרימצאָרן. אַט ווי איינער פון זיי, י. י. לערנער, וועלכער איז אַפט אַרויסגעטראָטן קעגן מענדעלען אין דער פרעסע, האָט באַשריבן (אין „המליץ“) אַ קהלשע אַסיפה, אין וועלכער אַבראַמאַוויטש האָט אַנטייל גענומען. אויף דער אַסיפה האָט זיך שטאַרק געטומלט, „ווייל דער הויפט-גרינדער ר' אַבראַמאַוויטש איז נישט געווען אַפּגעהיט אין זיינע רייד. נישט נאָר וואָס ער האָט זיך נישט געפלייסט איבערצייגן דעם המון מיט ווייכע רייד, איז ער נאָך צעקאַכט געוואָרן און האָט געצערנט און געשאַלטן — — — איך אליין בין געווען דערביי, בשעת אַבראַמאַוויטש איז אַרויפגע-פאַלן אויף איינעם פון די גבירים א. א. ו. (43).

אַבראַמאַוויטש האָט געטראָגן אַ האַרץ אויף די נגידים, כאַטש (אָדער ווייל) ער איז געווען אַפט אין זייער געזעלשאַפט. „עס טרעפט זיך ביי מיר“, שרייבט ער אין אַ העברייאישן בריוו צו ל. בינשאַטאַקן, אין אַ בריוו, וואָס איז דאָטירט „בערדיטשעוו, 15טן דעצעמבער, 1864“, — „עס טרעפט זיך ביי מיר, אַז איך בין מוראדיק אויפגע-בראַכט (קוצף קוצף גדול) אויף די געלט-זעק, און דאָן איז בעסער — דערמאָן מיר נישט דעם נאָמען פון אַ גביר, וואָרים איך צינד זיך אָן, ווי אַ וואַלקאַן, און ברען פון כעס, ווי אַ פייער, און איך

רייד נישט, נאָר איך שריי און מאַך גוואַלדן... איצט איז ביי מיר אַזאַ צייט. דעריבער, זאָלסטו זיך, מיין טייערער, נישט וואונ-דערן, וואָס איך האָב נאָך נישט געהאַט קיין שמועס מיטן עושר“ (44). אזוי האָט ער געשריבן אין 1864. אין אַ בריוו (צו דעם זעליקן בינשטאַקן) פון 1880 געפינען מיר אַזאַ שטעלע: „... אויב אונדז יידן איז באַשערט צו זיין ערב איינע פאַר די אַנדערע. וועסטו דאָך צוגעבן, מיין טייערער, אַז ס'איז בעסער צו פילן זיך פאַר-אַנטוואַרטלעך פאַר פּראָפּעסאָר באַקסטן, איידער צו טראָגן אויף זיך אחריות פאַר פּאַליאַקאָוו, מלכיאַלן א. ד. ג. יידישע מיליאָ-נערן“ (45).

ער האָט זיי גוט געקאַנט. וועגן די גרויסע פּאַליאַקאָווס האָט ער געקראָגן אַ שטיקל ידיעה אין פעטערבורג, וואו ער איז געווען צוליב ליטעראַרישע ענינים; וועגן די קליינע — האָט ער זיך גענוג אַנגעהערט און אַנגעזען אין בערדיטשעוו. און אַט דאָס גוט קאַנען זיי איז אים שטאַרק צונויץ געקומען פאַר דער „לעבנס-באַשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף“ און נאָך מער — פאַר „דער טאקסע אַדער דער באַנדע שטאַט-בעלי-טובות“ (זשיטאַמיר, 1869), וועלכע איז שפּעטער, אגב, איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש דורך י. מ. פעטריקאָווסקי (ביעלאַצערקאָוו, 1884) (46).

די שינדערס, די פּיאָוקינס, די ספּאַדעקס, די קנעכטבאַרגס, און די איבעריקע פּיינע בריות פון „דער טאקסע“ האָבן געהערט צו די בערדיטשעווער טובייהער. און אויך וו ע ק ע ר, וואָס מיט זיין מויל רעדט מענדעלע אַליין, איז געווען אַ באַקאַנטער בער-דיטשעווער משכיל (47).

באַקאַנט איז, פאַרשטייט זיך, געווען אויך די ראַליע, וואָס די ט אַ ק ס ע האָט געשפּילט אינם רוסיש-יידישן לעבן פון 19טן יאָרהונדערט. מענדעלע איז נישט געווען דער ערשטער אַנצורירן די דאָזיקע אייטערדיקע וואונד. יצחק בער לעווענזאָן, אין זיין „הפּקר וועלט“, האָט שוין אַנגעוויזן אויף איר: „עס פאַרשטייט זיך, זאָגט ר' זרח, מעל פּירט ער (דער עושר) זיך אריין אַן טאקסע, זאָלן און איטליכס פּיצל... נאָר דער אביון צאָלט“. און אַז ר' פּייטל זאָגט: „פאַרגעסט נישט, אַז דער עושר האָט טאקע אַליין אַ חלק אין די דאָזיקע טאקסעס“, איז ר' זרח מוסיף: „ווער קאַן

אויסדערציילן, וויפל שמדשטיק דאָ שטעקט נאָך ביי דעם פאַרדינגען און ביי דעם דינגען (די טאַקסע)? עס ווערט אַלץ געמאַכט מיט אַזוינע ממזר־שטיקלעך, מיט אַזוינע זאַביעגעס, מיט אַזוינע גנבות, וואָס די האָר גייען קאַפּויר". נאָך י. ב. לעווענזאָנען האָט יצחק ערטער אין אַ קאַפיטל פון זיין העברייאישער סאַטירע „הצופה לבית ישראל" (1862) אַ פּיק געטאָן דעם בעל־טאַקסע, און א. מ. דיק האָט דאָס דאָזיקע קאַפיטל („גילגולי נפש") איבערגעאַרבעט אויף יידיש אונטערן נאָמען „דער גילגול" (וואַרשע, 1867). פריער נאָך האָט דער זעלביקער דיק, מענדעלעס וויכטיקסטער פאַרגייער, דערמאָנט — נישט צום גוטן — די טאַקסע אין זיין דערציילונג „זפרונה" (העברייאיש). זי איז אַרויס מיט אַ יאָר פריער פאַר מענדעלעס סאַטירע. אויך אַנדערע האָבן געשריבן וועגן דער „קאָ-ראַבקע", — אַט דעם קוואַל פון סאַציאַלער אומגערעכטיקייט און עקאָנאָמישער אונטערדריקונג ביי יידן. אָבער קיינער האָט זיך נישט אַרויסגעזאָגט וועגן איר און אירע קעסטקינדער אַזוי ביטער און אַזוי דרייטט, ווי דער פאַרפאַסער פון „דעם קליינעם מענטשע-לע"...

מענדעלע האָט אַמאָל געזאָגט וועגן שרייבער: — „מיר זיינען דער האַמער, און דאָס פּאַלק — די קאָוואַדלע: לאַמיר קלאַפּן, ביז דאָס פּאַלק וועט זיך אויפכאַפּן" (48) אין „דער טאַקסע" האָט דער מענדעלע־האַמער געגעבן איינעם פון זיינע שטאַרקסטע קלעפּ, מענדעלע האָט קיינמאָל נישט מורא געהאַט אָנצורופּן זאַכן מיט זייערע אמתע נעמען. ער האָט עס אַלעמאָל געטאָן. ער האָט עס געטאָן אויך דאָן, ווען עס האָט זיך געדוכט, אז ער רעדט פאַר־שטעלט. „איך האָב מיר געטאָן מיינס", האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו שלום־עליכמען, — „איך האָב מיר געטאָן מיינס — גע־שריבן דאָס, וואָס מען באַדאַרף, וואָס דער אמת איז, ווי דער שטייגער מיינער איז, אַרויסצושטעלן פאַרבאַרגענע מכות, אַ פּיק טאָן, טרעפּן אין קאַרב, עס זאָל אויסרינען דער אייטער. אַ פּיק טוט טאַקע וויי, נאָר, נישקשה, דערפאַר היילט זיך די מכה אויס גיכער און בעסער ווי (ווען) מען וואַלט זיך מיט איר געשטיקט, זיך ניט־וויסנדיק גע־מאַכט. פאַרשטייט איר מיד, פון שפרעכער (פון גלאַט אַזוי מאַמרים) האַלט איך נישט. איך ווייס מיר נישט מער ווי מיין קלאַפּערגעצייג

און טו וואָס מען באַדאַרף. און אויב איר זייט א בעל-פּחדן, האָט מורא פאַר אַ פּיק — האַלט־זשע זיך געזונטערהייט מיט מכות און האָט אייך צו טאָן מיט שפּרעכער, מיט א ו נ ד ז ע ר ע ט אַ - ט ע ר ס...49) אזוי האָט ער געשריבן אין יאָר 1890, — אין יענער צייט, ווען, לויט דער מיינונג פון אונדזערע לינקע ליטעראַטור-היס-טאָריקער, זאָל ער שוין האָבן געווען באַאיינפלוסט פון דער „נאַ-ציאָנאָליסטישער רעאַקציע“. היינט ווער רעדט שוין אין די 60ער יאָרן — דאָן האָט ער זיך אודאי נישט געשראַקן „א פּיק טאָן, טרעפן אין קאַרב, עס זאָל אויסרינען דער אייטער“. ער האָט אין „דעם קליינעם מענטשעלע“ שוין אַ היפש ביסל „געפיקט“ אין די „פאַרבאָרגענע מכות“ פון אונדזער לעבן. ער האָט אונדז דער-צוילט, ווי מען ווערט אַ ת ק י ף ביי יידן — און וואָס מיינט זיין אַ ת ק י ף. ער האָט שוין דאָן געצויגן אַ שאַרפע ליניע, אַ גרעניץ-ליניע צווישן אַרעם און רייך. ער האָט שוין דאָן אָנגע-הויבן ווייטער און דרייטער צו שפּינען דעם אַלטן פּאַדעם פון דער יידיש-ליטעראַטור, וועלכע איז אַלעמאַל געווען די ליטעראַטור פון דערנידערקטע און באַליידיקטע. די שטים פון סאָציאַלן גע-וויסן.

האַט דאָך שוין דער דערמאָנטער לעווינזאָן מיטן מויל פון ר' פייטל, איינעם פון די פאַרשויןען אין „הפּקר-וועלט“, געטענהט: „ווער ס'איז נעבעך אָן ערלעכער מאַן, ליגט אין דער אדמה. וויפּל, מיינט איר, זיינען דען גאָר דאָ אַט די, וואָס בלישטשען אין שטאַט? דרייסיק אָדער פּערציק פאַרשויןען. דאָס איז דער פּער. דער כלל: ווער עס קאָן זיין עפעס אַ טוער אין שטאַט, דער לעבט דערפון. דער איבעריקער עולם האַרעווען, רייסן קריעה, פאַרדינען נעבעך מיט דעם ביטערן שווייס זייער גראַשן. וואָס העלפט עס? זיי מוזן האַרעווען אויף פּרעמדע ווייב און קינדער. זייער גאַנץ דאָברע מזל, נעבעך, גייט אריין אין די פאַרשמאָדערטע נגידים: זיי זויגן זיי אויס טאָג און נאַכט מיט נתיבות, מיט די טאַקסעלעך, מיט רע-קרוטן-געלט, מיט אקסן-געלט — השי"ת זאָל זייער רחמנות פאַר זיך נעמען“... ביי י. ב. לעווינזאָנען איז געווען שוין אַן אָפּגענער פּראַטעסט קעגן די „אויסזויגער“, אָבער לעווינזאָן האָט נאָך אלץ גערעדט בלשון נ ע ב ע ך. אַ גאַנץ אַנדער לשון האָט גערעדט

מענדעלע אין „דער טאָקסע“. נישט אומזיסט איז איר מאַטאָ געווען דער פּלאַמפּייערדיקער פּסוק: מ ש ו ד ע נ י י ם, מ א נ ק ת א ב י ו נ י ם ע ת ה א ק ו ם ...

מיט „דער טאָקסע“ האָט מענדעלע די גאַנצע השכלה-ליטעראַ-טור אַ קערעווע געטאָן שאַרף אויף לינקס. אין „דער טאָקסע“ האָט ער אומדירעקט, אָבער קלאַר, געזאָגט, וואָס ער האָט מיט אַ פאַר יאָר שפעטער אויף אַ מער דירעקטן אופן אויסגעדריקט אין „דער קליאַטשע“, דעם צווייטן טייל פון „דער טאָקסע“, — און נעמלעך, אַז „קייַן טאַגן גייט נישט פאַרן עסן“, וואָס דאָס מיינט, אַז די יידישע פּראָגע איז אַ פּראָגע פון ברויט, אַ פּראָגע פון יושר און פרייהייט, א סאָצאַלע פּראָגע, נישט בלויז אַן ענין פון אייפקלערונג. טיפּפער, ווי אַלע פּריערדיקע משכילים, איז ער אַריינגעדורונגען אינם תוך פונם יידישן עלנט. אַחוץ אייניקע אויסנאַמען — אַזעלכע, ווי א. מ. דיק, אַשטייגער — האָבן זיי אַלע געגלויבט, אַז די ישועה וועט קומען פון בילדונג. זאָלן יידן זיך באַפרייען פון זייער אומוויסנ-הייט, פון זייערע אָבערגלויבנס, וועלן זיי אויסגעלייזט ווערן פון אַלע צרות ... איצט זעט עס אויס צו זיין אומגלויבלעך, אָבער אַזוי איז עס געווען. מען וואַלט געקאַנט ברענגען אַן אַ שיר ביישפּילן, כוועל ציטירן נאָר, וואָס שלמה מיימון דערציילט אין זיין אויטאָ-ביאָגראַפיע וועגן די בערלינער משכילים. זיי האָבן געוואַלט, אַז ער זאָל איבערזעצן אויף העברייאיש אַ בוך וועגן יידישער עשיכטע, האָבן זיי אים געזאָגט, אַז זיי וועלן אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בוך, — טרעפט, פאַרוואָס? — כדי יעדן זאָל קלאַר ווערן, „אַז בלויז זייער אומוויסנהייט און פאַרעקשנטע התנגדות קעגן אַלע פאַרניפּ-טיקע אינסטיטוציעס זיינען שולדיק אין אַלע אומגליקן און קאַטאַס-טראַפּעס, וואָס האָבן מיט זיי פאַסירט“ (50). זיי זיינען געווען, הייסט עס, זיכער, אַז אויב יידן האָבן נישט קיין רעכט גלייך מיט אַלע בירגער פון לאַנד, נעמט זיך עס נאָר דערפון, וואָס יידן זיינען נישט „לייטן-גלייך“, נישט געבילדעט. און נישט געבילדעט זיינען זיי דערפאַר, וואָס עס זיינען דאָ צווישן זיי „פינצטערלינגען“, „מורדי אור“, „פלעדערמייז“, וועלכע האָבן מורא פאַר דער זון. זאָל די „זון פון השכלה“ אַ שייַן טאָן אויף דער יידישער גאַס, וועט זיין אַ סוף צו אַלע אומגליקן ...

מענדעלע האָט נישט אין ערך טיפער אַריינגעקוקט אינם מקור פון יידישע צרות. ער האָט בכלל געהאַט אַ טיפערן קוק אויף זאַכן און טאָקע דערפאַר, ווייל ער איז נישט געווען אויבנאויפיק, האָט ער נישט געקאַנט טאָן, וואָס אַ אורי צבי קאָוונער האָט געטאַן — אויסלאַכן מיט אַ לייכטן האַרצן אַלע טראַדיציאָנעלע לעבנס-פאַרמען, אַלע ווערטן פון דער יידישער קולטור-ירושא. און ער איז שוין אין דעם ערשטן נוסח פון „ווינטשפינגערל“ אָנגעשטויסן געווען אויף אַ געוויסן מין משכילים, וואָס שעמען זיך מיט יידיש און „בלאָזן זיך אָן די פּיסקעס“, ווען זיי ריידן גויאיש, כאַטש זיי קאָנען נישט קיין גויאיש. ער האָט נאָך אַבער דאָן געלייגט געוויסע האַפענונגען אויף „לערנען“, אויף בילדונג. אַנדערש איז געווען בעת ער האָט זיך געזעצט שרייבן „די טאָקסע“. עס זיינען אינגאַנצן אַריבער נאָר עטלעכע יאָר זינט נאָכן „ווינטשפינגערל“, ער האָט שוין אַבער געוואוסט, אַז די ט א ק ס ע, — דער „שוד עניים“, דאָס באַראַבעווען די אַרעמעלייט, — איז אַסך אָן ערגערע זאָך, ווי אַבערגלויבן און אמוויסנהייט. ער האָט אַזוויי געוואָגט דאָן צו זיך אליין, וואָס דער אשמדאי (אין „דער קליאַטשע“) זאָגט צו ישראליקן: „באַטראַכט זיך אדרבא אליין, אויב דו ביסט נישט ריין משוגע. פאר דיר שטייט אַ פ א ר מ א ט ע ר ט ע, אַ הונגעריקע קליאַטשע, וואָס זי באַדאַרף נויטיק אין לעבן אַריין כאַטש אַביסל מנוחה, אַ מעסטל האַבער, אַ בינטל היי, ווילסטו איר גאָר באווייזן אַ היי אין סידור און אַלץ אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שיין עס איז זיך אַויסצולערנען עפעס קונצן“. ער האָט אַזוויי געוואוסט שוין, וואָס דער אומבאַקאַנטער דערקלערט אין דעם שפּעטערדיקן נוסח פון „ווינטשפינגערל“ און אַלטער יכנה"ז — אין „פּישקע דעם קרומען“, לעצטע אויסגאַבע. דער אומבאַקאַנטער זאָגט: „היגע יידן, נעבעך, באַדאַרפן ברויט, נישט קיין ספרים“, און אַז מענדעלען פאַרדריסט כלומרשט, וואָס ער „צעשטערעכט אים זיין קרעמל“, זאָגט ער אים: „הלילה, נישט אייערע דאָזיקע ספרים, מיין איד; יענע מיין איד, יענע, וואָס אַלץ מיט שטראַף-ווערטער, מיט עצות און אַ געפילדער: פּע, הבלים, פּע, אָפּגעלאָזטקייט! גוואַלד, בילדונג!“ יענע, די השכלה-ספרים,

מיינט ער, און ער ענדיקט: „גענוג, כ'לעבן, סליחות!“ און כמעט דאס אייגענע זאגט א ל ט ע ר י כ נ ה “ ז אין „פישקע דעם קרומען“: „פוילע סחורה, זאגט אלטער, פארקרימענדיק זיך: שטאמט פון עפעס פארשימלטע באַנק-קוועטשערס, אַרעמע בעל-עבירות! ווייס איך וואָס זיי האָבן דאָרט עפעס אָנגעמאכט. פאַר וועמען? קיינער פונם עולם פאַרשטייט דאָרט נישט אפילו קיין וואָרט. עפעס טערקיש, מישטיינס געזאָגט, ל ש ו !? ... פּע, כלעבן, גיט אהער, ר' אידעלע, עפעס רעכטס!“

אין „דער טאַקסע“ האָט ר' מענדעלע — פון אַ סאַציאַל-רעפּאָר-מאַטאַרישן, אויב נישט פון קינסטלערישן שטאַנדפּונקט — געגעבן „עפעס רעכטס“. אין „דער טאַקסע“ האָט ער צום ערשטן מאל אויס-געמאַלן אַ בילד פון דער סאַציאַלער דיפּרענצירטקייט און פון די עקאָנאָמישע קאָנפּליקטן אין דער יידישער קהילה, געוויזן לעבעדיקע סצענעס פון געזעלשאַפטלעכער רויבעריי, פון געזעלשאַפטלעכער דערשלאַנגנקייט און פון (פ א ר ו י ס ג ע ז ע ע נ ע ם) געזעל-שאַפטלעכן פּראָטעסט. אין „דער טאַקסע“ האָט ער אַרויסגעבראַכט און באַלויכטן די ט י פ ע ר ע אורזאַכן, וועלכע שאַפן די לאַגע פון ק א ב צ א נ ס ק אָדער ג ל ו פ ס ק — און דאָס זיינען: די דרויסנדיקע אומגערעכטיקייט בנוגע צו יידן, פון איין זייט, און די אינעווייניקסטע (סאַציאַלע) אומגערעכטיקייטן, פון דער אַנדערער זייט ...

„וואָס העלפט עס“, זאָגט פּיקהאַלץ, האָבנדיק אין זינען די ד ר ו י ס נ ד י ק ע וועלט, — און די דעמאָלטדיקע רוסישע צענזור — „וואָס העלפט עס, אַז זיי האָבן, נעבעך, נישט קיין מזל, אַז זיי זיינען, נעבעך, אומגליקלעך און פון כ מ ה ש נ י ם ש ט י ק ט מען זיי צו בו י ף א י נ י י נ ע ם א י ן א י י ן אָרט ווי די שאַף, אַז זיי זעען פאַר זיך נישט קיין וועלט און קאַנען נישט ע ט ע מ ע ן ק י י ן פ ר י י ע ל ו פ ט “ ... פּיקהאַלץ איז, הלילה, נישט געשטאַנען אין אַפּאָזיציע צו דער רעגירונג; אדרבה אין דער רוסישער רעגירונג, וועלכע האָט דאָן, אין די 60ער יאָרן, געמאַכט אַ מינע פון אַ רעפּאַרמאַטאָר — האָבן די משכילים, און מענדעלע בתוכם, געגלויבט, געוואָרט אויף ישועות ונחמות ...

האָט מען דערפאַר טאָקע אויסגעגאַסן דעם גאַנצן כּעס. אויף דער אינעווייניקסטער, דער יידישער, „רעגירונג“ — אויף די בעל-טאַק-כּעס, די קהלס-לייט, דער באַנדע שטאַט-בעלי-טובות... „אין טוניעיאַדעווקע, זאָגט מענדעלע, איז דאָ אַ ווערטל: פון וואָס מען זאָל נישט שמועסן, מוז מען אַרויסקומען אויפן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט ריידן אויף אַן אסיפה, מוז מען אויסלאָזן מיט דער טאָקסע אויף פלייש“. און נישט נאָר אויף אַן אסיפה, אויך אין דער ליטעראַטור האָט די טאָקסע, ווי מיר האָבן געזען, פאַר-נומען אַ גרויסן אַרט. דאָס, וואָס די חו"מ ר א איז געווען אין די העברייאישע השכלה-ביכלעך, איז געווען די י ט א ק ס ע אין דער יידישער ליטעראַטור. אָבער מענדעלע האָט די פּראַבלעם פון דער טאָקסע פאַרשטאַנען און אויסגעטייטשט ברייטער, ווי אַנ-דערע. אַזוי ווי די ט א ר ב ע אין „פישקע דעם קרומען“ איז נישט גלאַט אַ טאַרבע, — אַ לעכערדיקער, שמוציקער זאַק, מיט וועלכן מען גייט איבער די הייזער, — נאָר אַ סימבאָל, אַ פאַרקער-פּערונג פון דעם יידישן דלות, פון דעם יידישן לעבן-פון-וויינט, פון די „יידישע פּרנסות“, אַזוי איז אויך די י ט א ק ס ע ביי אים אַן אויסדרוק פון אַלע אינעווייניקסטע אומגערעכטיקייטן, וואָס פאַר-ביטערן און פאַרפינצטערן דאָס יידישע לעבן, אַ רעזולטאַט פון די קהלשע „פאַראַנדקעס“, אַן אינסטרומענט פון דער כּנופיה בעל-טובות, בעל-עצות, כלל-פאַרזאָרגער, שתדלנים, קאַכלעפל, טע-לערלעקער.

די סאַטירע, וועלכע איז אַרעם אין קינסטלערישע געשטאַלטן, אָבער רייך אין געדאַנקען און אין פּאַטאַס, רופט זיך נישט אומזיסט „די טאָקסע אָדער די באַנדע שטאַט-בעל-טאָקסע“: דער עיקר איז דאָ נישט דער בעל-טאָקסע (א בעל-טאָקסע באַגעגענען מיר שפּעטער אין „פּריזיוו“ דווקא אַ סימ-פּאַטישן מענטשן, איינעם וואָס ליידט אליין פון די בעל-טובות). דאָ ווערט צום שאַנד-סלופ ארויסגעשטעלט די באַנדע, דער גאַנצער הערשנדיקער קלאַס פון יענער צייט, אַנגעהויבן פון ר' איציק וואָלף ספּאַדיק, דעם פרומען צבועק, און ר' יודעלע שטאַנדהאָפּט, דעם משכילישן צבועק, און אויסגעלאָזן מיט ר' אהרן קנעכטבאָרג, דעם קאַכלעפל, ר'

מענדעלע דעם געלן, דעם שטאט-שייגען, דעם בילער, וואס דינט ביי די בעל-טובות און פאלט אן, אויף וועמען מען הייסט אים, און די דיינים, וואס זיינען אויך, נעבעך, אין די הענט פון די בעל-טובות, און מוזן זיי אונטערבאמקען...

„די טאקסע“ איז געווען ניי און איבערראשנדיק דערמיט, וואס זי האט קלאר געמאכט, אז משכילישע בילדונג אליין איז נישט גענוג אויף צו רעפארמירן די יידישע געזעלשאפט: עס איז נויטיק קאמף, סאציאלער קאמף.

קאמף פון די יידישע פאלקסמאסן? ניי, קאמף פאר זיי, זיי אליין זיינען נישט געווען נאך גרייט פאר אקטיוון געזעלשאפטלעכן פראטעסט. זייער פארשטייער אין דער דראמע — אייזיק זאקע — איז געווען א זאאיקע, א שטאמלער. ער האט נישט געהאט קיין לשון, אויך נישט דעם נויטיקן סאציאלן באוואוסטזיין. ער איז געווען א קרבן נישט פון זיין קאמף, נאר פון זיין נאאיווער, פאנאטישער ערלעכקייט. ער האט געקאנט נאר זיפצן: „אז אך און וויי איז אונדז“...

ניין, קיין קאמף פון דעם המון איז נישטא אין „דער טאקסע“, עס פירט זיך א קאמף פאר אים. זיין פאנענטרעגער איז שלמה וועקער, א פארשטייער פון דער אינטעליגענץ. וועקער זיפצט נישט, וועקער קרעכצט נישט; וועקער שרייט, וועקער מאכט געוואלדן, קערט וועלטן: „ניין, שרייט ער, די גאל ווערט צעזעצט, מען קאן זיך שוין נישט מער איינהאלטן! פאר-פלוכט זאל זיין דער, וואס זעט אזעלכע עוולות און שווייגט! פאר-פלוכט זאל זיין א טרום (א פחדן), וואס האט מורא צו זאגן דעם אמת! פארפלוכט זאל זיין דער, וואס פארשטאפט די אויערן נישט צו הערן די ילות און די קרעכצן פון די אומגליקלעכע, פון בא-ליידיקטע און נויטבאדערפטיקע; פארפלוכט, פארשאלטן אלע, וואס פארקויפן זייער געוויסן, אלע, וואס זיינען אימשטאנד צו העלפן מיט א ווארט, מיט דער פען און שטייען פון ווייטן, טאמער וועט זיי הלילה עפעס דאס מינדסטע שאדטן!... וואס זאל איך מיד בא-האלטן? א. א. וו. איך קאן נישט שווייגן! איך מוז גיין ארויס-זאגן דעם אמת גאנץ פריי, זאל כאטש די וועלט וויסן!“

„די טאקסע“

און ער גייט און האלט דרשות פארן פאלק. אין לעבעדיקע בילדער שילדערט ער די נויט, די ארעמקייט, דעם עלנט פון דער מאַסע. אין זייער העפטיקע, כאַטש אימקלאַרע, אויסדרוקן, פראַ-טעסטירט ער קעגן די „פיינע בריות“ ...!

וועקער איז דער ערשטער פייערדיקער פראַטעסטאַנט, דער ערשטער סאַציאַלער אַגיטאַטאָר אין דער יידישער ליטעראַטור.

ער איז דער (ליטעראַרישער) פאַרגייער פון אהרן ליבערמאַנען, פון מאַריס ווינטשעווסקין און פון אלע אַנדערע סאַציאַליסטישע קעמפער פון די 70ער יאָרן. אין די 60ער יאָרן זיינען געווען נאָך זייער ווינציק אַזוינע, ווי שלמה וועקער. און ער איז טאַקע נישט אַזאַ טרייע אַפּשפיגלונג פון לעבן, ווי עס זיינען די, קעגן וועמען ער האָט אַזוי העפטיק פראַטעסטירט. ער איז מער אַ פאַרשפיגל, ווי אַן אַפּשפיגלונג פון דער ווירקלעכקייט. אַ פאַרשפיגל — און אַ פאַרשפיל. דאָס „שפיל“ האָט זיך שפּעטער אָנגעהויבן ... מענדעלע, מיט זיין „טאַקסע“, האָט די רעוואָלוציאַנערע „שפיל“ פאַראַויס-געזען און צוגעגרייט ...

מענדעלע האָט, אַזוויי זיין העלד וועקער, נישט געהאַט קיין באַשטימטע סאַציאַלע פראַגראַם: זיינע פאַדערונגען זיינען געווען מער נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע ... עס איז געווען אַן איבערגאַנגס-צייט. אין אַזאַ עפאַכע מוז מען צעשטערן געוויסע זאַכן, איידער מען הויבט אָן בויען. און פריער ווי אַלץ מוז מען וועקן דעם עולם, אויפוועקן אים. און אַט דאָס האָט געטאַן מענדעלע. ער איז געווען אַ וועקער. ער האָט געקלאַפּט מיט זיין האַ-מער איבער דער קאַוואַדלע, וואָס הייסט פאַלק, און געוואַרט, עס זאל זיך אויפכאַפן.

אין עטלעכע יאָר אַרום האָט איינער פון די ערשטע יידישע סאַציאַליסטן, וועלכע זיינען שפּעטער איבערגעגאַנגען צו חֵבֶת צִיוֹן, — דר. י. קאַמינער — פאַרעפנטלעכט אַ סאַטירע אויף העברייאיש מיטן נאָמען „סדר כפרות לבעל טקסי“ (וואַרשע, 1877) — און פון דער דאָזיקער סאַטירע, וועלכע איז, אגב, געווידמעט מענדעלען, זעט מען, אַז „די טאַקסע“ האָט באַאיינפלוסט די גאַנצע ליטעראַטור פון יענער צייט — און נישט נאָר די יידישע, אויך די העבריי-

אישע ליטעראטור. אין אַ בריוו, מיט וועלכן דר. קאַמינער האָט זיך אין יאָר 1878 געווענדט צו מענדעלען, האָט ער — דער ערש-טער — אָנגעוויזן אויף דעם פּאַקט, וואָס „די צענטראַלע פיגור פון זיינע באַשרייבונגען איז נישט מער דער פרומאַק, דער צבועק, וואָס גייט צו כל נדרי מיט אַ געבראַטן הינדל באַהאַלטן אונטער דעם קיטל, וואָס וועט שוין זיין, ווען די יידן וועלן שוין אויפהערן שלאָגן כּפּרות?—פרעגט קאַמינער—איך קאָן אַסך יידן, וואָס שלאָגן נישט קיין כּפּרות מיט הענער נאָר מיט זיערע אייגענע ברידער, און נישט נאָר ערב יום-כּפור, נאָר אַ גאַנץ יאָר. זאָל אונדז קלאָר ווערן, וואָס מיר האָבן צו טאָן פאַר דעם וואויל פון אונדזער פּאַלק, מען זאָגט אונדז, אַז די רעטונג פון פּאַלק ישראל הענגט אָפּ פון דער רעטונג פון דער גאַנצער וועלט. אלישה הנביא האָט שוין אויסגעזאָגט דעם סוד: „גיט זיי ברויט, זאָלן זיי האָבן וואָס צו עסן“. אויב מיר ווילן העלפּן די יידן, דאַן זאָלן מיר זיי אָנהויבן צו לערנען, וואָס עס הייסט טריפה שפּייזן, אַז אַ ייד טאָר נישט עסן דעם אַנ-דערן יידנס פּלייש, דו, גרויסער שרייבער, מיט דיין „טאַקסע“, מיט „דער קליאַטשע“ און מיט דעם „קליין מענטשעלע“ האָסט זיך שוין פאַרטיפּט אין די דאָזיקע דינים און אַזוי ווי דו פּסקנסט, אַזוי זאָל עס בלייבן. זאָלן זיך צווישן די יידישע שרייבערס פאַרמערן אַזוינע ווי דו“ (51).

דער פּראָטעסט, וואָס איז אויסגעדריקט געוואָרן אין „דער טאַקסע“, האָט אָפּגעהילכט אין דער גאַנצער יידישער וועלט. מען-דעלעס שאַרפע אויסדרוקן זיינען געוואָרן פּאַלקסווערטלעך. דעם שטאַרקסטן איינדרוק האָט „די טאַקסע“ געמאַכט א ין ב ע ר ד י ט ש ע ו ו . די בערדיטשעווער רעדלפירער האָבן איינגעזען, אַז די ס פ א ד ע ק ס , די ש י נ ד ע ר ס , די פ י א ו ק י נ ס און די איבעריקע שטאַט-בעל-טובות פון „דער טאַקסע“—זיינען זיי אַליין. און נישט נאָר זיי, — גאַנץ שטאַט דאָט עס איינגעזען. און זיי האָבן נישט געהאַט וואו אַהינצוטאָן זיך פון שאַנד, פון כּעס. מען האָט געטייט אויף זיי מיט די פינגער. מען האָט זיי אָנגערופן מיט די נעמען, וואָס עס טראָגן די פיינע בריות פון „דער טאַקסע“:

— איר זעט, — האָט מען געזאָגט מיט אַ געלעכטערל, —

אָט יענעם שיינעם יידן? דאָס איז ר' איציק וואָלף ספּאָדיק! — און
אָט דעם-אַ קאַנט איר? דאָס איז ר' יאַסעלע שינדער!
מיט די נעמען אַליין האָט מען זיך נישט באַנוגנט. מען האָט
געברויכט די אַלע שאַרפע ווערטלעך, די אַלע מורנוס, וואָס מען-
דעלע (אָדער שלמה וועקער) איז מיט זיי מכבד די כ נ ו פ י א
אין „דער טאַקסע“.

— איר ווייסט, ווער דאָס איז? — האָט מען געזאָגט, אַשטיי-
גער, אויף איינעם: דאָס איז ר' מענדל דער געלער, „סלזשעט ביי
די בעל-טובות און פאַלט-אַן אויף וועמען מען הייסט“...
אייניקע פון דער „באַנדע שטאַט-בעל-טובות“ האָבן מאַטעריעל,
נישט נאָר מאַראַליש, געליטן דערפון, וואָס מענדעלע האָט זיי צוגע-
נאַגלט צום שאַנדסלופ. אַזוי, צום ביישפּיל, דערציילט פּראָפ. לעאַ
ווינער, „אַז משה יוסף קאדרעווער, וואָס אַלע האָבן אים געהאַלטן
פאַר דעם פּראָטאַטיפ פון דעם מנוול ר' איציק וואָלף ספּאָדיק און
וואָס איז געווען אַן אַנגעזעענער און רייכער סוחר, — האָט באַלד
געמוזט באַנקראַטירן, ווייל די אויפגעבראַכטע באַפעלקערונג האָט
מער נישט געוואָלט האָבן מיט אים קיין מגא ומשא. דאָס איז געווען,
שרייבט פּראָפ. ווינער, דאָס ערשטע מאָל, אַז אַ ליטעראַריש ווערק,
געשריבן אויף יידיש, זאָל מאַכן אַזאַ רושם אינם געזעלשאַפטלעכן
לעבן.“ (א51)

די קהלשע קאַכלעפל זיינען געווען אש להבה. זיי האָבן אַב-
ראַמאָוויטשן גוט געקענט פון די קהלשע אסיפות. ער פלעגט זיי
נישט שאַנעווען. ער איז זיי גוט אַריינגעקראַכן אין די ביינער.
אַבער אַז ער זאָל אַרויס עפנטלעך אין דרוק, און מאַכן, ווי ער זאָגט
אין דער פאַררעדע, „אַ באַזונדער צעטל פון די אַלע פּערזאָנען,
וואָס קומען פאַר אין דער מעשה, כ ד י ז י י ז א ל ן א ל ע
ש ט י י ן פ א ר ד י א ו י ג ן א ו ן מ ע ן ז א ל ז י י
ג ע ד ע ן ק ע ן“ — אויף דעם האָבן זיי זיך נישט געריכט.

ווי זיין זון, מאיר אַבראַמאָוויטש, דערציילט, האָבן זיי זיך
נאַריש געמאַכט, געפרוואוט אים אונטערצוקויפן אויף אַלערליי
אופנים, אַבי ער זאָל שווייגן. (52). דאָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען
אַ לעכערלעכער פּראָווי. האָבן זיי אים גענומען אַנטאָן צרות, נוקם
זיין זיך אין אים, עוקר זיין אים מן השורש... „עס האָבן זיך פאַר-“

שפרייט קלאנגען, דערציילן זיינע טעכטער אין זייערע דערינגערונגען, און זיי האבן באשלאסן נישט אפצושטעלן זיך פאר קיין זאך, אפילו פאר מאָרד" (53). דאָס זיינען געווען אפשר גוזמאדיקע קלאנגען, אָבער אינגאנצן אויסגעטראַכט זיינען זיי זיכער נישט געווען. מענדעלע איז אין בערדיטשעוו, נאָכדעם ווי ער האָט אָפּגעדרוקט „די טאַקסע“, נישט געווען זיכער מיט זיין לעבן, — מיט זיין פרייהייט געוויס נישט. מען האָט געשיקט אויף אים מסירהלעך צו דער מאַכט, מען האָט אים נישט געלאָזט דורכגיין אַ גאַס, מען האָט אים אָנגעטאַן נגשירות.

גאַר אינגאנצן איינזאַם איז ער, אמת, נישט געווען. ער האָט געהאַט פריינט, און זיי האָבן מיט אים מיטגעפילט, זיי האָבן אים געהאַלפן פירן זיין שווערן קאַמף. עס האָבן זיך אפילו געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן — דער „באַנדע“ אויף צו להכעיס — געוואָלט מאַכן אַ ספּעקטאַקל פון מענדעלעס סאַטירע. „איינמאַל“, דערציילט זיין זון, — „איך בין געווען נאָך דאָן אַ יינגל, — איך גיי אַרויס אין בערדיטשעוו אין גאַס, דערנעבן איך גרויסע אַפּישן; מען גייט שפּילן יידיש טעאַטער, און מען פירט אויף מיין פּאַטערס „די טאַקסע, אָדער די באַנדע שטאַט-בעל-טובות“... פון וואָנען האָט זיך דאָן, מיט אַ יאָר זעכציק צוריק, גענומען יידיש טעאַטער? עס איז נאָך געווען אַסך פריער, איידער עס האָבן זיך באַוויזן יידישע טרופּעס, יידישע אַקטיאָרן, איך וואונדער זיך ביז איצט, איך מיינ, אָז עס האָט זיך ספּעציעל געשאַפן אַ טרופּע צוליב „דער טאַקסע“. און אפשר איז גאַר אינגאנצן קיין טרופּע נישט געווען, נאָר אַן אַפּיש" (54)..

מען האָט „די טאַקסע“ נישט געשפּילט... מענדעלעס שונאים זיינען געווען שטאַרקער, ווי זיינע פריינט, און נישט נאָר איז געווען אוממעגלעך אויפצופירן מענדעלעס ביטערע סאַטירע, אים אַליין איז נישט מעגלעך געווען צו בלייבן אין דער שטאַט. וואו ער האָט פאַרבראַכט קיילעכדיקע צען יאָר. ער האָט זי געמוזט פאַרלאָזן.

ער האָט איינגעפאַקט זיינע מטלטלין, אַריינגעזעצט זיין פּאַמיליע אין אַ בויד — און אַוועקגעלאָזט זיך אין דער נאַענטער שטאַט — זשטאַמיר... „איך געדענק נאָך ווי איצט די ריזע, דערציילט

זיין זון מאיר : מיר זיינען געפאָרן אין אַ בויד. דעם אמת געזאָגט — בין איך מיט מיין פאָטער מער געגאַנגען, ווי געפאָרן. אונדזער גאַנצע משפּחה האָט זיך געשלעפּט מיט דער בויד ... איר קאַנט אוודאי דאָס דאָזיקע בילד פון מיין פאָטערס ווערק ... און נאָך איין זאך געדענק איך : אויפן גאַנצן וועג האָט מיין פאָטער נישט איינ- גערוט. עס האָט געקאַכט און געברויזט אין אים. אַ חסיד זיינער איז מיטגעפאָרן מיט אונדז פון בערדיטשעוו. און איך געדענק, אַז מיין פאָטער האָט אויף דעם גאַנצן וועג געהאַלטן מיט אים אין איין איינטעהנען וועגן קהלס זאַכן, וועגן די מעשים נוראים פון די „בעל- טובות“ (55). אזוי האָבן זיי זיך געשלעפּט מיט דער בויד — ביז זיי זיינען אָנגעקומען קיין זשיטאַמיר.

„די קליאטשע“

פון בערדיטשעוו קיין זשיטאמיר. — די שיינע נאָטור. — „צו פרנסה קומט עס נישט“. — מענדעלע וויל ווערן אַ ראַבינער. — אַ צו ראַדיקאלע דרשה. — „די קליאטשע“. — פון דער מאַסע צו דער נאַציע. — פון רחמנות צו ליבע. — אינעווייניקסטע באַפרייאונג. — „די טאַקסע“ און „די קליאטשע“. אוניווערסאַלע מאַטיוון. — דער רושם פון „דער קליאטשע“. — מאַטעדיעלע לאַגע.

זשיטאמיר געפינט זיך אין

זייער אַ שיינער געגנט, און מענדעלע האָט אָפּטער ווי אין בער-דיטשעוו, געהאַט דאָ אַ מעגלעכקייט צו טרעפן זיך מיט דער „יפיה“ — דער נאָטור... „שיין איז די שטאַט זש. די הויפטשטאַט פון וואַלין (לייענען מיר אין צווייטן טייל „ווינטשפינגערל“. נישט קיין פאַלאַצן האָט זי, נישט קיין הויכע טורעמס, נישט קיין טייערע פאַרצירטע געביידעס — און איז דאָך מלא חן, ארומגערינגלט מיט בערג איז זי, מיט וועלדער, מיט פלייצנדיקע טייכן און טאַלן. ס'איז אין איר דאָ אויך גערטנער, בולוואַרן — און אַט דאָס איז איר צירונג, איר שיינקייט. אַריינפאַרנדיק אין איר דורך דער גלופסקער גאַס, אין אַ העלער זומערנאַכט, ווען פון צווישן בוימער זעען זיך אַרויס געטע הייזער מיט צוגעמאַכטע לאַדן, און אומעטום הערשט אַ שטילע רו — קאָן מען זיך זאָט נישט אַנקוקן אויף איר, אַזוי שיין איז זי, טאַקע ווי אַ פאַרצויבערנדיקע שלאַפּעדיקע בת-מלכה אין די מעשה-ביכלעך. די נאַכט דעקט זי איבער מיט אַ טונקל-בלויען שאַל, געשפּרינקלט מיט גאַלדענע שטערן, און די לבנה, אַ מייס-טערן אין ליבעס, פאַרקוקט זיך אויף איר מיט אַ זיס-שיינענדיקער צורה. בליענדיקע אַקאַציעס, שמעקענדיקע קרייטעכצער טראַגן איר

אונטער ריחות פון בשמים. א קריסטאָלקלאָר וואַסערל, רינענדיק ערגעץ פון אַ סקאַלע, ברומט איר אונטער פונדערווייטנס, דער סאָ-לאָווי שפּילט-צו אַ ליבעסלידל — און זי שלאָפט און טרוימט... מענדעלע מיט זיין פאַמיליע האָט זיך באַזעצט הינטער דער שטאָט, אויף דער צווענטאַרנער גאַס, נאָענט צום טייך, לעבן וואַלד. זיי האָבן געוואוינט אין אַ קליין הייזל, וואָס האָט געהאַט אַרום זיך אַ גאַרטן און אַ סאָד... מענדעלע איז געווען צופרידן, וואָס ער איז איצט „נעענטער צו דער נאַטור“ (56). אָבער — צו פרנסה קומט עס נישט. מענדעלע האָט נאָך אַלץ נישט פון וואַנען צו לעבן. ער מאַטערט זיך (אין אָנהויב יאָר 1871 און שפּעטער) צו קריגן אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג אין זשיטאָ-מיר; זיינע פעטערבורגער פריינט העלפן אים; אָבער עס קומט דערפון גאַרנישט נישט אַרויס (57). עס ווערן צווישן אים און אלעקסאַנ-דער צעדערבויען געפירט אונטערהאַנדלונגען וועגן דעם, אָז ער זאָל איבערנעמען די פירערשאַפט פון „קול מבשר“, אָבער ער גייט נישט איין אויף צעדערבויעס באַדינגונגען, און דער פלאַן ווערט בטל (58). עס ווערט אים שפּעטער געמאַכט אַ פאַרשלאַג אָנטיילצו-נעמען אין ראַדקינסאָנס „קול לעם“, אָבער קיין ממשותדיקע רעזול-טאַטן האָט עס נישט (59). ער גרייט זיך צו די עקזאַמענס אין זשיטאַמירער ראַבינער-סעמינאַר, האַלט זיי אויס (אין יאָר 1872), קריגט אַ ראַבינער-דיפּלאָם (60), אָבער קיין שטעלע פון אַ ראַבינער גיט מען אים נישט. שולדיק איז — ווידעראַמאַל — די טאַקסע צוליב איר האָט מענדעלע געמוזט אַנטלויפן פון בערדיטשעוו, צו-ליב איר איז געפּסלט געוואָרן זיין ראַבינעריי, און אָט ווי דאָס איז געשען, נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען אין דער זשיטאַמירער ראַבינער-שול, האָט ער שבת נאָכן ליינענען די תורה געדאַרפט האַלטן, ווי דער מנהג איז געווען, אַ דרשה מענינא דיומא, כדי צו ווייזען, אָז ער טויג זיך צו זיין אַ „קאַזאַנער רב“. דערביי האָבן געדאַרפט זיין די לערער, דער אינספּעקטאָר און דער (רוסישער) דירעקטאָר פון דער ראַבינער-שול. מענדעלע האָט די „דרשה“ געהאַלטן, און עס איז געווען „שוין איינמאַל אַ דרשה“, אָבער דעם דירעקטאָר איז זי נישט געפּעלן געווען. און עס איז קיין וואונ-דער נישט, וואָס זי איז אים נישט געווען צום האַרצן. צאַרישע

בילדונגס-דירעקטאָרן זיינען נישט געוואוינט געווען צו הערן אַזוינע דרשות — דערהויפט פון אַ קאַנדידאַט אויף אַ „קאַזאַנעם רב“, וואָס איינע פון זיינע אַפּיצייעלע פּונקציעס האָט געדאַרפט זיין צו מאַכן יידן פאַר „טרייע אונטערטאַנען“... אַט ווי ש. ל. ציטראָן (אין נאָמען פון אליעזר צבי הכהן צווייפל, וועלכער איז געווען איינער פון די לערער אין זשיטאַמירער ראַבינער-שול) גיט-איבער דעם אינהאַלט פון מענדעלעס רעדע: „גראַד (דערציילט ער) האָט מען יענעם שבת געלייענט די סדרה „ב ה ע ל ו ת ד“, און אין זיין רעדע האָט זיך אַבראַמאַוויטש אָפּגעשטעלט אויפן פּסוק: „מי יאכילנו בשר?“ אַבער אין דער אונטערשטעטער שורה איז אויסגעקומען, אַז דאָס איז געווען נישט קיין דרשה אין געוויינלעכן זין פון וואָרט, נאָר אַ שאַרפע אַנקלאַגסרעדע קעגן די שייקעס תקיפּים און רעדל-פירער, די בעל-קאַראַבּקעס, וואָס שינדן אַראָפּ פון אַרעמאַן די הויט, און אַנשטאַט פלייש גיבן זיי אים ביינער. מיט פיל טעמפּעראַמענט האָט אַבראַמאַוויטש גערעדט וועגן די גרויסע יידישע מאַסן, וואָס לעבן אין גויט און אין דחקות, און ווערן עקספּלאַטירט פון די רייכערע קלאַסן, וועגן די אומאַרדענונגען, וואָס הערשן אין די חדרים און תּלמוד-תּורות און אין די פאַרשיידענע צדקה-חברות, וועלכע ווערן אַנגעפירט דורך אַ כּנופיא גבירים, מיוחסים — מענטשן פינצטערע און האַרט-האַרציקע א. אַז. וו. א. אַז. וו. 61).

דער סוף איז געווען, אַז אַבראַמאַוויטש האָט נישט באַקומען קיין דערלויבעניש צו ווערן אַ ראַבינער. און ס'איז אפשר גוט אַזוי! ס'איז שלעכט, וואָס ער איז געבליבן אַן פּרנסה, אַבער פונם שטאַנד-פונקט פון דער יידישער ליטעראַטור איז עס געווען אַ געווינס. ווער ווייסט, צי וואָלט מענדעלע געקאַנט פאַרעפנטלעכן דאָס נייע גרויסע ווערק — „די קליאַטשע“ — וואָס ער האָט אַנגעשריבן באַלד נאָך „דער טאַקסע“, ווען ער זאָל האָבן געוואָרן אַ ראַבינער? „די קליאַטשע אָדער צער בעלי-חיים“ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין יאָר 1873, אין וואַרשע. אַנגעשריבן געוואָרן איז עס פריער מיט אַ פאַר יאָר (62) עס איז געשריבן אויף אַ האַלב-דער-ציילערישן, האַלב-ליריש-פּובליציסטישן אופן, נישט אין דער דראַ-מאַטישער פאַרם, אין וועלכער מענדעלע האָט געשריבן זיין ע-ר-ש-ט-ע סאַטירע אויף דער „באַנדע שטאַט-בעל-טובות“, אַבער

„די קליאטשע“

געמיינט געוואָרן איז עס ווי אַ המשך פון „דער טאַקע“, ווי איר ווייטערדיקע אַנטוויקלונג.

„די קליאטשע“, ליענען מיר ביי מענדעלען אליין, „איז גע-
שריבן אויף אַ הויכן גאַנג, אויף דעם גאַנג, ווי די אַלטע האָבן
געשריבן. איטלעכער וועט זי פאַרשטיין כפי זיין פאַרשטאַנד און
זיין מדרגה. פאַר מענטשעלעך פון אַ קליינער מדרגה וועט זי זיין
אַ וואונדער־שיינע מעשה. זיי וועט געפעלן דער פּראָסטער פּשט.
די דאָזיקע אָבער פון אַ גרעסערער מדרגה וועלן שוין אין איר
גפינען עפעס אַ וואונק, אַ רמז אַנטקעגן אונדז, זינדקע מענטשן.
איך, אשטייגער, אין מיין מדרגה, האָב אין איר געפונען כמעט
אַלע יידישע נשמות, אַלע אונדזערע נפשות און דעם סוד, וואָס זיי
טוען דאָ אויף דער וועלט. איך בין ביי מיר גאַנץ זיכער, אַ ז
בשעת ליענען וועלן אַסך פון אייך,
רבותים, איטלעכער אין זיין גראַד, זיך
נישט קאַנען איינהאַלטען, אינער וועט
מיט פּייער אַ געשריי טאַן: אַי, דאַס
איז אַן אַנצוהערעניש אַנטקען אונדזער
רב יוסי! נאָך איינער: אַי, דאַס מיינט
מען נתן רב־חייקעס! זלמן יעקעלע ר'
מאַטלס! הערשקער ר' אַבעלעס! אַ דריי-
טער: אַי, אַי, איך האָב געפונען דעם
סוד פון אונדזערע טאַקסעס, פון אונד-
זערע בעל־טובות און פון אונדזערע
אַלע פּירונגען וכדומה“...

און ווייטער:

„איך האָב געפרעגט א שאלה ביי די גלופסקער דיינים און
ביי אַלע דאָרטיקע פיינע בריות פון דער גוטער כּנופּיאַ: „אָזוי ווי
איך האָב דעם עולם צוגעזאַגט אַרויסגעבן אַ צווייטן טייל פון „דער
טאַקסע“ און האָב דערביי נישט געזאַגט „בלי נדר“, בכּן איז דאָך
מיין וואָרט שוין גלייך טאַקע ווי א נדר, היינט, ווי איז דער דין,
רבותים, האָב איך זיי געפרעגט, אַז איך גיב אַצינד אַרויס מיין
„קליאטשע“, זייב איך קאָן מיט איר יוצא זיין מיין נדר?“ זיי האָבן
געקלערט, געקלערט, זיך נעבעך געקראַצט, געקראַצט און האָבן צום

סוף אזוי געזאגט: „יא, רב מענדעלע, אזוי ווי מיר האָבן דאָ דערשמעקט אַ ריח, אַ תּמציִת פּון „דער טאַקסע“, זיינען מיר אייך, דעריבער, מתיר נדר: „הקליאַטשע הוּו, די דאָזיקע קליאַטשע, חשובה לָכֶם, איז אייך גערעכנט כאילו קיימתם, גלייך ווי איר וואָלט געהאַלטן וואָרט און אַרויסגעגעבן החלק השני — דעם צווייטן טייל מהטאַקסע בכל פרטיו, מיט אַלע פּיטשעווקעס. נישקשה, מען קאָן מיט איר זייער גוט יוצא זיין לַכּל־הדעות!...“

יע, מען האָט געקאַנט מיט איר יוצא זיין לַכּל־הדעות. עטלעכע קאַפּיטלעך — אַשטייגער, די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגן די ביטערע יסורים, וואָס די ק ל י א ט ש ע, די כּנסת ישראל, האָט נעבעך אויסצושטיין ביי זיך אין דער היים פון אירע אייגענע, היימישע „בעל־טובּות“ — זיינען אַזוויי אַרויסגענומען פון „דער טאַקסע“. מענדעלע האָט אַזוויי מיט אַ כּיוון געוואָלט ווייזן די בערדיטשעווער קהלסלייט, אַז ער האָט קיין ברעקל מורא נישט פאַר זייערע סטראַשונקעס. זיי אויף צעפּיקעניש שרייבט ער נאָך אַמאַל אַ ווערק, וואָס בעת מוועט עס לייענען, וועט נישט איינער „מיט פּייער אַ געשריי טאָן“: „איי, דאָס איז אַן אַנצוהערעניש אויף אונד־זער ר' יאַשען!“ „איי, דאָס מיינט מען נתן ר' חייקעס!“ און ער האָט טאַקע זיי געמיינט. ער האָט זיי אין „דער קליאַטשע“ געמאַכט זיך נאָך מער צו „קראַצן“, ווי אין „דער טאַקסע“.

ער האָט זיך אָבער מיט זיי אַליין שוין מער נישט באַנוגנט. זיי זיינען געווען די א י נ ע ו ו י י נ י ק ס ט ע יידישע שונאים, — און ער איז אין „דער קליאַטשע“ אַריבער דעם גרעניץ פּונם א י נ ע ו ו י י נ י ק ס ט ן יידישן לעבן. ער האָט זיך געשטעלט אויסטענהן מיט דער וועלט. אים איז שוין ווינציק געווען אַנט־קעגנצושטעלן דעם ה מ ו ן דער כ נ ו פ י א. ער האָט דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק געשטעלט אַנטקעגן דער וועלט מיט איר רשעות. ער איז איבערגעגאַנגען פון דער מ אַ ס ע צו דער נ אַ צ י ע. יע, זיין העלד איז שוין נישט מער בלויז דער ה מ ו ן און זיין „בעל־טובּה“ דער ת ק י ף, דאָס ק ל י י נ ע מ ע נ ט ן ש ע ל ע. זיין העלד איז פון איצט אַן דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק. זיין הויפּט־טעמע ווערט די אַלטע און אייביק־נייע יידישע טעמע: די כ נ ס ת י ש ר א ל. די טעמע פון

תנ"ך, פון דער אגדה, פון דער גאַנצער עלטערער יידישער ליטע-ראַטור (איז דאָך אפילו שו ל מ י ת, די שיינע הירטין פון שיר השירים, געוואָרן אַ משל אויף כנסת ישראל)...

די מאַסע איז (אין יענע צייטן) געווען און געבליבן אַ ש ק אַ פ ע, אַ שטומע, פאַרמאַרעטע און פאַרחושכטע באַשעפעניש, אָבער מענדעלעס נייער העלד — די נ א צ י ע — איז געווען אַמאַל אַ פ ר י נ י ק. וועקט ער אין מענדעלען גע-פילן פון טיפער ליבשאַפט, נישט נאָר רחמנות-געפילן, ווי דער המון. דער אַ פ אַ ר ש אַ ל ט ע נ ע ר פ ר י נ י ק, ווען ער הויבט אָן ריידן, מאַכט נישט אויס, וואָס ער שטייט פאַר אונדז אין דער געשטאַלט פון א ק ל י אַ ט ש ע, — צינדט ער אָן אין מענדעלען (און אין אונדז) שטאַלץ-און ליבע-פייערלעך: „די קליאטשע האָט פלוצלונג אַ זיפץ געטאָן, איר זיפץ האָט אין האַרצן זיך אָפגערופן, ווי אַ דונער. איך בין פאַרציטערט געוואָרן, פייערדיקע געפילן פון רחמנות האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש און מיד ווידער שטאַרק געצויגן צו איר, ו ו י אַ מ אַ ג נ ע ט“. ווי אַ מאַגנעט: דאָס איז די שפראַך פון ליבע, נישט פון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דעם דריטן קאַפּיטל פון „דער קליאטשע“ און פילן דעם קאַמף, וואָס קומט פאַר אינעווייניק אין ישראל'יקן, צווישן זיין ליבע און זיין האָס צו דער ק ל י אַ ט ש ע, — זיין ליבע פאַר דעם אָדער פון א פרינץ, וואָס שלאָגט אין איר, און זיין האָס פאַר איר שטומער אונטערטעניקייט, פאַר איר פערדישער געדולד, — ווען מיר לייענען עס און הערן, ווי ישראל'יק גיט איינמאַל אַ געשריי: „אומגליקלעכער פרינץ, בידנע קליאטשע!“ — פילן מיר, אַז דאָס איז נישט נאָר ישראל'יקס „ויתרוצו“. דאָס איז דער קאַמף, וואָס קומט פאַר אינעווייניק אין דער ק ל י אַ ט ש ע גופא, דער קאַמף צווישן דער פ ר י נ - צ י ש ע ר נשמה און דעם ש ק אַ פ י ש ן גוף, דער קאַמף צווישן דעם שיינעם „אַמאַל“ און דעם מיאוסן „היינט“...

„אתה עבד ומלך!“ — דו ביסט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אַבראַמאָוויטש וועגן דעם יידישן פאַלק אין „האבות והבנים“. אין דער „קליאטשע“ (און אין אַנדערע שפּעטערדיקע ווערק מענדעלעס)

איז אָפּגעשפּיגלט אַט דער געראַנגל, דער אינעווייניקסטער געראַנגל צווישן דאָס „קנעכטישע“ און דאָס „קעניגלעכע“ ... אינעווייניקסטער קאַמף איז דער אָנהויב פון אינעווייניקסטער באַפּרייאונג: „די קליאַטשע“ איז דער אָנהויב פון דער באַפּרייאונגס-עפּאָכע אין דער געשיכטע פון די מזרח-אײראָפּיאישע יידן. דער אָנהויב פון דעם ח ש ב ו ן - ה נ פ ש, וואָס דאָס יידישע פּאָלק האָט אליין אָנגעהויבן מאַכן אין סוף 19טן יאָרהונדערט ... אייניקע קאַפיטלעך אין „דער קליאַטשע“, די קאַפיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגן די טענות, וואָס עס האָבן צו יידן די אומות העולם, אייגנטלעך די אַנטיסעמיטן, מאַכן דעם איינדרוק, אזוי ווי זיי זאָלן האָבן געשריבן געווען נישט פאַר יידן; אין דער אמתן אָבער איז עס אַ פּאַלעמיק קעגן אַ גרויסן טייל דעמאָלטיקע יידישע אינטעליגענצן. עס זיינען דאָן, ווי עס איז שוין פריער איינמאָל דער-מאָנט געוואָרן, געווען ביי יידן אינטעליגענטן, וואָס זיינען געשטאַנען אויפן זעלבליקן שטאַנדפונקט, וואָס די שונאי ישראל: יידן, האָבן זיי געטראַכט, זיינען טויגעניכטן, ליידיקייטער, פאַראַזיטן; יידן זיינען ווילד, פאַנאַטיש, פאַרדאַרבן; זאָלן זיי זיך אויסבילדן, זאָלן זיי אַוועקוואַרפן די נאַרישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלן זיי ווערן לייטן גלייך, נעמען זיך פאַר אַרבעט, פאַר שיינע פרנסות, — וועט מען זיי געבן רעכט; פריער — נישט ...

— „קײן טאַנץ גײט נישט פאַרן עסן! האָט געענטפערט אויף דעם „די קליאַטשע“: וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אייך, האָט עסן און די נויטיגע באַדערפעניש מיט בילדונג? מיט וואָס פאַר אַ יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזן עסן, עטעמען פריי, סיידן ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפעס קונצן? איטלעכס באַשעפעניש, וואָס ווערט געבוירן, איז קודם-כּל אַ לעבעדיקע זאַך, פאַרוואַרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינעטוועגן, בכדי דורך זיי צו באַקומען אַלצדינג, וואָס עס באַדאַרף נויטיק האָבן צום לעבן א. א. וו.“ ... „מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזן לערנען. פרעג איך דיך, ערשטנס, חכם מיינער, פאַר אַ ר-וואָס הייסט מען עס דווקא מיך? “

„די קליאַטשע“ וויל נישט זיין מער קיין „אתה בחרתנו“ אויף פאַרקערט. זי וויל נישט זיין קיין אויסנאַם אין דער וועלט. זי פאַ-

דערט ג ל י י כ ה י י ט . זי פאָדערט דאָס רעכט אויף הסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. און — דער עיקר — זי וויל ר ע כ ט , נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות. איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אַרבעטן, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאַגן, מען זאָל מיר געבן מיין באַדערפעניש צו דערהאַלטן מיין נשמה טאַקע נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער-בעלי-חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטן פאַר מיר אַלע נויטיקע זאַכן צום לעבן אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבן נוצן, דאָס זיינען אַלטע מעשות. א. אַז. וו. איך וויל גאָר נישט הערן קיין רחמנות, קיין נוצן, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַלע-בעדיק באַשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פּראָווע, דאָס רעכט צו לעבן“ ...

איצט איז עס פאַר אונז אַ זעלבסטפאַרשטענדיקייט. דאָן אָבער איז עס געווען אַ נייע פּסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפּראַך ...

דער היסטאָריקער פון דעם מזרח-אייראָפּיאישן יידישן קיבוץ וועט די נאָר וואָס ציטירטע שורות באַטראַכטן ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגעוואַכטן און שטאַליק-געוואָרענעם נאַציאָנאַלן באַוואוסט-זיין. דער באַדן פאַר נאַציאָנאַליזם אינם היינטיקן זין איז נאָך נישט פאַרטיק געווען, די השכלה האָט נאָך נישט אָפּגעטאָן איר אַרבעט, דער „אַנטיטעזיס“ איז אין דער אינטעליגענץ נאָך געווען זייער שטאַרק, און אויך מענדעלע האָט נאָך נישט געהאַט קיין נאַציאָנאַלע פּראָגראַם, ער האָט זיך אַליין נאָך נישט אָפּגעגעבן קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען, און ער האָט נישט שטאַרק געגלויבט אין זייער וויר-קונג. מען זעט עס דערפון, וואָס אַזוויי „די טאַקסע“, זיין סאַציאַלער פּראָטעסט, ענדיקט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נכנעדיקן געבעט צו גאַט און דער רעגירונג, אַזוי שפּירט זיך אויך אַ צעבראַכן געמיט אין סוף פון דעם נאַציאָנאַלן מאַניפעסט — „דער קליאטשע“. דאָך איז „די קליאטשע“ זייער אַ וויכטיקער גרעניץ-צייכן צווישן דעם ערשטן (משכילישן) און דעם צווייטן (נאַציאָנאַליסטישן) פעריאָד אין דער אויפּוואַכונג געשיכטע פונם יידישן פּאָלק: אַ גרעניץ-צייכן צווישן דער „קנעכטשאַפט אין פרייהייט“, באַנוצנדיק

אחד העמס אן אויסדרוק, און דער פ ר י י ה י י ט א י ן
ק נ ע כ ט ש א פ ט.

„די קליאטשע“ איז דער שטארקסטער אויסדרוק פון דער
אויפואכונג פון אונדזער נאציאנאלן געפיל, אַזוויי „די טאַקסע“
איז געווען דער הילכיקסטער געשריי בעת די ערשטע געבורטס-
ווייען פון אונדזער סאַציאַלער באַוועגונג...

איצט איז „די קליאטשע“, אַזוויי „די טאַקסע“, שטאַרק פאַר-
עלטערט — צוליב דעם פשוטן טעם, וואָס מענדעלעס נייע אידייען
זיינען אַזוי טיף אַריינגעדונגען אין דעם באַוואוסטזיין פונם יידישן
פאַלק, אַז זיי זיינען געוואָרן אַלף-בית. דער אופן שרייבן אין „דער
קליאטשע“, ווי אין „דער טאַקסע“, זעט אויך אויס איצט צו זיין
אַביסל אַלטמאָדיש. דאָך קאָן מען נישט פאַרגלייכן „די קליאטשע“
מיט „דער טאַקסע“. די לעצטע האָט איצט טאַקע נישט מער ווי
אַ קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג; אין דער ערשטער זיינען דאָ
זאַכן, וואָס האָבן נאָך איצט אויך אַ ווערט.

די וואָס האָבן ליב געזעלשאַפטלעכע סאַטירע, ווען אפילו זי
דעקט נישט אויף קיין מי יודע וואָס פאַראַ נייע זאַכן, וועלן איצט
אויך הנאה האָבן פון אַזאַ שטעלע, אַשטייגער, ווי: „דאָס מענטשל,
ווי איר קוקט אים אָן, האָט אין זיך אַלע מיני ברואים און באַשע-
פענישן. איר געפינט אין אים אַלע ווילדע חיות, אויך פאַרשיידענע
מיני בהמות: איר געפינט אין אים אַ יאַשטשערקע, אַ פּיאַווקע, אַ
שפּאַנישע פּליג, אַ פּרייס וכדומה אַזעלכע שלעק, אַזעלכע מיני
שרצים; איר געפינט אין אים אפילו אויך אַ רוח, אַ שוואַרץ יאָר,
אַ שטן, אַ מקטרג, אַ לץ, שונאי ישראל, וכדומה אַזעלכע מזיקים,
מחבלים, אַנשיקענישן; איר זעט אין אים אויך וואונדערלעכע סצע-
נעס: ווי אַ קאַץ, אַשטייגער, שפּילט זיך מיט אַ מויז, אַ טכויר כאַפט
זיך אַריין אין אַ שטייג מיט עופות און דרייט זיי געבעך אַפּ די
קעפּ; ווי מאַלפעס קרימען יענעם נאָך אַלצדינג, וואָס ער טוט;
ווי אַ הונט סלזשעט, דרייט דעם ווידל פאַר אַיטלעכן, וואָס וואַרפט
אים אונטער אַ שטיקל ברויט; ווי אַ שפּין פאַרנאַרט צו זיך אַ פּליג,
פאַרפלאַנטערט, פאַרשפאַרט זי און נאָגט זי אויס; ווי קאַמאַרן
פליען עמיצן נאָך, זושען אים אָן פּולע אויערן וכדומה אַזעלכע
משונה וואונדערלעכע זאַכן... מיר איז אויסגעקומען צו הערן,

ווי מען האָט פאַרגעלייענט די דאָזיקע שטעלע פון דער עסטראָדע:
דער עולם האָט געקוואַלן פון נחת...

מענדעלעע האָט „די קליאטשע“, אַזוויי אַנדערע ווערק זיינע,
געהאַלטן אין איין פאַרריכטן. צו יעדער נייער אויסגאַבע פלעגט ער
אין יעדן קאַפּיטל עפעס אויסבעסערן. ווען ער האָט איבערגעזעצט
„די קליאטשע“ אויף לשון קודש, האָט ער זי נישט בלויז איבערגע-
זעצט, ער האָט זי אויך רעדאַקטירט — געענדערט, געקירצט,
צוגעגעבן. און ווען מיר לייענען דעם טעקסט פון „דער קליאטשע“,
וואָס איז אַריין אין דער לעצטער אויסגאַבע פון מענדעלעס ווערק
אויף יידיש אָדער העברייאיש, געפינען מיר דאָרט שטעלן, וואָס
זיינען באמת וויכטיק נאָך היינט אויך. וויכטיק אַ דאַנק דער איבער-
ציטלעכער באַדייטונג פון זייער אינהאַלט, וויכטיק אַ דאַנק דער
קראַפט פון זייער אייגנאַרטיקן אויסדרוק. איך וויל דאָ, ווי אַ ביי-
שפּיל, ברענגען אַ שטעלע, וואָס געפינט זיך (בלויז אין דער לעצטער
אויסגאַבע) אין דעם קאַפּיטל, וואָס הייסט „ישראל'יק באַקלערט די
וועלט“. מענדעלעע פאַרגעסט, אַז ער האָט צו טאָן אין זיין ווערק
בלויז מיט י י ד י ש ע צ ר ו ת. ער פאַרטיפּט זיך אין דעם
צ ע ר פ ו נ ד ע ר ו ו ע ל ט. אין רעכטן אָנהויב פּרילינג,
ווען אַלץ אַרום איז אַזוי פּריילעך און יום-טובדיק, דערפילט ער דעם
טרױער, וואָס איז פול אין דער נאַטור, נישט נאָר אין דעם מענטש-
לעכן לעבן. אין דעם „זיסן שטייגער“ פון סאַלאַוויי הערט ער עפעס
ווי אַ וויינענדיקס. און ווי „אַלטמאַדיש“ עס איז דער „סאַלאַוויי“
און דעם דיכטערס געשפרעך מיט אים, איז עס דאָך פול מיט אמתער
און באַדייטונגספולער לירישקייט... „זיסער, ליבער סאַלאַוויי מיי-
נער! וואָס איז דיר אַזוינס, וואָס דו ביסט אַזוי פאַראומערט?
פאַרוואָס אין אַ פּריילעכס אפילו, אַז דו שפּילסט, וואַרפּסטו אַריין
אַ ביטערן טראַפּן פון מרה-שחורה?“ און ער אליין ענטפערט: „אוי,
איך פיל דיין האַרץ, ליבער, טייערער סאַלאַוויי מיינער! דאָס האַרץ
פון אַ בריה אַ פּאָעט פילט דעם צער פון דער וועלט, וואָס איר
פעלט נעבעך, וואָס איר גייט-אַפּ — און דאָס, וואָס ער פילט, אַט
דאָס שפּילט ער, דאָס דערמאַנט ער תמיד אין פּריידן, אויף שמחות...
„אַ בריה אַ פּאָעט“ איז נישט לויט אונדזער היינטיקן געשמאַק,
אַבער היינט אַזוויי אַמאָל פילט דער פּאָעט — און מאַרגן אַזוויי

היינט וועט ער פילן — דעם צער פון דער וועלט, דעם טרויער פון טויט. אין דעם סאלאָוויס „שפילן דעם וואַלד“, און „ליבלעכן צו-ווינטשעווען אים“ צום פּרילינגס-יום-טוב „פילט זיך עפעס אַ וויי-נענדיקע שטימע, אַ הספד אויף די פּאַראַיאַריקע בלעטלעך זיינע, וואָס פּוילן, וואַלגען זיך, נעבעך, אין שטויב אים צו די פיס“... „און אונדעזער, דער אויסגעפּוצטער כלה מיט פּרישע בלומען, זאָגט ישראליק צום סאלאָווי, ביסטו מזכיר-נשמות מיט אַ טרויער אויף אירע קינדערלעך, וואָס זי האָט זיי און באַגראַבט זיי אַלע יאָר.“ אונדז איז פּרעמד דער דאָזיקער אַלטפּרענקישער נוסח, אָבער פּרעמד הייסט נישט טויט. דער תּוך, וואָס ווערט דאָ אויסגעדיקט, מאַכט אים לעבעדיק. דער תּוך — דער שטומער שמערץ, וואָס איז דאָ אין דער וועלט — איז אייביק, ווי די וועלט.

מענדעלע מאַלט דעם פּאַרבאַרגענעם צער פון דער נאַטור מיטן ציל צו צייגן אונדז דעם נאָך טיפּערן צער פון מענטשנס לעבן. ער מאַלט אים צוויי בילדער—צוויי קאַנצענטרירטע דראַמעס פון צי-פ-ע-ט-ש-ק-ע-ן (א הון) מיט אירע הינדעלעך און הי-נ-ד-ע-ן (אַ פּרוי) מיט אירע קינדער. יעדעס בילד איז לויט זיין קינסטלערי-שער אויסדרוקספּולקייט, קאַנדענסירטקייט און שפּראַכלעכער קונצ-קייט — אַ מייסטער־ווערק. ווען נישט די ערטערווייז צו פּשטלדיקע איינפאַלן פון דער שפּראַך, וואַלט עס געדאַרפט זיין אין יעדער כּרעסטאַמאַטיע פאַר דערוואַקסענע קינדער. עס איז נישטאָ דאָ קיין איינציק וואָרט, וואָס זאָל נישט האַבן קיין טיפּע קינסטלערישע און פּסיכאָלאָגישע באַדייטונג. צום סוף פון יעדן בילד איז דאָ אַ לירישער שלוס-אַקאָרד. דאָס בילד פון צי-פ-ע-ט-ש-ק-ע-ן, וואָס אַלע קינדער זיינען ביי איר אַוועקגערויבט געוואָרן, יעדעס אויף אַ באַזונדער אופן, ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „...אַז אַך און וויי איז דיר, נעבעך, ציפּעטשקע מיינע! דיין צער, דיין לייד — דאָס איז פון יענער לייד, וואָס אויף דער וועלט איז אַנגעשיקט געוואָרן זינט גאָט האָט זי באַשאַפּן ביז אַצינד. די לייד פון דער וועלט אָבער זיינען אַלערליי, איינע פון די אַנדערע אַלץ מיט אַ שטאַפּל העכער, און איך, אַז אַך און וויי צו מיר, איך בין געפּראַווט מיט אַלע — אוי, דורכגעגאַנגען זיי אַלע.“ ציפּעטשקע ליידן, ווען זי בלייבט אַן אירע קינדער, זיינען גרויס, אָבער וואָס

זיינען זיי אין פאָרגלייך מיט די לייַדן פון אַ מענטשן! „ציפעטשקע! דיינע קינדערלעך, וויבאַלד דערזענדיק די וועלט האָבן זיי פון דער וועלט גרויס הנאה געהאַט, נעכטן זיינען זיי געווען נישט מער ווי אייער און אויף מאָרגן שוין מאַכנדיק פון זיך אַ ווען, טאַקע נאָר ווי „אַלט-געזעסענע“ — געפיקט, געגעסן, זיך געשפּילט, לע-בעדיק, פריילעך, געלאָפּן, געדרייט זיך אַהין-אַהער, גלייך ווי זיי וואַלטן באַקאַנט געווען מיט דער וועלט שוין אַ צייט מיט יאָרן. ווייסן אַלצדינג וואָס מען באַדאַרף און וואָס מען האָט צו טאָן, דיינע עופּעלעך האָבן געלעבט, געוואוסט פון אַ יוגנט צו זאָגן און וואויל באַקומען איז זיי די יוגנט. ה י נ ד ע ס קינדער אָבער — אַן אָך און וויי צו זייער קומען אויף דער וועלט! מיט זיי אינאיינעם זיינען געקומען זייערע יסורים, קרענק און אַלערליי ווייטיקן א. אַז. וו. א. אַז. וו.“

עס איז אַ בילד פול מיט טיפּן זין, פול מיט אויסדרוקסראַפּט, אַ בילד, וואָס איז צוגלייך אי עפּיש, אי ליריש... און דאָס איז נישט דאָס איינציקע בילד אין „דער קליאטשע“, וואָס קאָן אונדז נאָך איצט פאַרשאַפּן קינסטלערישן גענוס. עס זיינען דאָ נאָך אַזוינע בילדער. און אפילו די שטעלן, וואָס זיינען שוין אינגאַנצן פאַרעלטערט, האָבן אין זיך, ווי אַלץ, וואָס מענדעלע האָט געשריבן, דעם חן פון אייגנאַרטיקער פאַרצייטיקייט. איך רייך שוין נישט וועגן די אלע שפּראַכלעכע און פּאַלקאַריסטישע אוצרות, אין וועלכע „די קליאטשע“ איז אַזוי רייך.

מענדעלע האָט דאָס דאָזיקע העכסט אַריגינעלע (63) בוך גע-שריבן מיט גאָר עפּעס אַ באַזונדערן ברען. ווי ער האָט אַליין דער-ציילט שלום-עליכמען, האָט ער „זיך פאַרשלאָסן ביי זיך אין חדר אויף זעכצן טעג און אַנגעשריבן אַלע זעכצן קאַפיטלעך פון „דער קליאטשע“ (64). (אין דער לעצטער אויסגאַבע זיינען דאָ פּיראַונ-צוואַנציק קאַפיטלעך). ווי זיין זון האָט דאָ נישט לאַנג איבערגעגעבן, זאָל מענדעלע עס האָבן געשריבן „טאַג און נאַכט“, נאַכדעם ווי ער האָט זיך איבערגעקליבן קיין זשיטאַמיר, און אין אַ דריי וואָכן צייט זאָל ער האָבן פאַרטיק געוואָרן מיטן גאַנצן ווערק. (65). ער איז געווען, ווען ער האָט זיך אַריינגעטאַן אינם בוך, אין עפּעס אַן אויסערגעוויינטלעכן פיבערהאַרפּטיקן צושטאַנד (להיפּוך צו זיין גע-

וויינטלעכן פאמעלעכדיקן און געלאסענעם שטייגער שרייבן). אז אים פלעגט, פון אַנשטרענגונג, אָנהויבן וויי טאָן דער קאַפּ, פלעגט ער אים אַרומבינדן מיט אַ נאַסן טוך און ווייטער שרייבן מיט דער זעל-ביקער היץ, מיט דעם זעלבן ברען. 66) — און עס האָט אין דער יידישער וועלט טאַקע געמאַכט אַ רושם, וועלכער האָט צו זיך נישט געהאַט קיין גלייכן אין יענער צייט. נישט נאָר די יידישע אינטע-ליגענץ אין די גרויסע צענטרען האָט זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט „דער קליאַטשע“, וואו עס זיינען אזוי איינגאַרטיק געשטעלט געוואָרן אַלע צייט-פּראָגן און אַלע „אייביקע“ פּראָגן פּונם יידישן לעבן און פּונם לעבן בכלל. אויך אין די קליינע שטעטלעך האָבן די מער אינטעליגענטע לעזער געדורשט צו לייענען אַט דאָס אַר-גינעלע ווערק. „דאָס וואָרט „קליאַטשע“, דערציילט ס. ס. ווערמעל, איז געווען ביי אַלעמען אין מויל. די וואָס האָבן געהאַט אַן עק-זעמפליאַר פון אַט דעם דינעם ביכל, האָבן אַרויסגערופּן אַלעמענס קנאה צו זיך. דאָס ביכל איז געגאַנגען פון האַנט צו האַנט, פון הויז צו הויז. איינע נאָך די אַנדערע פלעגט מען זיך צונויפקומען אין די אַוונטן אין פאַרשיידענע וואוינונגען און הויך אויפן קול לייענען „די קליאַטשע“. דאָס לייענען פלעגט באַגלייט ווערן פון הילכיקן געלעכטער, וואָס פלעגט פאַרביטן ווערן מיט טיפע זיפּצן אַדער גאָר אויסברוכן פון געווייזן. די שאַרפּזיניקע אויסדרוקן, די שטע-כיקע אַנצוהערענישן, וואָס זיינען פול אויף יעדן בלעטל פון אַט דעם ווערק, פלעגן אויפגעכאַפט ווערן פון די באַגייסטערטע צוהע-רער, גלייך אויפן אַרט איינגעהזרט ווערן און אויף מאַרגן שוין אַריין אין די שמועסן, וועלכע זיינען געווען פול מיט ציטאַטן פון „דער קליאַטשע“. גאַנצע זייטלעך פלעגן אויסגעלערנט ווערן אויף אויסווייניק און דעקלאַמירט ווערן אויף דער גאַס, אינמיטן די גע-שפרעכן וועגן געשעפט און אין די שמועסן אין שול ביים דאָוונען. אייניקע אויסדרוקן זיינען געוואָרן פאַלקסווערטלעך און אריין אין דער גערעדטער שפּראַך“ 67) ...

„די קליאַטשע“ איז געוואָרן אַ פאַלקס-בוך. אָבער געשריבן געוואָרן איז עס לכתחילה נישט פאַרן פּראָסטן פאַלק, ווי די פריער-דיקע ווערק מענדעלעס, נאָר „דווקא פאַרן מיוחסדיקן עולם, פאַר די וואוילקענער, וואָס קאַנען אים פאַרשטיין און פון זיינע רייד אַרויס-

דרינגען אלערליי פשטים און פשטלעך (68). דאס איז די מיינונג פון דעם פארשארבענעם יעקב דינעזאן. און אויך אברהם רייזען דער- ציילט אין זיינע דערינערונגען וועגן „זיידן“, אז נאך אין די אכציר- קער יארן האָט אים זיין רבי, וועלכער פלעגט אַרויסגעבן ביכלעך אויף פראַקאָט, געזאָגט, אז „די קליאטשע“ איז נאָר פאַר אַזעלכע, „וואָס האָבן געלערנט אין וואַלאַזשין“ (69) ... יעקב דינעזאן האָט זיך אפילו געוואונדערט, וואָס מענדעלע האָט „די קליאטשע“ גע- שריבן אויף יידיש, וויבאַלד אַז דעם המון איז עס נישט צוגענג- לעך (70). (דינעזאן האָט דאָן נאָך געקוקט אויף „זשאַרגאַן“ ווי אויף דער שפראַך פון דעם המון, פון די אומוויסנדיקע מאַסן). און דער אמת איז, אַז דעם שטאַרקסטן אינדרוק האָט טאַקע „די קליא- טשע“ געמאַכט אויף דער אינטעליגענץ, נישט אויף דער מאַסע, הגם שפעטער האָט מען דאָס בוך שוין געלייענט אויך אין — „אומ- לעגאַלע“ אַרבעטער-קרייזלעך (71). די רוסיש-יידישע אינטעליגענץ איז אַנטציקט געווען פון מענדעלעס נייעם בוך. „אין יאָר 1873, לייענען מיר אין אַן אַרטיקל פון דעם באַקאַנטן רוסישן קריטיקער אַקיס וואַלינסקי, — איינעם פון די ערשטע קריטישע אַרטיקלען, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן וועגן מענדעלען אויף רוסיש (אויף רוסיש האָט מען וועגן אים געשריבן פריער, ווי אויף יידיש). — אין יאָר 1873 האָט אַ נייע ליטעראַרישע געשעעניש אויפגערודערט דעם יידישן קוואַרטאַל — ס'איז דערשינען „די קליאטשע אַדער די כתבים פון משוגענעם ישראל“). די דאָזיקע „כתבים“ זיינען אוודאי דאָס בעסטע און פולקומסטע פון אַלעם דעם וואָס אַבראַמאָ- וויטש האָט ווען עס איז געהאַט אַנגעשריבן. אין „דער קליאטשע“ איז די פּאָעטישע און קינסטלערישע באַגאַבונג אַבראַמאָוויטשעס אַפירגעטראָטן אין איר. גאַרער פולקייט. איר באַוואונדערט שוין נישט בלויז די קונציקע קאַמבינאַציעס פון פּאָעטישע פאַרבן און טענער; איר האָט פאר זיך די פאַרהוילנסטע קנייטשן פון דער מענטשלעכער נשמה — איר האָט די מעגלעכקייט אַריינצובליקן אין יענער פּסיכישער ווייטעניש, וואָס איז באַקאַנט בלויז די הויך באַגאַבטע קינסטלער. „די קליאטשע“ — דאָס איז אַ שפיגל פון אַלע שלאַפּקייטן, יסורים פון דעם רוסישן ייִדנטום. אין די דאָזיקע „כתבים פון אַ משוגענעם“ זיינען פאַראַן ערטער, וואו דער דער-

ציילערישער טראַגזום איז דערפירט צו זיין העכסטן אויסדרוק. די שפראך פון „דער קליאַטשע“ איז די פולקומענקייט אַליין; דאָ צערטלט זי אייער אויער מיט איר לאַנגזאַמען פלוס, דאָ באַרירט זי קוים-קוים די אַדער יענע סטרונע פון אייער נשמה, דאָ שניידט זי זיך ווי אַ חלף אַריין סאַמע אין האַרצן. . . און דאָן ווידער פליסט זי זיך רואיק און זאַכט, מורמלענדיק כסדר וועגן די זעליקע פורעניותן פון דער בידנער, אומגליקלעכער קליאַטשע. . . מיר זיינען נישט מסופק, אַז ווען אַבראַמאַוויטש וואַלט אַנגעשריבן נישט מער ווי „די קליאַטשע“, וואַלט זיין נאַמען געווען פונקט אַזוי פאַ-פולער ווי ער איז איצט. יעדער דור פון דעם רוסישן יידנטום וועט לייענען דאָס דאָזיקע וואונדערלעכע ווערק פון אַ קינסטלער-פען און דער נאַמען פון דעם מחבר וועט תמיד אַרויסגערעדט ווערן מיט דעם רעספעקט, וואָס נאָר זעלעטענע ליבלינגען פון גורל זיינען זוכה דערצו“ (72).

די דאָזיקע ווערטער זעען איצט אפשר אויס צו זיין אַביסל עקזאָלטירט, אָבער זיי זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דער באַגייסטערונג, מיט וועלכער „די קליאַטשע“ איז אויפגענומען גע-וואָרן פון ברייטע קרייזן רוסיש-יידישע אינטעליגענץ. אַ באַשטע-טיקונג דערצו געפינען מיר אין די זכרונות פון א. י. פאפערנאָן. ער דערציילט: „דער רושם, וואָס עס האָבן געמאַכט אין יידישע קרייזן „די קליאַטשע“ און אַנדערע ווערק אַבראַמאַוויטשעס איז געווען אַזוי גרויס, אַז דער „זשאַרגאַניסט“ מענדעלע מוכר ספרים האָט פאַרטונקלט דעם העברייאָיסט ש. אַבראַמאַוויטש“ (73).

„די קליאַטשע“ איז געווען איינס פון די ערשטע יידישע בי-כער, וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַנדערע שפראַכן. קלע-מענס יונאַשאַ האָט עס איבערגעזעצט אויף פּויליש אין 1886. אין 1891 האָט דער רוסיש-יידישער זשורנאַל „וואַסכאַד“ אַנגעהויבן דרוקן „די קליאַטשע“ אין דער רוסישער איבערזעצונג פון מענדע-לעס זון מיכאַאיל (אַדער מאיר) אַבראַמאַוויטש. מער ווי עטלעכע קאַפיטלעך זיינען אין „וואַסכאַד“ נישט געדרוקט געוואָרן. די רו-סישע רעגירונג האָט אַפגעשטעלט דעם זשורנאַל אויף זעקס חדשים — טאַקע דערפאַר, וואָס דאָרט האָט זיך אַנגעהויבן דרוקן די אי-בערזעצונג פון „דער קליאַטשע“.

צום שלום פון דעם דאזיקן קאפיטל איז כדאי איבערצוגעבן מענדעלעס אייגענע דערציילונג וועגן דעם, ווי אזוי ער איז „פאר-גאנגען אין טראגן“ מיט „דער קליאטשע“:

„איינמאל, אין א זומערטאג, איז דאס געווען, זיך איך מיר אזוי אין גלופסק אויף דער אכסניה פארטראכט און קוק מיר דורך אן אפענעם פענצטער אין דרויסן ארויס און דערנע אן אויסגעמוטשעטן, פארשוויצטן יידן מיט אונטערגעשטעקטע פאלעס פון א צעריסענער קאפאטע, שטייט און קאטעוועט אן ארעמע אויסגעמוטשעטע פאר-שוויצטע קליאטשע מיט א צעביסענער פעל, איינגעשפאנט אין א פולן וואגן מיט ציגל, שעלט מיט טויטע קללות אי די קליאטשע, אי זיך, אי די גאנצע וועלט: — ברענען זאל די פעל דינע, וויסטע קליאטשע וואס וואס ביסט — און זי, די קליאטשע, האט אויסגעדרייט די פארוויסטע, פארפינצטערטע מאַרדע אירע צום יידן, קוקט אויף אים, ווי א זינדיקער מענטש, און עס דאכט זיך מיר, אז איך הער, ווי זי זאגט צו אים:

— שוטה! קליאטשע רופט ער מיך! ביסט אליין א קליא-טשע! טו א קוק אהין, צו יענעם פלאץ, וואו איך שלעפ די ציגל, וועסטו זען, אז איר זענט אלע קליאטשעס, וויסטע, פינצטערע קליאטשעס, אז אך און וויי איז צו אייך אלעמען!

אזוי האט זיך מיר געדאכט, רעדט די קליאטשע, און איך האב אויפגעהויבן די אויגן אויף יענעם פלאץ, וואס די קליאטשע האט אנגעוויזן מיט איר מאַרדע, און איך האב דערזען א באקאנטן נפש פון יענע פינע בריות, וואס האבן זיך אויסגעצייכנט אין גלופסק — מיט פינף פינגער ארויפצושלאגן זיך אויף א מויער, און אויף נאך א מויער, און דאס אלץ נעבעך פון כשרע יידישע מטבעות, פון כשר יידיש שווייס און בלוט... דער שיינער מענטש, דער פינער בריה, איז געשטאנען די הענט ארונטער, דאס היטל פאָרוקט אַרויף, דער שטערן האט געשוויצט און געבויט גרויסע פלענער, און ארום אים האבן זיך, ווי קנעכט, אונטערטעניק אַרומגעדרייט אַרעמע יידעלעך נעבעך, געקוקט אים, ווי געטרייע הינט, אין די אויגן אַריין, געווען גליקלעך מיט זיינס א שמייעלע און געציטערט פאַר אַ בייזן קוק — — — און עס איז מיר געקומען אויפן זינען דער פסוק אין שיר-השירים: ל ס ו ס ת י ב ר כ ב י פ ר ע ה —

צו דער קליאטשע אינם רייטוואָגן פון פרעה, ד מ י ת י ד
 ר ע י ת י — טו איך דיך טאָן גלייכן, כנסת ישראל! — און איך
 בין פאַרגאַנגען אין טראָגן מיט „דער קליאטשע“ (74...).

פאַר „דער קליאטשע“ האָט מענדעלע גענומען אַ בערך הויכן
 האַנאַראַר פאַר יענער צייט (40 רובל פון דרוקבויגן). אָבער ציען
 חיונה דערפון האָט ער נישט געקאָנט, און זיין מאַטעריעלע לאַגע
 איז אין זשיטאַמיר געווען נישט בעסער, און אפשר נאָך ערגער,
 ווי אין בערדיטשעוו. האָט ער, אַחוץ די פריער־דערמאָנטע — ניט־
 געלונגענע — פרואוון, וואָס ער האָט געמאַכט צו ווערן דער רע־
 דאַקטאָר פון אַ צייטונג, אָדער אַ ראַבינער, — געפרואווט טאָן נאָך
 אַנדערע זאַכן, וואָס האָבן אים געקאָנט געבן פרנסה, נישט נאָר
 זיין נוצלעך פאַרן פּאָלק, ער איז געוואָרן אַן איבערזעצער און אַן
 אַרויסגעבער פון פּאָפּולערע ווערק אויף יידיש, — אַזעלכע, ווי „דער
 לופטבאַלאָן“ (אַן איבעראַרבעטונג פון זשול ווערן), זשיטאַמיר,
 1869, און איבערזעצונג פון דעם „אוסטאַוו וואַאינסקי פּאָווי־
 נאַסט“ (זשיטאַמיר, 1874), „דאָס ייִדל“, א מין פירוש אויף
 דער געשיכטע פון דעם יידישן פּאָלק אין פּערזן (וואַרשע, 1875),
 „זמירות ישראל ליל שבת“, אַן איבערזעצונג פון שבתדיקע זמירות
 אין גראַמען מיט אַ פירוש (זשיטאַמיר, 1875), „פרק שירה“, איבער־
 געזעצט אויף יידיש מיט אַ פירוש אויף לשון קודש (זשיטאַמיר,
 1875). ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף יידיש תהילים (דער מאַנוס־
 קריפט פון דער איבערזעצונג איז שפּעטער פאַרלאָרן געוואָרן). ער
 האָט געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט ראָמס דרוקעריי אין ווילנע
 וועגן אַ נייער יידישער איבערזעצונג פון „קרבן מנחה“. ער האָט
 אַרויסגעגעבן דעם „ניצלעכן קאַלענדאַר פאַר די רוסישע יידן“ (דער
 ערשטער איז אַרויס אין זשיטאַמיר אין 1876, דער לעצטער — אין
 אָדעס, אין 1885), אויך אַ „לוח הסודזרים“ (ווילנע, 1878 און 1879).
 אין משך פון עטלעכע יאָר האָבן די אַלע אויסגאַבן אים געגעבן אַ
 יערלעכע הכנסה פון אַרום דריי טויזנט רובל (75), אָבער לאַנג האָט
 עס נישט געדויערט, און ער האָט, סוף־כל־סוף, געלעבט אין נויט.

„פישקע דער קרומער“ — און ווי מענדעלע האָט געאַרבעט

אַ מעשה פון יידישע אַרעמעלייט. — דער ערשטער נוסח פון „פישקע דעם קרומען“. — „איבער אַ ווערק באַדאַרף מען שוויצן“. — די אכזריות פון מעקן. — פיר נוסחאות פון „פישקע“. — אַ פאַרגלייך. — וואָס מענדעלע האָט געטאָן מיט יידיש. — מענדעלע — און יידישער משכילים. — אַ סיסטעם פון קליינע אַזערעס. — דער טייל און דאָס גאַנצע.

„די קליאַטשע“ איז געווען אַ צו-

גאַב (און ווי מיר האָבן געזען, זייער א וויכטיקער צוגאַב) צו „דער טאַקסע“: דערפאַר האָבן מיר פון דער סאַטירישער דראַמע, וועלכע איז אַרויס אין 1869, געמאַכט אַ שפּרונג צו 1873, ווען עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן „די קליאַטשע“. עס איז אַבער נויטיק אומצוקערן זיך אויף אַ ווילע צוריק צום יאָר 1869. אין יענעם יאָר איז געמאַכט געוואָרן דער אָנהויב פון אַ בוך, וואָס האָט אין מענדעלעס שאַפן פאַרנומען שפּעטער זייער אַ גרויסן אַרט. דאָס איז — „פישקע דער קרומער, אַ מעשה פון יידישע אַרעמעלייט“, (זשיטאַמיר, 1869). שפּעטער מיט צוויי צענדליק יאָר האָט עס מענדעלע „איבערגעמאַכט פאַר אַ ניי באַשעפעניש“, ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדיקט אין זיין העברייאישער אויטאָביאָגראַפיע. עס איז געוואָרן אַ בוך פון אַרום 200 זייטן. אין יאָר 1869, ווען עס איז צום ערשטן מאַל פאַרעפנטלעכט געוואָרן, איז עס, אַזוויי די ערשטע אויסגאַבע פון „דעם קליינעם מענטשעלע“ אָדער פון „ווינטשפיני-גערל“, געווען אַ קליין ביכעלע פון עטלעכע צענדיק זייטלעך.

עס איז שוין דאן געווען מ ע ר ווי „א מעשה פון יידישע ארעמעלייט“. עס האָט שוין דאָן געהאַט אין זיך אַ שטאַרקע אַנצור-הערעניש אויף דער סאַטירישער שילדערונג פונם גאַנצן יידישן לעבנסשטייגער, פון דער גאַנצער „גרויסער יידישער טאַרבע“, פון „כל ישראל — איין קבצן“. אָבער עס איז, ווי אַלץ, וואָס מענדעלע האָט געשריבן אין די זעכציקער יאָרן, אַחוץ „דער טאַקסע“, געווען בלויז אַ קערנדל, וואָס האָט ערשט געדאַרפט אַרויסשפּראַצן און פּאַנאַנדערבליען זיך. אַזוויי די איבעריקע צוויי דערציילונגען, וואָס זייער ערשטער נוסח שטאַמט פון די זעכציקער יאָרן, איז אויך „פּישקע דער קרומער“ געוואָקסן און גרויס געוואָרן מיט מענדעלען אינאיינעם. ער האָט נישט אויפגעהערט צו אַרבעטן אויף זיך — און אויף זיינע דערציילונגען. פּאַמעלעך, בהדרגה איז זיין שאַפּן-דיקער גייסט אַרויס פון זיינע שטילע פּאַרבאַרגענישן, — און אַט אַזוי שטיל און פּאַמעלעכדיק האָבן זיך פּאַנאַנדערגעוויקלט פאַר אונדז, וואָס ווייטער אַלץ ברייטער, די יריעה'ס פון „דעם קליינעם מענטשעלע“, פון „ווינטשפינגערל“, פון „פּישקע דעם קרומען“. פון אויסגאַבע צו אויסגאַבע ווערן זיי אַלץ גרעסער, אַלץ צייטיקער, אַלץ פולער. פון אַ פּסוק ווערט אַ פּרשה, פון אַ פּרשה — אַ סדרה, פון אַ סדרה — אַ חומשאַ גאַנצע תורה.

אין איינעם פון זיינע בריוו צו שלום-עליכמען האָט „דער זיידע“ געשריבן, אַז „איבער אַ ווערק באַדאַרף מען שוויצן, מען באַדאַרף אַרבעטן, פיילן אַיטלעכס וואַרט“ (76). „די גרעסטע קונסט“, האָט מענדעלע געזאָגט צו בן עמין, — איז אין דעם, וואָס מען זאָל נישט זאָגן. איזהו גבור? הכובש את הגלייכווערטל“ (77). „צו זיין אַ שרייבער“, האָט ער דערקלערט אַמאַל דר. יוסף קלויזנערן, — „צו זיין אַ שרייבער דאַרף מען זיין, פריער פאַר אַלץ, אַ גולן. דער שרייבער האָט אַנגעשריבן, לויט זיין מיינונג, שיינע זאַכן, נאָר וואָס זיינען נישט נויטיק צום עצם ענין. טוט עס אים באַנג, אוי, אַ שאַד אויסצומעקן: עס איז דאָך אַזוי שיין! און איך זאָג צו אים: „האָב קיין רחמנות נישט! מען מוז זיין אַן אכזר — און אויסמעקן! אויסמעקן אַן רחמנות די אַלע צאַצקע-לעך און חנדעלעך און די שיינע מליצות, וואָס זיינען נישט קיין נויט ווענדענדיק יט פאַר דעם ווערק... נאָר אַזאַ מין

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געארבעט

א כ ז ר י ו ת מאַכט דעם שרייבער, ער זאָל ווערט זיך צו טראַגן דעם נאָמען שרייבער! (78) און נישט נאָר אַנדערע האָט ער גע- לערנט אָט די „אכזריות“ פון מעקן. ער איז אַליין צו זיך געווען אַן „אכזר“: „עס זיינען געווען טעג, דערציילט דער זעלביקער דר. קלויזנער, ווען אין אַ דריי-פיר שעה פלעגט ער אַנשרייבן זעקס- זיבן שורות, נישט מער, — און דערנאָך פלעגט ער עס אויסמעקן — און אַנהויבן פון אַנהויב-אַן. (79). ער האָט באמת „געפילט אים- לעכס וואָרט“. אָט ווי ז. שניאור גיט-איבער מענדעלעס אַ דער- ציילונג, ווי ער האָט זיך נוהג געווען באַם שרייבן:

— „אָפּטמאָל, ווען איך זיך און שרייב — האָט מיר איינמאָל מענדעלע דערציילט — ווען איך זיך און שרייב און זוך אַ וואָרט, אַן אויסדרוק, וואָס זאָל קורץ און שאַרף אַרומכאַפּן דאָס. וואָס איך וויל זאָגן, קומען צוגיין אָסך, אָסך ווערטער, אָסך, אָסך אויס- דרוקן, סינאָנימען... און שטעלן זיך אויס אַנטקעגן מיר אין איין שערענגע. עס שטעלן זיך אויס זאָטע, מיט זיך צופרידענע ווער- טער; רויע, גראַבע, אָן מאַניערן; שטיפּערישע ווערטער, שקצים... רייך-באַפּוצטע, אָנגעפאַרבעטע; שטאַלצע, יחוסדיקע, מיט אַלטע שטאַם-צעטלען אין די הענט; ווערטער ציגיינער, ווערטער מלכים... יעדער פון זיי זעט זיך מיר אַרויסווייזן פון דער שענ- סטער זייט. אַנדערע שמייכלען, אַנדערע בעטלען, אַנדערע געבן אָפּ טשעסט: „ראָד סטאַראַטסיאַ, מענדעלע!“ די יחוסדיקע, די זאָטע, די רייכע צעזעצן זיך בהרחבה, ווי ביים טאַטן אין וויינגאַרטן: „מענדעלע, אַן מיר קאַנסטו נישט אויסקומען!... מענדעלע, אַז דו וועסט זיין מיט זיבן קעפּ, וועסטו זיך פון מיר נישט אַרויס- דרייען!... מענדעלע, כ'קאַן רואיק שלאָפּן, אַז דו וועסט דאַרפן, וועסטו מוחל זיין, מיך אויפוועקן!... נאָר ערגעץ וואו הינטער דער פאַרביקער ראָטע, פאַרקוועטשט הינטער די בייכיקע און רייכע ווערטער, שטייט זיך, נעבעך, אַ פאַרשעמט ווערטעלע, אַ באַשיידנס, אַ קליינס, אַ צאַרטס, אַ ציטערדיקס. עס פילט זיך שלעכט צווישן אַזאַ עולם מיט גבירים. דאָס פינגערל אין מיילעכל... טרערן שטייען אים אין די אויגן. דערזע איד עס — לאַז איך שטיין אַלע זיינע קאַנקורענטן און גיב אַ וואונק מיט איין אויג און מיט איין פינגער:

— קום נאָר אָהער, קליינינקער! שׂעם זיך נישט, געענטער, געענטער. אַט אַזוי! נאָר דיך, טייערינקער, דאַרף איך האָבן, נאָר דיך! 80).

מענדעלע האָט שטאַרק געהאַלטן פון מעקן, אָבער — אויך פון צושרייבן. די פאַרשיידענע אויסגאַבן פון זיינע ווערק — און אויך פון „פישקע דעם קרומען“ — זאָגן עדות אויף אַט דעם שטענדיקן פּראָצעס פון אויסמעקן און צושרייבן.

מיר זיינען באַקאַנט פיר נוסחאות פון „פישקע דעם קרומען“ 82)

אין זיין ע ר ש ט ן נוסח איז „פישקע דער קרומער“ אַפֿ געדרוקט געוואָרן אין זשיטאַמיר, אין יאָר 1869 (דערלויבט דורך דער צענזור אין יאָר 1868). דאָס איז אַ קליין ביכעלע מיט קוים 45 זייטעלעך — אין דעם פאַרמאָט פון אַ 16טל, אין וועלכן מען פּלעגט געוויינטלעך דרוקן יידישע „מעשה־ביכלעך“. אין דעם דאָ־ זיקן קוים אַנדערהאַלבן־בויגנדיקן ביכעלע ליגט שוין, ווי אַ בלום אין איר קנאַספּ, איינגעוויקלט דער גאַנצער שפּעטערדיקער, כמעט צוועלף־בויגנדיקער, ראַמאַן. דאָס איז נאָך אָבער אַ קנאַספּ, נישט קיין פּאַנאַנדערגעבליטע בלום.

דער צ ו ו י י ט ע ר נוסח איז באַשאַפֿן געוואָרן נישט שפּעטער ווי אין יאָר 1876. דער דאָזיקער נוסח איז, אויב איך האָב נישט קיין טעות, קיינמאַל נישט געדרוקט געוואָרן. איך רייד פון אַ טעקסט, וואָס מענדעלע האָט צוגעגרייט פאַר דער צענזור, כדי עס צו דרוקן אין אַ נייער, פאַרבעסערטער, אויסגאַבע. ער שטעלט מיט זיך פאַר אַן עקזעמפּליאַר פון דער נאָר וואָס דערמאָנטער ערשטער אויסגאַבע מיט מענדעלעס האַנט ש ר י פ ט ל ע כ ע הגהות. (דער עקזעמפּליאַר געפינט זיך אין מיין רשות). דעם 29טן מאַי 1876 איז ער צוגעשטעלט געוואָרן דער קיעווער צענזור; דעם 7טן יוני אין דעם אייגענעם יאָר האָט די צענזור געגעבן איר הכשר.

קיין גרויסע נייעסן זיינען אין דעם דאָזיקן צ ו ו י י ט ן נוסח פון „פישקע דער קרומער“ — נישטאַ. עס איז נאָך דאָס אייגענע קליינע ביכעלע, וואָס פריער, נאָר געוויסע ענדערונגען זיינען אין דעם שוין געמאַכט געוואָרן. פריער ווי אַליץ — שפּראַך־

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געארבעט

אויסבעסערונגען. אַזוי, אַשטייגער, איז אין דעם ערשטן נוסח געשטאַנען: „עס איז אייך אַפנים אָנגעדאַסט אויף דעם האַרצן“. מעקט ער אויס דאָס וואָרט „אָנגעדאַסט“ און שרייבט: „נישט גוט אויף דעם האַרצן“. „אויסגעוויילט“, וואָס איז געשטאַנען אין דער ער-שטער אויסגאַבע. פונקט אַזוי שרייבט ער שוין איצט אַנשטאַט „נאַראַד“ — „עולם“, אַנשטאַט „סלוך“ — „קלאַנג“, אַנשטאַט ריקעסווייז“ — טייכנווייז“, אַנשטאַט „זאַנימאַיען זיך“ — „באַשעפֿ-טיקן זיך“, אַנשטאַט „פריגלאַשען“ — „פאַרבעטן“, אַנשטאַט „סו-מאַטאַכע“ — „טאַראַראַם“, אַנשטאַט „באַלאַגורן“ — „פלוידערן“... „אומה ולשון פאַרבייט ער מיט „פאַלק“, „מום“ — מיט „פע-לער“, „הילוך“ — מיט „גאַנג“, „עובדא“ — מיט אַרבעט“, „נצרך“ — מיט נויטבאַדערפטיקער“, „מתעסקים“ — מיט „טוערס“... ער טוט עס נישט דערפאַר, ווייל ער וויל סרזם אזוי אויסווייכן סלאַווישע און העברייאישע ווערטער. ניין, דאָרט וואו מען דאַרף זיי, וואו מען קאָן אָן זיי נישט אויסקומען, טרייבט ער זיי נישט אַרויס פון זיינע ווערק. אָבער ער ווייסט, אַז יידיש איז נישט קיין „קוידערוועלש“, נישט קיין „זשאַרגאָן“, נאָר אַן אמתע שפראַך, אַ שפראַך, וואָס נעמט אין זיך אריין שרשים און ווערטער פון אַנדערע לשונות נישט סתם אין דער וועלט אריין, ווי עס מאכט זיך און וואָס עס מאכט זיך, נאָר לויט באַשטימטע אינעווייניקסטע כללים; ער ווייסט, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ לשון וואָס פאַרמאָגט זיינע אייגענע געזעצן, זיין אינעווייניקסטע האַרמאָניע. און ער פאַרשטייט, דערי-בער, אַז וואו עס פאַסט, לויט דעם ריטם פון אַ זאַץ, אַ העברייאישער קלאַנג, טאָר נישט זיין קיין סלאַוויש וואָרט און וואו עס בעט זיך א וואָרט פון טייטש גענומען, דאַרף מען נישט געברויכן קיין העבריי-איש וואָרט. ער קוקט נישט אויף דעם, וואָס דאָס פאַלק איז אין ריידן אַמאָל נישט קיין גרויסער אויסקלייבער: ריידן, ווייסט ער, איז איין זאַך און שרייבן איז ווידער אַן אַנדער זאַך. „דער שריי-בער“, לייצען מיר אין זיין אייגענעם אריינפיר צו „שלמה ר' חיימס“, — „דער שרייבער איז מער מקפיד אויף זיין שפראַך, ווי דער, וואָס רעדט. ער זוכט, קלייבט-צו די פאַסנדיקע ווערטער, ועצט זיי ווי פערל איינס צום אַנדערן, מיט ישובֿ-הדעת א. א. וו.“ אַנדערע

משכילים, וואָס האָבן דאָן (אין די 70ער יאָרן) געשריבן יידיש, האָבן זיך געמאַכט דערפון נישט וויסנדיק, און ווען אפילו זיי האָבן גע-שאַפן אויף יידיש ליטעראַרישע ווערק, האָבן זיי נישט געקוקט אויף „זשאַרגאָן“, ווי אויף אַ ליטעראַרישער שפראַך, ווי אויף אַ שפראַך, וואָס מוז, אויפהיטנדיק איר אינעווייניקסטן יאָדער, אַראַפּוואַרפן פון זיך די אָנגעוואַקסענע גאַסנשאַלעכקייט, בעת זי ווערט אַ אינסטרומענט פון ליטעראַרישן שאַפן. זיי האָבן אָדער פאַרטייטשמערישט און פאַרהעברייאישט יידיש, ווי דאָס האָט געטאָן דינעזאָן אין זיינע ער-שטע ראַמאַנען, אָדער זיי האָבן, אַזוויי יצחק יואל לינעצקי, אַריינגע-בראַקט אָן אַ שיר סלאַווישע ווערטער. מענדעלע איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט געהיט די טראַדיציע פון ע ט י נ ג ע ר , אַשטייגער, וועלכער האָט שוין אין דער ערשטער העלפט פון פאַריקן יאָרהונדערט פאַרשטאַנען, אַז יידיש טאָר נישט זיין קיין הפּקר-פעלד, וואָס ווערט געטראַטן מיט די פּיס. אָבער עטינגער האָט גענוצט דעם פּוילישן נוסח פון יידיש. ער האָט געשריבן דיאַלעקט-יידיש. און אַזוי האָט געטאָן אויך מענדעלע אין די 60ער יאָרן. ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך דעם יידיש-דיאַלעקט פון דרום-רוסלאַנד. דערפון האָבן זיך גענומען זיינע סלאַוויזמען. (83). אין די 70ער יאָרן האָט ער ביס-לעכווייז אָנגעהויבן צונויפצוגיסן די פאַרשיידענע יידיש-דיאַלעקטן אין איין יידישער שפראַך. ער האָט אָנגעהויבן צו שאַפן אַ נייעם ריין-ליטעראַרישן סטיל, —אַזאַ, וואָס זאָל פאַרבייטן דעם נוסח פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור — דעם נוסח עברי-טייטש. (84). ער זאָרגט אָבער נישט נאָר פאַר דעם סטיל, פאַר דער שפראַך און פאַר דעם אויסלייג פון יידיש. (85). אין דער צווייטער רעדאַקציע פון „פּישקע דעם קרומען“, אין דער רעדאַקציע, וואָס ער האָט גע-גרייט צום דרוק אין יאָר 1876, פאַרריכט ער דעם אינהאַלט און נישט נאָר דעם לשון. אייניקע שטעלן פאַרמעקט ער, אין אייניקע שרייבט ער עפעס צו, אַנדערע — ענדערט ער אינגאַנצן. פון די געענדערטע שטעלן וויל איך אויסטיילן איינע, וואָס איז באַזונדערס וויכטיק. דאָס איז יענע שטעלע, וואו עס לאַזט זיך אויס די געשיכ-טע מיט אַלטער יכנהז, וועלכער האָט — פון גרויס איילענשי צו כאַפן אַ פאַרדינסטל פון אַ שידוך — צונויפגעפירט נעבעך אַ בחור מיט אַ בחור — און עס הויבט זיך אָן אַ מעשה מיט פּישקע דעם

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געארבעט

קרומען. צווישן די ביידע מעשות איז נישטאָ קיין שום אינעווייניק-
סטע פסיכאלאגישע שייכות, און מענדעלע האָט זיך נעבעך שטאַרק
געמאַטערט צו געפינען אַ בריקל צווישן איין מעשה און דער אַנ-
דערער. אין דעם ערשטן נוסח פון „פישקע“ איז דאָס בריקל געווען
אַזאָ: „ר' אַלטער איז נעבעך געבליבן ליגן (נאַכדעם ווי ער האָט
דערציילט די מעשה מיטן שליממזלדיקן שידוך—ש. נ.) שטיל אין
געהאַקטע וואונדן, זייער פאַראומערט, פאַרזאָרגט. זיין מעשה
האָט מיך דערמאַנט אַסך זאַכן פון יידישע שידוכים. איך האָב מיר פאַרגענומען שמועסן
מיט ר' אַלטערן, כדי אַרויסצושלאָגן אים פון דעם קאַפּ זיין מרה-
שחורה. יע, יע, ר' אַלטער, האָב איך געזאָגט, אַלצדינג טרעפט זיך
אויף דער וועלט, איך בין אויסן אייך צו דערציילן זייער אַ שיינע
מעשה, וואָס אונטער יידן קאָן זיך פאַרלויפן“. אַלזאָ, די מעשה מיט
פישקע דעם קרומען, דער תוך פון ראַמאַן, ווערט דערציילט נאָר
כדי אַרויסצושלאָגן אַלטערן פון קאַפּ זיין מרה-שחורה! מענדעלע
האָט געפילט, אַז דאָס איז זייער אַ שוואַכע, אַ פאַפירענע, פאַרבינדונג.
פרואווט ער אינם צווייטן נוסח מאַכן אַט דאָס פאַפירענע בריקל
פעסטער. די נאָרוואָס געבראַכטע שטעלע פון דער ערשטער אויס-
גאַבע איז אין דעם אויסגעבעסערטן עקזעמפליאַר, וועגן וועלכן דאָ
רעדט זיך, פאַרמעקט. אַנשטאַט איר, ליענען מיר אויף אַ צו-
גענייטן שטיקל פאַפיר אַט וואָס:

„אַלטער איז נעבעך געבליבן ליגן שטיל אין געהאַקטע וואונדן,
זייער פאַראומערט, פאַרזאָרגט, און גרויסע טראַפנס שווייס האָבן אים
נעבעך אַרויסגעשלאָגן אויפן פנים. ס'איז געווען אַ ביטערער
רחמנות אַנצוקוקן אים נעבעך. איך האָב געפילט זיין שווער, ביי-
טער האַרץ, און פונדעסטוועגן האָב איך מיך אינעווייניק געשטיקט
פון געלעכטער פון זיין מעשה. איך האָב מיר אַנגעטאַן אַ כוח
אַנגענומען אַן ערנסטע מינע און כאַטש פון יוצא וועגן טרייסטן אים
מיט אַ פאַר גוטע ווערטער. נאָר קוים האָב איך געמאַכט אַ פנים
פון אַ בעל-רחמים און געוואַלט אָנהויבן מיט אַ טרייסט, האָב איך
מעשה-שטן פלוצים אויסגעשאַסן אויף אַ קול מיט אַזאָ געלעכטער,
אַזש אונדזערע פערדלעך, וואָס האָבן זיך געפאַשעט נישט ווייט
פון אונדן, האָבן זיך איבערגעשראַקן און אויפגעשטעלט די אויערן.

ר' אלטער האָט אויסגעשטעלט אַ פּאַר אויגן און זיין קוק האָט מיך דורכגעשטאַכן.

— עס טוט אייך הנאה, האָט ער געזאָגט מיט פּאַרדראָס, איר לאַכט!

— בע... — האָב איך געענטפּערט, אַבי זיך ווי עס איז אויסצודרייען.

— וואָס בע, וואָס בע? — האָט ר' אלטער געזאָגט. — עס טוט אייך אַפּנים הנאה, וואָס מיר איז אַזוי שלעכט אויפן האַרצן? — איך לאַך גאַר פּון עפעס אַנדערש, — האָב איך געענטפּערט און שטאַרק געלאַכט.

— לאַכט, לאַכט, — האָט אלטער געענטפּערט און זיך אַוועק־געקערט אין דער זייט.

— אַי... ר' אלטער, אַי... — האָב איך זיך אָנגערופן, — כ'לעבן איך לאַך פּון עפעס אַנדערש. אייער איצטיקע מעשה האָט מיך דערמאָנט אין אַ זאַך, וואָס מען מוז דערפּון, כ'לעבן, לאַכן. אַלצדינג טרעפט זיך אויף דער וועלט. נו, אַז איר זענט אין כּעס און זאָגט שוין אַזוי, בין איך אויסן אייך צו דערציילן זייער אַ שיינע מעשה, וואָס אונטער יידן קאָן זיך פּאַרלויפּן. איר מעגט עס הערן. ע ס פ א ס ט א ק ע צ ו מ ע נ י ן ."

אַט אַזוי האָט מענדעלע זיך געמיט צו מאַטיווירן דעם פּלוצלינג־דיקן איבערגאַנג פּון אלטערס מעשה מיטן שידוך צו דער מעשה פּון פּישקע דעם קרומען. און מעג די מאַטיווירונג זיין ווי געמאַ־טערט אויך איצט, איז זי דאָך בעסער, ווי פּריער. (אינטערעסאַנט איז, אַז אין דעם ד ר י ט ן נוסח, איז די דאָזיקע שטעלע ווידעראַמאַל איבערגעאַנדערשט געוואָרן; קאָנטיק, אַז זי האָט דעם שרייבער אַליין נישט צופּרידגעשטעלט).

אַזוינע אויסבעסערונגען האָט ער געמאַכט אויך אין עטלעכע אַנדערע שטעלן. בדרך כלל אַבער שיידיט זיך דער צ ו ו י י ט ע ר נוסח פּון „פּישקע דער קרומער“ נישט פּיל אַפּ, ווי געזאָגט, פּון דעם ע ר ש ט ן .

גאַר אַנדערש איז דער נוסח פּון יאָר 1888. דאָ האָבן מיר פּאַר זיך כּמעט אַ ניי ווערק. „אַ נייע דערציילונג“, רופּט ער עס אַליין אַן אין אַ בריוו צום צענזאָר. דאָס איז שוין מער נישט קיין קליין

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געארבעט

ביכעלע פון קוים 45 קליינע זייטעלעך. דאָס איז יענער „פישקע“, וואָס מיר קאָנען איצט און וואָס פאַרנעמט אין דער אויסגאַבע פון פאַרלאַג „מענדעלע“ 184 זייטן אין דעם פאַרמאַט פון אַן 8טל. דער דאָזיקער, ד ר י ט ע ר, נוסח פון „פישקע“ איז אַרויס — צ ו אַ נ צ י ק יאָר נאַכדעם ווי עס איז אויפגעשריבן געוואָרן דער ערשטער נוסח. ער איז ארויס אין אָדעס, אין פאַרלאַג פון א. וואַרשאַווער, מיט אַ געמאַלטן שערבלאַט פון ס. קוש-נעווסקי. אויפן שערבלאַט איז אויסגעמאַלט מענדעלע מוכר ספרים מיט זיין פערד און וועגעלע, און אויפגעשריבן שטייט: „אַלע כתבים פון מענדעלע מוכר ספרים, אָפגעדרוקט ביסלעכווייז כסדר איינס נאָך דאָס אַנדערע. דאָס ערשטע בוך: „פישקע דער קרומער“.

די ערשטע נייע זאַך, וואָס וואַרפט זיך אין די אויגן אין אַט דער נייער אויסגאַבע, אַחוץ דעם גרעסערן פאַרמאַט, איז די „הקדמת מענדעלע מוכר ספרים בשעת זיין ערשטן אַרויספאַר אין דער וועלט מיט די אייגענע אָפגעדרוקטע מעשות“. די דאָזיקע הקדמה איז שפּעטער מיט קליינע ענדערונגען אָפגעדרוקט געוואָרן, ווי אַן אַריינפיר צו אַלע כתבים מענדעלעס אין דעם ערשטן באַנד פון דער „ויבליי-אויסגאַבע, אָדעס, 1907.

אַחוץ דער הקדמה איז אין דער דאָזיקער אויסגאַבע פון „פיש-קע“ צוגעקומען די באַוואוסטע ווענדונג צו מנשה מרגליות, וואָס אים ברענגט דער מחבר „דעם דאָזיקן ספר במתנה פונם גאַנצן האַרצן“. מענדעלע מאַכט אין דער דאָזיקער ווענדונג אַ פאַרגלייך צווישן זיך אַליין און מנשה מרגליות, וועלכער האָט געשריבן דער-הויפט רוסיש און דערהויפט וועגן יידישער געשיכטע — און ער זאָגט: „יא, מיר ביידע האָבן אָנגעהויבן אונדזער אַרבעט אין דער ליטעראַטור גלייך אין איין צייט, נאָר דאָס מזל אונדזערס איז נישט גלייך. איר זענט דאָרט אַרויף אויבן אין די הויכע פענצטער; איר האַנדלט דאָרט מיט בריליאַנטן און דימענטן פון דער יידישער היסטאָריע; איר שטעלט אַרויס די שענסטע צירונג פון אונדזער פּאָלק פאַרצייטנס, דאָס בעסטע, דאָס טייערסטע אין זיין לעבן... מיר אַנטקעגן איז באַשערט געווען זיך אַראַפּצולאָזן אויפן נידעריקן טרעפל פון יידישן לעבן אונטן, אין די קעלערס... און אַט די עטלעכע ווערטער האָט מענדעלע אויסגעדריקט דעם גרויסן קאָנט-

ראַסט, וואָס איז דאָ בכלל צווישן אַזעלכע שרייבערייִדן, ווי עס איז געווען מנשה מרגלית, און אַזוינע ייִדישע שרייבער, צו וועלכע ער אַליין האָט געהערט. בעת די עובדא פון שרייבערייִדן איז אויפצוהויבן זיך אין די הויכע פענצטער און דאָרט „אַרויסשטעלן די שענסטע צירונג פון אונדזער פּאָלק פאַרצייטנס“, האָבן ייִדישע שרייבער קיין מורא נישט אַראָפּצולאָזן זיך אויפן „נידעריקן טרעפל פונם ייִדישן לעבן“, בעת שרייבערייִדן זיינען סרוב שבת-יום־טובֿדיק, רוחניותדיק און עקסטאַטיש, זיינען ייִדישע שרייבער — און מען דעלע איז זייער מוסטער — נאָענט צו דער טאַגטעגלעכקייט, צום פלייש־און־בלוט פונם ייִדישן לעבן...

אומקערנדיק זיך צוריק צו דער „הקדמה“, וועלכע איז ביאָ־גראַפֿיש זייער ווערטפול און קינסטלעריש העכסט כאַראַקטעריסטיש, איז כדאי אָנצואווייזן אויף דעם פּאַקט, וואָס זי איז אויס־געוואָקסן פון די עטלעכע שורהלעך, מיט וועלכע עס הויבט זיך אָן דאָס ערשטע ווערק מענדעלעס אויף ייִדיש — „דאָס קליינע מענטשעלע“ — אין דער ווילנער אויסגאַבע פון יאָר 1865. און אַט די פּיאיִקייט, וואָס מענדעלע ווייזט אַרויס אין דער הקדמה, די פּיאיִקייט צו לאָזן שוורלעך זיך פּאַנאָדערוואָקסן און פּאַנאָדערבליען אין זייטלעך — איז דער מקור פון דעם גאַנצן נייעם נוסח אין אַט דער אויסגאַבע פון „פּישקע דער קרו־מער“. נישט דאָס, וואָס סרופט זיך „אינטריגע“, איז דאָ פאַרוויקל־טער געוואָרן. נישט דער סיפור־מעשה איז פיל לענגער, ווי אין דעם ערשטן נוסח. עס האָבן זיך נאָר פּאַנאָדערגעוויקלט די קנאַספּן פון דער יוגנט־שאַפּונג. דאָס איז, קאָן מען זאָגן, אַן אַראָגאַנישער וואַקס, דער וואַקס פון אַ קינד, וואָס האָט שוין פון אַנ־הויב־אָן אַלע „רמ־ח אברים“, נאָר יעדער אבר וואַקסט ביסלעכווייז און שטאַרקט זיך ביז עס דערגרייכט דעם לעצטן שטאַפל פון זיין אַנטוויקלונג.

דער וואַקס פון „פּישקע דעם קרומען“ איז אַרגאַניש, אבער ס'איז נישט דער וואַקס פון אַן אַרגאַניזם. אַן אַרגאַניזם וואַקסט ווי אַ גאַנצע זאַך; אין „פּישקע“ אַנטוויקלט זיך יעדער טייל באַזונדער... אויף דער אַנטוויקלונג פון אייניקע

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געאַרבעט

טיילן וועל איך זיך אָפּשטעלן... אָט איז דער ערשטער קאַפיטל. מענדעלע באַגעגענט זיך אויפן וועג מיט אַלטער יכנהו. אין די ערשטע צוויי נוסחאות איז וועגן דער דאָזיקער באַגעגעניש פאַראַן נאָר איין זאַץ: „מיר האָבן זיך אַ פּערטל שעה פּריער, זאָגט מענדעלע, באַגעגנט אויף דעם וועג.“ אין דעם דריטן נוסח איז דער זאַץ זיך צעוואַקסן און איז געוואָרן אַ בילד, וואָס פאַרנעמט כמעט פּיר זיטל עך — און וואָס זיינען עס פאַר אַ זייטלעך! יעדע שורה אין זיי איז, ווי יעדער פּאַלד אין מענדעלעס קאַפּטע, אַנגעזעטיקט מיט יידישן לעבנס־סטיל, מיט יידישער פּאַלקס־פּסיכאָלאָגיע. עס איז גענוג זיך צו דערמאָנען אָן דעם מאַמענט, ווען מענדעלע כאַפט זיך אויף פון דרימל און זעט, אָן אין דעם הינטערשטן רעדל פון זיין „ביידל“, וואָס איז „אריין אין אַ קאַליזשע“. איז פאַרטשעפּעט אָן אַקס פון עפּעס אָן אַנדער ביידל. מענדעלע דערהערט, אָן פון יענער זייט ביידל שיטן זיך טויטע קללות אויף יידיש, טראַכט ער: „איי, אַ ייד — איז אָן סכּנות“. און דאָס בילד, ווי מענדעלע און אַלטער, „צוויי יידישע גיבורים, אין טלית און תּפּילין, שטייען אַנגעדּרודלט, גרייט צו באַווייזן זייער גבורה און זיך פּאַטשן אויפן פּרייען פעלד, ווי אין אַ בית־מדרש, להבדיל“ — איז זיכער ווערט, אָן אַ קינסטלער זאָל עס אויסמאַלן. די סצענע מיט די פּויערים, וואָס „בזכות זייער שטופּ“ גייט מענדעלעס ביידל אַרויס פון „טינטערל“, איז אויך עפּס ווערט!

אין דעם דריטן נוסח ווערט דערמאָנט נישט מער ווי מענדעלעס באַגעגעניש מיט אַלטערן, אָבער די אַלע קינסטלערישע מעגלעכקייטן, וואָס זיינען פּריער געלעגן באַהאַלטן, זיינען איצט אַנטפּלעקט געוואָרן.

אזאָ מין אַנטפּלעקונג פון אַ פאַרבאָרגענער קינסטלערישער מעגלעכקייט איז אין דעם דריטן נוסח די ליבע פון פּישקע דעם קרומען צום האַרבאַטן מיידל. אין די ערשטע צוויי וואַריאַנטן איז אויף דער דאָזיקער ליבע נאָר אַנגעוואונקען אין עטלעכע שעמעוו־דיקע שורות; דאָ איז עס אַ ראַמאַן, וואָס פאַרנעמט דריי באמת רירנדיקע קאַפיטלעך, אַ ראַמאַן, וואָס לאַזט אונדז אַריינקוקן אין די טיפּסטע און מ ע נ ט ש ל ע כ ס ט ע ווינקעלעך פון פּיש-

קעס שטומער נשמה, א ראַמאַן, וואָס וואַרפט מיט זיין נאַאיווער אידיילשקייט אַ ווייכן שיין אויף דעם פינצטערן עלנט פון דער באַנדע שלעפּערס. אַ ראַמאַן, וואָס גיט אונדז צו שפירן דעם אַטעם פון טיפּער און איידעלער מענטשלעכקייט אין דער פאַרדאַרבענער הקדש־לופּט...

און אַט אַזוי איז עס מיט אַלע איבעריקע ענדערונגען, וואָס מענדעלע האָט געמאַכט אין דעם דריטן נוסח פון „פּישקע“: דער עיקר פון דער פּאַבל איז כמעט אומעטום שוין פאַראַן פּריער, אין דער ערשטער ווערסיע, אָבער עס קומען צו פּר ט י ם, און אַט די נייע פרטים טראַגן אַריין ניי לעבן אינם ווערק, גיסן עס אַן מיט זאַפט, מאַכן צייטיק זיינע גלידער, קרעפטיקן זיינע מוסקולן, נעמט, אַשטייגער, אַזאַ מין זאַץ, ווי „ר“ אַלטער האָט אויסגעמאַכט דאָס ציבעכל און נאָך אַמאָל פאַררויכערט זיין ליולקע“. דאָכט זיך, וואָס איז דאָ פאַראַן וואָס צו „פּיילן“? וואָס איז דאָ פאַראַן וואָס איבערצומאַכן? אָבער מענדעלען, בעת ער האָט געאַרבעט אויפן נייעם, דריטן, נוסח פון „פּישקע“, האָט שוין מער נישט צופרידנ־געשטעלט אַט דער קורצער, פּראָזאַאישער דערציילונגס־זאַץ. גיט ער צו פרטים, און זיי מאַכן פון דעם טרוקענעם זאַץ פּראָזע א לעבנס־פול בילד: „אַלטער ווישט מיטן עק אַרבל פונם העמד אַפּ דעם שווייס פון זיין פנים, נעמט פון דער בוועם־קעשענע אַרויס זיין פאַר־צעלייען פּיפקעלע מיט עפעס א פּיה־פּיה אויסגעמאַלט דערויף, מאַכט אויס אַ דרעטל, וואָס הענגט אויף אַ קייטעלע ביים טעמבאַקאָוון דעקל פון דעם ליולקעלע, דאָס קורצע ציבעכל, פון וועלכער דאָס דינע אויסגעבויענע מונדשטוקל, ווי אויך דער אונטערשטער טייל זיינען גרוי־שוואַרצעלעכע ביינדלעך, און דאָס מיטל־שטיקל אַ וויכס, אויסגעהעפט אַרום מיט זאַמד־פאַטשערקעס, פאַררויכערט דערנאָך דאָס פּיפקעלע, טוט דערביי אַ קליין קוקעלע אויף דער יפה־פּיה און ציט זיך אויס, ווי גרויס ער איז, אונטער דעם בוים“. דער זאַץ איז איצט שווערער, ווי פּריער; צי איז עס אָבער נישט די שווערע אַנגעלאַדנעקייט פון אַ צווייג, וואָס האָט זיך אַנגעזויגן מיט זאַפט פון דער ערד און מיט שטראַלן פון דער זון און איז געבענטשט געוואָרן מיט גרינע, זאַפטיקע בלעטער און מיט פולע צייטיק־ווערנדיקע פּרוכטן? דער צווייג איז שוין פּריער געווען; די זאַפטיקע בלע־

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געאַרבעט

טער און די פירות זיינען, נאָך אַ לאַנגן קנאַספּן און בליען, פון אים אַרויסגעוואַקסן.
אַט אַזוי איז דער נייער, פיל פאַרגרעסערטער, טעקסט פון „פישקע“, וואָס איז אַרויס אין יאָר 1888, אַרגאַניש אויסגעוואַקסן פון דעם אור־טעקסט.

עס זיינען דאָ אין נייעם נוסח עפּיזאָדן און גאַנצע קאַפיטלעך, וואָס האָבן לחלוטין געפּעלט פריער (אַשטייגער, דער סחורה־בייט צווישן מענדעלען און אַלטערן אין קאַפיטל ז', און די וואונדערלעך־שיינע און הומאַר־פולע קאַפיטלעך ח', ט', י', י"א, און י"ב, וואו עס ווערן געשילדערט מענדעלס בלאַנדזשענישן אין וואַלד, זיין אַריינפאַלן פריער אין דאָרף צום „סטאַנאַוואַי“ און דערנאָך אין דער אַכסנייה פון חיים הנא חיה טריינעס); אַבער די אַלע נייע זאַכן, ווי שייך זיי זיינען פאַר זיך אַליין, האָבן צו דער עצם־דער־ציילונג פון „פישקע דער קרומער“ אַ קנאַפע שייכות. די עצם־דערציילונג איז, אַחוץ עטלעכע פרטים, געווען שוין פריער: מער נישט, זי האָט אויפגעבליט און נייע פרוכט געגעבן, ווי עס בלייט־אויף אין פּרילינג און עס ברענגט פירות זומער א בויים. מען זעט, ווי דער בויים בלייט־אויף און גיט נייע פרוכט, דעם וואוקס פונם בויים זעט מען נישט: אזוי זעט מען ניט, ווי עס איז אויסגעוואקסן די נייע גאַנצקייט פון „פישקע“; ס'איז אַ אינעווייניקסטע גאַנצקייט. בנוגע צום ד ר ו י ס נ ד י ק ן געביי איז „פישקע“ אין אַלע זיינע נוסחאות נישט קיין גאַנצע זאַך. ווען סוואַלט געווען אַ גאַנצער בנין, וואָס האָט אַ פונדאַמענט, אַ באַשטימטע לענג און אַ באַשטימטע טע ברייט, וואַלט זיך עס נישט געלאָזט אזוי פאַנאַנדערציען.

און דאָס איז כאַראַקטעריסטיש נישט נאָר פאַר „פישקע דעם קרומען“. אויך צו אַלע אַנדערע שאַפונגען זיינע איז מענדעלע צוגע־גאַנגען ניט מיט דער מאָס פונם בוימיסטער, נאָר מיטן פינדזל פונם מאַלער, מיטן מעסערל פונם שניצער. מענדעלע האָט קיינמאַל נישט געזוכט און קיינמאַל נישט דערגרייכט קיין אַ ר כ י ט ע ק ט אַ ר י ש ע שלמות. ער האָט אין זיינע בנינים געזוכט נאָר אַן אויס־רייך צו מאַלן, צו שניצן, צו מאַכן כלערליי צאַצקעס. די פיר ווענט פון זיין ווערק שטעלט ער אויף אזויווי גאָר אויפצופלייסן; ביי דער ערשטער געלעגנהייט רוקט ער זיי פאַנאַנדער, וואַרים דער

עיקר ביי אים איז נישט די א ר כ י ט ע ק ט ו ר פון דעם גאַנצן בנין, גאַר די גרינטלעכע באַאַרבעטונג פון איינציקע טיילן... דער-זעט ער אַ פּיזאַזש, איז ער מפּסיק אינמיטן לערנען, אינמיטן מוסר זאָגן, און שרייט אויס: ווי שיין דער בוים איז! ווי שיין איז דאָס פעלד! קומט אים אויפן זינען עפעס אַ בילד, מאַלט ער עס גלייך אויס אויף דער וואַנט, ביי וועלכער ער שטייט, מעג נישט זיין דאָרטן אפילו קיין סימן פון אַ געהעריקער באַלייכטונג. פאַלט אים איין אין קאָפּ עפעס אַ שניצונג, קלעפט ער זי צו צו אַ ליאַדע פענצטער אויף אַ געזימס, מעג עס זיין ערגעץ וואו אין אַ לאַך פון אַ קעלער. פאַרווילט זיך אים אַ סטאַטוע, שטעלט ער אין דעם פאַרוואַרפּנסטן ווינקל אַוועק אַ סטאַטוע...

נישט קיין גרויסער ט י י ד איז, מיט אַנדערע ווערטער, זיין ווערק, גאַר אַ גרויסע סיסטעם פון קליינע אַזערעס. פון אויס-גאַבע צו אויסגאַבע ווערט זיין ווערק פולער דערפאַר, וואָס עס ווערט ברייטער און טיפּער יעדע „אַזערע“ — יעדער טייל — באַזונדער...

פאַרן טייל זאָרגט ער מער ווי פאַר דאָס גאַנצע. דאָס גאַנצע זעט אויס צו זיין גאַר אַ געמאַטערטע פאַרבינדונג פון איינציקע, אין זיך פאַרענדיקטע, טיילן. פון אַ טייל אַבער וואַקסט באַ אים אָפּט אויס עפעס גאַנצס...

אַט דאָס זעען מיר, ווען מיר פאַרגלייכן די עטלעכע און פּער-ציק קליינע בלעטלעך פון די ע ר ש ט ע צ ו ו י י נוסחאות פון „פּישקע“ מיט די צען-צוועלף דרוקבויגן פון דעם דריטן נוסח. (86)

דער פּע ר ט ע ר נוסח פון „פּישקע“ איז די ה ע ב - ר י י א י ש ע איבערדיכטונג (אונטערן נאָמען: „ספר הקבצנים) 87). איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ באַזונדער אויסגאַבע אין אָדעס אין יאָר 1913, דורך דעם „יוביליי קאָמיטעט“ 88). א י נ ה א ל ט ל ע ד שיידיט זיך דער העברייאישער נוסח פונם יידישן אָפּ נאָר אין פרטים (אָזוי אַשטייגער פעלט אין דער העבריי-אישער איבערזעצונג די חתונה, וואָס מיט איר לאַזט זיך אויס אָזוי חנעוודיק דער ערשטער פרק פון „פּישקע“ אויף יידיש). סטיליס-טיש איז עס אַבער גאַר אַ נייע שאַפּונג. דאָס איז אַ צופאַסונג פון

„פישקע דער קרומער“—און ווי מענדעלע האָט געאַרבעט

דער העברייאישער שפראַך צום יידישן סטיל, און, פאַרקערט, פונם יידישן סטיל צו דער העברייאישער שפראַך. אָט די ריין-סטילים-טישע אויפטוען אין „ספר הקבצים“ האָבן אָבער אָפטמאַל מער ווי אַ ריין שפראַכלעכן באַטייט. נעמט, אַשטייגער, די שטעלע אין פרק י"ח, וואו מענדעלען, וועלכער זוכט מיטלען, ווי אַזוי צו מאַכן פישקען באַריידעוודיק, פאַלט פלוצלינג אין ר' ליב שרהס גולם. „זייער שיין, טראַכט זיך ר' מענדעלע, ברוך הבא! נאָר אַנשטאַט דעם, וואָס ביי יענעם גולם, עליו השלום, האָט געוירקט אין זיינע צייטן, וועט היינט ביי מיין גולם, אים צו לאַנגע יאָר, ווירקן פשוט דאָס מיידל“. אויף העברייאיש האָט מענדעלע די דאָזיקע שטעלע איבערגעמאַכט און געשריבן אַזוי: „וזה נתן בי דעה לנסות גם אני דבר לפישקא, ואם הוא משונה מאותו דבר שבגולם, הרי לא הזמנים שוים ולא גולם מים שבהם שוים. מה שעשו להתעוררות הגולמים אבותינו בימים ההם, תעשה לגולמים בזמן הזה הריבה“... ווי איר זעט, האָט דאָ מענדעלע באַנוצט די געלעגנהייט און געמאַכט, ווי זיין שטייגער איז, פונם פרט אַ כלל, אַן אַלגעבראַאישע פאַרמול. אינם יידישן נוסח רעדט זיך גאַנץ איינ-פאַך און קאַנקרעט וועגן ר' לייב שרהס גולם און דעם גולם פישקע: יענעם האָט געהאַלפן דער שם המפורש, אויף דעם „וועט ווירקן דאָס מיידל“. אין דעם העברייאישן נוסח אָבער איז עס פאַראַלגע-מיינערט געוואָרן: אַנדערע צייטן — אַנדערע גולמס...

דעם דאָזיקן ביישפיל האָב איך געבראַכט דערפאַר, ווייל אויב אין די ענדערונגען אָן אַ שיר, וואָס מענדעלע פלעגט מאַכן אין די נייע אויסגאַבן פון זיינע ווערק, איז פאַראַן עפעס אַן אַלגעמיינע טענדענץ, באַשטייט זי טאַקע דערין, וואָס דער זיידע האָט געזוכט צו מאַכן דעם אינהאַלט און די פאַרם פון זיין שאַפן אויסנווייניק וואָס קאַנקרעטער און דעטאַליזירטער, אינעווייניק אָבער וואָס מער פאַרכללעט און פאַראַלגעמייערט.

מענדעלע אין פערזן

„יודל“, „זמירות ישראל“, „פרק שירה“ — מענדעלע איז גלייכציי-
טיק אי רעוואָלוציאָנער, אי טראַדיציאָנעל. — אַרכאַאיזירונג און אַר-
כאַאיסקייט. — פּערד-טראַדיציע אין דער יידישער ליטעראַטור.
— מיט די געגראַמטע ווערק ווענדט זיך מענדעלע צו די פאַרציי-
טיקע יידן און יידענעס, — זייער באַדייטונג איז נישט קיין קינסט-
לערישע, נאָר אַ שפּראַך און קולטור-היסטאָרישע.

צווישן „דער קליאַטשע“ (1873)

און „קיצור מסעות בנימין השלישי“ (1878) האָט מענדעלע פאַרעפנט-
לעכט דריי זאַכן, וועלכע זיינען פריער שוין דערמאָנט געוואָרן
און וועלכע געהערן גאָר צו אַן אַנדער וועלט, צו אַ וועלט, וואָס
ער אַליין האָט זי אין „דער קליאַטשע“ און אין „מסעות“ פאַראַדירט.
איבערגעקרימט און שיר נישט אויסגעלאַכט. די דריי זאַכן זיינען:
(א) „ י ו ד ל „ אַ סיפּור-המעשה אין שירים על משקל י"א
תנועות“, אין צוויי טייל, וואַרשע, 1875; (ב) „זמירות ישראל“,
„שבתדיקע זמירות, פאַרטייטשט אין שירים און דערקלערט, בכדי
איטלעכער ייד באַזונדער זאָל פאַרשטיין זייער טיערן ווערט, ווי
שיין זיי זיינען — אַ גאַטסוואַנדער“, זשיטאַמיר, 1875, און,
(ג) „פּר ק ש י ר ה „ „איבערזעצט אויף יידיש אין שירים ע"מ
י"א תנועות מיט אַפּתיחה געשריבן אויף לשון-קודש וועגן פרק
שירה און מיט אַ גוטן באַטעמטן פירוש, וואָס גיט צו פאַרשטיין
לויט חכמת הטבע און לויט די רייד פון אונדזערע חכמים ז"ל
יעדן מאַמר פון די שירה-זאָגער ווי עס פאַסט פאַר אים“, זשיטאַמיר,
1875.

די דריי ווערק זיינען, ווי דער לעזער זעט, געדרוקט געוואָרן
אַלע אין איין יאָר און שטאַמען אַלע פון דעם פּעריאָד, וואָס צווישן

„דער קליאטשע“ און „קיצור מסעות בנימין השלישי“. דאָס איז די זעלביקע צייט, ווען מענדעלע האָט צוגעגרייט אַ פּערזן־איבערזעצונג פון תהילים, וועלכע איז געבליבן נישט פאַרעפנטלעכט, און געפלאַנט אַ נייע יידישע איבערזעצונג פון „קרבת־מנחה“.

פון איין זייט, האָט ער חזק געמאַכט פון אַלטע ספרימלעך, וועלכע זיינען „כולל אַלע שבע חכמות פון דער גאַנצער וועלט און פון אירע משונה־ווילדע באַשעפעניש“ (מסעות בנימין השלישי); פון דער אַנדער זייט, האָט ער אַליין געשריבן אינם גוסט, אויב נישט אינם גייסט, פון פאַרציטיקע ספרימלעך. ער איז אין איין־און־דערזעלביקער צייט, ווי עס איז שוין פריער געזאָגט געוואָרן, געווען אי סאַטיריש־דעוואָלוציאַנער, אי טיף טראַדי־ציאָנעל: רעוואָלוציאַנער איז ער געווען, ווען עס האָט זיך גערעדט וועגן דעם טאַגטעגלעכן, דערהויפּט דעם עקאָנאָמישן, יידישן לעבן; טראַדיציאָנעל, — בנוגע צום שבת און יום־טוב פונם יידישן פּאַלק89); אויך — בנוגע צום נ ו ס ח פון זיין אייגענעם שרייבן. ער האָט אָדער געגעבן ס ט ל י ל י ז א צ י ע פון פאַרציי־טיקע מחברים, אָדער איינפאַך גענוצט זייער סטיל. אַראַכאַאיירונג טרעפט זיך אָפּט אין זיין פּראָזע (דערהויפּט אין „דער קליאטשע“ און אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“); אַרכאַאישער סטיל — אין זיינע פּערזן.

דאָס עצם שרייבן אַזעלכע פּערזן ווי די, וואָס מיר זעען אין „יודל“ אָדער אין „שבתדיקע זמירות“, איז געווען אַ מין צינג דער ירושה פון פאַרציטן. לויט זיין אייגנטלעכן טאַלאַנט, איז מענדעלע געווען אַ מייסטער פון פּראָזע, נישט קיין פּערזן־דיכטער. (מען זעט עס שוין אין זיינע ערשטע (העברייאישע) שירים), אויב ער האָט זיך גענומען שרייבן (און איבערזעצן) שירים, איז עס געווען נישט מער ווי אַ רעשטל פון אַן אַלטער טראַדיציע. פאַרציטן האָט מען שיר נישט אַלץ געשריבן אין דער פאַרם פון לידער. מען האָט באַנוצט דעם איידעלן אינסטרומענט פון פּאַעזיע אויף צו דערציילן מעשות, זאָגן מוסר דעם עולם, נישט דווקא אויסצודריקן לירישע איבערלעבונגען און פּאַעטישע זעאונגען. ביי אונדז האָט אַט די באַציאָנונג צו דער פּערזן־קונסט אַנגעהאַלטן ביזן סוף 19טן יאָר־הונדערט, ביז פּרוגן, ווינטשעווסקין און עדלשטאַטן. כמעט אַלע

השכלה־שרייבער האָבן אונדו איבערגעלאָזן אַ ירושה — פּערזן. אפילו אַזעלכע טיפישע פּראָזאַאיִקער, ווי יצחק־בער לעווענזאָן, ישראל אַקסענפעלד, אייזיק־מאיר דיק, האָבן געשאַטן מיט גראַמען... איז קיין וואונדער נישט, וואָס אויך מענדעלען האָט זיך פאַרגלוסט שרייבן „שירים על משקל י"א תנועות“.

אַבער נישט נאָר די פּאַרם פון די דאָזיקע שירים איז אַ המשך פון אַמאָל. אין זייער אינהאַלט וואַרפן זיך אויך דורך פעדים, וואָס ציען זיך פון פּריערדיקע דורות, נאָך פון פאַר דער השכלה. מיר דערזען דאָ פאַר זיך פּלוצלונג אַזאַ מין ש. י. אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז באמת נישט דער משכיל אַבראַמאָוויטש, וואָס רעדט רוסיש מיט די קינדער און גיט זיי אַזעלכע רוסישע נעמען, ווי „נאָדיע־דאָ“ (90) נאָר אַן אמתער ר' מענדעלע, אַ ייד אַ למדן, וועלכער זאָגט מגידות און שרייבט מוסר־ספרים, כאַטש ער איז אַ שטיק משכיל. אין זיין מגידות און זיין מוסר און פּסוקים־טייטשעניש כאַפּן זיך אַריין ניי־מאָדישע געדאַנקען, וועלטלעכע משלים, אַבער עס איז פאַרט אַלט־פּרענקישע מגידות, פאַרציטיקע מוסר־זאָגריי. אַזוי ווי ריב"ל, אליעזר צבי הכהן צווייפעל, א. מ. דיק און אַסך אַנדערע משכילים, איז מענדעלע מיט איין פּוס נאָר געשטאַנען אין דער נייער ריין־וועלטלעכער קולטור, מיט דעם אַנדערן פּוס האָט ער געשטעקט טיף אין דער אַלטער בית־מדרש־וועלט. דער אַלטער גייסט האָט איבערגעלאָזט שפורן אין זיין גאַנצן שאַפּן, אַבער ערגעץ לאָזט ער זיך נישט פילן אַזוי שטאַרק, ווי אין די ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין פּערזן. מיט די דאָזיקע ווערק האָט ער זיך געווענדט צו די פאַרציטיקע יידן און יידענעס. אַזווי ווי לעווינזאָן, דיק אַדער צווייפל, האָט אויך ער געשריבן פאַרן גאַנצן יידישן פּאָלק, נישט בלויז פאַרן הייפעלע משכילים. ער האָט כמעט אינגאַנצן פאַרגעסן אַן די השכלה־לעזער, ווען ער האָט געשריבן אַזאַ ספרל, ווי „זמירות ישראל“. „מיט דעם דאָזיקן ספר (זמירות ישראל) און מיט אַנדערע ספרים פון דעם מין“, האָט ער געשריבן אין איינעם פון זיינע בריוו (אויף העברעאיש) — „בין איך אויסן אַפּצורייניקן די יידישע תפילות פון דער מיאוסקייט פון די צעדרייטע איבערזעצונגען, וואָס מען האָט ביו איצט געמאַכט פון זיי אויף עברי־טייטש, וואָרים די דאָזיקע איבערזעצונגען האָבן

שלעכט געוויקט אויף אונדזער פאלקסמאסע, האבן פארדארבן איר געשמאק — — און די וויכטיקסטע זאך איז דאך אויסצובעסערן דעם געשמאק פונם גאנצן פאלק, ווי איך האב עס שוין אסך מאל אַרומגערעדט באַריכות" (91). מיט זיינע „זמירות" און „פרק שירה" איז ער אינדעראמתן אָבער אויסן געווען נישט נאָר די פאַר- בעסערונג פון דעם געשמאק פון אונדזער פאלקסמאסע. ער האָט געוואָלט עפעס אויפֿטאָן אויך אינהאַלטלעך. און „שבתדיקע זמירות", ווי אויך „פרק שירה" זיינען טאָקע מער ווי בלויז אַן איבערזעצונג און אויך מער ווי אַ געוויינטלעכע פאַרטייטשונג. מענדעלע האָט אין זיי אריינגעגעבן אייגענע געדאַנקען, חקירה, משלים.

קיין פּאָעזיע און קיין אמתע לירישע בילדלעכקייט איז אין זיי נישטאַ. עס טרעפן זיך אָבער איינציקע פיינע סענטענצן, אַשטיי- גער :

דאָס גליק פון אַ מענטשן איז אין אים געווענדט :
איטלעכער מענטש עסט די פרוכט פון זיינע הענט.
ווי מען האָט געזייט, אַזוי איז דאָס שניט.
די פייגן עסט דער, וואָס דעם בוים האָט געהיט.

אָבער דאָס איז אַן אויסנאַם. בכלל זיינען די „זמירות" און „פרק שירה", וויכטיק נישט מיט זייער אינהאַלט און נישט מיט זייער פערזן-קונסט, נאָר מיט דער ריינקייט און געלייטערטקייט פון זייער יידיש. אַזעלכע רוסיציזמען, ווי „באַסניעס", אַזאַ טייטשמע- ריש, ווי „בעלע", „אויפגעהויפט", „פאַראירט", אַזעלכע לאַקאַלע גראַמען, ווי „עגונה — שכינה", „וואונדער — קינדער" א. ד. גל. טרעפן זיך זייער זעלטן. מענדעלע האָט אין זיינע אַרעמע פערזן, ווי אין זיין רייכער פּראָזע, געהיט די גאַנצקייט און די ריינקייט פון דער יידישער שפּראַך.

אַ שפּראַכלעך-היסטאָרישן ווערט האָט אויך „יודל".

י ו ד ל איז — דאָס יידישע פאלק, און דאָס איז נישט מענ- דעלעס איינפאַל. זיין פריינט יהושע ליפשיץ איז פריער נאָך איינ- געפאַל אַנצורופן זיין דיאַלאָג אין פערזן וועגן יידן און יידיש (אין „קול מבשר", 1862) — „י ו ד ל און יהודית". שפּעטער, אין

יאר 1866, האָט אין דעם אייגענעם זינען געברויכט דאָס וואָרט „יודל“ גאָלדפּאָדן. מיט זיין זאַמלונג לידער אונטערן נאָמען „דאָס יודעלע“ האָט ער בכלל געמוזט האָבן אַ ווירקונג אויף מענדעלען. ער איז געווען דער ערשטער צו פּראַוון געבן אין פּערזן בילדער פון יידישער געשיכטע, אָבער ביי אים איז עס געווען נאָר אַ פּראַווי, אַן אָנהויב. מענדעלע האָט עס דערפירט ביזן סוף. ער האָט געמאַכט אין „יודל“ אַ שפּאַציר איבער דעם גאַנצן וועג פון דער יידישער היסטאָרישער אַנטוויקלונג, אָנגעהויבן מיט מתן-תורה און אויסגעלאָזן מיט השכלה. ער האָט זיך געשטעלט אַ גרויסע, אַ גראַנדיעזע אויפגאַבע. און עס קאָן זיין, אַז ער וואָלט דערגרייכט גרויסע רעזולטאַטן, ווען ער זאָל עס האָבן געשריבן אין פּראַזע. אָבער ער האָט זיך גענומען פאַר פּערזן. און אויף פּערזן איז דעם אמתן זינען פון וואָרט איז ער געווען אַ קנאַפּער בריה. דער „משקל“ מיט די גראַמען האָט איינגעשלונגען דעם גרעסטן טייל פון זיין ענערגיע. דאָס איבעריקע איז אַוועק אויף חקירה. דער ליריזם וואָס באַהנט די נאַטור-שילדערונגען אין זיין פּראַזע פעלט אין די פּערזן.

איבער צוויי טויזנט שורות — און קיין איין פונק פון טיף-לירישער שטימונג! אַזוי ווי דער „זידע“ זאָל אונדז זאָגן: ווילט איר געמיט, געפיל, בילדלעכקייט, — ליענט נישט מיינע גראַמען, ליענט מיין פּראַזע! אַזוי ווי ער זאָל וועלן פאַרמיאסן אין אונדזערע אויגן די עצם-קונסט, דעם קונץ פון גראַמענפּלעכטעריי. אַביסל לעבעדיקער ווערן די „קורצע שורהלעך“, ווען ער פאַלט אַריין אין אַ סאַטירישן טאָן, אין דעם טאָן, וואָס טרעפט זיך אַזוי אָפט אין זיינע פּראַזאָאישע ווערק. דאָן געפינט איר ביי אים אַזעלכע פּערזן, ווי אַשטייגער:

... די אייגענע פעלער זעט נישט קיינער,
 אויף זיך אַ מבין איז נישט איינער.
 כל הפּסגות טוט רב אבא
 און זאָגט: האָט לייב קיין עולם-הבא.
 כלימיו בדיקה-געלט פאַרנעמט רב יאָסי
 און גנב הייסט ביי אים דער גבאי מאָסי.

מענדעלע אין פערזן

קיין הי אין סידור קאן נישט בערל ווייזן
און וויל געפינען אלץ ביי שמערלען גרייזן.
א. אַז. וו.

ווען מענדעלע דערשפירט אינם אַ מ אַ ל עפעס אַ וואונק,
אַן אַנצוהערעניש אויפן היינט, ווערט זיין פען רירעוודיק, זיינע
פערזן ווערן געדיכטער, אויסדרוקספולער, אויב נישט פון פאָע-
טישן, איז פון אַלגעמיינ-ליטעראַרישן שטאַנדפונקט. ער שרייבט
דאָן:

... לעבן — דאָס אינגאַנצן איז אַ מלחמה
צו דערהאַלטן דורך דעם אַנדערנס — אייגענע נשמה.

גוט באַטראַכט די וועלט און לייג צו מוח,
וועסטו זען, אַז דאָרט הערשט נאָר כוח;
אַז דער יענעם מאַכט דעם טויט
פאַר דעם זינדיק שטיקל ברויט;
אַז פון אויבן איז דער געזונטער
און דער שלאַפער איז דער אונטער;

נעצן וועבט די שפּין צו פאַנגען דאָרט די פליג...
קורץ, ס'איז אייביק נאָר מלחמות, שטרייט און קריג.

ווען מען זאָל נישט זוכן קיין פאַעזיע און קיין פערזן-קונסט
אין „יודל“, נאָר סתם אַזוי ליטעראַרישע אויסדרוקסקראַפט, קאָן
מען אַנטרעפן אין דעם בוך שורות, סענטענצן, וואָס פאַסן זיך פאַר
מענדעלעס קלוגער און פיינער פען, אַזעלכע פערזן, אַשטייגער,
ווי:

... סמויל שווייגט, ליפן איס צונויפגעצויגן,
אַבער סהאַרץ שרייט, סריידן זיינע אויגן.

מענדעלע מוכר ספרים

אָדער :

סקאַן דער מענטש אַהין, אַהער זיך קערן —
אי אַ מלאך, אי אַ טיזול ווערן.

אָדער אַזאָ מין מענדעלעשע באַשרייבונג :

דערנער, דיסטלען וואַקסן דאָרטן פיל,
ספּריןגט דער היישריק, טוויטשעט אויך די גריל.
גריןוואַרג אַלערליי און ווייץ און קאַרן —
אַלץ איז ווי פאַרשוואַנדן דאָרט געוואָרן.
אויף דער וויסטער לאַנקע זיפצן קי,
נאָך אַ גרעזל שמאַכן, לעכטן פי,
שעפעלעך, ציגן ליגן מיד, פאַרוויסט,
איינגעשרומפן זיינען זיי די בריסט!
אַקסן רעווען, גראַבן אונטער זיך די ערד,
מיט פאַרלייגטע קעפּ פאַר הונגער קייכן פּערד.

אַבער דאָס זיינען אויסנאַמען. בכלל האָט „יודל“ זייער אַ
קליינעם קינסטלערישן ווערט, און אויב עפעס קאָן אונדז אינטע-
רעסירן אין דעם דאָזיקן שטיק פ י ו ט אויף יידיש, איז עס,
ערשטנס, דער פאַקט, וואָס מענדעלע האָט זיך אויך דאָ, ווי אין
„דער קליאַטשע“, פאַרגונען צו שרייבן יידיש פאַר דעם אינטעלי-
גענטערן לעזער, נישט דווקא פאַר די אומוויסנדיקע מאַסן. (קורץ
און ווייניק זיינען מיינע רייד, סטוט דערויף אפילו שטאַרק מיר
לייד, נאָר דו האַסט אַ קעפל דאָך, נישקשה, וועסט זיך שטויסן
און פאַרשטיין מיין דרשה!) און צווייטנס — די אַפגעהיטקייט
און די געשליפנקייט פון מענדעלס יידיש. (92)

צווישן קאמף און קונסט

שפראַכלעכער און אַלגעמיינער קינסטלערישער וואַקס. — צוויי עפאַכעס: קאַמף-עפאַכע און עפאַכע פון קונסט. — „די קליאַטשע“ און „קיצור מסעות בנימין השלישי“. — נישטאָ קיין שאַרפע גרעניץ-ליניע. — אַ צייט, ווען ר' יוחנן בן זכאי ווערט יוחנן פון גיש-חלב. — די נאַטור ביי מענדעלען. — די קינדער. — די פאַלקס-מענטשן. — צווישן קאַמף און קונסט.

מענדעלעס יידיש ווערט, וואָס

ווייטער, אַלץ מער אָפּגעהיט, אַלץ מער געשליפן. מענדעלע וואַקסט אָבער נישט נאָר שפראַכלעך און סטיליסטיש, ער דערגרייכט בכלל אַלץ העכערע און העכערע מדרגות. מיר האָבן עס געזען, ווען מיר האָבן פאַרגליכן די ערשטע מיט די שפּעטערדיקע אויסגאַבן פון „פישקע דעם קרומען“. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז מענדעלעס קינסטלעריש שטייגן הויבט זיך אָן ערשטן מיט די נייע, רייכערע און פולערע נוסחאות פון „דעם קליינעם מענטשעלע“, „ווינטשפינגערל“ און „פישקע דעם קרומען“. ניין, נאָך איידער ער הויבט אָן איבערצומאַכן זיינע ערשטע דערציילונגען, אַנטפלעקט ער שוין פאַר אונדז זיין קינסטלערישן וואַקס. ער ווייזט עס אונדז מיט „דער קליאַטשע“ אין אָנהויב 70ער יאָרן און מיט „קיצור מסעות בנימין השלישי“ — אין סוף 70ער יאָרן.

„די קליאַטשע“ און „מסעות“ זיינען צוויי ווערק, וואָס שטייען, ווי מאַנומענטן, — איינס ביים שלום פון דער ערשטער עפאַכע, דער עפאַכע פון קאָמף, און דאָס צווייטע — ביים אָנהויב פון דער צווייטער תקופה, דער קונסט-תקופה.

אין „דער קליאַטשע“ דערגרייכט מענדעלעס קאַמף-שפאַרען-שפאַרען איר העכסטע מדרגה; מיט „קיצור מסעות בנימין

השלישי" הויבט זיך אָן זיין איבערגיין צו אַ מער אויסגעהאַלטענער קינסטלערישקייט.

איז דאָ אַזאַ שאַרפע גרעניץ-ליניע צווישן מענדעלע דעם קעמפער (אָדער דעם פּובליציסט) און דעם קינסטלער מענדעלען? ניין, אַזאַ גרעניץ-ליניע עקזיסטירט נישט. אין אַלע, אויך אין די שפּעטערדיקע, ווערק (און אויך אין די שפּעטערדיקע וואַריאַנטן פון די פּריער-געשריבענע ביכער), געפינען זיך עלעמענטן פון מוסר, פון אויפקלערונג, פון סאַטירע, פון סאַציאַלן קאַמף; און, פאַרקערט, אין די סאַמע ערשטע שאַפונגען זיינע פילט זיך שוין דאָס אויג, דאָס אויער, דער אַטעם פון אַ קינסטלער, אַזוי, אַז מען דאַרף נישט נעמען שטרענג די פאַנאַדערטיילונג פון "קאַמף" און "קונסט".

אין יאָר 1888, ווען מענדעלע האָט געגרייט צום דרוק דעם נייעם נוסח פון „ווינטשפינגערל“, דעם נוסח, וואָס געהערט שוין מער צום קינסטלערישן ווי צום קעמפער-פּובליציסטישן פּעריאָד אין זיין שאַפן. — האָט ער (אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען) גע-שריבן: „אונטער דעם נאָמען פון מיינס אַ גאַנץ אַלט, קליין ספרל פון עטלעכע בלעטלעך האָב איך אָנגעהויבן צו שרייבן פאַר אייך אַ שפּאַגל נייעם ספר, אין וועלכן איך וויל אַרויסשטעלן דאָס יידישע לעבן און די וויכטיקסטע ענינים, וואָס קומען ביי אונדז פאַר. איך וויל שאַרף דערקלערן די יידישע לאַגע און אַנ-ווייזן, וואָס מען האָט צו טאָן די יידישע לאַגע צו פאַרבאַסערן.“ — — — דאָס „ווינטשפינגערל“ איז נישט גלאַט אַזוי זיך אַ מעשהלע, ווי אַנדערע שרייבן זיך היינט. דאָס איז אַ געשיכטע פונם יידישן לעבן. דאָס איז נישט קיין ליאַלקע צום שפּילן זיך, נאָר אַ לעבעדיק באַשעפעניש מיט בלוט, מיט אַ נשמה, מיט מענטש-לעכע געפילן און מיט אַ מענטשלעך פנים“ (93). און אַז מען לייענט די לעצטע רעדאַקציע פונם „ווינטשפינגערל“, זעט מען, אַז מענדעלע האָט אויף אַ האָר נישט מגום געווען. און נישט נאָר אינם נייעם „ווינטשפינגערל“, אויך אין אַנדערע דערציילונגען פון די 80ער און די 90ער יאָרן האָט מענדעלע געזוכט „אַנצואווייזן וואָס מען האָט צו טאָן די יידישע לאַגע צו פאַרבעסערן“. . . . „איך האָב ליב, האָט ער געשריבן צו שלום-עליכמען, אַז אַחוץ דעם שיינעם פּנימל,

זאל טאקע אין מיינער א קארטינקע אויך זיין לעבן, שכל און גע-
 דאנק, ווי אין א לעבעדיקן מענטשן. א קארטינקע באדארף מיד,
 אחוץ שיינע מליצה, אויך טאקע לאזן עפעס הערן" (94). און ער
 האט אלעמאל, אויך אין די שפעטערדיקע שאפונגען זיינע, געוואלט
 אונדז ל א ז נ ע פ ע ס ה ע ר ן . אבער — דער עיקר אין
 זיי איז שוין „די קארטינקע“, די קינסטלערשאפט. אויב עס איז
 נאך דא אן עלעמענט פון מוסר, פון פובליציסטיק, שטערט ער
 נישט, סידן נאר אין אויסנאמספאלן, דער קינסטלערישער ארבעט.
 ער גיסט זיך אין איר אריין אויף א נאטירלעכן אופן. עס ווערט עפעס
 א מין משל-נמשל-שפיל, און מיר האבן ביי מענדעלען, ווי ש ל ו ם -
 ע ל י כ ם האט עס ריכטיק אנגערופן, בילדער מיט צ ו ו י י
 ג ע ש ט א ל ט ן , א רעכטע זייט מיט א לינקער זייט, איין איבער-
 צוג מיט אן אונטערשלאק, וויל מען — קאן מען די אונטערשלאק
 פארשטעלן, האט מען א ריין קינסטלערישע זאך. אנדערש איז מיט
 די פריערדיקע ווערק מענדעלעס, דערהויפט מיט „דער טאקסע“
 און „דער קליאטשע“. אין זיי ווארפט זיך די ערשטע זאך אין די
 אויגן „דער אונטערשלאק“, די פובליציסטיק, זי פילט אן די גאנצע
 לופט, זי שאפט דעם גרונט-טאן פון די ווערק...

פארוואס איז עס אזוי? פארוואס איז מענדעלע אין די 60ער
 און אויך אין די 70ער יארן (ביז „קיצור מסעות בנימין השלישי“)
 געווען מער פובליציסט, ווי בעלעטריסט, מער דענקער, ווי דיכטער
 און ממילא אויך מער סאטיריקער, ווי הומאריסט?
 לויט זיינע נאטירלעכע אייגנשאפטן איז ער אלעמאל געווען
 א ק י נ ס ט ל ע ר — א מאלער פון איינציקע, אין זיך פארענ-
 דיקטע, נאטור- און לעבנס-בילדער; א סאציאלער פסיכאלאג, א
 שילדערער פון מענטשלעכע „אנשטעלן“, פון מענטשלעכער פאר-
 דארבנקייט, וואס ווען ער מאלט זי, איז ער שטארק און טיף, און
 פון מענטשלעכער איידלקייט, וועלכע איז ביי אים אפט זיסלעך,
 סענטימענטאל, געבוירן איז מענדעלע א קינסטלער, און בלייבן
 אין דער יידישער ליטעראטור וועט נישט אזוי דער לערער, ווי
 דער שפראך-מייסטער, נישט אזוי דער סאציאלער דענקער, ווי
 דער סאציאלער פסיכאלאג, נישט אזוי דער מוסר-זאגער, ווי דער
 קינסטלערישער עטנאגראף און דער קינסטלערישער היסטאריקער.

אָבער די צייט, ווען ער האָט זיך געוויזן אין דער יידישער ליטע-ראַטור, איז געווען אַזאַ, אַז מען האָט נישט געטאַרט נאַכגעבן דעם יצירה־רע פון קונסט. דאָס איז געווען אַן עפאַכע, ווען איינער, וואָס איז געבוירן צו פרעגן, ווי אַ קינד, ווי אַ קינסטלער, האָט געמוזט ווערן אַ געבער פון ענטפערס, ווי א זקן, אַ בעל־יועץ, אַ צייט, ווען דער ליריקער ווערט אַ דרשן, דער עפיקער — אַ מוסר־זאָגער, דער הומאַריסט — אַ סאַטיריקער... אַ תקופה, וואָס איז ענלעך צו דער איצטיקער, אַ תקופה, ווען מען מאַכט פון פענעס פּיילן, און יבנה־לייט, ישוב־אוהלניקעס, גורטן־אָן די לענדן צו גיין אין מלחמה...

„איך טו דאָס“, זאָגט וועקער, אין „דער טאַקסע“ — „איך טו דאָס, וואָס אונדזערע עלטערן האָבן געטאָן אַמאָל בשעת חורבן דאָרטן אויף די טייכן בבלס. אויף די ווערבעס דאָרט האָבן די משוררים אויפגעהאַנגען זייערע פּידלען, זיי האָבן מער נישט גע־וואָלט זינגען, שפּילן, נאָר קלאַגן, יאַמערן און טרויערן... גענוג זינגען, גדליה! גענוג שרייבן שירים, מליצות. בשעת אונדזער פּאָלק, אונדזער אַרעם פּאָלק ליידט אויף דעם טייך גנילאָפּיאַטאָווקע, צערייסט איך די סטרונעס פון דער יידישער פּידל. י י ד י ז י י - נ ע י נ י ש ט ג ע ב ו י ר י ר ג ע ו ו אָ ר י צ ו ז י נ ג ע י , צ ו ש פ י ל י . . . מ ע י מ ו ז ה אָ ב י א י י ז י נ ע י ע ר נ ס ט ע ר ע ז אַ כ י . . . און מענדעלע נעמט זיך פאַר „ערנסטערע זאַכן“. ער „צערייסט די סטרונעס פון זיין פּידל“ — און ער נעמט דעם טייטל אין האַנט. ער פּאָלגט דעם רוסישן דיכ־טער נעקראַטאָו, וועלכער האָט (טאַקע אין יענע יאָרן) געזאָגט. אַז „אין שלעכטע צייטן“ („וויגאָדינו גאַריאַ“) איז נאַריש צו „באַזינגען די שיינקייט פון הימל, טאַל און ים“, נאַריש צו באַזינגען „דער ליבערס ליבע“ („לאַסקו מילאַי“). ער איז נאָענט צו דער קאַמפּס־שטימונג פון די שפּעטערדיקע אַמעריקאַנער יידישע אַרבעטער־דיכטער, פון אזוינע דיכטער, ווי ווינטשעווסקי, אַדער באַוושאָווער. ווינטשעווסקי האָט געזונגען „מיט ליבע, מיט לוסט לידער פון קאַמף, פון טריאומף, פון נקמה“, נישט קיין „לידער פון הערלעכ־קייט אין דער נאַטור“, און אויך באַוושאָווער האָט זיך געווערט קעגן דער שיינקייט פון דער נאַטור:

א, לאז מיך נאטור, מיין געליבטע, מיין זיסע
 באדעק, א, דיין הימלשע ברוסט.
 דיין אטעם דיין הויך, איז פאר מיר איצט א תפיסה,
 איך טאר נישט פארזינקען אין לוסט.
 איך טאר נישט... און מעג איך עס טויזנט מאל וועלן,
 דען דארטן... א, שרעקלעך! באטראכט,
 ווי סטרינקען זיך טויזנטער מענטשלעכע זעלן
 אין פינצטערן אפגרונט דער נאכט.

אזוי האט זיך אויך מענדעלען געדוכט, אז ער טאר נישט „פאר-
 זינקען אין לוסט“, אז ער טאר נישט זינגען. ער מוז זיך נעמען
 פאר „ערנסטערע זאכן“. און ער פארלאזט דאס שטילע געצעלט פון
 שטילן שאפן — פארלאזט יבנה און גייט אויפן שלאכטפעלד.
 אינגאנצן טריי דעם קאמפס-גייסט, דעם גייסט פון דער צייט
 — איז ער נישט. דער, וואס איז געבוירן צו זיין יוחנן בן זכאי, קאן
 נישט זיין קיין יוחנן מגוש חלב. סטרונעס, דערהויפט די, וואס
 קלינגען אין הארצן, קאנען אליין פלאצן; צערייסן זיי איז שווער...
 און ווען מענדעלע פלעגט פון די סטרונעס פלעכטן א נעץ, זיי זאלן
 קאנען „נוצן“ צו עפעס, פלעגט נישט איינמאל זיך פלוצלונג דער-
 הערן א קלאנג אין דער שטיל: דאס איז געווען די בענקשאפט פון
 די סטרונעס נאכן פידל... און נישט איינמאל פלעגט מענדעלע
 אליין זיך נישט קאנען מער איינהאלטן, און פלעכטנדיק די „נעץ“,
 פלעגן זיינע בענקענדיקע פינגער ציען קלאנגען פון די סטרונעס...
 דער קינסטלער פלעגט זיך אריינמישן דעם פובליציסט אין די רייד...
 לייענט זיינע נאטור-שילדערונגען. זיי זיינען פאראן שוין אין די
 שאפונגען פון דעם ערשטן, נאך האלב-פובליציסטישן, פעריאד,
 דערהויפט אין „דער קליאטשע“. צום עצם-ווערק, צום סיפור-
 המעשה, האבן זיי א גאנץ קנאפע שייכות. זיי זיינען צינג, וואס
 מענדעלע, דער פובליציסט און מוסר-זאגער, צאלט מענדעלע דעם
 קינסטלער, ער זאל נישט ציען פונם שלאכטפעלד צוריק אהיים,
 אין דעם שטילן געצעלט פונם שטילן שאפן... די מענטשן, וואס
 מענדעלע, פארנדיק אויפן וועגעלע מיט ספרים, באגעגענט אויפן
 וועג — זיי דארף דער פובליציסט פ א ר ז י כ א ל י י ן .

מענדעלע מוכר ספרים

זיי דארף ער אריינלייגן אין מויל זיינע משלים, זיינע שטעכווערט-
לעך, זיין מוסר; די „נאטור“ אָבער — זי גיט ער אָפּ במתנה
דעם קינסטלער מענדעלעך, זאָל ער זיך קוויקן מיט איר, וויפל זיין
האַרץ גלוסט. און מענדעלעך דער קינסטלער לאַזט זיך נישט בעטן.
ער האָט אַ גרעסערן קונסט-יצר-הרע, ווי מאַריס ווינטשעווסקי
האַט געהאַט.—און ער קאָן נישט ביישטיין דעם נסיון צו זינגען „לי-
דער פון שטערן“, „לידער פון גרעזעלעך, קוויטעלעך“... טרעפט זיך
אים אויפן וועג אַ שטיקל נאַטור, אַ וועלדעלע, אַ גרעזעלע, אַ קוויי-
טעלע, — צעשפילט ער זיך אויף אַלע כלים. איצט איז זיין וועלט.
און ער לאַזט שוין נישט אַרויס די פען פון האַנט, וואו ער מאַלט
נישט אָפּ דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס מינדסטע פינטעלע...
די צוויי מענדעלעך זיינען דורכגעקומען צווישן זיך, זיי
האַבן זיך אויסגעלייבן. אָבער נישט אַזוי לייכט איז זיי אַנ-
געקומען דער אויסגלייך... „אונטערזעענע איינמאַל שבעה עשר
בתמוז, גאַנץ פרי, זיך איך מיר, דערציילט מענדעלעך, אויף
דער קעלניע פון מיין ביידל אין טלית און תפילין, מיט דער
בייטש אין דער האַנט, גאַנץ יידישעלעך. די אויגן זיינען מיר
צוגעמאַכט, בכדי נישט אַנצוקוקן ביים דאַוונען די ליכטיקע וועלט.
מעשה-שטן אָבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונ-
דער-שיין, גאַר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגן עפעס, ווי אַ כישוף,
אַ קוק צו טאָן. איך האָב אַ היפשע צייט זיך געראַנגלט מיט מיר
אַליין. דער יצר-טוב זאָגט: פע! מען טאָר נישט. דער יצר-הרע
אַנטקעגן טאַרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! און עפנט מיר
דערביי טאַקע אויף מיין אויג. עס טוט מיר אַ שיין, נאָר ווי אויף
צו להכעיס, עפעס אַ בילד-שיינע פאַנאַראַמע: פעלדער גע-
שפרענגלט מיט בליענדיקער רעטשקע ווייס ווי שניי, לעבן געל-
גילדענע ראַצאַמאַרענע פאַסן פון ווייץ און מאַט-גרינלעכע, הויכגע-
וואַקסענע קוקורוזעס; אַ שיינער גרינער טאַל, באַדעקט פון ביי-
דע זייטן מיט וועלדלעך, ניסבוימער. אונטן פלייצט אַ טייכל, ריין,
קלאַר, ווי אַ קריסטאַל, אין וועלכן עס טוקן זיך די שטראַלן פון
דער זון און באַלייגן עס מיט פינקלדיקע, גילדענע פליטערלעך.
די שאַף און די קי אויף דער פאַשע דאַרט זעען פון דערווייטנס
אויס ווי טוינקעלע, רויטע, געפלעקטע פינטעלעך... פע, פע!

מוסט מיך דער יצר-טוב מיט יענע ווערטער פון פרק: א ייד אונטער-וועגס, אז ער איז מפסיק דאס לערנען און זאגט: ווי שיין דער בוים איז, ווי שיין דאס פעלד, איז גלייך ווי ער טוט זיך א מעשה אן... דער יצר-טוב, דער אויפקלערער, דער מוסר-זאגער אין מענדעלען, לאזט אים נישט „מפסיק זיין דאס לערנען“, אבער דער יצר-הרע, דער קינסטלער אין אים, לאזט אים נישט אפ: „דער יצר-הרע... פארטראגט מיר, זאגט ער, אונטער דער נאז מחיהדיקע ריחות פון סטערטעס היי, געווייך און קרייטעכצער, וואס צעגייען זיך אין אלע אברים; ער צעגיסט זיך אין קונציקע ניגונים פון אלערליי שפיל פויגעלעך, וואס קיצלען ביי דער נשמה; ער לאזט מיך פילן אויף מיין פנים א ווארעם ווינטעלע, וואס גרייולט מיר די פאות, שושקעט מיר אין די אויערן: „קוק, האב הנאה און זיי א מענטש, דו נארישער ייד איינער!“ („פישקע דער קרומער“) אט אזוי האבן זיך געראנגלט צווישן זיך די צוויי מענ-דעלעך, מענדעלע דער קינסטלער און מענדעלע דער קעמפער, ביז זיי האבן איינער דעם אנדערן נאכגעגעבן. דער קינסטלערי-שער יצר-הרע האט דעם יצר-טוב, דעם „לערנער“, צוגעווארפן א שטיקל אויפקלערונג, אביסל מוסר; דערפאר האט דער מגידי-שער יצר-טוב אפגעגעבן אין זיין רשות די נאטור... אין „דער קליאטשע“ האט ער אים געשענקט אזא טייערן געשאנק, ווי דעם „סאלאווייטשיקל“: „שפיל, זאגט ער, סאלאווייטשיקל, שפיל, איך וויל אביסל וויינען!“ דער סאלאווייטשיקל שפילט, און אונטער זיין אומעטיקן, זיסן אקאמפאנימענט באטראכט מענדעלעס „יצר-טוב“ די יידישע „פארנדיקעס“...

מענדעלעס יצר-טוב, דער גייסט פון דער אויפקלערונג-און קאמף-צייט, האט שוין אין דעם ערשטן נוסח פון „פישקע דעם קרומען“ און אפילו אין „דער קליאטשע“ געמוזט מאכן זיין קעג-נער, דעם קונסט-יצר-הרע, א הנחה, און לאזן אים אויף א וויילע כאטש מפסיק זיין דאס לערנען, קוקן אויף גאטס וועלט. הנאה האבן פון איר און זאגן: „ווי שיין דער בוים איז! ווי שיין דאס פעלד!“ „דעם בוים“, „דאס פעלד“ האט מענדעלע אלעמאל באטראכט פונם שיינקייט-שטאנדפונקט: „א מין חולשה אזוינע האבן איך פון קליינווייזן אויף, נישט פאר יידן געדאכט, וואס אויף אונדזער לשון

הייסט עס: „ליבשאפט צו דער נאטור“, דאָס הייסט צו אַלצדינג, וואָס וואַקסט, וואָס שפּראַצט, וואָס לעבט, וואָס געפינט זיך אין דער וועלט. עס ציט מיך, ציט, נישט פאַר אייך געזאָגט געוואָרן. עס קריכט מיר אַמאָל אין קאַפּ אַ צאַצקעלע, אַ שיין פּנימל, אַ בילד, אַ געשטאַלט — אַ גרעזעלע, אַ ביימעלע, אַ רייזעלע, אַ פּליגעלע. סטייטש, סטייטש, וועט מען זאָגן, ווי שעמט זיך עס נישט אַ ייד מיט אַ באַרד, אַ ייד אַ ניצרך, אַ באַווייבער, אַ טאַטע פּון קינדער, וואָס דאַרף בדרך הטבע זיך זאָרגן, טראַכטן, קלערן תּכּלית־זאַכן, און גאַר אַחוץ דעם, ווי שעמט זיך נישט גלאַט סתּם אַ ייד אינזינען האַבן נאַרישקייטן, נאַטור־שמור, קונדיסקע זאַכן?“ אוי, איך ווייס, ווייס זייער גוט, אַז אַזוי נס פּאַסט נישט פּאַר אַ יידן, נאַר וואָס זאָל איך פּאַרט טאָן, אַז דאָס איז ביי מיר, ל א ע ל י כ ם, אַזאַ געבוירענער מיחוש, אַ יצר־הרע, וואָס ציט מיך דערצו ווי אַ מאַגנעט. און נאָך ווען? עפעס ווי אויף צו־להכעיס דווקא אין דערמיט באַשעפּטיקונג מיט עפעס ערנסטס, וויכטיקס, ווי מיט יידישקייט, אַשטייגער, און מיט פּרנסה־זאַכן. אינ־דערמיט „קידוש־לבנה“ — שטעלט אייך פאַר בשעת אין רעכטן זאַגעניש, שאַקלעניש צווישן דעם עולם, טוט עס מיך אַ צי אַרויף צום שיינעם, אויסגעשטערנטן, בלויזען הימל, מיט דער פּאַרטראַכ־טער, מרה־שחורהדיקער לבנה. מלא חן! עס טראַכט זיך מיר, גאַט ווייסט וואָס. עפעס ליכטיקע צורות, שיינע, ברענענדיקע, פּאַרטראַכטנדיקע אויגן, אַ זיפּצעניש, אַ שושקעניש. — — — השליך גיין, אַזאַ יידישע ערנסטע זאַך, אַפּשאַקלען זיך פּון די עבירות, ווערט ביי מיר גאַר אַ שיינער שפּאַציר. ביים זאַגעניש דאַרט פּאַרקוקן זיך מיר די אויגן אויפן טייך, אויפן גרינעם גע־מייזעכץ, וואָס ציט זיך אויף יענער זייט העט־העט ווייט. איך זע פאַר מיר אַ לויפּנדיק, מורמלדיק וואַסערל, שטאַל־שווימענדיקע גענדן. ס'ווייעט אַ ווינטל, ס'שושקען זיך הויך־געוואַקסענע „טשע־רעט“, ששווענקט זיך, ששפּיגלט זיך אַ הושענא־ביימל, אַנבו־גנדיק זיך מיט די צווייגלעך אין וואַסער. לויטער איז דער הימל, די לופּט — פּריש, אַ געטלעכע שטילקייט אין טאָלן, בערגלעך און וועלדלעך אַרום און אַרום. סציט עפעס ביי דער נשמה, סבענקט זיך, סגלוסט זיך — — — שפּאַצירן גיין איז מיינ לעבן. אויפן פעלד, אין וואַלד,

בין איך גארנישט דער, וואָס אין שטאַט. בין פריי, אויסגעטאָן פון יאָך. וואָס מיר ווייב, וואָס מיר קינד, וואָס מיר ייד, וואָס מיר זאָרג? איך שעפּ נחת, גיי אויס פאַר תענוג פונם אויבערשטנס ווערק, גיב מיך איבער מיט אַלע חושים און ווער ווי דערטרונקען אין גאַטס וועלט דער שיינער!... אַט דער יצירהרע, נ י ט פ א ר א י י ר ג ע ד א כ ט, י י ד י ש ע ק י נ ד ע ר, ע ר האָט עס אין מיר געבורטשעט: מענדל! דער האַנדל מיט ספרים איז פאַר דיר ווי אַנגעמאַסטן. פאַרזעץ באַדאַי אַ משכון, דער ווייבס ביסל צירונג, קויף אַ פּערד-און-וועגעלע, פאַק עס אָן מיט ספרים און לאָז זיך אין דער וועלט. יאָ פאַרדינען, ניט פאַרדינען — אַלצאיינס. דער עיקר איז דאָס אַרומפאַרן, דאָס פאַרגעניגן, וואָס דו וועסט האָבן פונם אַנזען-זיך, אַנהערן-זיך אונטער-וועגנס שיינע זאַכן. פאַרנדיק אין וועג וועסטו זיך ליגן צעלייגט, ווי אַ מלך, ביי דיר אויפן וואָגן און צוקוקן זיך צו גאַטס קונציק-שיינע ווערק און זיינע באַשעפענישן אויף בערג און טאָלן, אויף פעלדער און וועלדער. דאָס פּערדעלע וועט זיך שלעפּן פאַמעלעכן, פאַמעלעכן, און דו וועסט זיך קוקן, קוקן. אַזוי — אין וועג, און קומענדיק אין שטעטלעך, אין שטעט, וועסטו אַנקוקן מיני יידן, שיינע צורות, פיינע בריות, מאַדנע פאַרשוינען, אַלערליי נפשות, געקרימטע רוקנס, פאַרריסענע נעזער, לאַנגהענטיקע, קלעפיקפינגערדיקע, אַזוינע און אַזוינע פונם אַלטן און נייעם שניט, וועסט האָבן פון זיי צו דערציילן מעשות, צו זינגען און צו זאָגן.

מענדעלע האָט זיך אַליין, אַלזאָ, אַפגעגעבן אַ חשבון פון די צוויי נשמות, וואָס האָבן געלעבט אין זיין ברוסט, — דער קינסט-לער-נשמה, וואָס האָט אויפן וועג זיך „צוגעקוקט צו גאַטס קונציק-שיינע ווערק און זיינע באַשעפענישן אויף בערג און טאָלן, אויף פעלדער און וועלדער“, און דער מוסר-זאָגערישער, קעמפּערישער נשמה, וועלכע האָט אין קאַבצאַנסק און גלופסק אַנגעקוקט „מיני יידן, שיינע צורות, פיינע בריות, מאַדנע פאַרשוינען, אַלערליי נפשות, געקרימטע רוקנס א. א. ו. א. א. וו.“

עס וואָלט געווען אַבער אַ טעות צו טראַכטן, אַז אין דעם ערשטן פּעריאָד פון זיין שאַפן, אין דעם פּעריאָד פון קאַמף און אויפקלערונג איז ער נאָר מאַלנדיק די נאַטור געווען קינסטלעריש.

ניין, עס זיינען געווען אויך מ ע נ ט ש ן , וואָס ער האָט געהאַט אַמעגלעכקייט צו פאַרהאַלטן זיך צו זיי רואיק, געלאָסן, קינסטלע-ריש. דאָס זיינען געווען די פּערזאָנען, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שייכות צו קהל און קהלשע געשעפטן. דאָס זיינען געווען די ק י נ ד ע ר , — די קליינע קינדער און אויך די דערוואַקסענע קינדער, — די מענטשן פון פּאַלק. זיי זיינען, אַזוויי די נאַטור, נישט געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די „קהלשע פאַראַנדקעס“. זיי האָט ער נישט געדאַרפט זאַגן קיין שטעכווערטלעך. אויף זיי האָט ער נישט געהאַט פאַרוואַס צו זיין אין כּעס. און ער האָט זיי אויך נישט געדאַרפט אידעאָליזירן, ווי ער האָט עס געטאָן מיט אַזעלכע משכילים, ווי גוטמאַן אַדער וועקער. די קינדער און די מענטשן פון פּאַלק האָט ער געקאַנט מאַלן אַזוי, ווי ער האָט זיי געזען אין דער ווירקלעכקייט — אַן קיין שום פּניוּת. ער האָט זיי געקאַנט מאַלן קינסטלעריש-אַביעקטיוו. און אַזוי האָט ער זיי געמאַלן... איז די נאַטור נישט די איינציק-שיינע זאַך אין מענדעלעס ערשטע ווערק. עס זיינען פאַראַן אין זיי אויך מענטשן שייך-געמאַלענע... יצחק אבריהם תקיף, ד אָ ס ק ל י י נ ע מ ע נ ט ש ע ל ע , האָט געהאַט אַן אַרימע מאַמע, קינדווייז האָט ער זיך געוואָלגערט אין אַרעמע הייזער, געהאַט צו טאָן מיט איינפאַכע פּאַלקסמענטשן — מיט עזריאל דעם מלמד, מיט לייזער דעם שניידער, מיט אַ חזן אַן אַרומפּאַרער. האָבן מיר אפילו אין דעם „קליינעם מענטשעלע“ געשטאַלטן און בילדער, וועלכע פאַרשאַפן אונדז קינסטלערישע פּרייד... און נישט נאָר אינם „קליינעם מענטשעלע“. דערמאַנט זיך אַן דער פּראָס-טער יידענע לאה, אפרימס ווייב, אין „האבות והבנים“ אַדער אַזעלכע פּאַלקספּאַרשויען, ווי חנה די טיקערן, דער שמש, די קינדער, וואָס רייזן זיך מיט אים... דערמאַנט זיך אַן בתיאן און טויבע לאהן אין „דער טאַקסע“, אַן ישראליקס מאַמען אין „דער קליאַטשע“ און אַן אַנדערע י י ד ע נ ע ס (נישט פּרויען, נאָר בפּירוש יידענעס), וועלכע מענדעלע האָט אַזוי ליב געהאַט צו שילדערן. און פאַרוואַס, מיינט איר, איז „פּישקע דער קרומער“ רייכער אין אַלע פּרטים, ווי „דאָס קליינע מענטשעלע“? ווייל עס שטאַמט (אינם צווייטן נוסח) פון אַ שפּעטרעדיקער צייט? דער-

צווישן קאמף און קונסט

פאר אויך, אָבער נישט נאָר דערפאַר אליין. די קינסטלערישע רייכקייט פון „פישקע דעם קרומען“ נעמט זיך דערהויפּט דערפון, וואָס די סביבה, אין וועלכער מיר ווערן דאָ אַריינגעפירט, איז נאָענט צום פּאָל קאָן און צו דער נאַטור — די צוויי טיפּסטע קוואַלן פון מענדעלעס שאַפן.

די פּאַלקסשפּראַך און די שפּראַך פון דער נאַטור האָט מען דעלע גערעדט שיין אויך אין דעם ערשטן פּעריאָד פון זיין שאַפן. אָבער ער האָט דאָן נאָך זעלטן געהאַט אַ געלעגנהייט צו ריידן די דאָזיקע שפּראַך. ער האָט זיך זעלטן ווען געפונען אויף אַט דעם נייטראָלן באַדן. סרוב איז ער געשטאַנען אויפן שלאַכט־פעלד, האָט זיך געפונען אין רעכטן מיטן פון דער כּנופּיאַ, דער באַנדע שטאַט־עלי־טובּת, פּירנדיק אַ קאָמף פאַר גערעכטיקייט... האָט ער דעם בעסטן טייל פון זיין שעפּע־רישער ענערגיע אָפּגעגעבן נישט זיין קונסט, נאָר זיינע געזעל־שאַפטלעכע קאָמפּס־פּליכטן.

ערשט אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ מאַכט ער אַ גרויסן שריט פון קאָמף צו קונסט.

קיצור מסעות בנימין השלישי

אויפן גרעניץ צווישן צוויי תקופות. — אַ בוך איז — ווי מען לייענט עס. — „קיצור מסעות“, ווי אַ סאַטירע; „קיצור מסעות“, ווי אַ הומאַריסטיש ווערק. — הקדמה. — שטעלן, וואָס דערמאָנען אַ „דער טאַקסע“ און „דער קליאַטשע“. — מאַדעל און מאָטיוו פון בנימין השלישי. — נישט רב ישראל, נאָר כל ישראל. — אַ פאַראַדיע אויפן גייסטיקן יידישן לעבן. — טראַפנס הומאַר אין דער סאַטירע. — דאָס „מילד שטעכנדיקע געלעכטערל“. — די טבע איבער צוקרימען מענטשן. — „ווי פון איין גוס“. — בנימין — און דאָן קיכאַט. — בנימין און סענדערל — די פירערשאַפט און די מאַסע.

מיט „קיצור מסעות בנימין

השלישי“ לאַזט זיך אויס דער ערשטער, מער משכילישער, מער פּובליציסטישער, מער סאַטירישער פּעריאָד אין מענדעלעס שאַפן און עס הויבט זיך אָן דער צווייטער, מער קינסטלערישער און ממילא אויך מער הומאַריסטישער פּעריאָד. „קיצור מסעות“ שטייט אויפן גרעניץ צווישן די דאָזיקע צוויי תקופות און געהערט צו זיי ביידן... אַ בוך איז — ווי מען לייענט עס, דערהויפּט אַזאַ פאַראַדירנ-דיק בוך, ווי „קיצור מסעות“. מען קאָן עס לייענען, ווי אַן אומ-ברחמנותדיקע סאַטירע און — מען קאָן אין דעם זען, אַז מען וויל, מענדעלעס פאַמעלכדיק איבערגיין צו הוּמאָר. עס ווענדט זיך, ווער עס לייענט עס, אויך — ווען און וואו מען לייענט עס. אין אַן עפאַכע (און אין אַ סביבה) פון פאַרשאַרפטן סאַציאַלן קאַמף איז זייער לייכט צו זען אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ אַ קאַמפּסגעווער — און מער גאַרנישט. דעריבער איז עס אין דער אַטמאָספּערע פון אונדזער היינטיקער „פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור“, די סאַמע שאַרפּסטע, טרעפלעכסט-

טע און מייסטערישסטע סאטירע אויפן אָפּגעשטאַנענעם שטייגער פון די שטעטלידיקע מאַסן" (95) אין די אויגן פון דעם „פּראָלעטאַרישן קריטיקער" איז עס אַ ווערק, אין וועלכן מענדעלע האָט „פאַר-סכהלט זיין גאַנצע שנאה און זיין גאַנצע פאַרביטערטקייט קעגן דער מיטלאַלטערלעכער פינצטערניש, זיין גאַנצע דערפאַרונג פונם קאַמף, וואָס ער האָט געפירט זייט אָנהויב 60ער יאָרן" (96).

דער קעמפּערישער לעזער פון דער השכלה־צייט האָט נישט געהערט, נישט געוואָלט הערן דעם קינדיש־שטיפּערישן אונטער-טאָן, וועלכער פילט זיך אַזוי אָפט אין דעם ביטערן געלעכטער פון „מסעות". דער קאַמפּס־דור פון איצט איז אויך טויב צו אַט דעם שטילערן טאָן.

מענדעלע אַליין, ווען ער האָט געשריבן דאָס בוך, האָט, ווי ווייט מעגלעך, אין זיך געשטיקט און פאַרשטיקט אַט די שטים פון קינסטלערישער קונדסעריי. ער האָט געלאָזט העכער קלינגען די קולות און די גוואַלדן פונם אָפּשפּאַטער. ער האָט עס געטאָן שוין אין דער הקדמה. ריינדניק אויף זיין אַרכאַאיזירנדיקן שטייגער וועגן דעם, וואָס „אפילו אַ גרעזעלע קריכט נישט אַרויס פון דער ערד ביז וואַנען אַ מלאך שלאָגט עס נישט און זאָגט: וואָס! קריך אַרויס!" — גיט ער צו: „מכל שכן אַ מענטש — ער האָט אוודאי אַ מלאך, וואָס שלאָגט אים און זאָגט: גיי, קריך אַרויס! און מכל שכן נאך מער די פיינע מענטשעלעך, שיינע יידעלעך. קיין נאַר כאַפט זיך פריער פון איטלעכן נישט אַרויס מיט אַ וואָרט ביי אונדז, קיין שוטה ווערט נישט קיין בעל־עצה, קיין עס־הארץ — אַ חסיד, קיין גראַבער־יונג — אַ משכיל, ביז וואַנען עס שלאָגט נישט איטלעכן פון זיי זיין מלאך, נויטנדיק אים דערצו. עס שלאָגן די מלאכים אויך אַלע מיני קבצנים אונדזערע, זאָגנדיק: וואָסט, קבצנים, אביונים, דלפנים, געבוירענע, אָפּגעקומענע, אָפּענע, פאַר-באַרגענע, שפּראַצט, וואָסט, ווי גראָז, ווי קראַפּיווע! גייט, יידישע קינדער, גייט — איבער די הייזער!" דאָס איז אַ ציטאַט פון דער לעצטער אויסגאַבע (פאַרלאַג „מענדעלע", וואַרשע, 1913). אין דער דאָזיקער אויסגאַבע האָט מענדעלע דעם פּובליציסטיש־סאַטירישן נוסח פון דער הקדמה געקירצט און ווייכער געמאַכט. אין דער ערשטער אויסגאַבע (ווילנע, 1878, איבערגעדרוקט אין ווילנע,

1904) איז דער טאָן און דער אינהאַלט נאָך מער פּובליציסטיש, נאָך מער סאַטיריש און נאָך מער קעמפּעריש. 97) דאָרט לייענט זיך די נאָר וואָס געבראַכטע שטעלע אַזוי: „...און מכל שכן נאָך מער די פיינע מענטשעלעך, שיינע יידעלעך — זיי האָבן דאָך בודאי לכל הפחות אַ מאה כיתות מלאכים, וואָס שלאָגן אַיטלעכן פון זיי באַ-זונדער און זאָגן, אַשטייגער, אַזוי: הייקעלע, טייערע נשמה! גיי אַנטליי געלט, וויפל דו קאַנסט, גיי, נעם אַן דאָרט ביי די דייטשן סחורה, וויפל דו ווילסט! שפּראַך, וואַקס, הייקעלע, קריך אַרויס, שקאַץ איינער, פון דער בלאַטע! גיי, גיי, גנבע שטילערהייט אַרויס די גאַנצע סחורה דיינע פון דיין קלייט טאַקע און ענטפּער דערנאָך דעם עולם קוממור! גיי, גיי, איציקל כל-ובוניק, זיי זיך מטריח צו דיין פריצל, מאַך עפעס אַ מאַניפּאָרגעלע און רוים אים דאָרט איין אין אויער עפס אַ פּוזמון אויף דעם, אויף יענעם און אויף וועמען דו ווילסט! א. אַז. וו. א. אַז. וו.“

אַבער נישט נאָר אין דער הקדמה, וועלכע איז גאַרנישט נוי-טיק פאַר דער עצם-געשיכטע — אין דער געשיכטע גופא זיינען דאָ גענוג שטעלן, וועלכע דערמאַנען אַן „דער טאַקסע“, אַן „דער קליאַ-טשע“. אַשטייגער: „דאָס וואונדערלעכע טישטיכל, אין די מעשה-ביכלעך, וואָס מען זאָגט: „טישטיכל, טישטיכל, גיב מיר עסן! גיב מיר דאָס, גיב מיר יענעס!“ און דאָס טישטיכל גיט — אַט דאָס דאָזיקע חידושים-וואונדערלעכע טישטיכל איז ביי אונדו יידן די טאַרבע. פיל נפשות, זייער פיל שפייזן זיך חידושים-גרינג זייער גאַנץ לעבן נאָר פון דער טאַרבע און לאָזן זי איבער בירושה קינדס-קינדס-קינדער. די טאַרבע איז אין תוך אַריין אַליץ אַיינע, נאָר ביי פאַרשיידענע קלאַסן מענטשן באַקומט זי אַן אַנדער מין פאַרמע און אַן אַנדער מין נאַמען. ביים פּראַסטן עולם איז זי פשוט אַ טאַרבע, אַ פּראַסטע לייזונטענע טאַרבע. ביים געהויבענעם עולם אַבער נעמט זי אַן אַלערליי מיני געשטאַלטן, ווי אַשטייגער: אַ קעסטעלע, אַ קאַראַבקעלע, אַ כלי-קודשל, אַ חברהלע, אַ פּושקעלע, אַ קהלשע בייטעלע, אַ גמילות-חסד-באַנקעלע, אַ מחברשער פּלוידערזעקעלע וכדומה. די אַלע זיינען באַמת טאַקע נאָר טאַרבעס, טאַרבעס, עכ-טע יידישע טאַרבעס“ ...

אָדער :

„די איינוואוינער אליין אין טונעיאָדעווקע זיינען, געבעדן, כמעט אַלע, לאַ עליכם, גרויסע אַביונים, שטאַרקע דלפנים, נאָר דעם אמת מוז מען זאָגן, זיי זיינען פריילעכע אַביונים, לוסטיקע קבצנים, ווילדע בעלי־בטחונס. אַז מען זאָל, אַשטייגער, פלוצים אַ פּרעג געבן אַ טונעיאָדעווקער יידן : פון וואָנען און ווי אַזוי ער איז זיך מפרנס ? בלייבט ער תחילת שטיין ווי צעמישט, ווייסט, געבעדן, נישט, וואָס צו ענטפערן, נאָר שפּעטער אַביסל אַבער קומט ער צו זיך און ענטפּערט בתמימות : — „איך, ווי אַרום איך לעב, איך ? עט, ס'איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אַט־אַ, וואָס פאַרלאָזט נישט אַלע זיינע באַשעפּענישן, ער שיקט צו און וועט מסתמא ווייטער צושיקן, זאָג איך אייך, אַט־אַ.“ — „פאַרט וואָס טוט איר אַזוינס ? האָט איר כאַטש עפעס וואָס ס'איז פאַר אַ מלאכה אָדער אַ פרנסה אין דער האַנט ?“ — „געלייבט איז השם־יתברך. איך האָב ברוך־השם, אַזוי ווי איר קוקט מיך אָן אַט־אַ, אַ מתנה פון זיין ליבן נאָמען, אַ כלי, אַ קול־נגינה און דאָוון מוספים ימים נוראים אין דער סביבה, איך בין אַ מוהל און אַ מצה־רעדלער איינער אין דער וועלט, איך פיר אַמאָל אויס אַ שידוך, פיר איך אויס ; איך האָב אַ שטאַט, אַזוי ווי איר קוקט מיך אָן אַט־אַ, אין דער שול. היינט האַלט איך אויך, צווישן אונדז זאָל עס בלייבן, אַ שענקל, וואָס מעלקט זיך צו ביסלעך ; איך האָב אַ ציג, וואָס מעלקט זיך אָן עין־הרע זייער גוט, און האָב נישט ווייט פון דאָנען אַ רייכן קרוב אַט־אַ, וואָס לאָזט זיך אונטער אַ שלעכטער צייט אויך אַביסל מעלקן. היינט הויך די אַלע זאָכן, זאָג איך אייך אַט־אַ, איז גאָט אַ טאַטע און די קינדער פון ישראל זיינען רחמנים בני רחמים, זאָג איך אייך אַט־אַ, נישט צו פאַר־זינדיקן ! . . .“

אַזעלכע שטעלן זיינען דאָ אַסך אין „קיצור מסעות“. אַבער נישט נאָר איינציקע שטעלן זיינען סאַטיריש־אויפקלערעריש. דאָס גאַנצע בוך איז אָן קיין שום ספק געשריבן געוואָרן מיט אַ געזעל־שאַפּטלעך־סאַטירישן איינשטעל. לויט דער מיינונג פון סאָוועטיש־יידישע קריטיקער, פון די קריטיקער, וועלכע ווילן אויסניצן מעג־דעלעס ווערק פאַר זייערע איצטיקע קאַמפּסצוועקן, איז די כוונה פון „קיצור מסעות“ געווען אויסצולאָכן „די פאַנטאַסטישע און רעאַקציאָנערע אידיע וועגן באַנייען די יידישע מלוכה אין דער

ווייטער פאלעסטינע, די אידייע, וועלכע האָט „זיך שוין באַוווּן אין די 70ער יאָרן“. (98) צי דאָס איז טאַקע אַזוי געווען, ווייסן מיר נישט. לויט דער מיטטילונג פון פראָפ. לעאָ וויינער, איז „דער קעגנשטאַנד פון זיין (מענדעלעס) קאַריקאַטור געווען איינער אַ מענטש, וואָס זיין פאַמיליע איז געווען טשערני. פון עפּעס אַ פראַנצויזישער געזעלשאַפּט איז אַט דער פאַרשוין געשיקט געוואָרן קיין קאַווקאַז, ווי אַ וויסנשאַפּטלעכער רייזנדיקער, אינדעראַמט אַבער האָט ער זיך לחלוטין נישט געטויגט פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע, זייענדיק זייער שוואַך באַהאַונט אין געאָגראַפיע“. (99) אַן אַנדער ווערסיע וועגן דעם זיידנס סטימול צו נעמען זיך פאַר דער „רייזע-באַשרייבונג פון בנימין דעם דריטן“ דערציילט אונדז מענדעלעס זון, מאיר אַבראַמאָוויטש; „מיין פאַטער איז אַמאָל געזעסען אין שטוב ביי אונדזערן אַ באַקאַנטן. איז אַריינגעקומען אַ ייד, אַן אַרעמאַן, וואָס איז געגאַנגען איבער די הייזער. האָט מיין פאַטער מיט אים זיך פאַנאַנדערגעשמועסט, אַזוי ווי ער האָט געקאַנט: ווער איז אַ ייד, פון וואָנען קומט אַ ייד, און וואו גייט אַ ייד? האָט דער אַרעמאַן געענטפערט פשוט און גלייך: ער גייט קיין ירושלים, ער גייט, ער וועט דערגיין ביזן סמבטיון, ער וועט אַריבער דעם סמבטיון, ער וועט אַנקומען צו די „רויטע אידעלעך“. ער גייט... ווען מיין פאַטער איז צוריקגעקומען אַהיים פון דעם ווייזט איז שוין אין זיין קאַפּ געווען פאַרטיק דאָס גאַנצע בוך „מסעות בנימין השלישי“... פאַרן פראַטאַטיפּ פון סענדערלן, דערציילט מאיר אַבראַמאָוויטש ווייטער, האָט מענדעלע גענומען אונדזערן אַ היימישן, אַ שטיקל קרוב, אַ ייד, וועלכער האָט בשותפות מיט נאָך איינעם גע- האָט אַ „הויפל“, ווי מען זאָגט אין בערדיטשעוו. דאָס איז געווען אַ ייד אַ שליממזל, אַ ייד, איבער וועמען דאָס ווייב האָט רעגירט. זי איז אַרומגעגאַנגען אין „די הויזן“, און ער איז אַרומגעגאַנגען תמיד מיט אַ פאַרבונדענער באַק פון די שטורכעס און פון די פעטש, וואָס ער האָט באַקומען פון זיין אשת חיל... איך האָב אים גוט געקענט. דאָס איז געווען סענדערל... אַזוי איז געבוירן געוואָרן „מסעות בנימין השלישי“ (100)

נו, אַזוי איז, גלויב איך, נישט געבוירן געוואָרן „מסעות בנימין השלישי“. מען זעט, ווען מען לייענט די „רייזע-באַשריי-

קיצור מסעות בנימין השלישי

בונג, אָז נישט איינציקע פּאַרשוינען — און אויך נישט איינציקע געזעלשאַפּטלעכע דערשיינונגען — איז מענדעלע אויסן געווען מיט דער פּאַראַדירנדיקער דערציילונג. ער האָט אינזינען געהאַט, ווי אַלעמאַל, נישט רב ישראל, נאָר כל ישראל. ער האָט חוּק געמאַכט פון ג אַ נ י טוּנעיאַדעווקע, נישט פון די אַדער יענע איינוואוינער אירע. און גאַנץ טוּנעיאַדעווקע מיינט אויך גאַנץ טעטערוינעקע, וועלכע איז „אין תוך אַרײַן אַ מין גרויסע טוּנעיאַדעווקע“.

מענדעלע איז אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ מער בעגאַ-טיוו, ווי אין „דעם קליינעם מענטשעלע“, מער אַפּשפּאַטנדיק, ווי אין „דער טאַקסע“ און אין אַלע אַנדערע סאַטירישע ווערק זײַנע. אין יענע ווערק האָט ער סימפּאַטישע פּאַרשוינען אויך (גוטמאַן, שלמה וועקער א. ד. ג.) אין „קיצור מסעות“ איז נישטאַ קיין איין פּער-זאַן, וואָס זאָל נישט זײַן לעכערלעך, קיין איין זאַך, וואָס זאָל מען דעלען געפּעלן. „קיצור מסעות“ איז, אַחוץ דעם, אַ פּאַראַדיע אויך אויפן גייסטיקן צושטאַנד פון גלופסק און קאַבצאַנסק, נישט נאָר, ווי „פּישקע“ אַדער „די טאַקסע“, אַ קריטיק בלויז פונם עקאַנאָמישן און סאַציאַלן לעבן. „קיצור מסעות“ איז באמת טאַקע אַ סך-הכל—און וואָס פאַר אַ טרויעריקער סך-הכל! — פון אַלע נאַרישקייטן, ווילד-קייטן, לעכערלעכקייטן, עוולות, „מאַניפּאַרגעס“, וואָס מענדעלע האָט אויפגעדעקט אין אַלע זײַנע ביזאַהעריקע ווערק ...

„גאַט, וואָס פאַר אַ טרויעריק לאַנד עס איז רוסלאַנד!“ זאָל פּושקין האָבן אויסגעשריען, ווען ער האָט איבערגעלייענט גאַגאַלס „מיאַרטוויאַ דושי“. נאָך אַ מער פאַרצווייפלטער אויסגעשריי וואַלט זיך אַרויסגעריסן ביי אונדז פון האַרצן וועגן יידן, ווען ... מיר זאָלן „די רײזע־באַשרײַבונג פון בנימין דעם דריטן“ לײענען בלויז ווי אַ סאַטירע, נישט ווי אַ מגוזמדיק־גראַטעסקנהאַפּטע פּאַראַדיע.

מענדעלע אַליין וואַלט זיך דערשראַקן פאַרן בילד, וואָס ער האָט אויסגעמאַלן, די פּען וואַלט ביי אים פון האַנט אַרויסגעפּאַלן, ווען טראַפנס הומאַר זאָלן נישט האָבן פאַרוויסט די גרינע גאַל פון זײַן סאַטירע ...

„און אז איך פארצי די ליפן, האָט מענדעלע דערציילט וועגן זיך אין זיין אַרײַנפיר צו „דעם קליינעם מענטשעלע“, — זעט עפעס אויס, ווי איך שמייכל מיט אַ שטעכנדיק געלעכטערל“. אין אַ שפּע-טערדיקער אויסגאַבע האָט ער עס פאַרריכט און געשריבן: „אַ מילד־שטעכנדיק געלעכטערל“. ביידע נוסחאות זיינען ריכטיק. ביז „קיצור מסעות“ איז מענדעלעס געלעכטערל געווען טאַקע שטעכנ-דיק; אין „קיצור מסעות“ ווערט עס מ י ל ד־שטעכנדיק; צום ביזן שפאַט ווערט צוגעמישט מילדער הומאַר.

מילדקייט פון הומאַר איז דאָ און דאָרט צו פילן אויך אין פריערדיקע ווערק; סאַטירע און הומאַר זיינען צוויי שטענדיקע עלעמענטן אין מענדעלס שאַפן, אַזוי ווי מוסר און בעלעטריסטיק. ביידע עלעמענטן, דער סאַטיריש-פּובליציסטישער און דער הומאַריס-טיש-קינסטלערישער, ראַנגלען זיך צווישן זיך אין די ערשטע ווערק מענדעלעס. אין „מסעות בנימן השלישי“ באַקומט צום ערשטן מאַל דער קינסטלערישער הומאַר די אויבערהאַנט איבער דער מער פּובליציסטישער סאַטירע... וועגן דער טאַקסע אפילו רעדט זיך שוין דאָ נישט אַזוי ביזן ווי פריער... דער אינהאַלט איז דער זעל-ביקער, אַבער דער טאָן איז אַן אַנדערער... מענדעלע הויבט אַזוויי אַן אַפּצוגיין פון כּעס... עס הויבט זיך אַן דער סוף פון זיין פּוּבליציסטישער (אידעאָלאָגיש האָט דער משכיליזם שוין פריער זיך גענומען ביי אים אויסוועפן). עס הויבט זיך אַן איינצושטעלן אַ גלייכגעוויכט צווישן דעם ברוגזן מוסר-זאַגער און דעם שמייכלענדיקן מאַלער פון קינסטלערישע בילדער און קינסטלערישע קאַריקאַטורן.

פריער איז נישט געווען קיין האַרמאָניע צווישן די „צוויי מענדעלעך“. ווען דער קינסטלער מענדעלע פלעגט זיך שטעלן אויף אַ וויילע אַן אַ זייט און קוקן און שמייכלען, פלעגט דער קעמפּער מענדעלע, וואָס האָט אויף אים אַכטונג געגעבן, אים שטראַפּן:

— ווי שעמסטו זיך נישט אין אַ ז אַ צייט צו שטעלן זיך אַן אַ זייט, באַטראַכטן די נאַרישע וועלט און — לאַכן. ס'איז איצט נישט קיין צייט צו לאַכן. מען דאַרף אויסלאַכן, חזקן, חוכא וטלולא מאַכן פון אַלץ, וואָס איז פּויל, מיאוס, פאַרדאַרבן, פאַר-

שימלט. אויסראָטן מוז מען עס, אויסברענען מיטן פייער פון צאָרן, מיטן גיפט פון ביטערן שפּאַט! ... אין „קיצור מסעות“ איז נאָך פאַרבליבן גיפט און צאָרן, אָבער דער גיפט איז אָביסל שוין אויסגעוועפט, דער צאָרן — איינגע- שטילט ...

האַט מענדעלע צום סוף 70ער יאָרן געענדערט זיינע מיינונג- גען? איז די שטימונג ביי אים געווען אַן אַנדערע, נישט אַזאַ רעוואָלטירנדיקע, ווי פריער? ניין, דאָס אַלץ, וואָס ער האָט גע- זאָגט פריער, ווערט פון אים איצט איבערגעחזרט, אָבער — טאַקע דערפאַר, ווייל דאָס איז, אַזוי צו זאָגן, אַ צווייטע אויסגאַבע און אַ סך-הכל פון פריערדיקע ווערק, איז עס מער געלייטערט, מער געלאָסן און מער קינסטלעריש. ס'איז אַזוויי איבערגעזעצט געוואָרן דורך דעם דיכטער פון דער הייסער, אומרואיקער סאַטירע- און מוסר-שפראַך אויף דער שפראַך פון קינסטלערישער קליקייט, קינסטלערישער באַרואיקטקייט. מענדעלע זאָגט טאַקע דאָס איי- גענע, וואָס פריער, אָבער ער קאַכט זיך שוין נישט מער. דער שטורעם איז אַריבער. עס הענגען נאָך וואַלקנס אין דער לופטן, אָבער הינטער זיי פילט זיך שוין די באַהאַלטענע זון, — די זון פון קונסט ...

יא, ווי שטאַרק עס איז געווען נאָך דער משכיל, דער מוסר- זאָגער אין מענדעלען, ווען ער האָט, אין יאָר 1877, געשריבן „מסעות“, איז שטאַרקער געווען אין אים שוין דער קינסטלער, — דער, וואָס האָט הנאה נישט אַזוי פון א י ב ע ר מ א כ נ, ווי פון א י ב ע ר ק ר י מ ע נ די מענטשן, וועלכע געפעלן אים נישט.

איבערקרימען, מאַכן אַנשטעלן, מאַכן „מענטשלעך“ פון מענטשן, האָט מענדעלע פון תמיד אַן ליב געהאַט. פון דעם עצם-נאָמען, וואָס ער האָט זיך געגעבן אין זיינע ווערק, זעט מען שוין, אַז ער האָט הנאה געהאַט פון פאַרשטעלן זיך. איז דאָך מ ע נ - ד ע ל ע מ ו כ ר ס פ ר י מ אַ פאַרשטעלעניש, נישט קיין געוויינטלעכער פסעוודאָנים. זיין פנים, זיינע תנועות, זיין גאַנצן הילוך, נישט נאָר זיין נאָמען, האָט ש. י. אַבראַמאָוויטש געענדערט, איידער ער האָט זיך באַוווּזן אין דער יידישער ליטעראַטור. ער

האָט זיך געלאָזן וואַקסן אַ באַרד מיט פּאות, ער האָט אַנגעטאַן אַ יאַרמולקע, אַ לאַנגע קאַפּאַטע, און נישט געלאָזט זיך אין וועג אַריין אָן טלית און תּפּילין. ער האָט זיך פּאַרשטעלט פּאַר אַ מענדעלע מוכר ספרים און געשריבן: „אמר מענדעלע מו"ס, זאָגט מענדעלע מו"ס" ... און נישט נאָר מענדעלען, זיין אייגענע טאַפּל-געשטאַלט, אויך אַנדערע פּיגורן פּון דער אַמאַליקער יידישער וועלט (דעם מלמד, די תּחינה-זאָגערן, די בעטלער) האָט ער ליב געהאַט נאָכצומאַכן און איבערצוקרימען ... „אין אים איז געלעגן בטבע עפעס אַזוינס, ווען ער איז נאָך געווען אַ יינגל, אויפצוכאַפּן באַלד ביים ערשטן בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואַרט, וואָס איז עפעס נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פּלעגט וואונדער-שיין נאָכמאַכן אַבי וועמען מיט אַלע פּאַסטעמקעס, ווי יענער רעדט, ווי יענער שטייט און גייט, אַזוי, אַז מען פּלעגט זיך האַלטן ביי די זייטן פּאַר געלעכטער, זעענדיק און הערנדיק אים" (שלמה ר' חיימס). און נישט נאָר יינגלווייז, אויך שפּעטער אויף דער על-טער, האָט ער זיינע פּריינט נישט איינמאַל איבערראַשט מיט זיין טבע און זיין טאַלאַנט צו פּאַרשטעלן זיך און איבערצוקרימען נישט בלויז מענטשן, אפילו חיות און עופות... 101) אָבער ביז „קיצור מסעות" איז אַט דאָס נאָכמאַכן און פּאַראַדירן געווען נאָר אַ טייל פּון זיין רעפּערטואַר. אין „קיצור מסעות" איז עס געוואָרן אַלץ.

„קיצור מסעות בנימין השלישי" איז פּון אַנהויב ביזן סוף אָן איבערקרימעניש, אַ פּאַראַדיע. שוין דער נאָמען און דאָס שער-בלאַט איז פּאַראַדיסטיש. און אַזוי איז עס ביזן סוף, אַזוי איז עס ביזן לעצטן זאַץ, וואו מיר לייענען: „סענדערל האָט, ווי אַ זעלנער, געהויבן פּיסלעך און געגאַנעגן נאָך אים (נאָך בנימינען) מיט אַ מאַרש" ... דאָס גאַנצע בוך, פּונם ערשטן בלעטל ביזן לעצטן, וואַרט אויפן גרויסן יידישן גראַפיקער, אַזאַ, ווי מאַרק שאַגאַל, — וואָס זאָל קומען און אונדז צייגן אין צייכענונגען די קאַריקאַטור-געשטאַלטן, די מענטשעלעך, די אַלע טשיקאַווע זאַכן, וועלכע מען-דעלע האָט אונדז געגעבן אין וואַרט.

דער זיידע האָט מיטאַמאַל דערזען די אַלע טונעיאַדעווקער און טעטעריווקער אין אַזאַ קאַמישער געשטאַלט, אַז ער האָט נישט געקאַנט מער אַ פּלאַצן פּון זיי: ער האָט זיך געמוזט פּאַר-נ-

קיבור מסעות בנימין השלישי

א נ ד ע ר ל א כן . האָט ער עס שוין געשריבן נישט מיט אַן
איינגעהאַלטענעם צאָרן און אַ טיפן צער, ווי „די קליאַטשע“, נאָר
מיט אַ פאַרשטיקטן געלעכטער.

עס איז אזוי ווי אַראָפּגענומען געוואָרן אַ לאַסט פון זיין
נשמה — די שווערע לאַסט פון דעם מוסר-זאָגער, דעם וועלט-פאַר-
זאַרגער. ער האָט דערפילט עפעס אַן אינעווייניקסטע דערליי-
זונג. עס איז אים געוואָרן גרינגער אויפן האַרצן — און ער האָט
אויפגעשריבן אַ גרינג בוך. (געוויינטלעך איז מענדעלע אַ שווערער).
ער קינסטלער אין אים האָט זיך אָנגעהויבן פרייער באַוועגן. ער
האָט זיך שוין נישט אַזוי געשראַקן, טאַמער גיט ער צופיל נאָך
דעם יצירהרע פון קונסט. ער האָט שוין נישט געדאַרפט זיך
אומקוקן אין אַלע זייטן, טאַמער לאַזט ער עפעס דורך, וואָס
מוז קריטיקירט ווערן, האָט ער שוין נישט געדאַרפט מער אָפּווייכן
אַלע ווילע (ווי ער ווייכט אָפּ אין אַנדערע ווערק) פון זיין טעמע.
ער האָט זיך שוין געקאַנט אינגאַנצן אַריינטאָן אין די מאַדנע און
טשיקאַווע מענטשעלעך, וועלכע ער האָט מיט זיין פאַנטאַזיע אַרויס-
געכישופט. דערפון נעמט זיך די גאַנצקייט פון „מסעות בנימין
השלישי“. עס איז ווי פון איין גוס. איין דערציילערישער פאַדים
ציט זיך דורכן גאַנצן בוך, און ער רייסט זיך נישט איבער אינמיטן,
ווי אין אַנדערע דערציילונגען, וועלכע זיינען פול מיט „קניפּלעך“,
מחמת זיי זיינען שטענדיק כמעט „אַ מעשה אין אַ מעשה און אַ
מעשה איבער אַ מעשה“.

„מסעות“ איז אויך נישט אינגאַנצן פריי פון זייטיקע זאַכן,
אַבער אפילו אַט די זייטיקע פרטים פלעכטן זיך אַריין אין דעם
געוועב פון דער דערציילונג אַזוי לייכט און אַזוי קונציק, אַז זיי
צערייסן אים נישט.

און אויב אין דעם זין פון אַלגעמיינער קינסטלערישקייט איז
„מסעות“ געווען נאָר אַן אַיב ער גאַנג צום צווייטן, מער
רוואיקן און ווינציקער קעמפּערישן פּעריאָד, איז עס אין דעם פרט
פון איינהייטלעכקייט, אַזוי ווי אין דעם פרט פון פאַראַדיסטישער
אויסגעהאַלטנקייט, די העכסטע מדרגה, וועלכע מענדעלע האָט ווען
עס איז דערגרייכט.

מען דארף נאָר, חזר איך איבער, געדענקען, אויב מען וויל אָפּשאַצן ווי געהעריק איז דעם ווערט און די שיינקייט פון „מסעות“, — אַז ס'איז נישט קיין געוויינטלעך לעבנסבילד, נאָר אַ שטיק לעבן אינם קרומען שפיגל פון קאַריקאַטור.

אין אַ פאַראַדיע קאַנען ביזע סאַטירע און ווייכער, גוטמוטי-קער הומאָר זיך צונויפגיסן און ווערן איינס. ווען מיר לייגען אַ פאַראַדיע קאַנען מיר אַמאָל נישט וויסן, צי איז עס אַן אָפּשאַטן מיט דעם מיין אויסצוראַטן עפעס, אָדער עס איז סתם אַזוי געלעכ-טער. קאַנען מיר דערפון האָבן צווייערליי הנאות. מיר קאַנען זיין אָפּשאַטער, און עס קאָן אונדז אַמאָל, פשוט, געפעלן דעם שריי-בערס שפּילן זיך מיט דעם נאַכגעקרימטן סטיל, מיט די מאַדנע מענטשעלעך, מיט זייערע משונהדיקע גענג, מיט זייערע קרומע העוויות.

דער אַמאָליקער לעזער, דער משכיל, האָט זיך פאַרטיפט דער-הויפט אין דער סאַטירע און אין דעם מוסר-השכל פון „מסעות בנימן השלישי“. דער פאַרשטייער פון נעאַ-השכלה אין סאָויעט-רוסלאַנד זוכט אויך נאָר אַ געלעגנהייט נוקם צו זיין זיך אָן דער „מיטלאַטערלעכער פינצטערניש“. אַנדערש איז דער ניט-משכילי-שער עולם. אים אינטערעסירט אויך דאָס שפּיל און די קונסט פון פאַראַדיע...

אין וואָס באַשטייט אַט די פאַראַדיע? וואָס קרימט זי איבער? אין דער פאַרם — סערוואַנטעסעס „דאָן קיכאַט“, וועלכער ווערט, אגב, אויך פאַרשטאַנען איצט אַנדערש, ווי ער איז אַמאָל פאַר-שטאַנען געוואָרן; אינם אינהאַלט — טונעיאַדעווקע און טעטע-ריווקע, וועלכע איז „אין תוך אויך נישט מער, ווי אַ גרויסע טוניע-יאַדעווקע“.

עס איז אַ פ א ר א ד י ע אויף „דאָן קיכאַט“, נישט קיין נ א כ מ א כ ו נ ג פון דעם באַרימטן שפּאַנישן ראַמאַן, ווי עס האָט געמיינט אַמאָל די יידישע קריטיק און אויך דער פּוילישער שריפטשטעלער קלעמענס יונאַשאַ, וועלכער האָט זיין פּוילישע אי-בערזעצונג פון „מסעות בנימן השלישי“ אַ נאָמען געגעבן „דער יידישער דאָן קיכאַט“. ווען מענדעלע זאָל האָבן באמת געוואַלט שאַפן

„א יידישן דאָן קיכאַט“, וואָלט בנימין געמוזט האָבן גאָר אַן אַנדער
 כאַראַקטער, געמוזט זיך אַנדערש גאָר אויפפירן. ווי ער איז איצט,
 איז צווישן אים און דעם ריטער פון לאַמאַנש דאָ נאָר אַ ריין
 דרויסנדיקע קרובֿהשאַפט. דער שפּאַנישער ריטער לאָזט זיך אַוועק
 וואַנדערן איבער דער וועלט אינאיינעם, מיט סאַנטשאַ פּאַנטשאַן,
 בנימין — אין דער באַגלייטונג פון סענדערל די יידענע. יענער גייט
 זוכן געלעגנהייטן זיך אַנצונעמען פאַרן יושר, דער גייט זוכן די רויטע
 יידעלעך. יענער האָט זיך אַנגעלייענט מיט מיטלאַלטערלעכע רי-
 טער־ראַמאַנען, דער איז פאַרכאַפט פון די יידישע פּאַנטאַטישע
 געשיכטעס. ביידע לעבן זיי מער מיט פּאַנטאַזיע, ווי מיט ווירק-
 לעכקייט. אָבער — און דאָ הויבט זיך אַן דער גרויסער מאַראַלי-
 שער און פּסיכאָלאָגישער אונטערשייד צווישן די צוויי העלדן —
 דאָן קיכאַט האָט, אַחוץ זיין רייכער פּאַנטאַזיע, אויך אַ שטאַרקן,
 אַן איינגעקשנטן און, כּוואָלט זאָגן, אַ העראַאישן ווילן. דאָן קיכאַט
 שטעלט זיך פאַר קיין זיך נישט אָפּ, ער האָט פאַר קיינעם קיין
 מורא נישט. ער ווייזט אמתע גבורות. בנימין איז אַ העלד נאָר
 אין דער פּאַנטאַזיע. בנימין איז אַ פּאַראַדיע אויף אַ העלד. ער וויל זיין
 אַן אַלעקסאַנדער מוקדון—און האָט מורא פאַר אַ הונט... ער פאַר-
 בלאַנדזשעט זיך אין וואַלד און דערהערט אַ קול פון ווייטן: „איז
 ער, שונאי ציון, פאַרצאַפלט געוואָרן; אים האָט זיך נישט אַנדערש
 געדאַכט, אַז דאָס איז אוודאי אַ גולן“. דער אמתער דאָן קיכאַט
 וואָלט געווען העכסט צופרידן פון אַזאַ פאַל. ער וואָלט האַפּערדיק
 דעם „גולן“ אַנטקעגן געגאַנגען. בנימין האָט זיך פון גרויס שרעק
 געלאָזט לויפן צוריק אָן אַטעם. און וועלנדיק אים מאַכן נאָך לע-
 כערלעכער האָט אים מענדעלע געלאָזט שטראַפן זיך אַליין: „פע,
 בנימין! דו ווילסט וואַנדערעווען אזוי ווייט איבער ימים און מדבריות,
 וואָס דאָרט שוויבלט און גריבלט פון עקדישן, פון חיות רעות און
 ווילדע אומות, און דאָ האַסטו מראַ פאַרן געדאַנק, טאַמער באַגעגענ-
 סטו אַ גולן. איי פע, מעגסט זיך שעמען, בנימן. איז דער אַלעק-
 סאַנדער מוקדון אַנטלאָפן אזוי ווי דו? האָט דער אַלעקסאַנדער
 מוקדון א. אַז. וו.?“

בנימין קען נישט די ווירקלעכקייט; דאָן קיכאַט וויל
 זי נישט קענען. בנימין שרעקט זיך פאַר איר; דאָן קיכאַט איז זי

מבטל. בנימין איז א טיפש, דאן קיכאט — א תם. בנימין איז נישט מער ווי א בטלן; דאן קיכאט איז אן ענטוויאסט.

הינטער דאן קיכאטס קאמישקייט האט מען דערפילט עפעס טיף-טראגיש — די טראגעדיע פון דעם טרוימער, דעם אידע-אליסט. אין בנימינען פילן מיר נישט קיין טראגישום. בנימין איז געווען און געבליבן א לעכערלעכע פיגור. ווארים ער איז נישט קיין דאן קיכאט, ער איז א קאריקאטור אויף דעם גאיוון, הארציקן און העלדישן ריטער.
און נאך עפעס:

דאן קיכאט איז אן אויסנאם, א יחיד במינו אין דעם שטעטל פון לאמאנש, וואו ער איז געבוירן געווארן. ער איז נישט ענלעך אויף זיינע פריינט און חברים. זיי האבן זיך אויך אָנגעלייענט מיט די פאָנטאַסטישע ראַמאַנען, אָבער קיינעם פון זיי איז נישט איינגע-פאלן נאָכצוטאָן די העלדן פון די ראַמאַנען: קיינער איז נישט געווען אַזוי „משוגע“, ווי ער. קיינער האָט נישט געהאַט אַזאַ דרייסטע און אַזאַ רייכע פאַנטאַזיע ווי ער. אַנדערש איז אונדזער בנימין. כאָטש די טונעיאַדעווקער קוקן אויף אים, ווי אויף אַ שטיקל משוגענעם, איז ער אין תוך נישט שטאַרק אַנדערש פון זיי. און נישט אומזיסט גיט זיך מענדעלע אָפּ אַזויפיל מיט בנימינס געבורטס-שטאָט, טונעיאַדעווקע. ער רעדט וועגן אים און מיינט זי.

„קיבור מסעות בנימן השלישי“ איז אַ קאָריקאַטור אויף גאַנץ טונעיאַדעווקע, נישט נאָר אויף בנימינען און סענדערל דער יידענע. בנימין און סענדערל גופא זיינען מער ווי צוויי איינציקע כאַראַק-טערן. בנימין איז אַ רמז אויף דער גאַנצער גייסטיקער פירער-שאַפט פון די פאַרצייטיקע יידן, סענדערל איז די פּערזאָנאַליצירונג פון דער יידישער מאַסע. בנימין ווייסט נאָר, וואָס אין די ספרים שטייט; זיין וועלט איז די וועלט פון די רויטע יידעלעך, פון סמבטיון, פון דעם אַדלער, אויף וועלכן אַלעקסאַנדער מוקדון איז געפלוּיגן רייטנדיק. סענדערל קען נישט די קליינע אותיותלעך אפילו תהילים זאָגט ער אויף עברי-טייטש; דערפאַר איז ער אַ בריה אין עניני עולם הזה. צווישן אים און בנימינען איז אַזאַ מין שותפות, ווי עס איז געווען אַמאַל צווישן ישכר און זבולן.

„סענדערל“, האָט בנימן זיך אָנגערופן, „מיר זיינען אַ זיחג מן השמים, מיר ביידע זיינען ווי אַ גוף מיט דער נשמה. ווען דו זאָרגסט אין גשמיות מכוּח עסן און טרינקען אויף אונדזער נסיעה, אַנטקעגן־זשע זאָרג איך אין רוחניות־זאָכן...“ „איך פאַרלאָז זיך אין די זאָכן אינגאַנצן אויף דיר.“ האָט סענדערל געזאָגט בהכנעה: „דו ביסט אַ געלערנטער מענטש און קוקסט אַריין אין דייע ספרים. מסתמא ווייסטו, וואָס דו טוסט, וואוהין דו גייסט. אַ סימן, איך האָב דיך אפילו נישט איבערגעפרעגט צי גייען מיר מיט דעם גלייכן וועג. דו גייסט, וואָס פאַר אַ דאגה איך האָב, גיי. איך גיי דיר נאָך, ווי אַ קו נאָך אַ קאַלב.“ אָט דאָס איז געווען די באַ־ציאונג צווישן דער פאַלקסמאַסע און אירע פירערס, די בנימינס. זי האָט זיי באַזאָרגט מיט עולם הזה, און זיי זיינען געווען אירע וועג־ווייזערס אין רוחניות־זאָכן. זי איז געווען פראָדוקטיוו עקאָנאָמיש, אַז עס איז אָבער געקומען צו גייסטיקע ענינים, איז זי געווען פאַ־סיוו, און האָט זיך געלאָזט פירן פון די לומדים, פון די בנימינס.

„סענדערל“, האָט בנימין אָנגעהויבן מיט אַזאַ שמועס, „זאָג מיר, דו ווייסט, וואָס אויף יענער זייט טונעיאַדעווקע איז?“ „איך ווייס! דאָרט איז די פריטשעפע, וואו מען קריגט אַמאַל אַ גוט ביסל בראַנפן.“ — „דו ביסט אַ נאָר, איך מיינ ווייטער, אַסך ווייטער.“ — „נאָך ווייטער פון דער פריטשעפע?“ האָט סענדערל פאַרוואונ־דערט זיך אָנגערופן. „ניין, ווייטער דערפון ווייס איך נישט. און דו, בנימין, ווייסט?“ — „אויב איך ווייס? אַ שאלה אַביסל, אויב איך ווייס? דאָרט איז ערשט דאָ אַ וועלט!“ האָט בנימן אַ זאָג געטאָן מיט התלהבות, גלייך קאַלומבוס בשעת ער האָט אַנטדעקט אַמע־ריקע. — „וואָס־זשע איז אַזוינס דאָרטן?“ — „דאָרטן, דאָרטן“, האָט בנימן זיך צעפלאַקערט, „פּיפּערנאַטער! לינדנוואַרעם!...“ — „דער לינדנוואַרעם, מיט וועלכן שלמה המלך האָט געשניטן שטיינער צום בית־המקדש?“ האָט סענדערל אַריינגערוקט זיין וואָרט בתמימות. — „יא, נשמה מיינע, יא, דאָרט אין ארץ ישראל, דאָרט אין יענע מקומות... הא, דו וואָלסט געוואַלט זיין דאָרט?“ — „און דו ווילסט?“ — „אַ שאלה אַביסל! איך וויל, סענדערל; איך וויל און וועל טאַקע דאָרט באַלד זיין.“ — „איך בין דיר מקנא, בנימין, דו וועסט זיך דאָרט אַנעסן אַביסל מיט באַקסערן

און מיט טייטלען, האָ-האַ. — „דו, סענדערל, קאָנסט אויך עסן, ווי איך. דו האָסט אין ארץ ישראל אַזאַ חלק, ווי איך.“ — „א חלק האָב איך טאַקע, נאָר ווי קומט מען אָבער אַהין? דאָרט איז דאָך דער תּוּגָר?“ — „דערצו, סענדערל, איז דאָ אַ תּרופּה. זאָג מיר, סערדצע, דו ווייסט עפעס פּון די רויטע אידעלעך?“ — „איך האָב זיך אָנגעהערט גענוג מעשות איבער זיי אונטערן אויוון. נאָר וויסן אַקוראַט וואו זיי זיצן און ווי מען קומט צו זיי, דאָס ווייס איך נישט...“ — „הע-הע, זעסטו? און איך ווייס“, האָט בנימן געזאָגט מיט גדלות און אַרויסדערטאַפּט פּון קעשענע דעם „שבחי ירושלים“...

אין אַט דעם געשפרעך צווישן בנימינען און סענדערלן איז איבערגעגעבן געוואָרן דער שטומער דיאַלאָג, וואָס איז פאַרגעקומען צווישן דער פאַרצייטיקער רעליגיעזער אינטעליגענץ און דעם פּרו-מען המון. דער המון האָט, אַזוי ווי סענדערל די יידענע, „נישט געקאָנט די ק ל י נ ע אותיותלעך“ און געמוזט אָנקומען צו עברייטייטש. ער איז געוון גייסטיק שטום, דערפאַר אָבער האָט ער מאַטעריעל עפעס אויפגעטאָן: ער האָט צוגעגרייט שפייז פאַר די כלי-קודש, וועלכע האָבן גענערט — און שלעכט גענערט — זיין רוחניות.

אַזאַ איינדרוק מאַכן די פירער און די מאַסע פּון דעם יידישן פּאָלק, ווען מען זעט זיי אין דעם קרומען שפיגל פּון „מסעות בנימין השלישי“. זיי האָבן אינדערמתן נישט געהאַט אַזאַ נעבעכ-דיקן אויסזען. דער יידישער פּאָלקס-מענטש איז גאַרנישט געווען אַזוי פּאַסיוו גייסטיק. ער האָט געזונגען לידער, געשפּונען מעשהלעך, געשאַפּן אַ שפּראַך און אַרויפגעלייגט זיין שטעמפל אויף דער ליי-טעראַטור פּון דער פּאָלקס-שפּראַך. אויך זיינען די רעליגיעזע פירער ניט געווען אלעמאַל אַזעלכע לעכערלעכע בטלנים, ווי בנימן השלישי. אָבער עפעס איז זיכער געווען אין זיי, און אין דער מאַסע, וואָס דער-מאָנט אָן סענדערל און בנימינען, און אויב דאָס, וואָס מענדעלע דער-ציילט וועגן די דאָזיקע צוויי געשטאַלטן איז נישט קיין טריי בילד, איז עס אַן אויסגעצייכנטע פאַראַדיע פּון דעם אַמאַליקן יידישן לעבן. און ווי אַ פאַראַדיע קאָן „מסעות בנימין השלישי“ נאָך עד היום גע-לייענט ווערן מיט גרויס אינטערעס און מיט אמתן פאַרגעניגן.

קיזור מסעות בנימין השלישי

„מסעות“ איז נישט אזוי גראַטעסקנהאַפּט, נישט אזוי שפּי-
לעריש, ווי די צווייטע גרויסע פּאַראַדיע אין דער יידישער ליטע-
ראַטור — „מנחם מענדל מיעהופּעץ“ — אָבער אויך „מסעות“ איז
פול מיט לייכטער, שקצישער און שיר נישט שלום-עלכמישער
קונדעסעריי. (102)

דער פּוילישער שריפטשטעלער קלעמענס יונאַשאַ האָט זיך
אזוי פּאַראַינטערעסירט מיט אַט דער פּאַראַדיע אויף סערוואַנטעסעס
דאָן קיכאַט און אויפן פּאַרציטיקן יידישן לעבן, אַז ער האָט זיך
אויסגעלערנט יידיש, כדי צו קענען איבערזעצן „קיזור מסעות
בנימין השלישי“ אויף פּויליש (1885). (פון פּויליש איז עס שפּעטער
איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש און אויף טשעכיש. אין 1934
איז פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן אַן אוקראַינישע איבערזעצונג). דער
זעלביקער יונאַשאַ האָט אויך „די קליאַטשע“ איבערגעזעצט אויף
פּויליש („די קליאַטשע“ איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש,
אויף דייטש, אויף ענגליש און—פון מענדעלען אליין—אויף העבריי-
איש). און נאָכדעם ווי די פּוילישע איבערזעצונג איז פּאַרעפּנטלעכט
געוואָרן, איז מענדעלע אַינגעלאָדן געוואָרן קיין וואַרשע, וואו אַ גר-
פּע פּוילישע שריפטשטעלער האָט געמאַכט פּאַר אים אַ שיינעם
קבלת-פנים ... מענדעלע האָט שוין געוואוינט דאָן אין אַדעס.

שטילשטאנד אין מענדעלעס שאַפּן

מענדעלע הערטיאויף צו שרייבן. — וואָס איז געשען? — פּאַמיר-ליען-אומשטענדן. — מענדל דער געלער פון „דער מאַקסע“. — אַ משפּחה זאָלבעזיבן. — פון זשיטאַמיר קיין אַדעס. — מאַטעריעלע זיכערקייט. — ניט-פּאַרהיילטע וואונדן. — נייע באַמיאונגען צו קריגן אַ דערלויבעניש אויף אַ צייטונג. — קאַרעספּאַנדענץ מיט פּראָפּ. בעזסאַנאָוו. — ס'איז נישט באַשערט געווען מענדעלען צו ווערן אַ זשורנאַליסט. — צוריק צו זיין קונסט.

נאָך „קיצור מסעות בנימין

השלישי“, איז מענדעלע אַנטשוויגן געוואָרן אויף עטלעכע יאָר. צווישן 1878 און 1884 האָט ער גאַרנישט ניט אַרויסגעגבן (און אויך גאַרנישט ניט געשריבן), אַחוץ אַ נייעם נוסח פון „דעם קליי-נעם מענטשעלע“ (1879) און דעם קאַלענדאַר „לוח הסוחרים“ (1878 און 1879). עס איז אים „פאַר צרות פאַרגאַנגען דער חשק צו שרייבן“, ווי ער האָט שפּעטער אַליין געזאָגט צו מנשה מרגלית, וועמען ער האָט געבראַכט במתנה „פּישקע דעם קרומען“, אין דער צווייטער, אינגאַנצן איבערגעמאַכטער, אויסגאַבע (אַדעס, 1888). „עס האָט מיר אַ צייט לאַנג, האָט ער געזאָגט, אָפּגענומען דאָס לשון...“ פאַר זיין פּריינט ל. בינשטאַק האָט ער אין יענע טעג זיך אַזוי אויסגעדריקט: „אויפהערן דענקען הייסט אויפהערן לעבן, און דענקען, דוכט זיך מיר, קאָן איך שוין נישט. מיין מאַרד איז מיט בליי פאַרגאַסן, און מיין האַרץ איז פאַרשטיינערט געוואָרן...“ וואָס איז געשען?

„עס זיינען דאָ, האָט ער אַמאָל געשריבן אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען, — געוויסע צייטן, וואָס אויף מיר רוקט זיך אָן אַ שטאַרקע מרה-שחורה און דענסטמאַל זיין איך מיר פאַרטראַכט, פאַרזאָרגט,

אליין, אָפּגעזונדערט פון מענטשן, און שווייג. דענסטמאַל טאָר קיין טינט און פען, ווי חמץ אין פסח, זיך אין מיין גבול נישט גע- פינען" ... דאָס האָט געטראָפּן ביי אים אפילו אין גוטע צייטן. אָבער עס פלעגט נישט דויערן. אַרום 1877 איז אים באַפאַלן אַ „מרה־שחורה“, וואָס האָט זיך געצויגן יאָרן. אין זיין לעבן זיינען אָנגעקומען אומשטענדן, וועלכע „האַבן אָפּגענומען ביי אים יעדן השק צו ליטעראַרישער טעטיקייט“. אַזוי האָט געשריבן זיין חבר און פריינט בינשטאַק. וואָס זיינען דאָס געווען פאַר אַן אומשטענדן, האָט ער נישט געזאָגט. עס איז נאָך נישט געקומען די צייט, האָט ער דערקלערט, צו דערציילן די אַלע פרטים. „מיר וועלן נאָר באַ- מערקן, האָט ער געשריבן, אַז אונטער דער ווירקונג פון אומ- שטענדן, וועלכע האָבן געדריקט ווי אַ שווערע משא, איז דער קוואַל, וואָס האָט געהאַלטן אין איין שלאָגן, פלוצלונג ווי אויסגעשעפט געוואָרן און ער האָט אינגאַנצן אויפּגעהערט צו ווירקן" ... דאָס האָט דערציילט בינשטאַק אין יאָר 1884, ווען ער האָט געשריבן מענדעלעס ביאָגראַפיע, לכבוד דעם יוביליי פון זיין 25־יעריקער ליטעראַרישער טעטיקייט. אין אַ בריוו צו אפרים דיינאַרדן, וועל- כער האָט געבעטן באַ אים דאָטן פון זיין לעבן, האָט מענדעלע (אין יאָר 1877) געשריבן, אַז אים איז זייער שווער עפעס צו דער- ציילן וועגן זיך אליין, וואָרים זיין ביאָגראַפיע איז „פאַרפלאַנטערט אין כלערליי זאַכן און איז פול מיט צרות“ (103) וואָס פאַר אַ צרות זיינען עס געווען, האָט ער נישט אויסגעזאָגט, אַזוויי זיין פריינט בינשטאַק האָט עס פאַרשוויגן. ערשט נאָכן זיידנס טויט האָט ש. גינזבורג, אויפן סמך פון מענדעלעס פּריוואַטער קאַרעספּאָנדענץ מיט בינשטאַקן, אויפּגעהויבן אַ טייל — אָבער טאַקע נאָר אַ טייל — פון דעם פאַרהאַנג, וואָס הענגט נאָך עד היום איבער יענעם שווערן פעריאָד פון מענדעלעס לעבן. ש. גינזבורג שרייבט, אַז אפילו איצטער (אין יאָר 1922!) איז „נאָך נישט געקומען די צייט צו ריידן אויספירלעך וועגן די אַלע אומשטענדן, וואָס האָבן אין פאַרלויף פון יאָרן געדריקט אַבראַמאָוויטשן און שיר נישט געמאַכט פון אים אַ תל. מיר וועלן נאָר אַנווייזן, אַז אַחוץ, וואָס ער האָט אין יענער צייט פאַרלוירן זיין טאַכטער ראַשעל (אַ יונגע, זייער באַ- גאַבטע קינסטלערין), וואָס זיין איינציקער זון איז מחמת פּאַליטישע

סיבות אַרעסטירט און דערנאָך אויף עטלעכע יאָר פאַרשיקט גע-
וואָרן, זיינען געווען נאָך אויסערלעכע שווערע אומשטענדן, אויך פאַ-
מיליען-אַנגעלעגנהייטן, וועלכע האָבן אים זייער טיף באַרירט צוגלייך
אי אַלס מענטש, אי אַלס ייד. (104) ש. גינבורג האָט געמוזט האָבן
אין זינען דעם פאַקט, וואָס מענדעלס זון מאיר איז געצוואונגען
געווען אַנצונעמען דעם פראַוואַסלאָוועם גלויבן. עס פאַרשטייט
זיך, אַז מענדעלע האָט זיך עס שטאַרק גענומען צום האַרצן, אָבער
וויסנדיק די אומשטענדן, וועלכע האָבן געטריבן זיין זון צו מאַכן
אַ שריט, וואָס איז אים אַליין געווען דערווידער, האָט מענדעלע
נישט איבערגעריסן זיינע באַציאונגען מיטן „פאַרבלאָנדישען זון“.
די אומשטענדן זיינען, אין קורצן, געווען אַזעלכע: מיכאַאיל אַב-
ראַמאַוויטש האָט יאַרנלאַנג געלעבט מיט זיין קריסטלעכער פרוי
אַן חופּה וקדוּשין — טאַקע דערפאַר, ווייל ער האָט זיך נישט גע-
וואַלט שמוּדן. זיי האָבן שוין געהאַט צוויי קינדער, אַ זון און אַ טאָכ-
טער, — און זייער פאַרהייראַט לעבן איז נאָך אַלץ געווען „נישט
געזעצלעך“. די „עפנטלעכע מיינונג“ פון דער פראַווינציעלער רו-
סישער שטאַט, וואוהין מאיר אַבראַמאַוויטש איז פאַרשיקט געוואָרן
פאַר זיינע פּאָליטישע „זינד“, איז געווען „אויפגעבראַכט“ קעגן
זיי. זיי האָבן עס איגנאַרירט. אָבער אַט איז געקומען די צייט, ווען
זייער זון האָט געדאַרפט אַוועקגעגעבן ווערן אין אַ שול. מען האָט
אים נישט אַנגענומען צוליב דעם, וואָס זיינע עלטערן האָבן אָפּ-
ציעל נישט חתונה געהאַט. דאָס האָבן זיי שוין נישט געקאַנט
אַריבערטראַגן, — און מיכאַאיל (מאיר) אַבראַמאַוויטש איז באַגאַנגען
די טאַט, אויף וועלכער ער האָט תשובּה געטאָן גלייך נאָך דער
רוסישער רעוואָלוציע. (105) ש. ל. ציטראַן, שטיצנדיק זיך אויף זיינע
אַמאָליקע געשפרעכן מיט אליעזר צבי הכהן צווייפּל, וועלכער האָט
געוואוינט אין זשיטאַמיר אין איין צייט מיט אַבראַמאַוויטשן, האָט
אַרויסגעזאָגט אַן אַנדער השערה וועגן די פּאַסירונגען, אויף וועלכע
עס האָט אַנגעוואונקען בינשטאַק (און אויך מענדעלע אַליין). לויט
דער דאָזיקער השערה איז אַרום דעם יאָר 1877 פאַרגעקומען, אַחוץ
דעם, וואָס ש. גינבורג דערמאַנט, נאָך עפעס, וואָס האָט מענדעלען
פאַראומערט דאָס לעבן. אַט וואָס עס איז פאַרגעקומען: איינער פון
יענע פיינע בריות, וועלכע מענדעלע האָט באַשריבן אין

„דער טאקסע“, איז געקומען פון בערדיטשעוו קיין זשיטאמיר אפֿ-
 צורעכענען זיך מיט דעם מחבר פון „דער טאקסע“. דאָס זאָל האָבן
 געווען יענער קהלשער קאַכלעפל, וועלכער פיגורירט אין „דער
 טאקסע“ אונטערן נאָמען ר' מענדל דער געלער.— אַ שטאַטשייגעץ,
 אַ בילער, סלזשעט ביי די בעל-טובות, און פּאַלט אָן אויף וועמען מען
 הייסט“. ער זאָל האָבן דערשמעקט, אַז אַבראַמאָוויטשעס אמרזע פּאַ-
 מיליע איז גאָר נישט אַבראַמאָוויטש, אַז ער איז נישט פּאַרשריבן אין
 דער קאַפּוליער „סקאַזקע“ און אַז ער איז, הייסט עס, אַ נעלם. צי
 די איבעריקע בערדיטשעווער שטאַט-בעל-טובות האָבן אים אָנגע-
 רייצט אויף זייער פיינט, צי דאָס איז געווען זיין אייגענער אויפטו,
 — ער איז געקומען קיין זשיטאמיר און האָט זיך אָנגעזעצט אויף
 אַבראַמאָוויטשן, אַז ער זאָל אים „פּאַרגיטיקן“, אויב ער וויל נישט
 האָבן אויף זיך קיין מסירה, אַ מסירה—און נאָך פון אַזאַ סאַרט—
 וואָלט פּאַר אַבראַמאָוויטשן און זיין פּאַמיליע געווען אַ גרויס אומ-
 גליק, ממש, אַ קאַטאַסטראָפּע. מען דאַרף נישט פּאַרגעסן, אַז ער איז
 צו יענער צייט שוין געווען אַ באַרימטהייט, אַ וואַרטפירער ביי
 יידן, דערצו נאָך אַ שטיקל „מקורב למלכות“. אין יאָר 1875 איז
 ער באַשטימט געוואָרן פּאַר אַ מיטגליד פון דער „ידישער קאָמיסיע“
 אונטער דער אויפזיכט פון דעם וואָלינער גענעראַל-גובערנאַטאָר.
 קאָן מען זיך פּאַרשטעלן, וואָס פּאַר אַ לאַגע וואָלט באַשאַפן גע-
 וואָרן פּאַר אים, ווען מען זאָל זיך פּלוצים דערוויסן, אַז ער איז
 גאָר אַ „נעלם“. האָט ער געהאַלטן אין איין „אַפקויפן זיך“ פון
 דעם געלען, דעם „בילער“, וועלכער איז געווען פּיאיק אויף
 אַלץ. אַט איז ער שוין, דאַכט זיך, פטור געוואָרן פון אים און אַט
 איז יענער ווידער דאָ, ווי אַ זלידנע פּליג. דאָס האָט אַבראַמאָ-
 וויטשן געמאַכט נערוועז און געהאַלטן אין שטענדיקער אָנשטרענג-
 גונג. 106)

דאָס האָט אויך פּאַרגרעסערט זיין נויט ... „די הוצאות זיי-
 נען געווען גרויס“ — האָט ער שפּעטער — אין פּריידן — דער-
 ציילט ש. דובנאָוון וועגן די ליידן פון יענער צייט, — „אַ משפּחה
 זאָלבעזיבן. די הכנסות פון מיינע ווערק האָבן אפילו נישט געקלעקט
 אויף דירה-געלט. די ווילנער און וואַרשעווער פּאַרלעגער האָבן
 מיך באַגזלט: שטילערהייט איבערגעדרוקט „די טאקסע“, די

קליאטשע", און „דאָס קליינע מענטשעלע“, בגנבה איבערפאַרקויפט איינער דעם אַנדערן די סטערעאָטיפּן פון מיינע ביכער . . . איך בין דערגאַנגען דערצו, אַז איך בין נישט געווען זיכער מיטן מאַרגן-דיקן טאַג“ . . . אַ גליק, וואָס באַראָן האַראַצי גינזבורג, וועלכער האָט אים געקאַנט נאָך פון יענער צייט, ווען ער האָט געוואוינט אין קאַמענעץ און זיך געחברט מיט די אַקציוניקעס פון זיין בראַנפּן-קאַנטאַר, — האָט זיך דערוואוסט וועגן זיין שווערער לאַגע און אים אַנגעהויבן צו שיקן, דאַכט זיך, הונדערט רובל אַ חודש (דאָס איז געווען אין די יאָרן 1879—1880). (107)

דאָס האָט אים אָבער נאָר אויסערלעך געהאַלפּן, זיין געמיטס-צושטאַנד איז, ווי פריער, געווען זייער געדריקט. ער האָט נישט געקאַנט שאַפּן. „די צרות אין דער לעצטער צייט“, האָט ער גע-שריבן אין יאָר 1884, אין דער פאַררעדע צום „פּריזיוו“, — „האַבן פאַרשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט מיר זיך נישט געלייגט צו ריידן און די האַנט צו שרייבן אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגן, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענטשן, ווען שטאַרקע יסורים טרעטן צו מיטאַמאַל און קאַסטן אים געזונט און לעבן אָסך מער ווי קרעכצן און וויינען מיט בלוטיקע טרערן; וואָס אויב אַזעלכעס געדויערט אַן עפעס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערן אויס מענטש“.

גאַנצע זעקס יאָר האָט געדויערט דאָס שווערע דריקנדיקע שווייגן!

אינמיטן אַט די שווערע יאָרן — אין 1881 — האָט ער — ווידעראַמאַל — געביטן זיין וואוינאַרט. ער איז איינגעלאָדן געוואָרן קיין אַדעס צו ווערן דאָרט דער פאַרוואַלטער פון אַ רעפּאַרמירטער „תלמוד תורה“. זי האָט זיך געפונען אין אַן אַלטער, קליינער און אַפּגעלאָזענער דירה. אויף אַבראַמאָוויטשן איז אַרויפגעלייגט געוואָרן די פליכט צו רעאַרגאַניזירן די גאַנצע אינסטיטוציע, אי-בערקלייבן זיך אין אַ פּאַסיקער געביידע, פאַרגרעסערן די צאָל תלמידים און אויסבעסערן דעם גאַנצן סדר פון די לימודים. אַבראַ-מאָוויטש האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט מיט גרויס ענערגיע, און זיין ציל איז אין אַ געוויסער מאָס דערגרייכט געוואָרן. די שול איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ גרויסן בנין אויף דיעכטיאַר-

ניע (איצט מענדעלע) גאס, און דאָרט איז געווען אויך זיין וואוינונג. זי איז באַשטאַנען פון „הויכע, האַלב־טונקעלע קאַלטע צימערן מיט גרויסע פענצטער. אַמגעמיטלעכסטן איז געווען זיין קאַבינעט, וואָס איז אָפּגעטיילט מיט אַ פשוטן פאַרהענגל פון קרעטאַן און זעט אויס. ווי אַ פאַרמעגלעכע פּויערישע כאַטע“ (108).

זיין מאַטעריעלע לאַגע איז בעסער געוואָרן. ער האָט אָבער געמוזט אָפּגעבן דער אַרבעט אין שול זיין בעסטע צייט, כמעט אַלע זיינע כוחות. אויף אים איז געלעגן די פעדאָגאָגישע, די רייך־אַדמיניסטראַטיווע פאַרוואַלטונג פון דער תּלמוד־תּורה. ער האָט געדאַרפט אַכטונג געבן אויף די לערער און אויך אַליין לערנען מיט קינדער. ער האָט געדאַרפט האָבן צו טאָן מיט די עלטערן פון די תּלמידים, אויסשטיין אַלערליי שגעונות און קאַפּריזן פון גבאים. ער האָט אויך געמוזט זאָרגן פאַר די פינאַנסן פון דער אַנשטאַלט, פירן אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט פאַרשיידענע אינסטיטוציעס און פּער־זאָנען, און בכלל זען, אַז אַלץ זאָל זיין אין אָרדענונג. „עס איז נישט קיין גוזמא“ — שרייבט ער אין אַ בריוו צו בינשטאַקן אין יאָר 1887 — „ווען איך וועל אייך זאָגן: די אַרבעט פאַרשלינגט מיין גאַנצע צייט, נישט איבערלאָזנדיק מיר אפילו איין פרייע מינוט אויף צו באַשעפּטיקן זיך מיט עפעס אַנדערש אַחוץ מיין פאַר־שאַלטענער שטעל. איך בין אויף דער עלטער געוואָרן אַ מין „קליאַטשע“. פון פרימאַרגן ביז שפּעט אין דער נאַכט צי איך די ליאַמקע, זיפּצנדיק וועגן דער פאַרלאָרן־געגאַנגענער פּרייהייט, און וועגן די אידעאַלן, פון וועלכע איך האָב געטרוימט. זיין אַ קליאַטשע מיט אַ פּילנדיקער נשמה און מיט אַ מענטשלעכער נאַטור — אַך, דאָס איז אַ גיהנומשער פיין. הונדערט מאָל גליקלעכער איז דער, וואָס פאַרמאַגט ביי אַ מענטשלעכן אויסזען די נאַטור פון אַ קליאַ־טשע“ (109).

אַחוץ זיין פאַרנומען־זיין אין תּלמוד־תּורה, איז ער די ערשטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן אין אַדעס געווען נאָך אונטער דעם איינדרוק פון יענע, פּריער־דערמאַנטע, „אומשטענדן“, וועלכע האָבן אים אַנגעהויבן צו פאַרביטערן דאָס לעבן אין יאָר 1877 אין זשׂ־טאָמיר. „מיין ווייב נעבעך איז שטאַרק באַטריבט“, — שרייבט ער אין אַ בריוו (אויף יידיש) צו בינשטאַקן אין דעצעמבער, 1881.

— „לפנים האלט זי זיך שטארק ווי א העלד, נאָר אין האַרץ טראַגט זי אַ וואונד, אַ ים מיט יסורים. מיר צווישן זיך ריידן זייער ווייניק וועגן דעם שלאַק, וואָס האָט אונדז געטראָפֿן. מיר האָבן מורא איינער דעם אַנדערן נישט מצער צו זיין. מיר מאַכן זיך קלאַמפּערשט האַרץ און נאָרן איינער דעם אַנדערן. איך פיל ביי מיר אין האַרץ אַ ריס, וואָס ער וועט אייביק זיך נישט פאַרהיילן.“ (110)

ער באַנייט זיין שתדלנות צו באַקומען אַ דערלויבעניש אַרויס-צוגעבן אַ יידישע צייטונג. „ס'איז זייער מעגלעך, שרייבט ער צו זיין פריינט בינשטאַק אין יאָר 1882, אַז מיר זאָלן זיך אינגיכן זען אין פעטערבורג. אַז גאָט וועט געבן, און אונדזער פלאַן וועט זיך פאַרווירקלעכן, וועל איך אויפלעבן און זיך ווידער נעמען צו דער פעדער... מען דאַרף זיך דורכויס סטאַרען צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַרויסצוגעבן די צייטונג. דאָ אין אַדעס קאָן איך ליטעראַריש אויף קיין פאַל נישט ארבעטן.“ (111) אָבער אַלע זיינע באַמיאונגען צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַ ציי-טונג האָבן נישט געהאַלפֿן. זיי האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן נישט אין יאָר 1882, נישט אין די שפּעטערדיקע יאָרן. עס זיינען געווען מאַמענטן, ווען אים האָט זיך געדוכט, אַז אַט-אַט קריגט ער דאָס געוואונטשטע פאַפּירל. איינער אַזאָ מאַמענט איז גע-ווען, ווען ער האָט געפירט אַ קאַרעספּאָנדענץ מיט פּראָפ. בעזסאָ-נאָוון, וועלכער איז געוון אַ מיטגליד פון דער רעגירונגס-קאָמיסיע וועגן דער יידישער פּראָגע און וועלכער איז סתם געווען אַן איינ-פלוסרייכע פּערזענלעכקייט אין די קרייזן פון דער פעטערבורגער ביוראָקראַטיע. די קאַרעספּאָנדענץ האָט זיך אַנטוויקלט נאָך פּראָפ. בעזסאָנאָווס באַגריסן מענדעלען צום יוביליי פון זיין 25-יעריקער ליטעראַרישער טעטיקייט (אין 1884). מענדעלע האָט אין איינעם פון זיינע בריוו צו פּראָפ. בעזסאָנאָוו געפרואוּט אים אי-בערצוּצייגן אין דער נויטיקייט און נוצלעכקייט פון אַ יידישער ציי-טונג אין רוסלאַנד. עס, פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט זיך שטאַרק גערעכנט מיט דער פּסיכאָלאָגיע פון אַ האַלב-ביוראָקראַטישן, האַלב-ליבעראַלן רוסישן פּראָפּעסאָר, און ער האָט אינם בריוו געשטעלט דעם טראָפּ אויף אַזעלכע מאַטיוון, וועלכע ער וואַלט ביי אַנדערע אומשטענדן אפשר נישט אַזוי שטאַרק אַקצענטירט, ער האָט אָבער

אין תוך אויסגעדריקט זיינע אויפריכטיקע מיינונגען, ווען ער האָט
 אינם בריוו, וואָס איז געווען מער אַ מעמאָראַנדום, ווי אַ בריוו, גע-
 שריבן: „... וואָס איז נוגע מיר פּערזענלעך, איז, אָפּן גערעדט,
 האַלט איך פאַר זיך אויפריכטיקייט, אַחוץ אַלע זייטיקע סטימולן,
 — פאַר אַן עטישן חוב. איך בין ביי דער מיינונג, אַז מיטן אמת
 און איינציק אליין מיטן אמת קאָן מען דערגרייכן די לייזונג פון
 דער יידנפראַגע אויף אַ גערעכטיקן יסוד, און אַזוי ווי איך האָב
 יידן ליב מיטן גאַנצן האַרצן, האָב איך דעריבער אויסגעקליבן אין
 ליטעראַטור דעם וועג פון סאַטירע, גאָר נישט מורא האַבנדיק
 פאַנאַנדערצונעמען און אויפדעקן אונדזערע אינעווייניקסטע פעלערן,
 און איך בין גליקלעך ווען איך זע מיינע ווערק איבערגעזעצט אויף
 אייראָפּיאיִשע שפּראַכן, וועלכע זיינען צוגענגלעך נישט נאָר פאַר
 יידן, דאָס נעמט זיך דערפון, וואָס כאַטש איך האָב אַראַפּגענידערט
 אין גאָר די „טיפּענישן פון ישראל“, קאָן ביי מיר קיין זאָך נישט
 אָפּנעמען די פעסטע און רואיקע זיכערקייט, אַז ביי אַלע זיינע פע-
 לערן, — און וואָס פאַר אַ פּאָלק איז פריי פון אזעלכע? — פאַר-
 מאַגט דאָס ייִדישע פּאָלק — בלי ספק — אויך אַזעלכע מעלות,
 וואָס געבן אים די זעלביקע רעכט אויף גליק און אַכטונג, פּונקט
 ווי אַלע איבעריקע מענטשן, און אַז, פריער צי שפעטער, וועט
 דאָס ווערן אַלעמענס איבערצייגונג, איך האָף דעריבער, אַז אייך,
 זייער געערטער פּיאַטער אַלעקסעיעוויטש, וועט נישט אויסקומען
 „צו לייענען צווישן די שורות“ אַט אין דעם בריוו מיינעם, הגם,
 אָפּן גערעדט, מיט אַלץ וואָס איר האָט אַרויסגעזאָגט — קאָן איך
 נישט מסכים זיין. דערלויבט־זשע מיר אין קורצן אַרויסצוזאָגן
 מ י י ן קוק אויף דער ראַליע פון דער ייִדישער ליטעראַטור.
 אודא, כדי צו דערנענטערן דאָס ייִדישע פּאָלק מיטן רוסישן איז
 נויטיק אַ ייִדישע ליטעראַטור אין רוסישער שפּראַך. איר זאָך
 איז דורך אַ דעטאַלן און גוט־אַריינדריינגענדיקן אַנאַליז זיך צו דער-
 שלאַגן, אַז פאַרן רוסישן מענטשן זאָל זיך דייטלעך און אינגאַנצן
 אַנטפלעקן דער אמתער פרצוף פונם יידן. עס זאָל נישט פאַרבלייבן
 קיין איין־איינציק ווינקעלע אין ייִדישן לעבן, וואָס וועמעס ס׳איז
 אויג — זאָל נישט קאָנען אַהין אַריינדריינגען ביים ליכט פון אמת.
 אָבער דאָס איז נאָר איין זייט אין דער באַדייטונג פון געדרוקטן

וואָרט ביים גרויסן צונויפגיס־פּראָצעס, דאָס איז נאָר איין אופן אוועקשטעלן די יידנפראַגע — פון דרויסן. גלייכצייטיק מיט דעם איז נויטווענדיק נאָך אן אינווייניקסטע ארבעט: די איבערגעצייגטע אינטעליגענץ דאַרף ווירקן אויף דער מאַסע יידן, דאַרף וועקן אין איר זעלבסטבאַוואוסטזיין, דורך אויפדעקן אירע נעגאַטיווע זייטן, זי זאָל דאָס אַליין וויסן און עס זאָלן אין איר איינגעפלאַנצט ווערן ריכטיקע בליקן אויפן אַרום; די מאַסע זאָל דאָ, ענדלעך, באַקומען אַ געווער אויף צו באַקעמפן דעם שעדלעכן איינפלוס פון יענע פּערזאָנען, וואָס אין זייערע אינטערעסן ליגט, צוליב די אַדער אַנ־דערע טעמים, איינצוהאַלטן דעם סטאַטוס קוואַ סיי אינעווייניק, מיי דרויסן.

„זאָל זיין, אַז אייך האָבן זיך טאַקע, ווי איר זאָגט, געטראָפן צווישן יידן מענטשן, וואָס היטן כלומרשט ביי זיך אין האַרצן עפּעס אַ ספּעציפישן „ידישן ענין“, — איך און די, וואָס מיט מיר, ווייסן נישט פון אַזאַ מין „ענין“; פאַר אונדז איז דאָס לאַנד, וואָס האָט געבוירן און באַהאַלטן אַ גאַנצע לאַנגע שורה אונדזערע עלטער־עלטערן, דאָס לאַנד, אין וועלכן מיר אַליין זיינען געבוירן, אַרבעטן און וועלן שטאַרבן — אונדזער פאַטערלאַנד, און קיינער איז נישט בכוח צו צערייסן דעם בלוטיקן באַנד, וואָס פאַרקניפט אונדז און אונדזערע קינדער מיטן באַדן פון רוסלאַנד; מיר האָבן די טיפּע איבערצייגונג, אַז די אינסטינקטן פון דער מיליאַניקער מאַסע יידן זיינען פאַר אונדז! אָבער כדי צו ווערן אמתע אויסדריקער פון די מאַסן, מוזן מיר זיך מיט זיי פאַרשטענדיקן אויף דער שפּראַך, וואָס איז פאַר זיי צוגעגלעך. ווייטער: אין ידישן פּאָלק, ווי אין יעטוועדער געזעלשאַפּט, זיינען פאַראַן אייגענע אינעווייניקסטע שטייגער־חולאתן, וואָס דער רוסישער מענטש האָט צו זיי גאָר אַ קנאַפּע שייכות; איך מיין — יענע אַלע קאַמפּליקאַציעס, יענע אומרעכטן און אונטערדריקונגען, וואָס געהערן צום געביט פון באַציאונגען צווישן ייד און ייד; עס איז נאָטירלעך און נויטווענדיק, אַז מענטשן, וואָס האָבן ליב זייערע אייגענע, זאָלן זיי העלפן מיט אַ וואָרט, וואָס זאָל זיין פאַרשטענדלעך אַלעמען און יעדערן, אַ וואָרט, וואָס דערמוטיקט און דעמאָסקירט. איך בין זיכער, אַז וואָס מער עס וועט זיך רוקן פאַרויס דאָס לייזן די „פּראַגע“, אַלץ

מער וועלן פאלן די קינסטלעכע צוימען צווישן ייד און קריסט, און די רוסישע שפראך וועט אריינדרינגען אין דער יידישער מאסע; אבער, כאטש איך ווינטש עס פון גאנצן הארצן, באהויפט איך — און דא איז נישטאָ קיין שום פאראדאקס — אז די זשארגאנישע ליטעראטור אין דער ריכטונג, וועגן וועלכער איך האָב אויבן גערעדט, קאָן נאָר העלפן צו פאָרגיכערן דעם דאָזיקן פאָקט, צו גרייטנדיק אַ דאָנקבאַרן באַדן פאַר די זאַמען פון רוסישער בירגער־ לעכקייט. ענדלעך, וואָס איז שייך דער טענה, אַז דער זשאַרגאַן קאָן כלומרשט נאָך געדיכטער מאַכן דעם חושך, וואָס נעמט אַרום אייניקע מאַמענטן פון אונדזער לעבן, איז דען נישט שפראַך אַ פשוט געווער, וואָס קאָן פונקט אזוי דינען פאר דעם גוטן ווי פאַר דעם שלעכטן, פאַר אויפקלערונג ווי פאַר פאַרפֿינצטערונג, אַפֿ־ הענגיק פון דעם, ווער און ווי אַזוי עס באַנוצט זי? און פון דער צווייטער זייט, צי קאָנען דען ביזע מחשבות פאַרדעקט ווערן אין אַ וואויל־איינגעאַרדנטער מלוכה — אַלץ איינס אויף וואָס פאַר אַ שפראַך זיי זאָלן נישט אויסגעדריקט ווערן?

„אָט דאָס זיינען יענע מאַטיוון, וואָס ריידן, נאָך מיין מיינונג, בכלל פאַר יעטוועדער ליטעראַרישער אַרבעט אויף דער אומגאַנג־ שפראַך פון דער יידישער מאַסע און פאַר אַ פעריאַדישער אויס־ גאַבע אויף דעם דאָזיקן דיאַלעקט בפרט. מיר דוכט, אַז עס טאָר דערביי נישט זיין קיין שום רייד נישט וועגן דער צוקונפט פון זשאַרגאַן, נישט וועגן זיין ווערט לעבן דער רוסישער און דייטשער שפראַכן; די גאַנצע פראַגע באַשטייט נאָר אין דעם: ווען מיר אָנערקענען דעם אַנצווייפלידיקן פאָקט, אַז אַ געוויסער דיאַלעקט איז פאַרשפרייט און הערשט, — צי דאַרפן מיר אים דאָן נוצן ווי אַ מעכטיק געווער צו פאַפולאַריזירן געזונטע אידייען און באַאיינ־ פלוסן אין אַ געהעריקער ריכטונג? איך האַלט, אַז דער פּרעדיקער און ליטעראַט מוזן איבערנעמען די שפראַך פון דער מאַסע, וועלכע זיי האָבן זיך גענומען אויפקלערן; ווען דער אמת איז איינגעהילט אין אַ וואַרט, וואָס איז פאַר אַלעמען צוגענגלעך, לאַזט ער זיך נישט באַקעמפן!“ (112)

אַזוי האָט מענדעלע געשריבן אין זיין מעמאָראַנדום צו פראָפ. בעזסאַנאָוו, און דאָס איז זיכער געווען זיין אַלגעמיינער געדאַנקענ־

גאנג, כאָטש די טערמינאָלאָגיע, וואָס ער האָט באַנוצט, איז געווען דוכט זיך מיר, נישט אינגאנצן זיינע. ער האָט געשריבן וועגן „זשאַרגאָן“, ווי וועגן „אַ מעכטיקן געווער צו פּאָפּולאַריזירן געזונטע אידייען“. מיר ווייסן אַז יידיש איז געווען פאַר אים מער ווי אַ געווער צו פּאָפּולאַריזירן אידייען. יידיש איז געווען פאַר אים די שפּראַך פון דער יידישער ליטעראַטור, די שפּראַך פון זיין אייגענעם — קינסטלערישן, נישט נאָר אויפקלערערישן — שאַפּן. יידיש איז געווען פאַר אים אַ קונסט-אינסטרומענט. נישט נאָר אַ מיטל צו אויפקלערונג. אָבער ט ע אַ ר ע ט י ש איז ער נאָך אַלץ געווען אַ שטיק משכיל, און ער האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב „צו צו-גרייטן אַ דאַנקבאַרן באַדן פאַר די זאַמען פון רוסישער בירגער-לעכקייט“... (113.)

ער האָט, יעדנפאַלס, געהאַפּט, אַז די אויפקלערעריש-פּאַטריאַ-טישע מאַטיוון וועלן אויף פּראַפּ. בעזסאַנאָון מאַכן דעם געווינטשטן איינדרוק, אין אַ בריוו צו בינשטאַקן (20טן נאָוועמבער, 1885) האָט ער געשריבן: „פון בעזסאַנאָון דערוואַרט איר אַ תשובה אין דע-צעמבער — און איך האָף, אַז דאָס מאַל וועט זיין ענטפּער שוין זיין אַן ענדגילטיקער. אַך, ווי עס ווילט זיך שוין נעמען די פּעדער אין האַנט און שרייבן, שרייבן“. קיין ענטפּער פון בעז-סאַנאָון איז נישט געקומען, נאָר — „די האַפּענונג, האָט ער גע-שריבן צו זיין פריינט, האָב איך נישט פאַרלוירן, און איך האָלט אין איין וואַרטן“. ער האָט זיך נישט דערוואַרט... און ס'איז אפשר בעסער. ווען ער זאָל האָבן באַקומען די דערלויבעניש אויף אַ יידישער צייטונג, וואָלט ער איר געוויס אָפּגעגעבן זיין גאַנצע צייט, זיינע בעסטע כוחות, און ווער ווייסט „צי וואָלט נישט אפשר דער זשורנאַליסט אין אים איינגעשלונגען דעם קינסטלער, און די יידישע ליטעראַטור וואָלט אפשר נישט זוכה געווען צו זיינע בעסטע ווערק“? (ש. גינזבורג).

מענדעלע איז נישט געוואָרן קיין זשורנאַליסט, קיין צייטונגס-רעדאַקטאָר, — און עס האָט אים גענומען ציען צוריק צום קינסט-לערישן שאַפּן... „עס האָט אין מיר זיך געעפּנט“, האָט ער געשריבן אין דעם אַריינפיר צום „פריזיוו“ (1884). — „עס האָט אין מיר זיך געעפּנט אַ פּרישער קוואַל הייסע געפילן און מיך

שטילשטאנד אין מענדעלעם שאפן

עפעס אַ ברען געטאָן אויסצוגיסן זיי אין ווערטער פריי פאַר דער
גאַנצער וועלט. דאָס איז יענער ברען, וואָס וועקט אין וועסנע אויף
דאָס באַטריבטע, פאַרוואַגלטע זומער-פליגעלע ערגעץ אין דער
פרעמד, צוריקצוקערן זיך ווידער אַ ה י י ם צו זיין נעסט און
צו זיין פריערדיקן שטייגער לעבן"...

צוריק צו ליטעראַטור

יוביליי פון 25 יאָר ליטעראַרישע טעטיקייט. — די ערשטע קריי-
טישע אָפּשאַצונגען פון מענדעלעס שאַפונגען. — „דער פּריזיוו“. —
די שטימונג נאָך די פּאָרגאַמען פון די 80ער יאָרן. — צוריק צו
די אַלטע פּאַרשוונען. — פון „שטעכעדיקן“ צום „מילדן“ געלעכ-
טערל.

נאָך זעקס יאָר שטיין אָן אַ

זייט—קערט זיך מענדעלע אום ווידער „אהיים צו זיין נעסט“—
ער קערט זיך אום צוריק צו דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז
געווען אין יאָר 1884, אין דעם יאָר, ווען עס איז פּאַרגעקומען די
פּייערונג פון זיין 25-יעריקער ליטעראַרישער טעטיקייט. דער
יום-טוב איז געמאַכט געוואָרן פון אַ טייל יידישע אינטעליגענץ אין
אָדעס און פון דער יידיש-רוסישער פרעסע. אין „יידישן פּאָלקס-
בלאַט“, וואָס אַלעקסאַנדער צעדערבוים האָט אַרויסגעגעבן, איז וועגן
דעם יוביליי קיין וואָרט נישט געווען. אַנדערש האָט זיך צו מענדע-
לען פּאַרהאַלטען די רוסיש-יידישע פרעסע. אין „וואַסכאַד“ איז אָפּ-
געדרוקט געוואָרן ל. בינשטאַקס אַרטיקל „פּראָזדניק יעוורעיסקאַי
ליטעראַטורי“ (א יום-טוב פון דער יידישער ליטעראַטור) — די
ערשטע ביאָגראַפישע אַרבעט וועגן מענדעלען. באַגייסטערטע אַר-
טיקלען האָבן פּאַרעפנטלעכט די אָנגעזעענסטע רוסיש-יידישע
שריפטשטעלער מנשה מרגלית און אַקים וואַלינסקי. די רוסיש-
יידישע אינטעליגענץ האָט פריער און בעסער אָפּגעשאַצט מענדעלען,
ווי די, וועלכע האָבן דאָן געשריבן יידיש, אַזוי, אַז די ערשטע קריי-
טישע אָפּשאַצונגען פון דעם זיידנס ליטעראַרישן שאַפן האָבן זיך
געוויזן נישט אין דער יידישער פרעסע, וועלכע איז דאָן נאָך, אגב,

געשטאנען אויף זייער א נידעריקער מדרגה, נאָר אין רוסיש־ידי־
שע צייטשריפטן.

צווישן די יוביליי־באָגריסונגען איז, אַ חוץ אַ רוסישן בריוו פון
שלום־עליכמען, דאָן נאָך אַן אַנפאַנגער, — געווען אויך די פריער־
דערמאָנטע שריפטלעכע באָגריסונג פון פּראָפּ. בעזאָנאַוו, וועלכער
איז געווען אַ פאַרערער פון מענדעלעס געזעלשאַפטלעכער און
ליטעראַרישער טעטיקייט.

אין זיין ענטפער אויף דער באָגריסונג האָט מענדעלע אויף
אַן איידעלן אויפן געשטרעפט דעם רוסישן ליבעראַל, פאַרוואָס
ער טרעט נישט אָפּ אַרויס מיט זיינע גוטע מיינונגען וועגן יידן:
„איך וואָלט, שרייבט ער, אָפּן אין געדרוקטן וואָרט אויסגעגאַסן
מיינע געפילן און געדאַנקען, איך וואָלט נישט געקוקט אויף קיין
זאָך און גערופן צו הומאַנישקייט און גערעכטיקייט יענע, וואָס
אין זייערע מעכטיקע הענט געפינט זיך דער גורל פון ישראל.
דער זשעני פון אוראַלטן פּאַלק, דער זשעני, וואָס האָט גערוט
אויף די נביאים און קדושים, וואָלט באַלויכטן יענעם מאַן, וועלכער
וואָלט זיך מוטיק איינגעשטעלט פאַר יידן“.. (114.)

צווישן די אַלע אויסדריקן פון פאַרערונג צו מענדעלען איז
געווען אַ סורפריז, וואָס זיינע פריינט האָבן אים געמאַכט, אונטער־
טראַגנדיק אים דעם ערשטן געדרוקטן עקזעמפּליאַר פון „דער
פּריזיוו“, אַ דראַמע אין פינף אַקטן (פּעטערבורג, 1884). דערמיט
איז סימבאָליזירט געוואָרן מענדעלס אומקערן זיך צוריק צום לי־
טעראַרישן שאַפּן.

די ליטעראַרישע און די געזעלשאַפטלעכע לופט האָט זיך דער־
ווייל אינגאַנצן געענדערט. סרוב יידישע שרייבער זיינען אַנגעזאַפט
געוואָרן מיט נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען. איז עס דאָך געווען באַלד
נאָך די „היסטאָרישע“ פּאָגראַמען פון 1881—1882. דער גלויבן אין
השכלה, אין „ציוויליזאַציע“, אין „פּראָגרעס“ איז מיטאַמאַל אַזוויי
אויסגעלאָשן געוואָרן. אין די מוחות און אין די געפילן פון אַ
גרויסן טייל יידישע אינטעליגענץ איז געווען אַן אמתע איבער־
קערעניש. די „וואָס זיינען פריער געווען אפיקורסים“, האָבן
„פלוצלונג דערפילט אין זיך אַ יידישע נשמה“ („בסתר רעם“).
אין מענדעלען איז קיין טיפע ענדערונג נישט פאַרגעקומען. עס איז

פאלש די מיינונג, וואָס ווערט, לעצטנס, פאַרשפּרייט, אַז נאָך די פּאַגראַמען פון די 80ער יאָרן זאָל מענדעלע האָבן דורכגעמאַכט די זעלביקע עוואָלוציע, וואָס אַנדערע יידישע שרייבער, און אַז ער זאָל האָבן געוואָרן אַ בעל תשובהניק. (115) ניין, ער האָט פריער נישט אַזוי שטאַרק „געזינדיקט“, ווי אַנדערע משכילים, — און ער האָט נישט געהאַט אויף וואָס תשובה צו טאָן... ס'איז אמת, אַז ער האָט אינמיטן פּאַגראַם-„שטורעם“, אין די טעג פון פאַר-צווייפּלונג, געשריבן אין אַ בריוו: „איך בין פולקום אייניק מיט רוסאָן, וואָס האָט גערופן די מענטשן אַוועקוואַרפן צום טייוול זייער נאַרישע ציוויליזאַציע און צוריק אומקערן זיך אין די וועל-דער.“ (116) אָבער דאָס איז געווען נישט מער ווי אַן אויסדרוק פון פאַרביטערטקייט און צאַרן. ער איז אינדעראמתן קיינמאָל נישט געווען אַזוי פאַרקאַכט אין דער „ציוויליזאַציע“, ווי אַנדערע משכילים; האָט ער זיך נישט געפילט אַזוי אָפגענאַרט. פון דער יוגנט אָן האָט ער געקענט די מענטשלעכע נאַטור, ווי אויך די טבע פון יידן: איז ער נישט שטאַרק נתפעל געוואָרן פריער פון דעם רוף: „בילדונג!“ און דערנאָך פון די נייגעבאַרענע חובבי ציון, וועלכע האָבן געשריען: „השיבנו נאָאָד“. „דער ייד“, — האָט ער געשריבן צו בינשטאַקן אין אַפּריל, 1882, — „דער ייד... ווערט גיך געוואוינט צו זיין לאַגע — — — דער ייד איז פון שטענדיק אָן געווען, ער איז און — וויי! — וועט זיין אַ שטילע מעלקיקו אָדער פשוט אַ „קליאַטשע“ אויף צו שלעפּן משא. צי ער וועט אַוועק קיין אַמעריקע, צו קיין פאַלעסטינע, — אָבער אַ „קליאַ-טשע“ וועט ער פאַרט בלייבן.“ (117) מענדעלע האָט געקוקט אויף די יידישע ליידן (און אויך אויף די פּאַגראַמען) פון אַ ה י ס ט אַ - ר י ש ן שטאַנדפונקט: „צרות“, — האָט ער געשריבן אין זיין פאַררעדע צום „פּריזיוו“ — „צרות אַלערליי האָבן זיי (די יידן) געהאַט מיט עטלעכע טויזנט יאָר צוריק, צרות אַזעלכע האָבן זיי אַצינד, און ווען די אַלע צרות וועלן האָבן אָן עק, וויסט נאָר איין גאַט וואויל... הכלל, מענדעלע האָט נישט געהאַט די אילוזיעס און אויך נישט דעם יאוש פון די דעמאָלטדיקע יידישע פאַרזאָרגער. ער האָט נישט אינגעשטימט מיט זיי אין אַסך וויכטיקע זאַכן—און ער איז געווען געזעלשאַפטלעך איזאָלירט. „ריידן נישט דאָס, וואָס איך

האלט פאר ריכטיק, האָט ער געשריבן (אויף רוסיש) צו זיין — שוין פילדערמאָנטן — פריינט בינשטאַק, קאַן איך נישט; אַרױסזאַגן אָבער דעם גאַנצן אמת, דאָס באַדייט — אויפהויבן קעגן זיך די גאַנצע ווילדע חברה שרייער, וואָס זיינען גרייט באַשיטן אייך מיט אַלערליי באַשולדיקונגען. זיי וועלן אייך אַרױסשטעלן פאַר אַ בוגד, פאַר אַ שונא ישראל א. אַז. וו. אָבער אַט דאָס שטילשווייגן קאָסט מיר פּיין, עס נאָגט און עסט מיין אויסגעווייטיקט האַרץ פּונקט ווי אַ וואַרעם. אַט די גיהנומשע פּיין ווירקט צעשטערנדיק אויף מיין אויסזען און אויף מיין גאַנצן אַרגאַניזם. איך בין די לעצטע צייט שרעקלעך מאַגער און אַלט געוואָרן, איר וואַלט מיך נישט דער-קענט" (118).

בינשטאַק וואַלט אפשר טאַקע „נישט דערקענט“ אַ ב ר אַ - מאַרױטשן; מ ע נ ד ע ל ע ן וואַלט ער יאָ דערקענט. מענדעלעע האָט זיך אומגעקערט צוריק צו זיינע אַמאָליקע טעמעס און מאַטיוון, צוריק צו זיינע אַלטע פאַרשוניען. „עס האָט מיך עפעס געצויגן, האָט ער געזאָגט, אַהיך, אין יענעם ווינקל פונם יידישן לעבן, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע באַקאַנטע פאַר-שוניען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערציילן משונה-ווילדע, וואונדערלעכע מעשות“.

עס האָט אים געצויגן צוריק צו גלופסק, צו קאַבצאַנסק, אָבער — נישט צוריק צו זיין אַמאָליקן ביטערן שפּאַט. די ביטערקייט פון זיין געלעכטער האָט זיך אָנגעהויבן אויסצואוועפן שוין אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“. אין „פּריזיוו“ איז זיין „שטעכנ-דיקער שמייכל“ מילדער נאָך, ווי אין „מסעות“.

דער זעלביקער מענדעלעע, וועלכער האָט זיך נישט שטאַרק געענדערט געזעלשאַפטלעך, איז ליטעראַריש געוואָרן אַן אַנדערער. עס איז פאַרגעקומען אין אים אַ כסדרדיקער פּראָצעס פון אַנטוויקלונג, און וואָס ווייטער, איז ער אַלץ מער איבערגעגאַנגען פון סאַטירע צו הומאַר, פון קעמפּערישקייט צו קינסטלערישקייט. „די פּידל“, אויף וועלכער ער האָט זיך נישט פאַרגונען אַמאָל צו שפּילן, „די פּידל“, וועלכע ער האָט נישט אינמאָל שוין אויפגעאַנגען אויף דער שטומער ווערבע פון גלות-שפּאַט און מוסר — ווערט מענדעלעען אַלץ נעענטער און ליבער.

א פובליציסטישע טענדענץ איז פאראן נאך אויך אין „פריזיוו“, אבער עס פילט זיך א שטרעבונג צונויפצופארן זי מיט קינסטלע-רישער ווארהאפטקייט.

אלעקסאנדער, אן אינטעליגענט פון די 80טער יארן, וויל פארנעמען די שטעלע, וואס פיקהאליך האט (אין „דער טאקסע“) אוועקגעווארפן, — די שטעלע פון א ראבינער, וועלכער ארבעט פארן כלל. איז אלעקסאנדער, ווי אלע אינטעליגענטן פון נייעם דור ביי מענדעלען, אן פלייש און אן בלוט; די עצם אינטריגע פון דער דראמע איז צופעליק, געקינצלט; דערפאר אבער זיינען פול מיט לעבן די פאלקס-פארשוניען, אשטייגער: פייבושגאטס-וואונדער דער לאנד-שכן, מענדל דער משרת, דוואסעדיקיכמויד, שמואליק דער אויסגע-דינטער ניקאלאיעווסקער סאלדאט, „גלאט א ייד“ ר' אליה, איציק דער קרעמער, שפרינצע, שמחה מאריאשעס ווייב, אדער אפילו די אביסל מגוזמדיקע ר' יוחננצע דעם רבס און זיין זון כאצקל (119).

„א סגולה צו די יידישע צרות“

דר. פינסקערס „אויטעמאנסיפאציאן“. — איז מענדעלע געווען אויסגעהאלטן? — זיין באציאונג צו פארטייען. — א ייד מיט א צוגעקלעפטן צעטל“ און „גלאט א ייד“. — אין דער השכלה-צייט און נאך די פאגראמען פון די 80ער יארן. — זיין באציאונג צו חבת-ציון. — „א סגולה צו די יידישע צרות“.

אין יאר 1884 — אין דעם

זעלביקן יאר, ווען עס איז פארעפנטלעכט געווארן דער „פריזיוו“ — איז אפגעדרוקט געווארן מענדעלעס „א סגולה צו די יידישע צרות“. דאס איז מער אן איבערארבעטונג פון דר. פינסקערס „אוי-טאעמאנסיפאציאן“, ווי מענדעלעס א זעלבסטשטענדיקע ארבעט. דאך איז כדאי זיך אפצושטעלן אויף איר אויספירלעך. זי גיט אונדז א שליסל צום זיידנס געזעלשאפטלעכע שטימונגען, און אין א געוויסן זינען איז זי א נויטיקע דערגאנצונג צו דעם — פריער ציטירטן—בריוו-מעמאראנדום, וואס מענדעלע האט ארום דער זעל-ביקער צייט געשריבן צו פראפ. בעזסאנאון. ווען מען לייענט יע-נעם בריוו קאן מען מיינען, אז מענדעלעס הויפטזארג איז נאך אפילו אין די 80ער יארן געווען די דערנענטערונג צווישן די יידן און דער רוסישער באפעלקערונג. ווען מען באקענט זיך מיט „א סגולה צו די יידישע צרות“, דערפילט מען, אז דאס איז געווען נאר איינע פון זיינע זארגן — און נישט די וויכטיקסטע. דער בריוו צו פראפ. בעזסאנאון איז געשריבן געווארן מיט א ספע-ציעלן ציל: מענדעלע האט געוואלט ארויסקריגן א הכשר אויף א יידישער צייטונג, האט ער געשטעלט דעם טראפ אויף די רוסיש-פארטייאטישע מאטיוון און איבערגעלאזן אין שאטן זיין יידיש-נאציאנאלע פראגראם. ער האט געהאט אזא פראגראם, און זי

איז געווען פאר אים זייער און זייער וויכטיק. מען זעט עס, ווען מען קוקט אריין אין „א סגולה צו די יידישע צרות“. אבער „א סגולה“ אליין איז, פון דער אנדער זייט, אויך נישט גענוג צו באקענען זיך מיט דער לאבארטאריע פון מענדעלעס געזעלשעפט- לעכן געדאנק, און ווען מען לייענט „א סגולה צו די יידישע צרות“ דארף מען האבן אינזינען, וואס ער האט געשריבן אין זיין דער- מאנטן מעמארנדום-בריוו און אויך אנדערע זיינע ארויסזאגונגען. ער האט געהאט אן אומרויאקן געדאנק. נישט אומזיסט האט ער אפט געמאכט אויף זיינע פריינט דעם איינדרוק פון וואקלדיקייט. „ר' מענדעלע, האט געשריבן בן-עמי נאך ביים זיידן זען, לעבן, — איז נישט קיין סיסטעמאטיש-שטרענג-לאגישער דענקער. ער האט אויך אפשר נישט קיין אפגעשטעלטע גענויע וועלטאנשוואונג- גען. דענקען דענקט ער תמיד, און יעדע זאך, וואס ער זעט, וועקט אין אים תמיד אויף א געדאנק, א באמערקונג... אבער די אלע געדאנקען שטייען זיך באזונדער איינער פון דעם אנדערן, זיינען נישט געבונדן איינער מיט דעם אנדערן — זיי זיינען איינפאלן, בליצן, און דעריבער זיינען זיי אפט סותר איינער דעם אנדערן. און עס קומט פיל מאל פאר, אז ר' מענדעלע צעשטערט היינט דאס, וואס ער האט ארויסגעזאגט נעכטן“ (120) צו קיין פאליטישער פארטיי האט ער קיינמאל נישט געהערט, און אויב ער איז גע- שטאנען אמאל נאענט צו א געזעלשאפטלעכער ריכטונג, האט ער זיך מיט איר קיינמאל נישט אידענטפיצירט אינגאנצן. אינם קאמף צווישן גרופעס און פראגראמעס אויף דער יידישער גאס איז ער קיינמאל נישט צוגעשטאנען צו איין צד אדער צום צווייטן צד. און ווען זיין פריינט ש. דובנאו האט דאס אים אמאל אויפגעווארפן, איז ער ברוגז געווארן. „אן אויפגערעגטער (אזוי דערציילט דובנאו אין זיינע זכרונות) האט ער (מענדעלע) זיך אויפגעהויבן פון זיין ארט, דאס גלעזל קאווע האט געציטערט ביי אים אין האנט, און ער האט אויסגערופן: „הייסט עס, איך בין א שלעכטער ייד, וואס איך געהער נישט צו די נאציאנאליסטן! ניין, איר אלע זייט יידן מיט צוגעקלעפטע צעטלעך: נאציאנאליסטן, ציוניסטן, פאלעסטי- נער, און איך בין גלאט א ייד. נאר פון אזעלעך גלאט-יידן באשטייט אונדזער גאנץ פאלק“ (121)

מענדעלע האָט נישט געוואָלט זיין קיין „ייד מיט אַ צוגע-
קלעפטן צעטל“. אים איז בעסער געפעלן געווען צו זיין „גלאַט אַ
ייד“. פאַרוואָס האָט ער זיך נישט געוואָלט לאָזן „צוקלעפּן אַ
צעטל“?

ש. דובנאָוו באַשטעטיקט בן-עמיס מיינונג וועגן ז י י ד ן ,
זאָגנדיק, אַז „ער איז געווען אַן אומפאַרטייאישער, נישט צוליב אוי-
סערלעכע סיבות אָדער צוליב דעם, וואָס ער האָט זיך נישט גע-
קאַנט איינפאַסן אין די ראַמען פון די עקזיסטירנדיקע פאַרטייען,
נאָר דערפאַר, וואָס לויט זיין נאָטור האָט ער נישט געקאַנט זיין קיין
אַנהענגער פון אַ באַשטימטער אידייאישער ריכטונג אין געזעל-
שאַפטלעכע פּראָגן... אין סאַציאַלער און פּאָליטישער הינזיכט
איז ער, לויט זיין נאָטור, געווען אַ „ווילדער“. ער האָט געהאַט
דאָ שטימונגען, סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס, אָבער נישט קיין
פעסטע פּרינציפּן, און די שטימונגען האָבן זיך ביי אים אָפט געביטן
אין שייכות מיט זיינע פּערזענלעכע, סוביעקטיווע איינדרוקן, —
למשל, פון זיין באַציאונג צו דער אָדער יענער פּערזאָן, פאַרשטייער
פון דער אָדער יענער פאַרטיי.“ (122)

אַזוי זאָגט ש. דובנאָוו. י. ח. ראַבניצקי, וועלכער איז געווען
אַ בן-בית ביי מענדעלען, האַלט, אַז דער זידע האָט יאָ געהאַט באַ-
שטימטע מיינונגען וועגן געזעלשאַפטלעכע פּראָגן, אָבער די פירער
פון די געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען האָבן אים נישט צופרידנגע-
שטעלט. די טוער, די טומלער, שרייבט ראַבניצקי, זיינען אָפט
געווען קעגן זיין עסטעטישן חוש, קעגן זיין קינסטלערישער נשמה,
און ער פלעגט פון זיי חזק מאַכן אפילו דאָן, ווען די עצם-אידייע
(אַשטייגער, די אידייע פון חיבת ציון) איז אים געווען צום
האַרצן. (123) נו, דובנאָוו און בן-עמי זיינען מיט מענדעלען געווען
אַזוי גוט באַפריינדעט, ווי ראַבניצקי, פונדעסטוועגן דוכט זיך מיר,
אַז זיי זיינען צו מענדעלעס געזעלשאַפטלעכן „סוביעקטיוויזם“ —
אַביסל צו סוביעקטיוו.

ווען מען מאַכט א סך-הכל פונם זיידנס ווערק, ווען מען לאָזט
זיך נישט צופיל אַרײַן אין איינצלהייטן, זעט מען, אַז בנוגע צו
גרונט פּראָגן (און ווי אַלע גרויסע מענטשן, האָט ער געהאַט
צו טאָן נאָר מיט פונדאַמענטאַלע זאַכן, מיט גרונטפּראָגן) האָט ער

געהאט פ ע ס ט ע פ ר י ב צ י פ ן , נישט נאָר שטימונגען, קאָפּרירן אָדער פּערזענלעכע איינדרוקן.

ווי און וואָס מען דאַרף לערנען אין די שולן פון דער חברה מפיצי השכלה אין אָדעס אָדער אפילו אַזאַ פּראָגע, ווי „מיט וואָס פאַר אַ נאָזלאַך אַ ייד דאַרף עטעמען, מיט דער רעכטער אָדער דער לינקער, מיט דער העברייאישער אָדער יידישער“ — האָט ער איבערגעלאָזן צו באַשליסן הונדערטפּראָצענטיקע פּאַרטימענטשן, די מענטשן, וועלכע האָבן פּאַרטיקע ענטפּערס אויף אַלע פּראָגן. אַז עס איז אָבער געקומען צו תּוֹך - ז אַ כּוּ, — אַשטייגער, צו פּראָגן פון דערציאונג אָדער צו די וויכטיקע אָנגעלעגנהייטן, וועלכע ער באַטראַכט אין „דער קליאַטשע“, — האָט ער געהאַט קלאַרע, פעסטע און שאַרף-אויסגעדריקטע מיינונגען.

האַט ער אין דער השכלה-עפּאָכע בּוֹגַע צוּם ע י ק ר דען נישט פּאַרנומען קיין העכסט באַשטימטע פּאַזיציע? „קייַן טאַגן גייט נישט פּאַרן עסן“ — איז אַ פּראָגראַם. דאָס מיינט, ווי מיר האָבן געווען, אַז די ט אַ ק ס ע, נישט די חוּמ ר א, איז די הויפּט-צרה פונם יידישן לעבן... דאָס מיינט, אַז די ט אַ ר - ב ע, די אַלטע גרויסע יידישע טאַרבע, נישט „פינצערניש“ אָדער „אַבערגלויבן“, איז די פּראָבלעם... זיין אינטערעס צו דער עקאָנאָמישער פּראָגע איז געווען אַזוי טיף, אַז ער איז אַ געוויסע צייט אפילו געשטאַנען נאָענט צו די סאַציאַליסטן. דאָס איז געווען אין דער צווייטער העלפט 70ער יאָרן. (124)

שווערער איז צו באַשטימען די גּרױסֶט לײַנײַע פון מענדעלעס געזעלשאַפטלעכן געדאַנק אין דער נאָך-השכלה-עפּאָכע, — אין דער עפּאָכע פון די 80ער און די 90ער יאָרן פון פּאַריקן יאָרהונדערט... האָט ער אָנגענומען די פּילאָזאָפּיע פון חיבת ציון? איז אים נעענטער געווען דער געדאַנקענגאַנג פון יידישע סאַציאַליסטן?

מיר ווייסן, אַז נאָך די פּאַגראַמען פון 1905, ווען ער האָט געהאַט פּאַרלאָזן אָדעס און זיך באַזעצט אין דער שווייץ, איז ער געווען ראַדיקאַל, שיר נישט רעוואָלוציאָנער געשטימט. צו אַ פּאַר-שטייער פון „בונד“, וואָס האָט אים באַזוכט אין זשענעווע אין 1907 און אים איינגעלאָדן צו שרייבן אין דער בונדיסטישער „פּאַלקס“

צייטונג", האָט ער, צווישן אַנדערע זאַכן, געזאָגט: "... איר ווילט, אַיך זאָל שרייבן פאַר דער „פּאָלקסצייטונג"? אַיך וואָלט עס גערן געטאָן, אָבער אַיך קאָן אַיצט אַיבערהויפּט נישט שרייבן, אַיך טאָר אַיצט נישט שרייבן; קיין רמזים, קיין וואונקען, קיין אַנזעהערענישן און צופינטלען זיינען אַיצט נישטאָ — מען שרייבט אָפּענע דיבורים. ווען אַיך זאָל זיך אַיצט אַוועקזעצן שרייבן, וועט זיך מיר ממש אַנ-צינדן דאָס האַרץ, דאָס בלוט וועט זיך צעקאַכן... אַיך טאָר דאָס נישט, וואַרים בלייבן דאָ אין אויסלאַנד אָן עמיגראַנט קאָן אַיך נישט און צו גיין אויף קאַטאַרגע בין אַיך שוין צו אַלט... אַיך, אָן אַלטער מאָן, אַיך האָב זיך אין די טעג פון פּאָגראַם אין אַדעס באַהאַלטן ביים סטרוזש אין אַ חזיר-שטעלכל. ווי אַ חזיר, האָב אַיך זיך געוואָלגערט! אַנשטאָט צו נעמען אַ האַק אין האַנט און זיי צע-שפּאַלטן די קעפּ — זיך פּאַרקראַכן, זיך פּאַרבאַהאַלטן טעג נאַכ-אַנאַנד, ווי אַ חזיר! אַיך קאָן וועגן דעם נישט שרייבן! זעץ אַיך זיך אַוועק שרייבן, וועל אַיך זיך נישט אָפּהאַלטן און אַיך וועל אַנ-שרייבן אַ זאָך, וואָס וועט ווערן מיין „באַשולדיקונגס-אַקט" אויף קאַטאַרגע" (125...)

ער איז אָבער דאָן אויך נישט געווען קיין רעוואָלוציאָנער, אַזוויי ער איז נישט געווען קיין ציוניסט. „קינדערלעך", האָט ער געזאָגט צום זעלביקן בונדיסט אין זשענעווע, „אַיך האָב אַיך אַלע-מען ליב. אַיך האָב אַסך דורכגעטראַכט אין די לאַנגע יאָרן פון מיין לעבן, און פיל געדאַנקען האָבן אין מיר געלעבט פריער, ווי זיי זיינען אין די שפּעטערדיקע יאָרן אַרויסגעזאָגט געוואָרן פון אַנ-דערע. ציוניסטן, בונדיסטן — זיי זיינען אַלע מיינע אייניקלעך. אַיך בין נישט קיין ציוניסט. אַיך האָלט נישט דערפון. אַיך פאַר-שטיי דעם ציוניזם, אָבער... ס'איז נישט דאָס. כּהאַב די גרעסטע ליבע צום „בונד", אַיך באַוואונדער זיין העלדישן גייסט, זיין מסירת-נפש, ס'איז מיר קיינער נישט אַזוי טייער, ווי דער יידישער אַרבעטער, וואָס שטייט אין קאַמף... אָבער אַיך בין קיין בונד-דיסט נישט... קינדערלעך, מיר איז אלץ טייער, וואָס אין יידישן לעבן" (126...)

אַזוי אַדער אָן ערך אַזוי האָט מענדעלע געטראַכט נאָך די פּאָגראַמען פון 1905. ער האָט פאַרשטאַנען דעם ציוניזם — און

איז נישט געווען קיין ציוניסט; ער האָט באַוואַנדערט דעם בונד — און איז נישט געווען קיין בונדיסט... וואָס האָט ער געטראַכט נאָך די בלוטיקע געשעענישן פון די 80ער יאָרן?

אויפן סמך פון די דערציילונגען, וואָס ער האָט געשריבן אין יענער צייט אויף העברייאיש און אויף יידיש, וואָלט שווער געווען צו געבן אַן ענטפער. פון זיין אַריינפיר צו דער נייער רעדאַקציע פון „פישקע דער קרומער“, — פון דעם אַריינפיר, וואָס ער האָט געשריבן לכבוד זיין אַלטן פריינט מנשה מרגלית, און פון אַנדערע שטעלן וואָלט מען געקאָנט אַפּלערנען, אַז ער איז אין די 80ער יאָרן דורכגעדרונגען געוואָרן מיט די שטימונגען פון די חובבי ציון, צו וועלכע עס האָט דאָן שוין, אגב, געהערט, אויך דער פריער-דיקער משכיל מנשה מרגלית: „מיר ביידע, טייערער פריינט, שרייבט ער צו מרגליתן, האָבן אַנגעהויבן אונדזער אַרבעט אין דער יידישער ליטעראַטור פונקט אין דער וועסנע-צייט פונם יידישן לעבן דאָ ביי אונדז אין לאַנד“... די וועסנע-צייט — דאָס איז די צייט פון די 60ער יאָרן, די צייט פון „גוטע האַפענונגען אויף שפעטער“, האַפענונגען אויף רעכט און גערעכטיקייט. „יענע שיינע וועסנע-צייט, זאָגט מענדעלע, איז אַוועק. אַז אַך און וויי איז דעם יידנס לעבן“... אַזוי האָט געפילט מענדעלע, אַזוי האָט דאָן געפילט די גאַנצע איטעליגענץ, וועלכע האָט תשובה געטאָן אויף איר פריערדיקן „גלויבן אין פראַגרעס“. אָבער דאָס ווייזט נאָך נישט, אַז מענדעלע איז צוגעשטאַנען צום כאַר פון די, וועלכע האָבן קרעכצנדיק געזונגען: „השיבנו נאָאָד“. אין דער האַלב-פּובלי-ציסטישער דערציילונג, וועלכע געהערט צו דער זעליביקער תקופה, — אין דער העברייאישער דערציילונג „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה“ גיט מענדעלע אויף דער פראַגע, צי איז ער זיך „מיאש פון דער גאולה“, אַזאַ מין ענטפער: „חלילה, ווער זאָגט דען, איך גלויב אודאי בביאת המשיח. נאָר ווען וועט דאָס זיין? ווען די וועלט וועט באַקומען גאָר אַן אַנדער צורה, ווען ס'וועט נישט זיין קיין מלחמות, קיין בלוט-פאַרגיסונג, און אַלע מענטשן וועלן ווערן גוט און פיין, ווי דער נביא זאָגט, דעמאָלט וועלן די פעלקער זיך לעבן בשלום ובשלווה, יעדער ביי זיך אויף דער ערד, און דעמאָלט וועט גאָט אויך צונויפקלייבן די גולי יהודה און באַזעצן זיי אויף

זייער אמאליקער נחלה" (ציטירט לויט דער יידישער איבערזעצונג אין דעם 15טן באַנד אלע ווערק", "מענדעלע פארלאַג", ז. 58). דאָס איז אַן ענטפער, וואָס וואָלט אפשר צופרידנגעשטעלט אַ משה העס, אָבער נישט די חובבי ציון פון די 80ער און די 90ער יאָרן. „די נביאים“, איז זייער טענה געווען צו מענדעלען, „האַבן נביאות געזאָגט אויף משיח צייטן, און מיר ווילן אַרבעטן א י צ ט, ווי פשוטע מענטשן“ (דאָרט). ווי האָט געקוקט מענדעלע אויף דער אַרבעט פון די חובבי ציון א י צ ט, אויף „דער אַרבעט, ווי פשוטע מענטשן“? ש. דובנאָוו, אויך י. ח. ראַבניצקי דערציילן, אַז ער האָט „זייער (שטאַרק) סימפאָטיזירט מיט דער אידייע פון ישוב ארץ ישראל“ (127) דאָך האָט ער זיך נישט געחברט מיט די חובבי ציון, און פאַר אחד העמס „בני משה“ האָט ער נישט געהאַט קיין אַנ-דער נאָמען ווי „די רויטע אידעלעך“ (128). י. ח. ראַבניצקי, וועלכער האָט געהערט אי צו אחד העמס, אי צו מענדעלס קרייזל, האָט ער גערופן „דער שליח פון יענער זייט סמבטיון“... אין ש. ל. ציטראָנס „לקסיקון ציוני“, וואו עס ווערן דערמאָנט כמעט אַלע העברייאיש-יידישע שרייבער פון יענער צייט, איז מענדעלעס נאָ-מען נישטאָ... פרעגט זיך, ווי פאַרט האָט זיך דער זיידע פאַר-האַלטן צו דער גרונטאידייע פון ציוניזם אָדער טעריטאָריאַליזם? ער איז נישט צוגעשטאַנען נישט צו דער ציוניסטישער, נישט (שפעטער) צו דער טעריטאָריאַליסטישער באַוועגונג. אָבער וואָס פאַר אַ מי-נונג האָט ער געהאַט וועגן איר עצם-אידייע? איז זי אים געפעלן געווען אָדער נישט?

אין די דערציילונגען, וואָס מענדעלע האָט געשריבן אין די 80ער און אין די 90ער יאָרן, — אין „בסתר רעם“, אין „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה“ און אין אַנדערע סיפורים פון יענער עפאָכע דערמאָנט ער זייער אָפט ח ו ב ב י-ציון, אָבער — מער מיט אַ שמייכל אויף די ליפן, ווי מיט באַגייסטערונג. פון דער דערציילונג „אין אַ שטורעם-צייט“ דערוויסן מיר זיך, אַז מענדעלע אַליין האָט געהאַט שוין „פאַרקויפט דאָס פערדל“, אויפגעהערט צו עסקן זיך מיט ספרים, מיט השכלה-ביכלעך, און אַריינגעלאָזן זיך אין חלומות וועגן די יידישע קאַלאָניעס אין ארץ ישראל. „אין יענע שווערע טעג, דערציילט ער אונדז, איז מיר פלוצלונג נמאס

ומאוס געוואָרן אַלצדינג: אי די אַרעמע שטעטלעך, אי די משונה-דיקע יידן, וואָס וואוינען דאָרט. א י ד ע ר ג א נ צ ע ר ו ע ג, וואָס איך האָב זיך געשלעפט אויף אים אַזויפיל יאָרן. און ער האָט זיך גענומען דערן מיט רב לייב מלמד און מיט דער „גאַנצער כאַפּטע קאַבצאַנסקער יידן“, וועלכע האָבן זיך אַ לאַז געטאָן קיין אַדעס, כדי צו פאָרן קיין ארץ ישראל. אָבער נישט ר' לייב מלמד, נישט די גאַנצע כאַפּטע קאַבצאַנסקער יידן און נישט די אַדעסער אינטעליגענטן-בעלי-תשובהניקעס האָבן געקאָנט צו-געבן מוט מענדעלען. און דער סוף איז געווען, אַז ד ע ר ב ע ר ה ל י נ ע ר (פינסקער?) אַליין האָט אים געראַטן אומצוקערן זיך צוריק צו זיין פערדל מיט זיינע ספרים. „מיר הויבן איצט אָן, האָט ער אים געזאָגט, אַ גרויסע אַרבעט. מיר דאַרפן איר אַוועקגעבן אַלע אונדזערע כוחות — סיי די כוחות פונם גוף און סיי — פון דער נשמה. וואויל איז דעם, ווער עס האָט גוטע הענט, אַ שטאַרקן גוף און אַ הייסן רצון צו גיין באַאַרבעטן די ערד מיטן שווייס פון זיין אייגענעם פנים. מען דאַרף אָבער אויך אַזוינע מענטשן, וואָס זייער כוח איז דאָס וואָרט, וואָס זייער גבורה איז די פלאַמפייערדיקע פען... רייניקן דאַרף מען, ברודער, אויסראַמען דאָס מיסט און די בלאַטע, וואָס האָט זיך אָנגעקליבן אין די שלעכטע צייטן, אַרייַן-טראַגן ליכט אין דעם תהו ובהו פון אונדזערע קהלשע עסקים, וואו אַלערליי מנהיגים, גאָטס סטראַפּטשעס, קאָלעפּל, גבאים — גאַ-ראַנים-גראַבע-יונגען, כאַפּלאַפּערס פון כל המינים האָבן ביז אַהער געפירט דאָס רעדל און געטאָן, וואָס זייער האַרץ געלוסט...“

מענדעלע איז געוואָרן אַ קריטיקער, נישט אַ פירער פון די חובבי ציון, אַזוי ווי ער איז אַמאָל געווען אַ קריטיקער פון די משכילים. די ח ו ב ב י צ י ו ן האָבן אים נישט צופרידנגע-שטעלט. אָבער וואָס איז מכוח ח ב ת - צ י ו ן? ווי האָט ער זיך פאַרהאַלטן צו דער פ י ל אַ ז אַ פ י ע פון די ציוניסטן? אויף דער דאָזיקער פראַגע קאָנען מיר געפינען אַ קלאַרן און אַ באַשטימטן עטנפער נישט אין די דערציילונגען, נאָר אין — „אַ סגולה צו די יידישע צרות“.

„אַ סגולה צו די יידישע צרות“ איז צום ערשטן מאל פאַר-עפנטלעכט געוואָרן אין ש. י. אַבראַמאָוויטשעס „ניצלעכן קאַלענ-“

דאר, 1884; אין דעם זעלביקן יאר איז עס אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אַ באַזונדער ביכל, 129) נאָר אפשר איז מענדעלע גאַרנישט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די געדאַנקען, וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין דעם דאָזיקן ספר? איז עס דאָך נישט מענדעלעס אָן אַריגינעלע שאַפונג, נאָר, ווי עס שטייט אויפן שער-בלאַט, זיינע אָן איבערזעצונג „פונם ספר „אויטאַעמאַנסיפאַציאָן“, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער דייטשער שפּראַכע“. איז עס אפשר טאַקע נישט מער ווי אַ געוויינטלעכע איבערזעצונגס-אַרבעט? דר. פּינסקער, דער פאַרפּאַ-סער פון דער באַרימטער בראַשור, האָט באַקומען אַ בריוו פון איי-נעם פון זיינע פאַרערער, אַ באַקאַנטן חבת-ציון-טוער אין ראַסטאַוו, וואו יענער האָט אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, אַז „אויטאַעמאַנסיפאַ-ציאָן“ דאַרף פאַרשפּרייט ווערן „אויף זשאַרגאַן“ אויך, נישט נאָר אויף דייטש און אויף העברייאיש: „ס'איז נויטיק, אויסערסט נוי-טיך, האָט ער געשריבן, אַז די מאַסע זאָל עס לייענען, אַז דער עולם זאָל זיך דורכדרינגען מיט דער דאָזיקער אידייע... איך ווייס, למשל, אַז אין ראַסטאַוו (אַליין) וואָלט מען געקאַנט פאַרשפּרייטן צווישן דער מאַסע, לכל הפחות, זעקס הונדערט עקזעמפּליאַרן.“ (130) איז מעגלעך, אַז דר. פּינסקער, וועלכער איז מיט ש. י. אַבראַמאָ-וויטשן געווען שטאַרק באַפּריינדעט, זאָל אים האָבן געבעטן מאַכן אַ יידישע איבערזעצונג פון „אויטאַעמאַנסיפאַציאָן“, און ער האָט זי געמאַכט. אָבער ווען אפילו עס איז געווען אַזוי, איז עס דאָך מער און עפעס אַנדערש ווי אַ געוויינטלעכע איבערזעצונגס-אַרבעט. מען זעט עס פון מענדעלעס הקדמה און פון דעם עצם טעקסט. מענדעלע האָט נישט געגעבן און גאַרנישט געטראַכט אפילו צו געבן אַ טרייע איבערזעצונג פונם אַריגינאַל. קיין איין פאַראַ-גראַף, קיין איין זאַץ האָט ער נישט איבערגעגעבן אַזוי, ווי פּינסקער האָט עס געשריבן. אַ היפש ביסל זאָכן האָט ער אינגאַנצן דורכגע-לאָזן און נישט איינמאַל האָט ער צוגעגעבן אַ „נופך משלו“. שפע-טער מיט אַ יאָר פופצן האָט ער עס געלאָזט איבערדרוקן (אין גרשון באַדערס „יידישן פּאָלקסקאַלענדאַר“, לעמבערג, 1898) — און דורכגעלאָזן גאַנצע דריי זייטלעך, (131) אַזוי ווי דאָס זאָל זיין זיינס אָן אייגן ווערק. און אינדערמתן איז עס טאַקע געווען נישט קיין איבערזעצונג, ס'איז געווען אַ ליטעראַרישע אַדאַפּטירונג. מענדעלע

האַט אײַבער געזאָגט נישט איבערגעזעצט, פינסקערס געדאַנקען, ער האָט זיי איבערגעזאָגט מיט זיינע אייגענע ווערטער, אויף זיין אייגענעם, טיף־יידיש־לעכן, שטייגער און — אױף זײַן אײַגענער אַחריות. אַזױווי דאָס זאָלן האָבן געווען נישט פינסקערס, נאָר זיינע אייגענע געדאַנקען. זײַן „הקדמה“ באַ־שטעטיקט עס: „דאָס ספרל איז, ווי איר זעט, רבותי, נישט גרויס, נאָר אין אים זײַנען נכלל כמעט אַלע געדאַנקען און די הויפט־זאַכן, וואָס אין די אַלע איבעריקע ספרים פון דעם מין. דאָס איז דער ברונען, פון וועלכן די אַנדערע געלערנטע מחברים האָבן דערנאָך געשעפט געדאַנקען, צוגעבנדיק צו זיי נאָר נאָך אַביסל געווייזן — און זיי אויסגעלייגט אויף אַנדערע טעלערלעך. דערי־בער, אַז מען לײענט דאָס דאָזיקע ספרל, קאָן מען שוין מיט אים יוצא זײַן פונם לײענען נאָך תרײַג אַנדערע זײַנגלייכן, און דאָס אייגנטלעך איז אונדזער גאַנצער כיוון—באַקאַנט צו מאַכן דעם עולם מיט דעם גאַנצן היינטיקן שמועס איבער יידן און צוגלייך טאַקע אים פאַרשפּאַרן די מי אַנצולײענען זיך ווי אַ פּויק מיט אַסך ספרים, וואָס אין תּוֹך אַרײַן זײַנען זיי אַלע גלייך, ווי איין מאַמע האָט זיי געהאַט“... וואָלט מענדעלע, פרעגט זיך, געפּלייסט זיך אַזוי „באַקאַנט צו מאַכן דעם עולם“ מיט פינסקערס געדאַנקענגאַנג, ווען ער זאָל אַלײן נישט האָבן געווען פאַרכאַפט פון אים? נײַ, עס קאָן נישט זײַן קײן ספק, אַז פינסקערס „אויטאַעמאַנס־פּאַציאָן“, — אַט דאָס ספרל, מיט וועלכן עס הױבט זיך אָן אַ נײַ קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דער טעריטאָריאַליסטישער און ציוניסטישער באַוועגונג, — איז מענדעלען שטאַרק געפּעלן געווען: „זײַנע רײַד, שרײַבט ער ווייטער אין דער זעלביקער הקדמה, גיסן זיך ווי אַ שטראָם טיף פונם האַרצן, דאָס זײַנען הייסע, פּלאַמפּײערדיקע גע־פּילן, וואָס צונויפּשטיקנדיק זיך אינאַײַנעם רײסן זיי זיך מיט אײַם־פּעט אַרויס פון דער ברוסט און שיטן זיך אים ווי פּערל אויס דעם מויל“.

אַזוי טיף איינגעבאַקן אין האַרצן זײַנען מענדעלען געווען די געדאַנקען פון „אויטאַעמאַנס־פּאַציע“, אַז מענדעלע האָט נישט גע־וואָלט האָבן דעם פרעמדלעכן דײַטשן נוסח, און ער האָט געשאַפּן

יענער וועלט, וואָס גייט אַרום צו חלום, אַ טויט פּאַלק אָן אַ לאַנד, אָן לייב און לעבן, אָן האַק און פּאַק א. אַז. וו.“

פּינסקער, וועלכער איז תּחילת געווען אַ טעריטאָריאַליסט און איז דערנאָך ערשט געוואָרן אַ חובב-ציון, האָט זיך פּאַרגונען צו שרייבן: „אונדזער שטרעבונג דאַרף זיין נישט אונדזער הייליק לאַנד, נאָר אַ לאַנד, וואָס זאָל זיין אונדזערס. — — — אַהין וועלן מיר ברענגען די אַלע הייליקייטן, וואָס מיר האָבן אָפּגעראַטעוועט פון חורבן: דעם גאַט־הייטס־געדאַנק און דעם תּנ״ך. האָבן זיי דאָך הייליק געמאַכט יענעס לאַנד, נישט ירושלים אָדער דער ירדן. וועט אונדזער הייליק לאַנד קאָנען ווערן אונדזער לאַנד, איז — מה טוב, אָבער פּריער ווי אַלץ דאַרף מען זען דערגיין, וואָסער לאַנד קאָן ווערן אַ זיכערע היים פאַר ייִדישע וואַנדערער.“ אויב האָט געשריבן פּינסקער אויף דייטש פאַר „דייטשן“. אויף ייִדיש פאַר אונדזערע יידן האָט מענדעלע נישט געהאַלטן פאַר פּאַסיק צו שרייבן אַזוי קאַלט און אַזוי ניקטער וועגן ארץ ישראל. האָט ער אויסגעלאָזן פּינסקערס שאַרפּן אָפּאָריום, אַז נישט דאָס הייליקע לאַנד האָט הייליק געמאַכט די ביבל, נאָר אַז, פאַרקערט, די הייליקע שריפטן האָבן הייליק געמאַכט דאָס לאַנד, און ער האָט זיך באַנונגט מיט זאָגן איינמאַל און נאָכאַמאַל, אַז — „וועט אויך גאָר מעגלעך זיין, אפשר, אַז ארץ ישראל זאָל ווערן אונדזער אייגן לאַנד, איז אוודאי גוט, אָבער דער עיקר אויף וואָס מען באַדאַרף פּריער פון אַלע זאַכן קוקן, איז אַנצוטערעפּן אַזאַ לאַנד, צו וועלכן ס'איז גרינגער צוצוקומען און פּאַסט טאַקע צוגלייך אויך פאַר ייִדישע קינדער פון פאַרשיידענע מדינות, אַז זיי זאָלן דאַרט קאָנען זיצן במנוחה ווי ביי זיך אין דער היים און אַרויסברענגען דאָס שטיקל ברויט מיט אייגענער אַרבעט“ (ז. 18—19).

דאָס איז אין אָנהויב 80ער יאָרן פון פּאַריקן יאַרהונדערט געווען דר. ל. פּינסקערס פּראָגראַם און איז, ווי עס ווייזט, אַזוי שטאַרק געפּעלן געוואָרן מענדעלען, אַז ער האָט עס אַדאַפּטירט און געגעבן דעם ייִדישן לעזער אַ במקום „אויטאַעמאַנספּאַציע“ — „אַ סגולה צו די ייִדישע צרות“.

צי איז מענדעלע געבליבן ביי דעם דאָזיקן געדאַנקענגאַנג אָדער נישט, איז שווער צו זאָגן, (עס איז נאָר באַוואוסט, אַז אָפּי-

א סגולה צו די יידישע צרות

ציעל איז ער צו דער חבת-ציון באַוועגונג נישט צוגעשטאַנען, אַזוויי ער איז צו קיין שום אַנדער באַוועגונג נישט צוגעשטאַנען אַפיציעל). אַבער אין יענער צייט, אין דער „שטורעם-צייט“, האָט ער, ווי עס זעט אויס, איינגעשטימט מיט די, וועלכע האָבן גע- שטרעבט צו באַזעצן די נויטבאַדערפטיקע יידן „ערגעץ אין אַ שטיקל אייגן אַרט, אַז זיי זאָלן מיט זייער אַרבעט קאַנען לעבן דאָרט מיט לייטן גלייך“ ...

אויפבליציט

צוריק צו העברייאיש. -- נייער העברייאישער סטיל. —
נייע דערציילונגען. — פארבינדונגס-רינג צווישן אונזערע ביידע
ליטעראטורן. — צוריק קיין גלופסק. — נייע וואַריאַנטן פון „פישקע
דער קרומער“ און „ווינטשפינגערל“. — העכסטער שטאַפל פון
פרוכטבאַרקייט. — ערשטע קריטישע אַפשאַצונגען. — שילדערער,
נישט דערציילער. — היסטאָריקער. — אַקטועלע אַדער אַמאָליקע
טעמעס? — „די קליאַטשע“ און „דער פרינץ“. — נישט דער קאַב-
צאַנסקער, נאָר קאַבצאַנסק. — „די יידישע קאַמעדיע“. — אַ יוסיפּון.
— אויפבליפערראַד.

„אַ סגולה צו די יידישע צרות“

איז געווען איינע פון מענדעלעס לעצטע פובליציסטישע
אַרויסטרעטונגען. דאָס וואָלט געוויס נישט געווען אזוי, מענדעלע
וואָלט נאָך געשריבן אַסך פובליציסטיק, ווען ער זאָל באַקומען פון
דער רוסישער רעגירונג די דערלויבעניש אַרויסצוגעבן די יידישע
אַדער די העברייאישע צייטונג, וועלכע ער האָט זיך געריסן אזוי
אַרויסצוגעבן, אָבער אזוי ווי אַלע זיינע באַמאָונגען צו קריגן די
דערלויבעניש האָבן זיך אויסגעלאָזן, ווי מיר ווייסן, מיט גאַרנישט.
האַט ער זיך אַפגעגעבן אינגאַנצן זיין קינסטלערישן שאַפן.

אונטער דער ווירקונג פון די נייע, נאַציאָנאַלע, שטימונגען און
אויך אַ דאַנק דעם, וואָס די העברייאישע פרעסע האָט אויפגעלעבט,
קערט זיך מענדעלע אום צוריק צו העברייאיש. אים איז שוין
איצט אָבער פרעמד דער מליצהדיקער לשון קודש, אויף וועלכן ער
האַט געהאַט געשריבן זיין „האבות והבנים“. ער נעמט ביסלעכווייז
שאַפן אַ נייעם העברייאישן סטיל, אַזאַ, וואָס נעמט אין זיך אריין
אַלע אוצרות און אַלע אַנטוויקלונגען פון העברייאיש, נישט נאָר
תנ"ך; אַזאַ, וואָס פאַראייניקט אין זיך שפילעוודיקייט מיט פינקט-

לעכקיט, אַנצוהערענישן אויף אַלטע מוסטערן מיט טרייקייט צום איצטיקן לעבן; אַזאַ, וואָס וויל זיין נאַענט צום היינט אַזוי, ווי יידיש, און וואָס אין אַסך פרטים איז עס טאַקע אַנגעזאַפט מיטן גייסט און גוסט פון יידיש...

אויף אַט דעם נייעם אַדער, ריכטיקער, באַנייטן העברייאיש הויבט מענדעלע אָן שרייבן דערציילונגען, אין וועלכע עס שפּיגלט זיך אַפּ דאָס יידישע לעבן נאָך די פּאַגראַמען פון די אַכציקער יאָרן. שפּעטער זעצט ער איבער אויף אַט דעם נייעם העברייאיש אויך די ווערק, וועלכע זיינען געשריבן געוואָרן לתחילה אויף יידיש. און פאַרקערט — די עטלעכע העברייאישע דערציילונגען, וואָס ער האָט דאָן אַנגעשריבן, זעצט ער איבער אַליין אַדער מיט דער הילף פון אַנדערע אויף יידיש... ער איז שוין נישט מער בלויז העברייאישער שריפטשטעלער, ווי ער איז עס געווען גאָר אין אָנהויב (פון 1857 ביז 1864); ער איז שוין נישט מער בלויז יידישער בעלעטריסט, ווי ער איז עס געווען אין די 70ער יאָרן; ער איז אַ יידיש-העברייאישער שרייבער — אַ מעכטיקער פאַרבינדונגס-רינג צווישן אונדזערע ביידע לשונות און ביידע ליטעראַטורן.

אין 1886 פאַרעפנטלעכט ער אין „היום“, דער ערשטער טעג-לעכער העברייאישער צייטונג, וועלכע האָט אַנגעהויבן אַרויסצוגיין אין יענעם יאָר, — זיין דערציילונג „בסתר רעם“. די דערציילונג שטיצט זיך אויף געשעענישן פון יענע טעג, דאָך שטעלט מענדעלע פאַר אין איר פאַרן העברייאישן לעזער זיינע אַלטע באַקאַנטע — די קאַבצאַנסקער און גלופסקער פאַרשוניען. אין דער עת-צרה פון די פּאַגראַמען „האַבן זיי, ווי די טבע איז פון מענטשן, אַנגעהויבן צו האַפּן אויף ניסים“ און זיי האַבן זיך אינאיינעם מיט ר' מענדעלען אַוועקגעלאָזט קיין אַדעס, כדי צו פאַרן פון דאָרט קיין ארץ ישראל. דער סוף איז געווען, אַז ר' מענדעלע, אַזוויי בנימין השלישי, האָט זיך פון זיין גרויסער רייזע אומגעקערט צוריק קיין גלופסק. „מיט מי און מאַטערניש, דערציילט ער צום סוף פון דער מעשה, האָב איך זיך אומגעקערט קיין גלופסק. אַריינפאַרנדיק אין שטאָט אַריין האָב איך מיך געפילט אַזוי, ווי עס פילט זיך אַ פּראַש, ווען זי קערט זיך אום, נאָך אַ לאַנגן שפּאַצירגאַנג איבער דער יבשה, צו-ריק אין איר בלאַטע אַריין און טוקט זיך אונטער ביז איבער די

אויפערן. איך האָב געזען בדזוש, אַז איך און גלופסק זיינען אַ זיווג מן השמים: טאַקע נאָר צווישן די מייניקע, אין גלופסק און אין אַנדערע אַזוינע יידישע מקומות, בין איך אַ מענטש מיט מענטשן גלייך. האָט ער זיך דערפאַר אומגעקערט צו „די זייניקע אין גלופסק און אין אַנדערע אַזוינע יידישע מקומות“. די נייע פאַרשוינען — די אינטעליגענטן-בעלי-תשובה-ניקעס, די חובבי-ציון—זיינען פאַר זיין פענדזל, וועלכן ער איז געוואוינט געווען צו טונקען אין דער פאַרב פון אַן אַלטן איינגעפונדעוועטן לעבנסשטייגער—געווען צו פריש, צו ניי, „מין מוזע געפינט זיך נישט אין אַדעס, האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו ל. בינשטאַקן אין 1886, — נאָר דאָרט, אויף די ברעגעס פון גנילאַפּיאַטעווקע און טעטערעוור“. עס האָט זיך אַלץ טאַקע געענדערט אַרום אים, און אויך ער האָט זיך ביסלעכווייז געענדערט — געוואָרן אַלץ מער קינסטלער, ווינציקער פּובלי-ציסט, אַלץ מער הומאַריסטיש, ווינציקער סאַטיריש, — דאָך בלייבט ער געטריי זיין אַמאַליקער „מוזע“, דער מוזע פון גלופסק און קאַב-צאַנסק. נישט נאָר מאַלט ער זיי ווידער אין זיינע ניי ע דער-ציילונגען („בסתר רעם“, לא נחת ביעקב, „בישיבה של מעלה“ און אַנדערע), ער קערט זיך אום צוריק צו זיינע אַ ל ט ע ווערק — צו „פישקע דער קרומער“, צו „ווינטשפינגערל“ — און ערשט איצט אייגנטלעך גיט ער זיי צו די פאַרם און רעם רייכן אינהאַלט, וואָס זיי האָבן. ערשט איצט אייגנטלעך ווערן זיי געשאַפן. די צוויי קליינע ביכעלעך, וואָס זיינען אונטער די נעמען „ווינטשפינגערל“ און „פישקע דער קרומער“ אַרויס אין די זעכציקער יאָרן, זיינען נישט געווען אפילו די סקעלעטן פון דעם אמתן „ווינטשפינגערל“ און דעם אמתן „פישקע“.

וועגן דעם צווייטן גילגול פון „פישקע“ האָבן מיר גערעדט אין אַ באַזונדער קאַפיטל און מיר האָבן געזען, אַז ס'איז געווען גאַר אינ-גאַנצן אַ „ניי באַשעפעניש“. וועגן דעם נייעם „ווינטשפינגערל“ האָט מענדעלע אַליין געשריבן אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען: „אונטער דעם נאָמען פון מיינס אַ גאַנץ אַלט קליין ספרל פון עטלעכע בלעט-לעך, האָב איך אָנגעהויבן צו שרייבן פאַר אייך אַ ש פ אַ ג ל - נ י י ע ם ספר, אין וועלכן איך וויל אַרויסשטעלן דאָס יידישע לעבן און די וויכטיקסטע ענינים, וואָס קומען היינט ביי אונדז פאַר.

איך וויל שארף דערקלערן די יידישע לאַגע און אַנווייזן, וואָס מען האָט צו טאָן די יידישע לאַגע צו פאַרבעסערן. דאָס „ווינטשפינגערל“ — אַזוי האָף איך — וועט אַנמאַכן אין דער ליטעראַטור בכלל אַ רעש, אַ גרויסן רושם, אפשר נאָך מער פון „דער קליאַטשע“ — דאָס „ווינטשפינגערל“ איז נישט גלאַט אַזוי זיך אַ מעשהלע, ווי אַנדערע שרייבן זיך היינט. דאָס איז אַ געשיכטע פונם יידישן לעבן, דאָס איז נישט קיין ליאַלקע צום שפילן זיך, נאָר אַ לעבעדיק באַשעפעניש מיט בלוט, מיט אַ נשמה, מיט מענטשלעכע געפילן און מיט אַ מענטשלעך פנים“ (132).

„דאָס ווינטשפינגערל“ האָט זיך אַנגעהויבן דרוקן אין שלום-עליכמס „יידישע פּאָלקסביבליאָטעק“ (1888, 1889). אין דער זעלבי-קער צייט זיינען אַרויס אין בוכפּאַרם „פּישקע דער קרומער“ און אַ פאַרבעסערטע אויסגאַבע פון „דער קליאַטשע“. מיט זיי הויבט זיך אָן די אויסגאַבע פון „אַלע כתבים פון מענדעל מוכר ספרים“ (אַדעס, 1888).

און ווען מען דערמאָנט זיך, אַז אין דער זעלביקער צייט קערט ער זיך אום צו דער העבדייאישער שפּראַך און לעבט זי אויף, ווערט קלאַר, אז ער האָט דאמאַלט דערגרייכט דעם העכסטן שטאַפל פון זיין ליטעראַרישער פּרוכטבאַרקייט, און עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס זיין נאָמען האַלט אין איין וואַקסן (133) עס ווייזן זיך די ערשטע קריטישע אַפּשאַצונגען פון זיינע ווערק — אויף יידיש (ראַבניצקי אין שלום-עליכמעס „יידישער פּאָלקסביבליאָטעק“, פּריש-מאַן אין ספּעקטאַרס „הויזפּריינד“). עס דרוקן זיך נייע אַרטיקלען וועגן מענדעלען אין דער רוסיש-יידישער פּרעסע. עס שרייבן וועגן אים אַזוינע אַנגעזעענע פאַרשטייער אירע, ווי מנשה מרגלית (וועגן „פּישקע דעם קרומען“) און ש. דובנאַוו—קריטיקוס (וועגן „ווינטש-פינגערל“). מרגלית פאַרגלייכט אים מיט דיקענסן, דובנאַוו — מיט גאַגאַלן. דובנאַוו רופט אָן „דאָס ווינטשפינגערל“ — „די גרויסע עפּאָפּייע פונם יידישן לעבן“...

אַט די צייט, וואָס, לויט דער סאָוועטיש-יידישער קריטיק, איז עס דער אַנהויב פון מענדעלעס „ירידה“ — איז אָן אמתע אויפבלי-צייט אין זיין שאַפּן.

ער ליידט נאך אלץ דערפון, וואָס ער איז מער שילדערער, ווי דערציילער, — דערפון, וואָס „א גרויסער סיפור ביי אים, ווי י. ה. ראבניצקי האָט געשריבן נאָך אין יאָר 1889, — קומט, אַשטיי גער, כמעט קיינמאָל נישט אַרויס ווי אויסגעגאַסן אין איין פאַרם. נאָר אַלץ געאַרבייט פון צונויפגעשטעלטע שטיקלעך, פון צוגעקניצל-טע אינטריגעס; עס ציט זיך נישט איבער דעם סיפור איין דורכ-געשנורעוועטער גלייכער און גלאַטער פּאָדעם, עס זעען זיך אַרויס די געמאַכטע קניפּ אַפּטמאַל גאַרנישט בריהש“ (134) אָבער דאָס שטערט אים נישט צו פאַרנעמען דעם אַרט פונם וויכטיקסטן און וואַגיקסטן יידישן שרייבער. די לעזער און די קריטיקער פילן, אַז זיי טאַרן אים נישט מעסטן מיט דער אַנגענומענער מאָס: אַזוי אייגנאַרטיק איז ער. ער האָט זיך אַליין געשאַפן זיין געצייג — די שפּראַך, און אויך די מאָס אויף צו מעסטן אים האָט ער זיך אַליין צוגעגרייט. דאָס איז נישט די מאָס פון געוויינטלעכער בעלעט-ריסטיק. דאָס איז די מאָס (און די וואַג) פון קינסטלעריש-געשריבע-נער געשיכטע ... „איך בין אויך אַ היסטאָריקער, האָט ער געזאָגט אַמאַל ש. דובנאַוו, נאָר אויף אַן אַנדער שניט. ווען איר וועט קומען, האָט ער אים דערקלערט, צו דער געשיכטע פונם ניינצנטן יאָרהונדערט, וועט איר מוזן זיך באַנוצן מיט מיינע ווערק, כדי צו שילדערן דעם לעבנסשטייגער פון יענע דורות“ (135)

אַ לאַנגן ישׁוב-הדעת האָט מענדעלע געהאַט מיט זיך אַליין, ביז עס איז ענדגילטיק געבליבן ביי אים צו ווערן דער היסטאָריקער פון די פּריערדיקע דורות. געווען מאַמענטן, ווען ער האָט געהערט אין זיך אַן אינעווייניקסטע שטים, וועלכע האָט געמאַנט פון אים אַ חשובן, פאַרוואָס ער גיט זיך נישט אָפּ מיטן היינט, מיט דער הייסער מינוט: „קומט צו מיר, האָט יענע שטים גערופן, קוקט-אַן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענס, וואָס שמעקט שוין מיט קברות-בלעטלעך. וואָס טויג אייך, רב ייד, פאַרשימלטע זאַכן — אויף דערויף שרייט מען דאָך טאַקע אין דער וועלט, אַז יידן מייסטנס רייסן זיך אָפּ פונם איצטיקן אין דער וועלט, און דער קאַפּ ליגט זיי העט-העט אין דער פאַרגאַנגענהייט, זיי גייען אומ-געקערט מיט דעם פנים אַ הינטער נישט צו זען פאַר זיך דעם וועג, שטוריכלען זיך און פאַלן. אין אַלע זייערע הנהגות זיינען זיי ווי

די טויטע. טויטע זיינען זיי ביים לעבן און לעבן מיינען זיי נאָכן טויט. אַ ייד, אַז ער לעבט, איז גערעכנט ווי גאַרנישט, ערשט נאָכן טויט ווערט ער געהויבן מיט אַ שיינער מצבה — אַלע מתים באַ-קומען דעם טיטל תם וישר, אַ נדיב, אַ חכם. רעטער, ציבעלע ווערן צעדערבוימער, אַ פּלאַטע — אַ לוויתן אויפן בית-עולם. הכלל, דער היינט איז ביי זיי גאַרנישט. אינאמתן אָבער איז דאָך דער עיקר לעבן פאַרט טאַקע נאָך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענטש, וואָס נויטיקט זיך ווי אַ לעבעדיק באַשע-פעניש אין אַזויפיל באַדערפענישן, איז מחויב ווי ווייט מעגלעך אויסצוווכן אַזוינע מיטלען און זיי פאַרבעסערן אַזוי, אַז דורך דעם זאָל אים דאָס לעבן אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאָך עס, אַז ער מוז דערינען אַרבעטן אינאיינעם מיט אַלע מענטשן אין זיין צייט. (אַריינפיר צו „שלמה ר' חיימס“). אַזוי האָט מענדעלע פון „דער טאַקע“ און פון די פאַגראַם-און חיבת-ציון דערציילונגען געטענהט צו מענדעלען פון „ווינטשפינגערל“ און „שלמה ר' חיימס“, אָבער די טענות האָבן נישט געהאַלפן. מענדעלע האָט זיך אַ „דריי געטאַן צוריק צו דער פאַרגאַנגענהייט“, אַהין, וואו ער האָט „געלעבט אין דער יוגנט“: „אַלט, זאָט מיט צרות, מיט אַ האַרץ, אַנגעפלאַגט און פאַרוואונדעט פון פליענדיקע פיילן אין לעבנסקאַמף, געפרוואוט מיט ביטערע שווערע יסורים, האָב איך מיך אומגעקערט צו מיין וועלטל, וואָס אַמאָל — — אוי וויי, יענעס וועלטל מיינס איז זייער אַ קליינס — דאָרט בליען נישט קיין פאַמעראַנצן, עס וואַקסן נישט קיין רויון, מען זעט דאָרט נישט קיין גרויס נחת, טייכן פון מילך און האַניק גיסן זיך דאָרט נישט, און דער עולם דאָרט איז אַ געמיינער, נעבעך. יידן מיט בערד און פאות און מיט לאַנגע קאַפּאַטעס, דאַרע, קוואַרע, געבויגענע, קראַנקע, צעבראַכענע, דער-שלאַגענע, פאַרשוואַרצטע, פאַרפינצטערטע צייטערן פאַר דער שיין... עס טוט מיר זייער באַנג, רבותי, באַאומרואיקן די אלטע ביינער זייע-רע און מטריח זיין די דאָזיקע מתים, זיי זאָלן ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אַליין. און ווער ווייסט, צי וועלן זיי זוכה זיין צו אַ שיינעם אויפנאַם?“ מענדעלע האָט זיך געמייט, אַז זיי זאָלן „זוכה זיין צו אַ שיינעם אויפנאַם“. ער האָט געוויזן זייער ליכט. נישט נאָר זייער פאַרפינצטערטקייט. ער האָט זיך צוגעהערט צו

זיינע פריינט, וועלכע האָבן אים געטרייסט און געזאָגט: „נו, לאָז שוין זיין אפילו ווי איר זאָגט, אַז אין דעם יידנס לעבן פעלט גער-ווירק, אָבער דערפאַר האָט ער אין זיך אַ מיין יידישן טעם, וואָס ס'איז נישטאַ זיין גלייכן. ס'איז דאָ אַ מיין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים, וואָס פאַרשטייען זיך אויף דער אכילה, צאָלן דערפאַר אין טאָג אַריין און עסן דאָס מיט אַ מאָדנעם אָפּע-טיט. אַט די ביטערקייט, וואָס אין אונדזער לעבן, אַט דאָס איז טאַקע די גאַנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאַקער דעם מבין פיל מער פון יענער פריקער זיסקייט, פון וועלכער עס נודזעט אַמאָל גאַר צום ברעכן. לעקעכלעך, דאָס איז אַ מאכל נאָר פאַר קליינע קינדער. דאָס לעבן פון דער כנסת ישראל, כאָטש עס זעט אויס שטאַרק מיאוס פון דרויסן, אָבער שוין איז עס אינעווייניק. אַ שטאַרקער גייסט ליגט אין דעם יידישן לעבן, אַ גייסט אַ געטלעכער, וואָס ווי אַ ווינט ווייעט ער שטענדיק, אויפהויבנדיק אין אים כּוואַ-ליעס, כדי צו רייניקן זיי פון שמוץ און פּוילקייט. די דונערן און בליצן, פאַגראַמען און שטורעמס, וואָס קומען אויף זיי אַמאָל, זיי לייטערן זיי, און גיבן זיי צו אַ נייע קראַפט. דאָס יידישע פּאָלק איז ווי דער פאַרצייטיקער גריכישער פּילאָזאָף דיאָגענעס, דער קאַפּ זיינער פליט אים אין הימל, דערקענט גאָטס גרויסקייט אָן אַ סוף, און אליין וואוינט ער דאָ צווישן די אומות העולם (ווי יענער אַמאָל אין זיין פעסל) צונויפגעשטיקט אין אַ באַשטימט ענג אַרט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי-מדרשים גליט דאָס פייערל פון תורה, פאַרברייט ליכט און וואַרעמקייט צווישן גאַנצן פּאָלק. אַלע אונדזערע קינדער, אַרעם און רייך, קליין און גרויס, לערנען און קענען אין די קליינע אותיות. אַט אַזאַ לעבן, זאָגן מיר, איז רעכט און עס פאַסט טאַקע, אַז סזאַל פאַרשריבן ווערן לדורות.“

און ער האָט עס „פאַרשריבן לדורות.“
 ער איז געוואָרן דער כראַניקער און דער היסטאָריקער פונם יידישן לעבנסשטייגער אינם ניינצנטן יאָרהונדערט.
 נישט נאָר „שלמה ר' חיימס“ און נישט נאָר „דאָס ווינטשפּינ-גערל“ איז, ווי ער האָט זיך אליין אויסגעדריקט, „אַ געשיכטע פונם יידישן לעבן“. אַלע זיינע שריפטן זיינען עס. אַלע אינאיינעם...
 אין תוך גענומען האָט ער גאַרנישט קיין באַזונדערע ווערק. זיי

האָבן אַלע איין טעמע: דאָס יידישע לעבן. זיי האָבן אַלע איין העלד: דאָס יידישע פּאָלק. דאָס יידישע פּאָלק אין זיין היסטאָ-רישער גאַנצקייט, דאָס יידישע פּאָלק אין זיין סאָציאלער דיפּע-רענצירטקייט; דאָס יידישע פּאָלק אין זיין געפּאָלנקייט און וואַכעדיקייט („די קליאַטשע“). אָבער אויך דער יום-טוב און די געהויבנקייט פונם יידישן פּאָלק (דער „פּרינץ“!) ... י ו ד ל , דער העלד פון דער פּאָעמע אין חרוזים, וואָס טראַגט ד ע ם נאָמען איז דער העלד פון אַלע ווערק מענדעלעס. די כלערליי יידן און יידענעס, ווי אויך די „קליינע יידעלעך“, וואָס מיר באַגעגענען ביי אים, זיינען אַלע פּעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראַגט דעם נאָמען ייד. מענדעלע מיינט נישט די פּעדים, ער מיינט די מ א ט ע ר י ע . דערציילט ער אונדז פון ר' יעקבן, איז ער מוסיף, אַז ס'איז „פון די מיני ר' יעקבס, וואָס זיינען דאָ אַצינד, און וואָס וועלן זיין אויך שפּעטער אין אַלע יידישע ערטער, כל-זמן פון די קינדער ישראל וועט נאָך בלייבן אַ זכר און אין זיי וועט נאָך שלאָגן אַן אָדער“ (די אַלטע מעשה); ער דערציילט אונדז נישט פון ר' יעקבן, נאָר פון ד ע ם מ י ן ר' יעקבס .

זיין טעמע איז דער כלל ... מיינט עס, אַז ער האָט נישט קיין אויג פאַר דאָס אינדיווידועלע? ניין, צוזאַמען מיט די טיפּיזירטע כלל-פּאַרשויבען, פון וועמענס מויל עס רעדט געוויינטלעך מען-דעלע אַליין, האָבן מיר אין זיינע ווערק צענדליקער נעמען, וואָס יעדער פון זיי, אַז מען זאָל אים אַנרופן, וועט ער אויפוועקן אין אונדזער זיכרון סימנים, בולטע, פּלאַסטישע סימנים, לויט וועלכע מיר קאָנען אים דערקאָנען און אָפּשיידן פון אַלע אַנדערע. אפילו אין „דער טאַקסע“, וואָס איז געשריבן מיט אַ טענדענץ און וואָס עס פיגורירן אין איר גבירים, קהלסלייט, וואָס מענדעלע זעט אין זיי נאָר דאָס גבירישע, דאָס קהלשע — אפילו אין „דער טאַקסע“ איז ר' איציק וואָלף ספּאָדיק נישט דער אייגענער, וואָס שמעיה תּם, און ר' יוסף מהיכיתיתין וועט איר נישט פאַרבייטן אויף ר' יודעלע שטאַנדהאַפט. ווער רעדט אַזוינע ווערק, ווי „פּישקע“, דאָס ווינטשפינגערל“, „די ישיבה של מעלה“, „שלמה ר' חיימס“ — דאָ האָט איר אַ גאַנצע עדה אינדיווידועלע געשטאַלטן: גבירים,

בעל-מלאכורג, סרסורים, שדכנים, קרעמער, מלמדים, קהלסלייט, משכילים. דאָ האָט איר פאַרשיידענע סאַרטן יידענעס אפילו. אין איין „ווינטשפינגערל“ האָט זיך מענדעלע פאַרגונען צו געבן אונדז אַ גאַנצע גאַלעריע מיט יידענעס, אַ מין ווייבערשע שול, און יעדע פון זיי איז א יידענע אויף איר אייגענעם שטייגער: טריינע-סאַסיע איז טריינע-סאַסיע, מלכה-טויבע — מלכה-טויבע, יענטל איז פאַר זיך אַ באַלעבאַסטע, און די ליבע מומע רייזע, די בעל-אכסנייהטע, וועט קיינער נישט צונויפמישן מיט דער מומע שיינ-צען... זאָל אַ מאַלער פּראַוון אילוסטרירן די אַלע פאַרשוינען, וועט ער פאַר יעדן פון זיי געברויכן אַנדערע ליניעס, אַנדערע כאַראַקטערשטריכן, עס וועט זיין אַ גאַנצער אַלבוּם... ניין, מענדעלע איז נישט נאָר אַ כלל-שילדערער; ער איז אויך אַ בריה אויף פּרטים. אלא וואָס דען? ער וויל, אָז יעדע זאַך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבן אַ טאַפּלע-לעבן: דאָס אייגענע לעבן, און דאָס לעבן פונם מין, צו וועלכן זי געהערט. ער וויל, אז יעדער ייד, וואָס ער שטעלט פאַר אונדז פאַר, זאָל זיין אַ ר' יעקב, אַי „איינער פון די מיני רב יעקבס“...

ר' יעקב אַליין איז פאַר אים נישט גענוג. ווער און וואָס איז אן איינציקער ייד? אַ קאַבאַצאַנסקער תּושב אַדער נכתב. מענדעלען אינטערעסירט קאַבאַצאַנסק, נישט דער איינציקער קאַבאַצאַנסקער איינוואוינער. דער איינציקער קאַבאַצאַנסקער ייד איז שטאַף פאַר אַ הומאַרעסקע, גאַנץ קאַבאַצאַנסק — דאָס איז אַן עפּאַפּיע. מענדעלע האָט אונדז געוואָלט געבן „די עפּאַפּיע פונם יידישן לעבן“. ער האָט אפילו אין זיין אויטאָביאָגראַפּיע — אין „שלמה ר' חיימס“ — נישט געוואָלט בלייבן אין די גרעניצן פון איין „איד“... מיין לעבן אַליין, פאַר זיך גענומען, האָט געטענהט ר' שלמה, — מיט וואָס האָט עס פאַרדינט און וואָס פאַר אַ נייעס איז אין אים דאָ, עס זאָל ווערט זיין מען זאָל עס באַשרייבן? עס האָט זיך פּאַסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס מיט טויזנטער אַנדערע ביי אונדז, גאַנץ געוויינטלעכע זאַכן. איז דען דאָ נאָך אַן אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לעבן פון איטלעכן באַזונדער זאָל זיך ציען פונם געבוירן ווערן ביז דעם שטאַרבן אויף איין נוסח, ווי ביי אונדז יידישע קינדער? די דערציאונג, דאָס לערנען, דאָס

דאָונען און דער ניגון צו יעדער תפילה, צו יעדן פיזומן, צו יעדן שטיקל פיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטן, גע- וויסן נוסח. אפילו עסן און טרינקען האָבן אויך איין נוסח. איז עס דען וואו געהערט געוואָרן, אָז אין אַ געוויסער שעה, פרייטיק-צו- נאַכטס, אַשטייגער, זאָל אַ פאַלק יידן עסן פיש, לאַקשן און צימעס? שבת אינדערפרי — רעטעך און פעטשאַ, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, אָז אויסגעפרייטע קאַשע מיט אַ גרויסן מאַרד-ביין דריינען; אין דעם און דעם טאָג זאָל מען עסן קרעפלעך, אין יענעם טאָג המן-טאַשן און אין דעם טאָג אַ געלן קוילעטש מיט זאַפרען. הויבט איינער אָן זאָגן „כל מקדש“ אָדער שרייען „חי וקים“ אין בערדי- טשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון און דאָס אייגענע קול אויך אין אַרגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר זיינען אָן עדה פון מילבן, וואָס ווי איינע, אַזוי די אַנדערע, אַלע גלייך. אין דער נאַטור-גע- שיכטע, זאָלאָאָגיע, ווערט גערעדט וועגן דעם מין מילבן בכלל, אָבער נישט וועגן אַיטלעכער מילב באַזונדער.“ („שלמה ר' חיימס“). און אַזוי האָט מענדעלע אויך אין זיין „נאַטורגעשיכטע“ פון דער יידישער עדה אינזינען געהאַט דעם מ י נ י י ד נ , נישט אַיטלעכן יידן באַזונדער.

דער „מין ייד“ אָדער „די מאַטעריע, וואָס טראַגט זיך איבער דער וועלט אונטער דעם נאָמען ייד“ — אָט דאָס איז דער צעמענ- טירנדיקער שטאָף פון מענדעלעס שאַפן. דאָס איז דער שטאָף, וואָס גיט-צו גאַנצקייט און איינהייטלעכקייט יעדן ווערק זיינעם באַזונדער און אַלע זיינע ווערק אינאיינעם.

„דער מין ייד“, דער „אייביקער ייד“ — דאָס איז מענדעלעס אייביקע טעמע, און ווען מען האָט דאָס אינזינען, פילט מען נישט, אָז עס פעלט גאַנצקייט אָדער איינהייטלעכקייט אין מענדעלעס שאַפן. מען זוכט נישט ביי אים דעם באַזונדערן פאַדים פון אַזאַ אָדער אַן אַנדער געשיכטע, נאָר דאָס גאַנצע געוועב, די עצם- מאַטעריע פון דער ג ע ש י כ ט ע — „דער געשיכטע פונם יידישן לעבן“. מען וואונדערט זיך נישט אויף אַ רייזנדן, פאַרוואָס ער זאַמלט זיין שטאָף אָן אַ סיסטעם, פאַרוואָס ער פאַר- צייכנט אין זיין רייזע-בוך יעדע טשיקאָווע זאך, יעדעס שטיקל עקזאַטיק, וואָס אים קומט אונטער דער האַנט. אַזוי דאַרף מען זיך

נישט וואונדערן אויף מענדעלען, וואָס ער מאַלט אָפּ יעדע פיגור, וועלכע ער דערזעט אין קאַבאַצאַנסק אָדער אין גלופסק, וואָס ער באַ- קענט אונדז מיט יעדן פּסיכאָלאָגישן שטריך, וועלכן ער באַמערקט ביי יידן. „צום ענין“ האָט עס נישט אַזאַ שטאַרקע שייכות, אָבער עס איז שייך צום אַרט, איבער וועלכן ער רייזט אַרום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופע מענטשן, מיט וועלכער ער וויל אונדז באַקאַנט מאַכן, — און דאָס איז אייגנטלעך „דער ענין“, די טעמע. מענדעלען אַרט נישט, — און אויך אונדז דאַרף נישט אַרן, — וואָס פאַר אַ מעשה ער דערציילט אונדז, — די מעשה מיט פּישקען, די מעשה מיט ר' בנימינען אָדער הערשעלס לעבנס- געשיכטע. וואָס איז די נפקא מינה? ער איז אַליין דאָ אין די אַלע מעשות, און פאַר אים אַליין — אַזוי ווי פאַר אונדז — זיינען אַלע זיינע געשיכטן איין געשיכטע — די געשיכטע פונם יידישן לעבנס- שטייגער, די געשיכטע פון דער יידישער פּאָלקסנשמה ...

באַלזאַק האָט אַלע זיינע ווערק באַהעפּט און פאַראייניקט אונטער איין נאָמען — „די מענטשלעכע קאַמעדיע“. אַזוי וואָלט מען מענדעלעס שריפטן געקאַנט צונויפּגיין אינאיינעם, מאַכנדיק פון זיי אַלע איין גרויס בוך: „די יידישע קאַמעדיע“. איין גרויס קינסטלעריש רייזעבוך אָדער מעמואַרנבוך, וואו איר געפינט אַלץ, וואָס איר ווילט: קולטורגעשיכטע און נאַטור-בילדער, פּאָלקס- פּסיכאָלאָגיע און פּאָלקאַר, מוסר און משלים, סאַטירע און הומאָר — און וואָס נישט? איין גרויס בוך, מיט איין גרויסן ציל: אויס- מאַלן, באַלייכטן, אָפּשאַצן דאָס יידישע פּאָלקסלעבן און דעם יידישן פּאָלקסכאַראַקטער אַזויווי זיי האָבן זיך אַנטוויקלט אין משך פון הונדערטער יאָרן ... א יו ס י פ ו ן .

אַ יוסיפון פון דער יידישער פּאָלקסנשמה אין אַלע צייטן און פון דעם יידישן לעבנסשטייגער אין דער פאַרלעצטער עפּאָכע פון אונדזער געשיכטע. וואָס איז עס געווען פאַר אן עפּאָכע?

דער געטאַ- און בית-המדרש-ייד איז נאָך אַלץ געווען איינגע- גלויבט אין זיך, אָבער זיין אינגערער זון איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף אים, ווי אויף אַ מומיע, ווי אויף אַ גוף אָן אַ נשמה, און ערגעץ אינדערהויך אויף אַ שאַלקע איז געזעסן ד ע ר א ל ט ע ר, דער קלוגער, מיטן קילן פאַרגליווערטן שמיכל אויף

די ליפן, מיט די קנייטשן אויפן געזיכט, האָט געשאַרפט די טרור-קענע געלבלעכע גענדזענע פעדער, גענעצט דעם פינגער און גע-קליבן זיך איבערקערן אַ בלאַט אין פּנקס ...

דאָס איז די עפּאָכע, וואָס איז פאַראייביקט געוואָרן אין מענ-דעלעס ווערק: די פאַרלעצטע עפּאָכע אין אונדזער געשיכטע.

די לעצטע תקופה — די תקופה פון נאָך די אַכציקער יאָרן, די תקופה פון חבת-ציון — האָט מענדעלע אויך געפרוּאוּט מאַלן: לייענט „בישיבה של מעלה“, „אַ גרויע האָר“, אַנדערע דערציילונגען פון די 90ער און די שפּעטערדיקע יאָרן. איר וועט זען, אַז דער זיידע געפינט קלאַרע און אַפט שאַרפע ווערטער אויך פאר די נייע יידן, אָבער — נאָר ווערטער. נישט קיין בילדער, נישט קיין געשטאַלטן. פאַרוואָס? ווייל דער נייער דור — דער דור פון נאַציאָנאַליזם, פון חבת-ציון — איז נישט אַרומגעוואָקסן געוואָרן מיט יידישן פּאָלקסשטייגער. דאָס איז געווען אַ דור פון אידיען, פון שטרעבונגען, אַן דעם פלייש און בלוט פון לעבנספיר-רונגען און לעבנספאַרמען. אַ נשמה אָן אַ גוף. האָט מענדעלע נישט געהאַט זיך פאַרוואָס אַנצוכאַפּן. מענדעלע איז אַ גוף-שיל-דערער. די נשמה ווייזט ער אונדז, ווען זי „הענגט אויף דער נאָז“, קוקט אַרויס פון די אויגן, רעדט מיט די הענט, מאַכט תנועות, טראַגט אַ קאַפּאַטע. די נייע יידן — „גאַט זאָל אָפהיטן פון דער מאַדנער נייער סחורה און פון די שיינע תכשיטים היינטיקע צייטן ביי יידן! אַלץ וואָס דו זעסט איז נישט מער נאָר פורע שווינדל, און אַ אויגן-פאַרבלענדעניש, פאַרזילבערטע שערבלעך, אַן אויסגע-בלאָזטע איי, צוגעפּוצט, פאַרפאַרבט פון דרויסן און שמוציק, פע, פון אינעווייניק, ס'איז נישטאָ קיין עכטער טיפּ מיט זיינס אַ ווילן, מיט זיין אייגענעם כאַראַקטער. עפעס נאָר אַנגעשטעלטע גולמס, משטיינס-געזאַגט, ווי קוקלעס אַזוינע, דאַכט זיך, עפענען ליפעלעך, פויקן, בלאָזן, קלינגען און געבן פון זיך אַרויס אַ קול נישט פון אַ לעבעדיקער נשמה, נאָר דורך עפעס אַ פרוּושינקעלע. כּלעבן, לאַזט זיי אָפּ, און נאָט אייך בעסער אַנטיקן אַלט-פאַטערשע, וואָס עס לעבט און עס האָט אַן אייגענעם ווערט“ ... (אַריינפיר צו „שלמה ר' חיימס).

מענדעלע מוכר ספרים

„אלט-פאטערשע אַנטיקן“ — דאָס איז מענדעלעס שטאַף.
אים האָט ער מאַדעלירט, פאַרמירט און פאַראייביקט אין די זעכ-
ציעקר און זיבעציקער יאָרן; צו אים האָט ער זיך אומגעקערט אין
די 80ער יאָרן — אין דעם אויפבליפעריאָד פון זיין שאַפן.

אין קרייז פון זיינע פריינט

אויפגעוואַכטע ענטרגיע. — אַ קרייז פון פריינט. — פאַרלעזונגען, געשפרעכן, שפּאַצירן. — איינדרוקן פון זיינע פריינט און פאַרערער. — זיין פערזענלעכקייט. — זיין פיאיאקייט צו פאַרשטעלן זיך. — זיין ווירקונג. — שלום־עליכם רופט אים אַן „זיידע“. — זיין אויס־זען. — אינעווייניקסטע ראַנגלעניש. — „שלמה ר' חיימס“. — כאַראַקטער און ווערט פון אויטאָביאָגראַפיע.

„אַ פרישער קוואַל פון הייסע

געפילן“ האָט זיך געעפנט אין מענדעלען, לויט זיין אייגענעם אויס־דרוק, ווען ער האָט זיך אומגעקערט צוריק צום ליטעראַרישן שאַפן אין אַדעס. אַ פרישער קוואַל פון הייסע געפילן — און ענערגיע. מענדעלע אין געוואָרן זייער פראָדוקטיוו. עס איז באמת אַ וואונ־דער, ווי אַזוי ער האָט אין יענע יאָרן באַוווּזן אַזויפיל אויפצוטאָן. ער איז געווען אַזוי שטאַרק פאַרנומען אין דער שול, וואו ער איז געווען אַדמיניסטראַטאָר און דירעקטאָר: „די אַרבעט פאַרשלינגט מיין גאַנצע צייט נישט איבערלאַזנדיק מיר אפילו איין פרייע מינוט אויף צו באַשעפטיקן זיך מיט עפעס אַנדערש. אחוץ מיין פאַרשאַל־טענער שטעלע. איך בין אויף דער עלטער געוואָרן אַ מין קליאַטשע“ — האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו בינשטאַקן. דאָך האָט ער אַפֿ־געשפּאַרט צייט פאַר זיין באַגייטער ליטעראַרישער טעטיקייט. ער האָט אויפגעשריבן „דעם פריזיוו“, צוגעגרייט צום דרוק אַ נייע אויסגאַבע פון „דער קליאַטשע“, אַרויסגעגעבן דעם נייעם נוסח פון „פישקע דער קרומער“, וואָס דאָס איז אַ ניי בוך, געשאַפן „אונ־טער דעם נאָמען פון אַ גאַנץ אַלטן קליינעם ספרל פון עטלעכע בלעטלעך אַ שפּאַגל־נייעם ספר“ — „דאָס ווינטשפּינגערל“, באַגייט (גאַר אַ קלייניקייט!) די העברייאישע שפּראַך און אַנגעשריבן אויף

אָט דעם באַנייטן העברייאיש אַ גאַנצע סעריע דערציילונגען... מיט אַ ברענענדיקן דורשט איז ער צוגעפאַלן צום „פרישן קוואַל“, וואָס האָט זיך געעפנט אין אים: „איך האָב די לעצטע צייט, שרייבט ער אין אַ בריוו צו בינשטאַקן אין יאָר 1888. — געאַרבעט ווי אַן אַקס, און כּהאַב זייער פּיל געשריבן. איך בין איצט אינגאַנצן אַוועק אין דער וועלט פון פּאַעזיע. דאָרטן איז מיין טרייסט, דאָרטן רױ איך אַפּ פון דער לעבנסזאַרג. די מוזע איז צו מיר וואויל-גענייגט, און איך שרייב און שרייב מיט אַ ברען, ווי אין די יונגע יאָרן.“ (136)

עס האָט זיך אומגעקערט צו אים דער ברען פון די יונגע יאָרן, אָבער ער איז געווען איצט שוין אַסך מער אַנגעזען, ווי אין דער יוגנט, און עס האָט זיך געשאַפן אַרום אין אין אַדעס אַ קרייז פון פריינט, חברים, תלמידים. זיין הויז איז געוואָרן אַ בית-ועד לחכמים, אַ מין ליטעראַרישער צענטער. (137) בן-עמי און י. ת. ראַבניצקי, מנשה מרגלית און ש. דובנאָוו, ש. פּרוג און שלום-עליכם (ווען ער איז געווען אין אַדעס), שפּעטער ח. נ. ביאַליק און אַסך אַנדערע פון די אינגערע שריפטשטעלער — זיינען געווען אין דעם קרייז. מען פלעגט זיך פאַרזאַמלען שבת-צונאַכטס ביי מענדעלען אין הויז, און ער פלעגט פאַרלייענען, וואָס ער האָט געשריבן אין יענער צייט, אַדער מען פלעגט פאַרבעטן ווערן צו זיין פאַרמעלן געבורטסטאָג, און ער פלעגט דערציילן פון זיינע יונגע יאָרן...

„יא“, שרייבט בן-עמי אין זיינע זכרונות, „ר' מענדעלעס קאַבי-נעט — דאָס איז געווען פאַר אונדז אַ מין מקום-קדוש און מקום-תורה, וואו מען פילט זיך אַזוי וואויל, אַזוי וואַרעם און אַזוי ליב-לעך און אַזוי ווייט פון דער געמיינער טעגלעכער וועלט. צום בעסטן האָט מען זיך דאָרט געפילט שבת אַדער יום-טוב“ (138). „ביז צוועלף ביינאַכט אַפזיצן ביי ר' מענדעלען איז געווען גאָר אַ געוויינטלעכע זאַך. ספּלעגט זיך מאַכן אַפּט, אַז מען איז אַפּגע-זעסן אינאיינעם ביז צוויי. און אויך עד עלות השחר. ביי ר' מענ-דעלען אַפזיצן אַדער גאָר שפּאַצירן אַ גאַנצע נאַכט — איז גאָר-נישט“ (139). פלעגט מען שפּאַצירן אַדער זיצן מיט אים און הערן אים ריידן אַדער פאַרלייענען אַ ניי ווערק. מען האָט ליב געהאַט אַי צו פאַרברענגען מיט אים, אַי צו הערן אים פאַרלייענען זיינע

א נייע זאך. שלום-עליכם האָט געשריבן, אַז „אויב איר ווילט קאָנען דעם „זיידן“, גייט מיט אים, זייט מוחל, אַרויס העט ווייט הינטער דער שטאָט אַרויס, דאָרט אויף דער פרייער לופט, אונטער דער הימליאַרמולקע“ א. אַז. וו. — „און איר וועט זיך פילן אַזוי גוט, ווי נאָך קיינמאָל נישט, און עס וועט אייך באַנג טאָן, פאַרוואָס איר האָט דאָס פרייער נישט געוואוסט, און איר וועט חרטה האָבן, פאַר-וואָס איר האָט נישט פאַרכאַפט מיט זיך אַ בליישיפטל אויף צו פאַרשרייבן ביי זיך די דאָזיקע טיפע געדאַנקען, מיט די דאָזיקע מעשות פון אַמאָל, מיט די דאָזיקע שאַרפע קלוגע יידישן וויצן.“ (140) דאָס איז געווען, ווען מען איז געגאַנגען שפּאַצירן מיטן זיידן. נישט ווינציקער פאַרגעניגן האָט מען געהאַט, ווען מען איז געזעסן ביי אים אין הויז און געהערט אים פאַרלייענען זיינע ווערק. „הערן ר' מענדעלען לייענען זיינע זאַכן, דערציילט בן-עמי, איז איינע פון די גרעסטע תענוגים, וואָס מען קאָן האָבן. דענסטמאָל פילט איר און הערט נישט נאָר דאָס, וואָס ער האָט געזאָגט, נאָר אָבער אויך דאָס, וואָס ער האָט געדאַרפט זאָגן און וואָס איז אַ-בערגלעבליבן ביי אים אין דער נשמה. דאָס לייענען זיינס איז אַ מין פירוש אויף יעדן וואָרט, אויף יעדן זאַץ!“ (141) „ער האָט גע-לייענט, דערציילט ש. דובנאָוו, מיט אַזאַ עקספרעסיע, אַז נישט נאָר די בילדער — די ווערטער זיינען געווען לעבעדיק; מען האָט גע-זען: דאָס געשאַפענע ווערק אָדער אויסדרוק, אַזוויי עס האָט זיך אויסגעגאַסן פון דעם מייסטערס גייסט — פריש, גלאַנצנדיק, ניי-געבוירן.“ (142)

פונקט אַזוי באַגייסטערט זיינען געווען זיינע פריינט פאַר זיינע מינדלעכע שמועסן ביי אַ גלעזל טיי אָדער שפּאַצירנדיק ביים ברעג ים. . . . „אָט צעלייגן מיר זיך אַלע, דערציילט ש. דובנאָוו, אויפן ווייסן זאַמד פון ברעג ים, קוקן שעהנלאַנג אויף דעם גוואַלטיקן וואַ-סערפעלד, וואָס ציט זיך העט ווייט ביז סטאַמבול, און מען רעדט. מענדעלע איז באַזונדערס גוט געשטימט. עס שיטן זיך ביי אים פערל פון מויל: אַנעקדאָטן, גלייכווערטלעך און אַפטמאָל ערנסטע דערציילונגען פון זיין לעבן, קינסטלערישע שילדערונגען מיט טי-פישע געשטאַלטן פון זיינע באַקאַנטע (באַזונדערס פון דעם לע-רערקרייז אין זשיטאָמירער ראַבינערשול: צווייפל, גאַטלאַבער,

לערנער, סלאַנימסקי, סוכאַסטינער און אַנדערע), וואָס מען וואָלט זיי געקאָנט אַרײַנשטעלן אין דער ריי פון זײַנע בעסטע ווערק. אָט גײען מיר אײבער צו בערגלעך און גריבער אַרום ים, און מענדעלע שפּרינגט מיט זײַנע לאַנגע פּיס, און קלעטערט וואו מען דאַרף, נישט ערגער פאַר אונדזערע יונגעלייט" (143) און ש. דובנאָוו איז נישט דער אײנציקער, וואָס איז נתפעל געוואָרן פון מענדעלעס שמועסן. „ר' מענדעלעס שמועס" הערן מיר פון בן-עמין, אַ צווייטן פּריינט זײנעם, איז... רײך מיט טיפּע און ריכטיקע באַמערקונגען, שײנע, גלענצנדיקע אײנפאַלן, אַרױסגעזאָגט כמעט תמיד אין אַ גלענצנדיקער פאַרם, אָפט בדרך משל, וואָס איז שוין פאַר זיך אַליין אַ שײן, אָפט גלענצנדיק בילד, און דערביי תמיד די פּיינסטע אײ-ראַניע און דער אײדעלער וויץ" (144) דאָס אײגענע האָט דערצײלט שמריהו לעווין: „זײן געשפּרעך, שרײבט לעווין אין זײן „לעבנס-געשיכטע", איז געווען וואונדערבאַר גײסטרייך, געפּעפּערט און באַטעמט, און מען האָט גאַרנישט געקאָנט זאָט ווערן, צוהערנדיק זיך צו אים. אין דעם אױסדרוק פון זײן געשניצטן פנים און באַ-זונדערס פון זײנע אױגן, איז געווען עטוואָס סאַטיריש-מעפיסטאַ-פעלישעס. עס איז געווען אַן אױסדרוק, וועלכער זאָגט: פאַרשטעל זיך נישט, עס וועט דיר נישט העלפּן, מיך וועסטו נישט אָפּנאַרן. איך בין בטבע אױך נישט געווען פון די שווייגנדיקע. איך האָב אױך געזוכט אין געשפּרעך אַרױסצוצײגן מײן אײגענע שאַרפּקײט. איך געדענק אָבער, אַז לגבי מענדעלען האָב איך מיך געפילט אַזוי קלײן, כמעט ווי אײנגאַנצן בטל געוואָרן, און האָב נאָר ווארנישט-וואו אַרײנגעוואָרפּן אַ וואָרט. איך האָב געזען פאַר מיר אַ רײז, אַ גײגאַנט פון קוועלנדיקן געדאַנק און פון פליסנדיקן וואָרט" (145) „אָסך פון די דערצײלונגען, וועלכע מיר פלעגן הערן פון אים בשעת אַ שפּאַציר אָדער אין אונדזער עסצײמער בײ אַ גלעזל טײ, דערצײלט סאַפּיע-ערליך-דובנאָוו, זײנען געווען פולשטענדיק פאַר-ענדיקטע נאָוועלן" (146) און אָט וואָס עס שרײבט יעקב פּיכמאַן: „איך האָב ליב געהאַט קומען צו אים אין שטוב, זיצן לאַנגע שעהן, און צו זעטיקן מײנע אױגן מיט דעם ליכט פון זײן פנים, זיצן און הערן זײנע געשפּרעכן — הערן, פשוט, דעם קלאַנג פון זײן קאַלאַ-רײטנער שטים און זײן זאַפּטיקן געלעכטערל" ... און ווייטער: „ער

האָט גערעדט, ווי ער האָט געשריבן. עס האָט געהאַט פּשט מיט רמו, ערנסט מיט ווייך, און איז אַזוי געווען יידיש באַפאַרבט, אַזוי מדרשדיק, אַזוי שאַרף אַנגעצויגן, אַזוי געקניפט מיט אַ פּסוק, מיט אַ מאמר חז"ל, אַזוי צונויפגעפירט ווייטע באַגריפּן און אַזוי איינ-געפלאַכטן דאָס נייע אין אַלטן און דאָס אַלטע אין נייעס, גלייך ווי גאַנצע דורות האָבן זיך פאַרקערפערט פאַר אונדז אין איין פּערזאָן, וואָס טראַגט אין זיך דאָס גאַנצע אַפּגעראַטעוועטע רייכטום פון זיי אַלע." (147)

זיינע פאַרערער האָבן זיין תורה שבעל פה געשעצט אַזוי הויך, ווי זיין תורה שבכתב. אַבער זיי פלעגן קומען צו אים פאַרברענגען נישט אַזוי צוליב זיינע מיינונגען, ווי צוליב זיין פּערזענלעכקייט, צוליב דער לעבעדיקער אַריגינאַליטעט פון זיין ריידן און האַלטן זיך. געוואַלט הערן נישט אַזוי, וואָס ער זאָגט, ווי וואָס ער זאָגט און ווי ער זאָגט עס. קיין פעסטע און קלאַרפאַרמולירטע „יאַ" און „ניין" האָבן זיי פון אים נישט דערוואַרט, און טאַמער האָבן זיי יאָ געהערט פון אים אַ באַשטימטע מיינונג, האָבן זיי זי נישט געקאַנט אַננעמען. זיי זיינען געווען אַפט פאַרטיימענטשן, געהאַט אַ באַשטימטע פּראַגראַם, בעת ער האָט „לויט זיין נאַטור", ווי ש. דובנאָוו דריקט זיך אויס, „נישט געקאַנט זיין קיין אָנהענגער פון אַ באַשטימטער אידייאַישער ריכטונג אין געזעלשאַפטלעכע פּראַגן". האָבן זיי זיך טאַקע אינטערעסירט מער מיט זיין דענקען, ווי מיט זיינע געדאַנקען.

„אונדזערע צוזאַמענקונפּטן", האָט ש. דובנאָוו אַמאָל פאַרשריבן אין זיין נאַטיבבוך, — „אונדזערע צוזאַמענקונפּטן זיינען פּול מיט דיסקוסיעס וועגן פּסיכאָלאָגישע און היסטאָרישע פּראַגן. ביי אַבראַ-מאָוויטשן איז נישטאָ קיין ברייטקייט פון געדאַנק, אַבער ס'איז דאָ אַ טיפּיקייט. נישטאָ קיין סיסטעם, אַבער פאַראַן אַ פּינער אַנאַליז. ער פאַרטיפּט אַפט דעם געדאַנק, איך סיסטעמאַטזיר אים. ביי אים זיינען פּיל געדאַנקען, נאָר ווייניק איבערצייגונגען. דאָס איז אַ ריינקינסטלערישע נאַטור." (148) און דובנאָוו, ווי אַלע אַנדערע, האָט אַנגעקוואַלן פון זיינע קינסטלערישע איינפאַלן, פון זיינע שאַרפע ווערטלעך, פון זיינע בילדער, מעשהלעך און משלים. „ער האָט ליב געהאַט צו ריידן, דערציילט דובנאָוו, נאָר ווי לאַנג ער האָט נישט

גערעדט, האָט דער צוהערער נישט באַמערקט די צייט: אַזוי שיין און טיף, כאַטש אַפֿט פאַראַדאַקסאַל, זיינען געווען די געדאַנקען, די ווערטער. אַלץ איז געווען אייגנס, נישט פּרעמדס, נישט גענאַשט פון ביכער. טאַקע אַט דאָ בשעת דעם שמועס געשאַפֿן מיט קנייטשן דעם שטערן, אַ דריי מיטן פינגער, עפעס ווי אין אַ האַרבער סוגיא אין דער גמראַ" (149)

און נישט נאָר ש. דובנאָוו, בן-עמי, דר. ש. לעווין אָדער י. פּיכמאַן, — אויך שלום-עליכם, י. ה. ראַבניצקי, דר. י. קלויזנער, ראובן ברייניען, ש. אַנסקי, נ. שניאור, י. ד. בערקאָוויטש, דוד איינהאַרן און אַנדערע זיינען אַנטציקט געווען פון מענדעלעס גע-שפּרעכן און אַ טייל פון זיי פאַרצייכנט. (150) „אַ שאַד“, האָט גע-שריבן ז. שניאור, „וואָס אַלע זיינע נאָענטע אילן זיך נישט צו פאַר-צייכענען יעדן געדאַנק, יעדן אַפּאַריזם, וואָס געהערט פונם זידן אַליין, פון אַנדערע, וואָס האָבן געלעבט מיט אים צוזאַמען אָדער אין זיין סביבה. דאָס איז ביז אַהער געטאָן געוואָרן נאָר אויפן שפּיץ-מעסער. וואָלטן זיך אַלע זיינע מקורבים דערצו גענומען, וואָלטן מיר אפשר אינגיכן געהאַט נאָך שיינע עטלעכע געקליבענע בענד, אַ צוגאַב צו מענדעלעס שריפטן; נישט ווייניקער אינטערעסאַנטע, ווי די, וועלכע דער זידע האָט מיט זיין אייגענער פעדער גע-שאַפֿן“ (151)

דער זידע איז, אַזוויי פּרץ, געווען אַן אויסגעצייכנטער אימ-פּראָוו, וואָסאַר. פון קינדוויי אַן האָט ער, אַחוץ דעם, געהאַט די פּייאיקייט צו פאַרשטעלן זיך, צו שפּילן טעאַטער. ער האָט עס אַליין דערציילט אין „שלמה ר' חיימס“, — און אויך אַנדערע האָבן אַסך צו דערציילן וועגן זיינע „אַנשטעלן“. דוד איינהאַרן, וועלכער איז אַ געוויסע צייט, ווען מענדעלע האָט פאַרבּראַכט אין ווילנע, געווען ביי אים ווי אַ מין סעקרעטאַר, דערציילט, אַז דער זידע פּלעגט אַפּשטיין (איבערזעצנדיק אַ געוויס ווערק פון העברייאיש אויף יידיש), „פיר שעה נאַכאַנאַנד — וויינען, לאַכן, בייזערן זיך, קריגן זיך, ריידן ווי אַ סוחר, ווי אַן אַלטע יידענע, ווי אַ רב, ווי אַ משכיל, נאַכמאַכנדיק יעדן באַזונדער“ (152) אַזוי פּלעגט ער ש פ י ל ן אויך ליינענדיק זיינס אַ ווערק („אַ קנייטש מיט דעם שטערן אָדער מיט דער נאָז, אַ פינטל מיט די קלוגע קורצזיכטיקע

אויגן — און נישט נאָר איר פאַרשטייט — איר זעט בחוש דעם רמו, דעם נשמל" — בן-עמי) און אויך פירנדיק אַ געוויינטלעכן שמועס פלעגט ער אָפט ווייזן זיין חוש פאַר שפיל... האָט דאָס נאָך גרע-סער געמאַכט דעם אינטערעס צו זיין געזעלשאַפט פון אַלע זיינע פריינט און פאַרערער. (153).

ער איז אין אַדעס געוואָרן אַ צענטראַלע פיגור — און נישט נאָר אין אַדעס אַליין. שלום-עליכם (אין זיין אַריינפיר צו „סטעמפּע-ניו", 1888) האָט אים אָנגערופן „טייערער, געטרייער זידע" (154) — און ער איז טאַקע געוואָרן דער זיידע פון דער יידישער ליטעראַטור.

ער איז געווען צופיל קינסטלער צו זיין אַ רבי, אַ פירער אינם אָנגענומענעם זינען פונם וואָרט, אָבער ער איז געווען דער עלטסטער און דער אנגעזעענסטער אין דער ליטעראַרישער משפּחה, ער איז געווען דער זיידע, און נישט נאָר שלום-עליכם, אויך אַנדערע אייניקלעך האָבן אַרויפגעקוקט צו „דעם אַלטן, וואָס מיט זיין אַקסל, ווי פּרץ האָט זיך אויסגעדריקט, איז ער געווען העכער פון אונדז אַלעמען, — זיינע אויגן האָבן געפינקלט און גע-לויכטן מיט אַ באַזונדער רואיקייט און זעלבסטוירדע".

ער איז, ווי ש. דובנאָוו האָט אים געזען אַרום דעם יאָר 1890 — געווען „אַ הויכער, שלאַנקער מאַן, מיט אַ היפש ביסל גרוי אין די געדיכטע שוואַרצע האָר, מיט אַ קליין בערדל, מיט קלוגע אויגן און אַ ליב שמייכעלע". (155)

לויט דער באַשרייבונג פון צבי הירש מאַסליאַנסקי, איז מען-דעלע אין יענער צייט געווען „אַן עלטערער מאַן, אַ הויכער, אַ שלאַנקער, מיט אַ שטאַלצן גאַנג און אַ פאַר ליכטיקע קלוגע, דורכ-דרינגענדיקע אויגן". (156)

ער האָט געהאַלטן אין רעכטן מיטן ברען פון זיין קינסט-לערישן שאַפן. עס איז דאָן אין אים פאַרגעקומען יענע אינעווייניקסטע ראַנגלעניש, וואָס איז פריער דערמאָנט גע-וואָרן און וואָס ער האָט אויף זיין אייגענעם שטייגער באַשריבן אין דעם אַריינפיר צו „שלמה ר' חיימס": „אין דער צייט, וואָס איינע פון די דעות ציט זי (זיין פעז) אַהין צו באַשרייבן אַלטע זאַכן וואָס פריער, איז די, וואָס אַנטקעגן, האַלט זי אַפ, ציענדיק זי אַהער

צו באשרייבן וואָס אין אונדזער צייט גייט־פאַר. און ער האָט געווען גענומען שרייבן, וואָס „אין אונדעזר צייט גייט־פאַר“ — גענומען שרייבן וועגן די פאַגראַמען, וועגן דער חבת־ציון באַוועגונג פון די 80ער יאָרן. צום סוף אָבער האָט גובר געווען, ווי מיר ווייסן, די ערשטע דעה, און ער האָט זיך ווידער גענומען פאַר די „אַלטע זאַכן“ — פאַר „פישקע דעם קרומען“, און דעם ערשטן טייל „ווינטשפינגערל“ אין סוף 80ער יאָרן, פאַר „בעמק הבכא“ (צווייטער טייל „ווינטשפינגערל“) און „שלמה ר' חיימס“ אין די 90ער יאָרן. אין דעם אַריינפיר צו „שלמה ר' חיימס“, וואָס ער האָט פאַר־עפנטלעכט פריער אויף העברייאיש („בימים ההם“, 1894) ווערן מיר אַריינגעפירט אין דעם קרייז פון מענדעלעס ליטעראַרישע פריינט: „דאָס זיינען יידישע שרייבערס, מיינע גוטע געטרייע פריינט“, שטעלט זיי פאַר שלמה פאַר מענדעלען (שלמה און מענדעלע ווערן דאָ באַטראַכט, ווי צוויי באַזונדערע פערזאָנען). און אָט די גוטע געטרייע פריינט זיינען עס געווען די, וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין מאָנען ביי מענדעלען, ער זאָל „אַנשרייבן, ווי ס'האָט זיך גע־לעבט יידן אַמאָל, אין יענער צייט, כדי עס זאָל נישט פאַרפאַלן ווערן, ווי אין וואַסער אַריין“. זיי אַליין האָבן אפשר געוואָלט, אָז ער זאָל אַנשרייבן די געשיכטע פון זיין אייגענעם לעבן. אָבער דאָס איז געווען קעגן זיינע ליטעראַרישע השגות, קעגן די השגות פון זיין גאַנצן דור. לויט די באַגריפן פון דער השכלה־צייט איז לייט טעראַטור אַ כלל־זאָך; דער פרט קאָן אין איר פאַרנעמען אַן אַרט נאָר ווי אַ פאַרשטייער פונם כלל. און ווען, אַשטייגער, אליעזר צבי הכהן צווייפל, מענדעלעס אַ צייט־חבר, האָט אין דער אויטאָביאָגראַ־פיע, וואָס ער האָט געשריבן אין פערזון („קליין וועלטל אָדער ביטער און פינצטער“), אָנגערירט זיינע אייגענע, רייך־פערזענלעכע, איי־בערלעכונגען, האָט ער געהאַלטן פאַר גויטיק צו פאַרענטפערן זיך פאַר די לעזער; ער האָט געשריבן: „מיט עטלעכע קלייניקייטן הויב איך דאָ אָן, וועלכע מיט מיר אַליין האָבן זיך געטאַן. אַ ב־ו־אָל זיי באַרירן אַ פֿרֿט, נישט אַ כלל, נאָר פֿלוידערן אַביסל ווילט זיך אויך אַמאָל... דערלויבט מיר אַביסל שפּאַסן מיט מיין איך בין זאָ לאַנג איך בין דאָ, איי־איך גיי אַהין.“

דערציילן וועגן דעם אייגענעם „איך בין“ האָט געהייסן „פלוֹי-דערן“, „שפּאַסן“, אָפּגעבן זיך מיט „קלייניקייטן“. און דאָס איז געווען נישט נאָר א. צ. צווייפּלס מיינונג, אַזוי האָבן אַלע געטראַכט אין יענער צייט, אַזוי האָט געטראַכט אויך מענדעלע מוכר ספרים. „מיין לעבן אַליין פאַר זיך גענומען, — מיט וואָס האָט עס פאַרדינט, איז אים געווען נישט פאַרשטענדלעך, און וואָס פאַר אַ נייעס איז אין אים דאָ, עס זאָל ווערט זיין, מען זאָל עס באַשרייבן?“ און אויב ער האָט, נאָך אַ גרויסן ישובּ הדעת, פאַרט גענומען זיך פאַר „שלמה ר' חיימס“, איז עס געווען דערפאַר, ווייל עס האָט, אַזווי „ווינטשפינגערל“, געזאָלט זיין י י ד י ש ע געשיכטע, נישט די געשיכטע פון זיין אייגענעם לעבן, און ווען ער האָט שלום-עליכמען (אין אַ בריוו פון 1טן אַפּריל, 1902) אַנגעוויזן קוואַלן פאַר זיין ביאָגראַפֿיע, האָט ער, צווישן אַנדערע זאַכן, דערמאָנט זיין „אויטאָביאָגראַפֿיע אויף לשון קודש אין ספר הזכרון“ (157) אָבער נישט „שלמה ר' חיימס“, כאַטש ער האָט שוין דאָן געהאַט פאַרעפנט-לעכט (אין „יוד“, 1899) היפשע עטלעכע קאָפיטלעך פון אַט דעם בוך, אַזווי דאָס זאָל באמת זיין נאָר „אַ בילד פון יידישן לעבן אין דער ליטע“, נישט קיין באַשרייבונג פון זיין אייגענעם לעבן. אינ-דעראמתן איז עס ביידע זאַכן — אי אַ בילד פונם יידישן לעבן, אי זיין אייגענע לעבנסבאַשרייבונג, — און ס'איז אַזאַ גרויסער שאַד, וואָס ס'איז געבליבן נישט פאַרענדיקט. שוין דער סטיל, וואָס מענדעלע האָט באַוויזן אַנצושרייבן, האָט אַזאַ גרויסן קינסטלערישן, קולטור-היסטאָרישן און ביאָגראַפֿישן ווערט. וואָס וואַלטן מיר גע-וואוסט וועגן מענדעלעס קינדהייט און יוגנט, וועגן זיינע עלטערן, וועגן זיינע רביים און חברים, ווען נישט „שלמה ר' חיימס“? און ווי רייך איז דער קינסטלערישער באַריכט, וואָס ער גיט אונדז פון יידישן לעבנסשטייגער: יידישע פרנסות און מלאכות, יידישע פיר-רונגען און גלויבונגען, אסיפות און תקנות, חדרים און ישיבות, שמחות און בהלות, וואַכנטעג און שבתים, קליידער און הויזמעבל, פאַלקסלידער און פעלאַקסווערטלעך. וואָס פאַר אַ פאַריק בילד! און דאָס אַלץ נאָר אין די ערשטע פאַר צענדליך קורצע, קאָנדענסיר-טע קאָפיטלעך! איז טאַקע אַ מוראדיקער פאַרדרוס, וואָס מעג-דעלע האָט נישט באַוויזן צו דערציילן אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט צו דערציילן אין „שלמה ר' חיימס“...

לעצטע יאָרן

פאַרוואָס איז שלמה ר' חיימס" געבליבן נישט פאַרענדיקט. — ווי-
ציק פרייע צייט. — אַדעסער פּאָגראַם. — רייזע קיין אויסלאַנד.
— קאַנסטאַנטינאָפּאָל. — שווייץ. — באַרואיקונג. — באַגעגענישן
מיט שרייבער. — פאַרלעזונגען אין די סטודענטישע קאָלאָניעס.
— צוריק אין אַדעס. — אויסגאַבע פון אַלע ווערק אויף העברייאיש
און אויף יידיש. — ניט־אויטאָריזירטע אַמעריקאַנער אויסגאַבע.
— פּראָטעסטן, — הכנות צום 75טן געבורטסטאָג. — טריאומף־רייזע
איבערן יידישן תּחום. — 75־יעריקער יוביליי. — פייערונגען אין
אַדעס און אין דער גאַנצער וועלט. — די פייערלעכע באַגריסונגען
און מענדעלעס ענטפּער. — באַנייטע טעטיקייט. — שטילע פייערונג
פון 80טן געבורטסטאָג. — קראַנקהייט. — אין שפיטאַל. — לעצטע
שמועסן. — לעצטע טעג.

פאַרוואָס האָט מענדעלע

נישט באַוווּזן צו פאַרענדיקן „שלמה ר' חיימס" ? ער האָט עס פאַר-
טראַכט (און אַן אַריינפיר געשריבן) נאָך אין יאָר 1894, מער ווי
צוויי צענדליק יאָר פאַר זיין טויט. פאַרוואָס האָט ער מער ווי
דעם ערשטן טייל און עטלעכע ווייטערדיקע פּראָגמענטן נישט
באַוווּזן פאַרטיק צו מאַכן ?

ער האָט געשריבן זייער פאַמעלעך („ער קאָן אזוי אַפּויצן
פאַרטראַכט גאָר אַ היפשע צייט, דערציילט א. ירחי (י. ח. ראַבניצ-
קי), און קנייטשן דעם ברייטן שטערן זיינעם אויף אַרויסצובאַקומען
אַ מער געלונגענעם, פונקט אַנגעמאַסטענעם, אויסדרוק אַדער גאָר
אַ מער צוגעפאַסט וואָרט") און אין די לעצטע פאַר צענדליק יאָר,
דערהויפּט אין די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן, האָט ער נישט
אַפט זיך גענומען פאַר דער פען. דאָס ביסל צייט, וואָס ער האָט

געקאנט אפשפארן פאר ליטערארישער ארבעט, האָט ער אָפגעגעבן אויף צו פאַרענדיקן (אָדער אויף איבערצואַרבעטן און אויסצובע-סערן) זיינע פריערדיקע ווערק, ווי אויך אויף איבערצוועצן זיי פון יידיש אויף העברייאיש. פאַר אַזאַ דורכויס נייער שאַפונג, ווי „שלמה ר' היימס“, איז אים ווינציק ענערגיע און נאָך ווינציקער צייט געבליבן. „איך בין איצט שרעקלעך פאַרנומען אויף מיין שטעלע“, שרייבט ער אין אַ בריוו צו דובנאַוון אין יאָר 1892. „מיינע אַמט-ענינים גיבן מיר נישט קיין איין פרייע מינוט, איך זאָל זיך קאַנען קאַנצענטרירן און טראַכטן וועגן אַ ליטעראַרישן ענין.“ (158) אַזוי איז געווען אין 1892, און מיט צען יאָר שפעטער איז די לאַגע נישט בעסער געוואָרן, גיכער ערגער. דעם 1טן אַפּריל, 1902, שרייבט ער אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען: „... היינט מכוח אייער בקשה וועגן דער ביאָגראַפיע מיינער, מוז איך פאַר צרות לאַכן. איר זענט מיך מכבד מיט אַזאַ אַרבעט, וואָס איז היינט איבער מיינע כוחות. קאַרג האָב איך אויף מיר אָן דעם אויך? איך האָב נישט קיין צייט צו עטעמען. דעם שרייב, יענעם שרייב. דאָ פאַר אַ שולע, דאָ האַלט דרשות, גיי זיי אַ שטאַט בעל-טובה. אוי, וואו נעמט מען כוחות? פאַרגעסט נישט, איך בין דאָך עפעס אַ זיידע, שוין נישט קיין יונגעראַמן, און דערצו נאָך, צווישן אונדז גערעדט, אַ שטיקל עצל, לאַ עליכם, אויך.“ (159) מיט אַ יאָר שפעטער הערן מיר פון אים (אין אַ בריוו צו דובנאַוון) די זעליקע טענות: „דעם פאַריקן זומער האָב איך קיין רו נישט געהאַט. גאַנצע טעג בין איך געווען טרוד מיט דעם רעמאַנט פון דער תלמוד-תורה און מיט דעם אַכטונג געבן אויף די אַרבעטער.“ (160)

דאָס יאָר 1903 איז בכלל געווען אַ ביטער און אַ פינצטער יאָר, — דאָס יאָר פונם קישינעווער פאַגראַם. אַזוויי אַלעמען האָט ער אויך דעם זיידן „זייער שטאַרק דערדריקט“, ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדריקט: „איך בין שטענדיק פאַרצאַרנט, האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו דובנאַוון, מיין געמיט איז אויפגערעגט און אַפּטמאַל וויין איך אין דער שטיל אויפן בראַך פון מיין פאַלק“. בעת דעם אָדעסער פאַגראַם אין 1905 איז ער שיר אַליין נישט געוואָרן אַ קרבן פון די בעסטיעס... „אין איינעם פון די דאָזיקע שרעקלעכע טעג, דערציילן זיינע טעכטער אין זייערע זכרונות, האָט

דער צערייצטער המון געבושעוועט לעבן סאמע טויער פון אונדזער הויז, זיי האָבן אים באַלאַגערט. — — — קוים־קוים האָט זיך איינגעגעבן צו פועלן ביים זיידן, ער זאָל אַראַפּגיין אין קעלער־שטאַק פון הויז, כדי זיך צו באַהאַלטן פון דער געפאַר. (161) מען האָט עס ביי אים, סוף־כל־סוף, אויסגעפירט, — און ער האָט זיך שפעטער נישט געקאָנט מוחל זיין. אין אַ געשפרעך מיט אַ פאַר־שטייער פון „בונד“ אין דער שווייץ, אין אַ געשפרעך, וואָס איז שוין פריער ציטירט געוואָרן, זאָל ער האָבן אויסגעשריען: אַנ־שטאַט צו נעמען אַ האַק אין האַנט און זיי צעשפאַלטן די קעפּ — זיך פאַרקראַכן, זיך פאַרבאַהאַלטן טעג נאַכאַנאַנד, ווי אַ חזיר! איך קאָן וועגן דעם נישט טראַכטן אפילו! דאָס, וואָס ער האָט דאָן איבערגעלעבט, דערציילן זיינע טעכטער, „האָבן דעם זיידן דער־שיטערט ביז גאַר, און ער איז ערנסט פאַרשלאַפט געוואָרן.“ (162) לויט דעם ראַט פון דאָקטוירים, האָט ער מיט דער גאַנצער משפּחה פאַרלאָזן אַדעס און איז אַוועקגעפאַרן אין דער שווייץ. דאָס איז געווען זיין צווייטע רייזע קיין אויסלאַנד. (די ערשטע האָט ער גע־מאַכט אין אַנהויב זעכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, ווען ער איז געפאַרן קיין לייפציג דרוקן דעם ערשטן באַנד „תולדות הטבע“). אויפן וועג האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. „די ים־נסיעה האָט אויפן זיידן געהאַט אַ גוטע ווירקונג. ער האָט צו־ביסלעך גענומען צו זיך קומען. די אַריגינעלקייט פון דער שטאַט, די פּאַעטישע שיינקייטן פון באַספּאָר און די נייע איינדרוקן — האָבן אים גאַר פאַרכאַפט. מהאָט באַשלאָסן אָפּצושטעלן זיך אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַ וואַך־צוויי.“ 163 פון דאָרט האָבן זיי זיך גע־לאָזט פאַרן ווייטער — און באַזעצט זיך אין זשענעווע, שווייץ. פון זשענעווע איז דער זיידע געפאַרן קיין פראַנקרייך געוואוירע ווערן זיין טאָכטער, וואָס האָט דאָרטן געוואוינט. אָבער — ער האָט אַלץ נישט געקאָנט פאַרגעסן די פּאָגראַם־טעג אין אַדעס. אין אַ בריוו צו בן־עמין פון פראַנקרייך, דאָטירט דעם 7טן דעצעמבער, 1905, שרייבט ער (אויף העברייאיש): „איך האָב זיך נאָך נישט אָפּגערוט פון די אַלע צרות און וועג־מאַטערנישן, איך בין נאָך טיף צערודערט, און גאָט ווייסט, ווען איך וועל זיך באַרוואַקן און ווידער קאַנען אָפּגעבן זיך מיט ליטעראַטור. איך וואוין מיט מיין

פרוי אין אַ קליינעם צימערל, ד' על ד'; פונדעסטוועגן איז מיר אַט די ענגע, אָבער שטילע און רואיקע, וואוינונג ליבער, ווי דאָס גרויסע און געראַמע הויז אין דעם אָרט פון פּאָגראַמען" (164)

אין אַ פּאָר חדשים ארום האָט ער זיך אומגעקערט צוריק קיין זשענעווע, וואו ער האָט „געדונגען אַ דירה, געקויפט מעבל און זיך באַזעצט כדבעי" (בן-עמי). די שטאָט איז אים זייער געפעלן געווען. דערהויפּט האָט ער ליב געהאט די שיינע זשענעווער אַזערע.

„ביי דער אַזערע געפינט זיך אַ גאַרטן, וואָס מען רופט אים „דער ענגלישער גאַרטן". דאָרט פלעגט ר' מענדעלע דער זיידע אין די שיינע טעג אַפּזיצן שעהנווייז, קוקן אויף דעם וואונדער-שיינעם בלויזן וואָסערשפיגל און אויף די שיינע ווייסע שטאַלצע שוואַנען, וואָס שווימען דאָרט" (165) די שיינקייט פון דער שוויי-צאַרישער נאַטור האָט אויף אים גוט געווירקט, און „זיינע נערון, ווי די טעכטער דריקן זיך אויס, האָבן זיך באַרואיקט". ער איז לויט בן-עמין, „יינגער געוואָרן מיט צוואַנציק יאָר", און ער האָט זיך ווידער געקאַנט אַפּגעבן מיט ליטעראַרישער אַרבעט. עס האָט זיך אויך אַנגעהויבן שאַפּן אַרום אים אַ ליטעראַרישע אַטמאָספּערע, אַזוויי אין אַדעס. יונגע שרייבער, סטודענטן, סתם אַזוי ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור, האָבן אים אַפט באַזוכט. איינמאַל איז געקומען צו אים שלום אַש און אים געבראַכט אַ מתנה זיין „שטעטל" (166) צווישן די שריפטשטעלער, מיט וועלכע ער האָט זיך גאָר באַזונדערס אַפט באַגעגנט אין דער שווייץ, זיינען געווען בן-עמי, שלום-עליכם, אויך ביאַליק, מען האָט זיך צואַמען גע-שיפט אויף דער זשענעווער אַזערע, אינאיינעם געקלעטערט אויף די בערג, שפּאַצירט. עס זיינען אויפגעלעבט געוואָרן אין מיניאַטור די אַדעסער ליטעראַרישע שמועסן ביי מענדעלען אין הויז. דער זיידע האָט נאָך אַלץ ליב געהאַט צו ריידן, צו פאַרברענגען, צו דערציילן מעשות. ווי ער האָט דאָן אויסגעזען, באַשרייבט שלום-עליכם (אין „פיר זיינען מיר געווען"): „... דער זיידע האָט פאַר-קאַטשעט די אַרבל, ווי זיין שטייגער איז, אַרויפגערוקט די ברילן אויפן הויכן, ווייסן, קלוגן שטערן, וואָס קוקט אַרויס פון די כוואַ-ליעדיקע שניי-ווייסע האָר. די קליינע, נאַר שאַרפע, טיפע, דורכ-דרינגנדיקע אויגן האָבן זיך האַלב געשלאָסן, געקוקט אַרויף, אַביסל

אין א זייט, און אויפן פנים האָט זיך צעגאַסן דאָס שיינענדיקע קינד-
דערשע שמייכעלע, וואָס מאַכט אים תמיד יינגער מיט פופציק יאָר
און גיט אים צו אַזויפיל חן, אַז עס ווילט זיך זיצן אַזוי אייביק
לעבן אים און האָרכן אים ריידן און ריידן און ריידן!

יידישע סטודענטן אין דער שווייץ האָבן געוואָלט הערן דעם
זיידן ריידן אָדער פאַרלייענען זיינע ווערק, פלעגן יידיש-סטודענט-
טישע קאַלאָניעס צו אים שיקן דעלעגאַציעס אים איינלאָדן אויף ליי-
טעראַרישע אָונטן. אייניקע איינלאָדונגען האָט ער אָנגענומען. ער
האַט באַזוכט בערן, לאָזאַן, צוריק, מאנטרע און אַנדערע שווייצאַרישע
שטעט, וואו יידישע שטודירנדיקע יוגנט האָט אים ענטוואַסטיש
אויפגענומען...

פון אַמעריקע האָט מען אים געמאַכט אַ פאַרשלאַג צו מאַכן
אַ ריזע אין דער „גילדערנער מדינה“. מען האָט אים צוגעזאָגט
„גילדערנע בערג“. ער האָט זיך דערפון אָפגעזאָגט. „וואָס קער
איך זיך אָן מיט די גבירים, מיט די דאָלאַרן?“ זאָל ער האָבן גע-
זאָגט. „איך דאַרף זיך אומקערן צוריק קיין רוסלאַנד, אהיים, צו
מיינע קבצנים. איך האָב נאָך אַסך צו טאָן!“ (167)

און אין פעברואַר, 1908, קערט ער זיך אום צוריק קיין אַדעס
און פאַרנעמט ווידער זיין פאַרוואַלטונגסשטעלע אין דער שטאָט-
שער תלמוד-תורה. ער האָט געווען געהאַט אַ פלאַן אָדער אַ
„האַפענונג“, ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדרוקט אין אַ בריוו צו
דובנאָוו פון זשענעווע, — איבערצוקלייבן זיך פון אַדעס קיין
פעטערבורג און צו באַזעצן זיך דאָרט מיט זיינע קינדער.“ (168)
די האַפענונג איז צערונגען געוואָרן, און ער איז געבליבן וואוינען
אין אַדעס.

אין אַ קורצער צייט אַרום נאָך זיין אומקערן זיך צוריק פון
דער שווייץ האָט מען זיך אָנגעהויבן גרייטן צום יוביליי פון זיין
75טן געבורטסטאָג. עס איז אויפגעלעבט געוואָרן דער פלאַן, וואָס
איז געווען אָנגעצייכנט צו זיין זעכציקאַריקן יוביליי אין 1905 און
וואָס איז נישט אויסגעפירט געוואָרן צוליב די דעמאָלטידיקע פאַ-
גראַמען אין רוסלאַנד (169) — דער פלאַן אַרויסצוגעבן זיינע גע-
זאַמלטע ווערק אויף יידיש און אויף העברייאיש. אַ גרופע ווילנער
און וואַרשעווער פאַרלעגער האָט אָפגעקויפט ביים זיידן אַלע זיינע

ווערק, און אין יאר 1910 ווערט געגרינדעט א פארלאג מיטן נאָמען „מענדעלע“, וואָס גיט אַרויס צום ערשטן מאל אַ כמעט פולע, כאַטש זייער נישט קיין געראַטענע, אויסגאַבע פון מענדעלעס גע-זאַמלטע שריפטן אין 17 בענד (שפעטער זיינען אַרויס ווייטערדיקע בענד). אין וועלכע עס געפינען זיך אויך אַרטיקלען און זכרונות וועגן „זיידן“ (170) אַביסל פריער זיינען אַרויס צוויי בענד פון זיינע שריפטן אויף העברייאיש.

די „היברו פאָבלישינג קאָמפאַני“ אין ניו יאָרק האָט נאָך פריער אָפגעדרוקט מענדעלעס ווערק אין צוועלף בענד—און נישט געבעטן קיין דערלויבעניש ביים מחבר. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפן פראַטעסט פון יידישע ליטעראַרישע קרייזן קעגן דעם אַמעריקאַנער פאַרלאַג. זיין אויפפירונג האָט געמאַכט גאָר אַ באַזונדער מיאוסן איינדרוק נאָך דערפאַר, ווייל עס איז געווען ערב דעם גרויסן יום-טוב אין דער יידישער ליטעראַטור — דעם זיידנס 75טן געבורטס-טאָג. דער זיידע אַליין איז געווען מוראדיק אויפגעבראַכט. ער האָט אַ לאַנגע צייט נישט געקאַנט פאַרגעסן די גרויסע עוולה, וואָס איז קעגן אים באַגאַנגען געוואָרן. אין איינער פון זיינע יוביליי-רעדעס אין ווילנע האָט ער געזאָגט:

„אין אַמעריקע האָט מען מיך שוין געהאַלטן פאַר אַ בן-מינו, וועמען מען קאָן שוין טאָן זיין רעכט. בכלל האַלטן זיי דאָרט אין אַמעריקע די גאַנצע יידישע ליטעראַטור, אַלע יידישע שרייבער פאַר געשטאַרבענע, וועלכע קאַנען שוין נישט מאַנען זייער רעכט, וועמען מען קאָן פליקן און רייסן שטיקערווייז און קיינער וועט קיין פיפס נישט טאָן“...

און ער האָט דערקלערט אַז ... „נישט אַלץ איז נאָך הפקר. ס'איז פאַראַן נאָך אַ דין און דין, וואָס וועט נישט לאָזן דעם יידישן שרייבער באַגנבן און גענען און באַגנבן און גענען, ווי דאָס איז מיט מיר געווען“ (171). מען האָט אים נישט איינמאַל, אגב, „באַגנבעט און באַגולט“. שוין אין יאָר 1902 האָט ער געפרעגט שלום-עליכמען, אין אַ בריוו: „וואָס טוט מען, זאָגט, וואָס אַמעריקע דרוקט מיינע ספרים שלאַ ביושר? אפּשר האָט איר דערצו אַן עצה“ (172). קיין עצה איז נישט געווען, און אין

יאָר 1909 שרייבט אים מענדעלע ווידעראַמאַל וועגן די אַמע-
 ריקאַנער פאַרלעגער: „... געוואָלד, רבּונו של עולם! וואָס האָבן
 זיך יידן אין אמעריקע אויף מיר אָנגעזעצט? וואו איז נאָך
 אַזוינס דערהערט געוואָרן? יידן פון איין זייט ראַבעווען, גזלנען
 מיך, און פון דער אַנדערער זייט שטייען יידן און שווייגן. און נאָך
 ווער? — אייניקלעך, גוטע פריינט, אַלע גוטע ערלעכע לייט! פאַר
 מיין אוועקפאַרן אַהער (קיין באַדבראָדזע, לעבן ווילנע — ש. נ.)
 האָט מיר אונדזער חבר לעווינסקי געבראַכט אַ ניי ווערק, אָפּגע-
 דרוקט אין אמעריקע מיט דעם נאָמען „לעצטע שריפטן פון מענ-
 דעלע מוכר ספרים“ פון „היברו פאַבלישינג קאָמפּאַני“ (די זעלבליקע
 גנבים, וואָס האָבן פריער איבערגעדרוקט אַלע מיינע ווערק). הער
 לעווינסקי האָט מיך שטאַרק געבעטן, צושיקן אים אַ בריוו פון
 מיר וועגן דעם, און ער מיט נאָך אַנדערע שריטשטעלער וועלן
 מאַכן אַ רעש אין אַלע בלעטער, מען וועט זען טאָן אַלע מיטלען, אַזוי
 און אַזוי, מיך צו ראַטעווען פון גזלנימס הענט, און איך זאָל באַפרי-
 דיקט ווערן. איז דאָך, דאַכט זיך, זייער גוט. האָב איך געפאַלגט
 און אים אָנגעשריבן דעם בריוו, שוין מער פון 5—6 וואָכן, און ביז
 אַצינד איז שאַ! נו, אַצינד פרעג איך אייך: באַדאַרף מען שרייבן?...
 יידן, אַזאָך-און-וויי, ריידן פון ליטעראַטור!!! עס טוט מיר וויי
 דאָס האַרץ ריינדיק דערפון... איך מוז אויפהערן אינמיטן-
 דרינען. איר, אייניקל, וועט פילן מיין האַרץ, וועט מיך פאַרשטיין...
 זעט זשע, רעדט ווערטער! (173) שלום-עליכם האָט „גערעדט ווער-
 טער“. ער האָט פאַרעפנטלעכט אין דער פרעסע אַ פּראַטעסט-בריוו
 מיטן נאָמען „אויס הפקר“. ער האָט זיך געווענדט צום עולם מיט
 די ווערטער: „יידן, קויפט נישט קיין קאַנטראַבאַנד, קיין טריפה,
 גנבהשע סתורה“ (174) דער זיידע האָט אים געדאַנקט פאַר זיין
 „וואַרעמען בריוו“. „איך קאָן אייך פאַרזיכערן, האָט ער אים גע-
 שריבן, אַז אומעטום זיינען די אייניקלעך שרעקלעך אויפגעבראַכט
 אויף דער קאָמפּאַניע און אַלע זיינען גרייט אָפּצורעכענען זיך מיט
 איר. איך פון מיין זייט וועל אויך נישט שווייגן“ (175) ער האָט
 שאַרף פּראַטעסטירט. — און דער סוף איז געווען, אַז „היברו
 פאַבלישינג קאָמפּאַני“ האָט אים „מפצה געווען“ מיט אַ בערך זייער
 קליינער סומע.

דערווייל זיינען אָנגעגאַנגען די הכנות צום יוביליי פון מענדע-
 לעס 75טן געבורטסטאָג. עס האָט זיך געגרייט אַ גרויסער פּאַלקס-
 יום-טוב. און איידער נאָך די פייערונג האָט זיך אָנגעהויבן, איז
 מענדעלען געווען באַשערט צו זען מיט זיינע אויגן, אַז סגרייט זיך
 אַן אמתער יום-טוב. מענדעלע האָט דאָן (אין 1909) געוואוינט
 לעבן ווילנע, אין פּאדבראָדזע, ביי איינער פון זיינע טעכטער.
 „און אַז די איינוואוינער פון אַט דעם שטעטל האָבן זיך דערוואוסט,
 ווער דאָס איז, האָבן זיי אים פשוט צורו נישט געלאָזט“, שרייבן
 די טעכער אין זייערע זכרונות. „פּאדבראָדזע איז געוואָרן אַ מיין
 יאַסנאַיאַ פּאַלאַניאַ. פון צייט צו צייט פלעגט דער זיידע צופאָרן
 פון זומערוואוינונג אין שטאָט אַריין. דאָ האָט ער שטאַרק ליב גע-
 האָט צו באַזוכן די פּאַרוואָרפענע יידישע געסלעך“ (176) און אַט
 אין דער שטאָט, וואו ער האָט זיך אַמאָל געוואַלגערט אויף די האַר-
 טע בענק פון ראמיילעס קלויז, האָט ער געהאַט אַ גרויסאַרטיקן
 קבלת-פנים. פון וואַרשע איז געקומען אַ ספעציעלע דעלעגאַציע
 און אים איינגעלאָדן צו קומען אַהין אויף אַ באַזוך. ער האָט שוין
 אַמאָל געהאַט אַ יום-טוב אין דער פּוילישער הויפטשטאָט. דאָס איז
 געווען, ווען עס זיינען אַרויס די פּוילישע איבערזעצונגען פון
 „מסעות בנימין השלישי“, („דער יידישער דאָן קיכאַט“) און „די
 קליאַטשע“. אָבער דאָן האָבן אים מקבל-פנים געווען פּוילישע
 שרייבער. די יידישע באַפעלקערונג האָט נישט געוואוסט דערפון.
 איצט האָבן אים יידן אויפגענומען — און אויפגענומען מיט אַזאַ
 ברען, מיט אַזאַ חסידישער התלהבות, אויף וועלכער ער האָט זיך
 גאַרנישט געריכט. „אויפן וואַרשעווער וואַקזאַל האָט אים באַ-
 גענגט אַ טויזנט-קעפיקער עולם. מען האָט דעם זיידן אויף די
 הענט געטראָגן פון וואַגאָן אין אַ קאַרעטע, מען האָט אים פאַר-
 שאַטן מיט בלומען. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַגריסונגען, באַנ-
 קעטן אָן אַ סוף. די יוגנט האָט בוכשטעבלעך טאַג און נאַכט
 דיזשורירט לעבן האַטעל. נאָך וואַרשע איז אים אויסגעקומען
 אַנצונעמען איינלאָדונגען קיין לאַדז און ביאַליסטאָק, אומעטום זיי-
 נען פאַרגעקומען טריאומף-צוגן, באַגייסטערטע אויסדרוקן פון ליבע
 און פאַרערונג פון זיין טאַלאַנט“ (177)

„זיין רייזע (ווי דוד פרישמאן האָט זי שפעטער באַשריבן) איז געווען, אין גאַנצן זינען פונם דאָזיקן וואָרט, אַ טריאומף-רייזע פון אַ העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומף-טויער האָט געגרייכט פון ווילנע ביז ביאָליסטאָק, פון ביאָליסטאָק ביז וואָרשע און פון וואָרשע ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר אַ יידישער. ס'איז געווען די רייזע פון אַ פירשט. טויזנטער מענטשן האָבן געוואָרט ביי יעדער סטאַנציע, טויזנטער מענטשן האָבן זיך גע-דרענגט און געשטופט נעענטער צו אים און זיינען גליקלעך געווען, ווען ס'איז זיי געלונגען אַ מינוט אים די האַנט צו דריקן אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבן אים אין פנים אַריין. און איך געדענק: אין לאָדז זיינען געשטאַנען צענטוויזנטער מענטשן פאַרזאַמלט אויף דער גאַס און האָבן געוואָרט פאַרן האַטעל, וואו אַבראַמאָוויטש האָט געוואוינט. דאָמען זיינען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענט. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זידע!“ און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזן אויף אַ מינוט ביים פענצ-טער אָדער אויפן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אַן אַ סוף. שטונדן-לאַנג האָט נישט מענדעלע און נישט זיינע מענטשן, וועלכע זיינען מיט-געווען מיט אים אינם האַטעל, געקאָנט אַרויס אויף דער גאַס. ס'איז פראַסט געווען לעבנסגעפערלעך. מיר האָבן פאַרשיידנע מיטלען געזוכט און מיר האָבן זיך, ווי עס איז, דורכ-געשלאָגן און מיר זיינען אַריין אין אַ וואַגן. פלוצלונג אַבער האָבן זיי אים דערקענט — און וואָס איך האָב דענסטמאַל געעזן, וועל איך נישט מער אַזוי גיך זען. צוזאַמען מיט אים בין איך געזעסן אינם וואַגן, און טויזנטער מענטשן זיינען געווען אַרום אונדז, און זיי האָבן געפרוּאוּט דעם וואַגן צוזאַמען מיטן אַלטן אויפצוהויבן. ענדלעך האָבן זיי אים געהויבן און געשריען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זידע!“ האָט זיך אַרויסגעריסן פלוצלונג פון טויזנ-טער קעלן“ ...

דער ז י י ד ע האָט אַליין נישט געגלויבט, אַז ער האָט אַוויפיל א י י ק ל ע ד און אַז זיי שעצן אים אַזוי. „איך האָב גאַרנישט געוואוסט, וועמען איך האָב — האָט ער עטלעכע מאָל

געזאגט, דערציילענדיק (דוד איינהארנען — ש. נ.) די איינדרוקן פון זיין ריזע איבערן תחום. איצט הויב איך אן גלויבן, און נישט אומזיסט איז געווען מיין אַרבעט. שטעלט זיך פאַר: טרעגער, גאַס-טרעגער זיינען געגאַנגען מיך באַגעגענען. (178) ער האָט זיך געפילט גליקלעך. ער האָט, ענדלעך, איינגעזען, און די קערנדלעך, וועלכע ער האָט מיט אַזויפיל מי און קונסט געזייט, זיינען אויפגעגאַנגען, האָבן געגעבן פרוכט. „דער גרויסער טריאומף... האָט אים באַ-וויזן, און עס וואַקסט אַ דור, פאַר וועמען יידיש איז שוין נישט עפעס אַ זשאַרגאַן, נאָר אַן אמתע ליטעראַטור-שפראַך.“ (179)

אין אַ יאָר אַרום נאָך מענדעלעס טריאומף-ריזע איבער די גרויסע שטעט פון ליטע און פּוילן, — אין יאָר 1910, — איז מיט גרויס פאַראַד אַפגעריכט געוואָרן זיין 75טער געבורטסטאָג און דער פּופציק-יאָריקער יוביליי פון זיין ליטעראַרישן שאַפן—דער יום-טוב, צו וועלכן מען האָט זיך שוין לאַנג געגרייט.

די הויפטפיייערונג איז פאַרגעקומען אין אָדעס, וואוהין מען-דעלע האָט זיך צוריק אומגעקערט נאָך די פייערלעכע קבלת-פנימס אין די דערמאַנטע שטעט. עס איז געווען אַ גאַנצע וואַך יום-טוב. אַנגעהויבן האָט זיך די פיייערונג דעם 26טן דעצעמבער, אין מענדעלעס הויז. עס האָבן זיך פאַרזאַמלט, ווי ב. אַפּעלבוימ דערציילט, (180) „אַלע יידישע שרייבער פון אָדעס און אַנדערע שטעט“. אַחוץ דעם, זיינען געקומען שרייבער „ווי ספּעציעלע שלוחים פון דער יידישער און העברייאישער פרעסע“. עס זיינען אויך געווען „דעפוטאַציעס פון פאַרשיידענע חברות און געזעל-שאַפטן אין אָדעס און אַנדערע שטעט“. ה. נ. ביאַליק האָט דעם יוביליאַר געבראַכט אַ מתנה — „כל כתבי מענדעלע“ אויף העבריי-איש. אין זיין באַגריסונגס-רעדע האָט ביאַליק, צווישן אַנדערע זאַכן, געזאָגט: „פון אונטער דער האַק, וואָס איז אויסגעשטרעקט איבער אונדזערע קעפּ, פון אונטער דעם פּוס, וואָס טרעט, — לאַמיר אויפ-הויבן אונדזער קאַפּ מיט שטאַלץ און אויסשריייען צום שונא מיט שפּאַט: דיין צעשטערונג וועט אונדז נישט איבערשרעקן! דאַס יידישע פאַלק הערט נישט אויף צו שאַפן! און אויב עס שאַפט, לעבט עס. אין די שווערסטע, ערגסטע יאָרן האָבן מיר געשאַפן איינע פון אונדזערע בעסטע שאַפונגען — מענדעלע מוכר ספרים!

זאל לעבן דאָס יידישע פּאָלק! זאָל לעבן און מאַרײַך ימים זיין דער עלטסטער פון די יידישע שריפטשטעלער! נאָך ח. ג. ביאַליקס העברייאישער רעדע איז געקומען אַ יידישע רעדע פון ש. פּרוג. דערנאָך האָבן גערעדט פאַרשטייער פון פאַרשיידענע יידישע קול-טור-אַרגאַניזאַציעס, רעדאַקטאָרן פון יידישע און העברייאישע ציי-טונגען. אין די פייערלעכע אַדרעסן, וואָס זיינען געלייענט גע-וואָרן, האָבן יידישע שרייבער, צווישן אַסך אַנדערע זאָכן, געזאָגט צו מענדעלען: „דו ביסט דער ערשטער, וואָס דו האָסט קאַנ-צענטרירט אין די דאָזיקע ביידע שפּראַכן (יידיש און העברייאיש) דעם גאַנצן שאַפונגס כוח פונם יידישן פּאָלק אין אַלע דורות און גע-מאַכט פון ביידע שפּראַכן, וואָס זיי זיינען קיינמאַל נישט געווען. און דו ביסט דער ערשטער, וואָס דו האָסט אונדז אין ביידע לשונות געגעבן די קינסטלערישע דערציילונג און באַשרייבונג, איינשטעלנדיק זייער נוסח, וואָס דאָס איז נוסח מענדעלע ביו היינטיקן טאָג. . . ס'איז נישטאָ אַצינד כמעט איין שרייבער וואָס זאָל זיין פריי פון דיין ווירקונג, איין טאַלאַנט, וואָס זאָל נישט האָבן געגאַנגען צו דיר אין חדר. . . מענדעלע האָט געענטפערט אויף די באַגריסונגען, און אין זיין רעדע האָט ער זיך אָפגעשטעלט אויף דער פּראַגע פון אונדזערע צוויי שפּראַכן. ער האָט עס געטאָן דערפאַר, ווייל אייניקע באַגריסער האָבן אָנגערירט די שפּראַכנפּראַגע און אפשר אויך דער-פאַר, ווייל די גאַנצע אַדעסער פייערונג איז געפירט געוואָרן אין אַ העברייאסיטישן גייסט. ער האָט, יעדנפאַלס, געהאַלטן פאַר נויטיק קלאַר צו מאַכן ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט זיין שטעלונג צו העברייאיש און צו יידיש. און ווי ב. אָפּעלבוים גיט-איבער, האָט ער געזאָגט: „ . . . דאָס לשון — דאָס איז די נשמה פון פּאָלק. . . אויך אין אונדזער תורה שטייט: ויפח באפיו נשמת חיים ויהי לנפש חיה — מאַכט דער תרגום: לרוח ממללא (א ריינדיקער גייסט). די שפּראַך — דאָס איז דער רוח-חיים פון מענטש, און אַז מען נעמט-צו די שפּראַך פון מענטשן, איז ווי מען וואַלט אים צוגענומען דאָס לעבן, דעם כוח החיוני זיינעם. איך וויל מיט דעם זאָגן, אַז עס וואַלט געווען פון מיין זייט אַ גרויסע עוולה, ווען איך וואַלט פאַר-לאָזט איינע פון די צוויי שפּראַכן, וואָס האָבן מיך אויפגעהאָדעוועט און דערצויגן פון מיין קינדהייט ביו היינט. . . מיר פאַרמאָגן

לעצטע יארן

צוויי נשמות — צוויי שפראכן. אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט, אַז אַ ייד האָט צוויי נשמות, אַ וואַכעדיקע און אַ הייליקע נשמה — אַ נשמה יתירה, אונדזער העברייאישע שפראַך איז די נשמה יתירה, אַ הייליקע ריינע שפראַך, אין וועלכער די גאַנצע וועלט זעט זיך ווי אין אַ שפיגל, וואָס איז אַלט ווי די וועלט און וואָס איר קוואַל וועט קיינמאָל ניט אויסטריקענען. און די אַנדער שפראַך איז די נשמה פון וואָך, פון פּיין און ליידן, וואָס איז טרויעריק ווי די יידישע נשמה אינדערוואַכן, און די דאָזיקע ביידע נשמות, ביידע שפראַכן, אַ דאַנק וועלכע איך זע איך היינט ביי מיר, וואָלט איך נישט געקאָנט פאַרבייטן אויף אַן אַנדער שפראַך“ (181...)

מיט די פּייערלעכע פּייערונגען ביי מענדעלן אין הויז האָט זיך דער גרויסער יום־טוב ערשט אָנגעהויבן. עס זיינען געווען דערנאָך באַנקעטן, אויך אַ טעאַטער־אָונט, ווען מען האָט אויפגעפירט „דעם פּריזיוו“... טויזנטער טעלעגראַמעס און בריוו מיט באַגריסונגען זיינען אָנגעקומען פון אַלע עקן וועלט... פון קיעוו איז געקומען צו פאָרן אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע מיט אַ פּייערלעכן אַדרעס פון די דאָרטיקע יידישע אַרבעטער. דאָס האָט דעם זיידן, ווי זיינע טעכטער דערציילן, גאָר באַזונדערס שטאַרק גערירט. ער איז צוגעגאַנגען צו איינעם פון די אַרבעטער דעלעגאַטן און זיך היים מיט אים צעקושט...

פון אַדעס האָבן זיך די פּייערונגען איבערגעטראָגן אין אַנ-דערע שטעט, אין אַנדערע לענדער. עס איז נישט געווען קיין איין צענטער פונם יידישן לעבן, קיין איין, מער אַדער ווינציקער, באַ-דייטנדיקער, יידישער ישוב, וואו מען זאָל נישט האָבן געיום־טובט דעם ז י י ד נ ס 75 טן געבורטסאַג. אין פעטערבורג און אין וואַרשע, אין טשערנאָוויץ און אין אַנטווערפן, — אומעטום, בכל תּפוצות ישראל, איז אָפּגעריכט געוואָרן דער גרויסער יום־טוב פון דעם זיידן פון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז געווען אַן אמתער אויסדרוק פון פאָלקס פאַרערונג.

דער זיידע איז אויפגעמונטערט און אַזוויי צוריק יונג גע-וואָרן. ער האָט זיך ווידער גענומען פאַר זיין פען און זיך אָנגע-צייכנט נייע ליטעראַרישע פּלענער. „אַ מין שעפּערישע פּרייד,

האַט שפעטער אין אַ העברייאישן אַרטיקל דערציילט ח. נ. ביאַליק, אַ יוגנטקראַפּט כמעט, האָט געאַטעמט פון יעדער שורה. דער גרייז-גרויער אַדלער איז ווי פּלוצלונג יונג געוואָרן, און אַ נייער גייסט, אַ שטאַרקער יונגער גייסט האָט זיך אין אים דערוועקט“... (182.) זיינע פריינט האָבן באַוואונדערט זיין ענערגיע, זיין פּרישקייט. זיי „האַבן זיך אויך איצט, זאָגט ביאַליק, נישט געקאַנט אָנזעטיקן פון הערן מענדעלעס שאַרפע שמועסן, וואָס זיינען געווען געפּראַך-וועט מיט דברי-תורה און חכמה. מענדעלעס שמועסן אום שבת — דאָס איז געווען אַן אמתער תּענוג. נישט געווען קיין זאַך אין פּאַליטישן לעבן, אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און אין דער ליטעראַטור פון אונדזערע ביידע שפּראַכן, וואָס זאָל פּאַרהוילן ווערן פון זיין שאַרף אויג און וואָס זאָל אַנטרונען ווערן פון זיין קריטיק און פון זיין מיינונג — צום גוטן אָדער צום שלעכטן, זיין קאַפּ און האַרץ זיינען אויך איצט געווען אַ נעסט פּול מיט געדאַנקען, חלומות, דמיונות און ברייטע פּלענער פון אַרבעט אין דער צו-קונפּט“ (183.)

ער איז שוין דאָך געווען אַלט און פיזיש אָפּגעשוואַכט. אין 1911 איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַן עקזעמע. „שוין אַ יאָר, האָט ער מיר געשריבן אין אַ בריוו (פון 11טן נאַוועמבער, 1912) — אַז גאָט האָט מיך געשטראַפּט מיט אַשטיקל עקזעמע, און איר צוליב און אויך צוליב מיינע באַשעפּטיקונגען אין מיין שולע וכדומה טאָר איך נישט און קאָן נישט אָפּגעבן זיך מיט ליטעראַרישער אַרבעט“. אָבער אינגיכן האָט ער זיך אויסגעהיילט פון דער אומ-אנגענעמענער קראַנקהייט, און זיך ווידערגענומען פאַר זיין אַר-בעט... ווינטערצייט פּלעגט ער זיך פּילן אָביסל דערשלאַגן, פאַר-וועלקט, אָבער „זומער, דערצייט ביאַליק, ווען ער האָט דערשמעקט דעם ריח פון פּעלד, האָט ער צוריק געבליט און איז געוואָרן שטאַרק און פּריש, ווי געווען. גאַנצע שעה'ן פּלעגט ער אַרומשפּאַצירן אי-בער די פּעלדער, וואָס ליגן ביים ים, וואו ער פּלעגט זיצן אויף זומערוואוינונג. ער פּלעגט שפּאַצירן אַז אויסגעשטרעקטער מיט אַן אויפגעהויבענעם קאַפּ, אַ שיינענדיקער, און ווי אַ נשיא האָט ער אויסגעזען, און אין האַנט — זיין דיקער שטעקן — זיין שטענ-דיקער באַגלייטער“ (184.)

אין 1915, ווען ער איז אַלט געוואָרן 80 יאָר, האָט מען אים ווידער געוואָלט מאַכן אַ גרויסן יום־טוב, אָבער ער האָט זיך אָפֿ-געזאָגט דערפֿון צוליב דער שווערער און ביטערער מלחמה־צייט, און מען האָט זיך באַנוגנט מיט אַ שטילער פייערונג. דאָך זיינען אָנגעקומען פֿון אַסך שטעט טעלעגראַפֿישע באַגריסונגען, אויך דע-לעגאַציעס זיינען געקומען... מענדעלע איז שוין באַרימט געווען אין דער גאַנצער וועלט.

אָבער די באַרימטקייט, די גרויסע טריאומפֿן פֿון 1909—1910 און די נייע אויסגאַבע פֿון זיינע ווערק האָבן נאָך אַלץ נישט מעגלעך געמאַכט, אַז ער זאָל זיך קאָנען באַפֿרייען פֿון זיין שטעלע אין תלמוד־תורה. „ביי מיר איז אַלץ ווי געווען, שרייבט ער אין 1911 צו ש. דובנאָוו, אומזיסט האָבן געשריבן וועגן מיר די שרייבער און מיר פֿאַרשאַטן מיט באַגריסונגען און אָנגערעדט ניין מאָס רייד. איך בין אַלץ אַן אייביקער קנעכט ביי דער תלמודתורה“ (185). אַ סוף צו אַט דער „קנעכטשאַפֿט“ איז געוואָרן ערשט אין 1916, ווען דער צענטראַל קאָמיטעט פֿון דער חברה מפיצי השכלה אין פעטראַגראַד האָט פֿאַר אים באַשטימט אַ לעבנסלענגלעכע פענסיע אין סכּום פֿון דריי טויזנט רובל אַ יאָר. (186)

אָבער אים איז שוין לאַנג נישט געבליבן צו לעבן. ער האָט אָנגעהויבן קרענקען — אַ זאך, וואָס האָט פֿריער זעלטן ווען פֿאַ-סירט מיט אים. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן אַרגאַניזם, נאָך אַ שטאַרקערן לעבנסווילן, און ער האָט זיך נישט אונטערגעגעבן דער אַלטקייט... זיין הויכע שלאַנקע פיגור איז קיינמאָל נישט איינגע-בויגן געוואָרן... ווען שלום־עליכם איז געווען אַמאָל זיינער אַ שכן ביים ים, האָט אים דער ז י ד ע באַוווּן, „וואָס הייסט שווימען צו זעכציק יאָר און וואָס הייסט מאַכן קונצן אויפֿן וואַ-סער. (187) טאַג־טעגלעך אינדערפֿרי, זומער און ווינטער, האָט ער גענומען קאַלטע וואַנעס, פֿאַרבראַכט אין באַדצימער נישט ווייניקער ווי צוויי שעה צייט, געמאַכט גימנאַסטיק און מאַסאָזש. צו טיי איז ער תמיד אַרויסגעקומען אַ פֿרישער, אַ שמעקעדיקער און מוטיק געשטימטער. נאָכן פֿרישטיק, ביזן אָנפאַנג פֿון די לימודים אין שול, האָט ער געוויינטלעך געמאַכט אַ קליינעם שפּאַציר אַרום הויז. זומער פלעגט ער אונטערנעמען גרעסערע אויספֿלוגן הינטער דער

שטאַט; פאַר קיין ווייטן מהלך האָט ער זיך נישט געשראַקן אפילו שוין גאַר אויף דער עלטער" (188)

וועגן טויט האָט ער נישט געטראַכט, נישט געוואָלט טראַכטן. „פאַר הונדערט יאָר, האָט ער געזאָגט אַמאָל ש. אַג—סקין, בין איך אייך ערב — און ווייטער וועלן מיר זען". (189) אין 1916 האָט ער זיך פאַרט אַנגעהויבן בויען אונטער דער לאַסט פון די יאָרן. ער האָט שוין נישט געקאַנט אַזוי אַרבעטן, ווי פריער, נישט געקאַנט מער שרייבן מיט דער אייגענער האַנט, געמוזט דיקטירן... וועגן טויט האָט ער נאָך אַלץ אויסגעמידן צו ריידן, אָבער ער האָט שוין אויסגעזען „ווי אַ קראַנק קינד, וואָס ליגט אָן כוחות", לויט ביאָ-ליקס אויסדרוק... דער סוף איז געווען נאַענט. אָבער דער זיידע האָט זיך נאָך אַלץ גע'בריה'ט, און ווי נאָר אים פלעגט ווערן אביסל בעסער, פלעגט ער ווידער פירן זיינע באַליבטע שמועסן מיט די נאַענטע פריינט. אין איינעם פון אַט די — לעצטע — שמועסן מיט ביאָליקן האָט ער געזאָגט: „די קראַנקהייט פון דער נשמה איז אַסך ערגער, ווי די קראַנקהייט פון גוף. די ערשטע איז דער „אב" (די אורזאָך) און די אַנדערע איז אַ „תולדה" (רעזולטאַט). קיין אבר אין גוף ווערט נישט פריער קראַנק, איידער עס ווערט קראַנק אַזאָ מין אַרט אין דער נשמה. ווערט נאָר געהיילט די נשמה, ווערט דער גוף אויך באַלד אויסגעהיילט" (190) מענדעלעס גוף איז שוין מער נישט אויסגעהיילט געוואָרן. אויף אַ וויילע איז ער — ערב דער לעצטער פייערונג פון זיין געבורטסטאָג — געקומען צו זיך אַביסל, ער איז אויפגעשטאַנען פון בעט, און מען האָט ביי אים אין הויז אָפּגעריכט דעם יום־טוב פון זיין געבורטסטאָג מיט מער פרייד, ווי אַלעמאָל, אָבער — „ס'האַבן זיך אַנגעזען אין אים, ווי ביאָליק דערציילט, סימנים פון מידקייט, גרויסע גייסטיקע געבראַכנקייט"... אין אַט דעם צושטאַנד האָט ער צוגעשטימט צו אַ פראַיעקט פון איינעם אָן אַדעסער יידישן צייטונגס ארויסגעבער צו זאַמלען אַ פאַנד אויף אַן „אייגן ווינקעלע" פאַרן זיידן, — אַ פראַיעקט, פון וועלכן מען האָט אין די אומשטענדן פון דער מלחמה־צייט געקאַנט האָבן נאָר עגמת־נפש... אָבער דער זיידע האָט שוין געלעבט מער מיט מטושטשע דערינערונגען און חלומות, ווי מיט קלאַרע געדאַנן קען. ער האָט זיך אומגעקערט צו די רעליגיעזע איבערלעבענישן

פון די קינדעריארן און — „ארונטערגעבויגן זיין גרויען קאפ אונטער גאָטס פליגלען“ (ביאליק).

„די פאַרענדערונג, ווי עס זעט אויס, איז געקומען, שרייבט ביאליק, פון עפעס אַ החלטה אין האַרצן אין די טעג פון זיין קראַנק-הייט. עפעס אַ מיין היראהור תשובה — — — ער האָט אָנגעהויבן דאַוונען, זיך וואַשן און בענטשן. און סהאָט געטראָפן, אַז מען האָט אים געפונען אינדערפרי זיצן אויפן שטול, די יאָרמולקע אויפן קאָפּ און דער סידור אין האַנט, — און זיינע לעפצן דאַוונען שטיל“ (191..)

אין אָנהויב 1917 איז ער ווידעראַמאַל קראַנק געוואָרן — דאָס מאָל אויפצונאַמתן. ער האָט שוין נישט געקאָנט מער אַרומגיין. „זיצנדיק אין שטול ביים פענצטער, וואָס גייט אַרויס אין הויף פון דער שול, פלעגט ער זיך צוקוקן, ווי זיינע טעכטער דערציילן, מיט בענקשאַפט צו זיינע געליבטע תלמידים, און מיט טרערן אין די אויגן שעפטשען: קינדערלעך מיינע, טייערע קינדערלעך“ (192..)

אַביסל שפעטער האָט ער שוין נישט געקאָנט מער זיצן, נישט געקאָנט מער רירן זיך, ער איז האַלב פאַראַליזירט געוואָרן. מען האָט אים איבערגעפירט אין אַ שפיטאַל, וואו מען האָט געקאָנט אויף אים בעסער אַכטונג געבן... ביי אַ פאַר וואַכן איז ער געווען אין אַ האַלב־לעטאַרגישן צושטאַנד... פאַרן טויט האָט אים אַפֿ־גענומען דאָס לשון. ער האָט נאָך געשאַקלט מיט די ליפּן, געוואַלט אַזויווי זאָגן דאָס לעצטע וואָרט. פון צייט צו צייט האָט ער געעפנט די אויגן... שבת, כ"ג כסלו, תרע"ח (8טן דעצעמבער, 1917), פינף אַזיגער פאַרנאַכט, האָט ער זיי צוגעמאַכט אויף אייביק...

ער איז געשטאַרבן „נאַטירלעך“, האָט געזאָגט דער דאָקטאָר פון שפיטאַל: „ער האָט אויסגעלעבט דאָס לעבן ביזן לעצטן טראָפּן“...

צו זיין לווייה (מאַנטיק, דעם 10טן דעצעמבער) זיינען געקומען פאַרשטייער פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין אַדעס. קראַמען זיינען געווען געשלאָסן, פאַבריקן צוגעמאַכט. אין שטאָט האָט געהערשט טרויער. תלמידים און לערער פון דער שול, וואו מענדלעך איז געווען דירעקטאָר, יידישע גימנאַזיסטן און סטודענטן, אַרבעטער, געשעפטסלייט, פאַרטיידלעגאַציעס, שריפטשטעלער

מענדעלע מוכר ספרים

— טויזנטער, צענדליקער טויזנטער האָבן זיך געצויגן צום בית-
עולם, וואו לעבן די קברים פון ש. פרוג, משה לייב ליליענבלום און
אַנדערע יידישע שרייבער, איז צוגעגרייט געוואָרן אַ רוי-פלאַץ פאַר
דעם זיידן פון דער יידישער ליטעראַ-
טור.

פאָרגייערס און נאַכגייערס

איראָפּיאיש-רוסישע איינפלוסן. — יידישע השפעות. — מענדעלעס פאָרגייערס אין דער השכלה-צייט: י. ב. לעוויןסאָן, י. אַקסענפעלד, א. מ. דיק. — אַ גרויסער נעמער, נאָך אַ גרעסערער געבער. — מענדעלעס ווירקונג אויף ח. נ. ביאליק, ז. שניאור, י. ד. בערקאָ-וויטש, עגנון, אליעזר שטיינבאַרג, ש. בן-ציון, שלום אַש, דוד בערגעלסאָן. — מענדעלע — און די איבעריקע צוויי קלאַסיקער, — אַנאָליז פון שייכותן צווישן מענדעלען און שלום-עליכמען, פון איין זייט, מענדעלען און פרצן, פון דער צווייטער זייט, — שלום-עליכמס זיידע, ווי אַ קינסטלער, פרצעס, — ווי אַ דענקער, — שלום-עליכס און פרץ — אין איין פערזאָן. — צווייגעשטאַל-טיקייט. — שלום.

מענדעלע איז, נישט געקוקט

אויף זיין יידישער, מען קאָן זאָגן, יידישעכער אייגנאַרטיקייט, — נישט געקוקט אויף זיין גאַנצער שרייבערישער אַריגינאַליעטעט, — באַאיינפלוסט געווען פון דער אייראָפּיאישער און דערהויפט פון דער רוסישער ליטעראַטור. (193) די ענלעכקייט צווישן אייניקע זיינע פאַרמען אָדער מאַניערן און די פאַרמען אָדער מאַניערן פון דעם רוסישן סאַטיריקער שטשעדרין-סאַלטיקאָוו — וואָרפט זיך ממש אין די אויגן. נאָך קלערער איז די ווירקונג, וואָס אונדזערע עלטערע השכלה-שרייבער האָבן געהאַט אויפן זיידן, שוין נישט גערעדט וועגן דער השפעה פון תנ"ך, גמרא, מדרש, מוסר, עברי-טייטש-ספרים און פון דער גאַנצער יידישער קולטור-טראַדיציע. צווישן די השכלה-שרייבער זיינען די ליטעראַריש-נאָענטסטע צו מען-דעלען — יצחק בער לעווינזאָן, ישראל אַקסענפעלד און אייזיק מאיר דיק. פערזענלעך האָבן געווירקט אויף אים אויך א. ב. גאַטלאַבער.

מענדעלע מוכר ספרים

וועלכער האָט אים אַריינגעפירט אין דער העברייאישער ליטעראַ-
טור, און יהושע ליפשיץ, וועלכער האָט זיכער געשפילט אַ ראַלע
אין מענדעלעס איבערגיין צו יידיש; אָבער דאָס איז געווען מער
אַ פּערזענלעכער ווי אַ ליטעראַרישער איינפלוס. לעווינזאָן,
אַקסענפעלד און דיק האָבן ליטעראַטור און ש אַנגעזאָגט
און אויך צוגעגרייט מענדעלעס קומען. אין לעווינזאָנס „הפקר-
וועלט“ געפינען זיך היפשע עטלעכע שטעלן, וואָס מען וואַלט
זיי מיט קליינע ענדערונגען, געקאָנט אַרייננעמען אין „דער
טאַקסע“. נאָך אַ נענטערע שייכות איז דאָ צווישן אַקסענפעלדן
און מענדעלען: עס איז גענוג צו דערמאָנען דעם טיפן אינטערעס,
וועלכן אַקסענפעלד, דער ערשטער יידישער ראַמאַניסט, ווייזט אַרויס
צו יידישע פרנסות, דער טיפיש-מענדעלישער טעמע, אָדער זיין
טבע צו מאַלן, אַזוויי מענדעלע, יידישע קיבוצים, גאַנצע יידישע
שטעט, (לאַהיה-פּאַליע, ניעביוואַלע) און נישט באַנגענען זיך מיט
יחידים, אָדער אַקסענפעלדס פּיאַיקייט צו שרייבן שיר ניט אַזוי
קורץ און קאָנדענסירט, ווי דער זיידע, און צו געבן אַפט אין עט-
לעכע שורות אַ גאַנץ לעבנסבילד... אַקסענפעלד מוז זיכער צו-
גערעכנט ווערן צו מענדעלעס וויכטיקסטע פּאַרגייער.

„ביי אַקסענפעלדן — האָט געשריבן בעל מחשבות — גע-
פינען מיר שוין אַנגעמערקט אַסך טיפן, וואָס זיינען געוואָרן נאָכדעם
קלערער דורכגעפירט ביי מענדעלען“ (194)

נישט ווינציקער, אויב נישט מער, וויכטיק, ווי אַקסענפעלד,
פאַר מענדעלעס ליטעראַרישער סביבה — איז אייזיק מאיר דיק.
עס איז לייכט זיך משער צו זיין, אז מענדעלע איז באַקאַנט געווען מיט
דיקס ווערק. אין די 50ער און די 60ער יאָרן זיינען זיי געווען זייער
פאַרשפּרייט. אין מענדעלעס געבורטשטאָט גופא, אין קאַפּוליע, —
דערציילט זיין לאַנדסמאַן און צייט-חבר א. י. פּאַפּערנאָ, — פּלעגן
פּאַקטערעגער ברענגען דיקס „חייציקל אַליין“ און „ר' שמעיה גוט-
יום-טוב-ביטער“ און מען פּלעגט זיי צעכאַפּן, ווי מצה-וואַסער. די
נעמען פון זייערע העלדן זיינען געוואָרן אַ שם דבר, און איינציקע
אויסדריקן זייערע זיינען געוואָרן פּאַלקסווערטלעך“ (195). „מיט
פאַרגעניגן — דערציילט וויטער פּאַפּיערנאָ — פּלעגן זיי הערן
וואוילקענעוודיקע יידענעס, אָבער אויך יידן לומדים, פּאַטערס פון

פאָמיליעס ... פלעגן זיך גאָר צוהערן צו זיי. איינער אַ יונגער
חברה-מאַן האָט אפילו געוואָגט אַמאָל פאָרצולייענען „חייציקל
אַליין“ אין קלויז פון עמוד, ווען קיין עלטערע זיינען דאָרט נישט
געווען.“ (196)

אַבראַמאָוויטש האָט אין יענע יאָרן, ווען עס איז אַרויס
„חייציקל אַליין“, שוין געהאַט פאָרלאָזן קאַפּוליע, אָבער פאָר
„חייציקל אַליין“ האָט דיק געשריבן אַנדערע זאַכן, אַשטייגער,
„מסכתא עניות“ (1848), און שוין דאָרט האָט ער באַהאַנדלט מען-
דעלעס אַ טעמע, די טעמע פון דער „אַלטער, גרויסער יידישער
טאַרבע“, די טעמע פון „אַסך מלאכות און ווינציק ברכות“. שוין
דאָרט האָט דיק זיך אָפּגעגעבן מיטן טאַגטעגלעכן יידישן לעבן,
נישט נאָר מיט חקירה און מליצה, און צוגעגרייט אַ באַדן פאָר
מענדעלעס רעאַליזם. היינט ווער רעדט שוין דיקס שפּעטערדיקע
ווערק — אין זיי געפינען זיך ממש פּראָטאַטיפּן פון מענדעלעס
געוויסע שאַפּונגען, אזוי אשטייגער, לייענען מיר ביי דיקן וועגן
שמעיה'ס „גוט-יוב-טוב-ביטערס“, קבצנישע פּרנסות: „ערשטנס,
וואָר ער איין מלמד, — ער פלעגט זיין אַ שדכן — דערפון
וואָר אַמאָל אַ קערבל, אַ טרונק בראַנפן געוויס, און אַמאָל תנאים,
אַ חתונה ... ער וואָר אַ בעל תפילה, ער פלעגט מתפלל זיין אויף
אַ חולה, אויפזיין אויף אַ וואַכנאַכט. ער איז געווען אַ מוהל. ער
איז געווען אַן עופות-שוהט ... פאָר פסח פלעגט ער איבערזען
ווייץ, ערב יום כפור פלעגט ער שלאָגן מלקור. ... ער פלעגט
שרייבן רשימות פאָר מחותנים, יידישע בריוולעך פאָר אַמען, פאָר
דינסטן“ ... ענלעכע פּרנסות האָט געהאַט דיקס יעקעלע גאַלד-
שלעדער. און דאָס זיינען דאָך די זעלביקע פּרנסות, מיט וועלכע
עס האָבן זיך אזוי אויסגעצייכנט מענדעלעס טוניעיאַדעווקער יידן:
„איך האָב, ברוד השם, זאָגט דער ייד פון טוניעיאַדעווקע, אַזוויי
איר קוקט מיך אַן אַט-אַ, אַ מתנה פון זיין ליבן נאָמען, אַ כלי,
אַ קול נגינה, און דאָוון מוספים, ימים נוראים אין דער סביבה,
איך בין אַ מוהל און אַ מצה-רעדלער איינער אין דער וועלט. איך
פיר אַמאָל אויס אַ שידוך, פיר איך אויס“ א. אַז. וו. (קיצור מסעות
בנימין השלישי). אפילו מענדעלעס באַרימטע קלאַסיפיקאַציע פון
אַלערליי סאָרטן אַרימעלייט, עניים, אביונים, קבצנים איז שוין אויך

מענדעלע מוכר ספרים

דאָ ביי דיקן אין „זפרונה“, אין „חייציקל אליין“, אין „יעקעלע גאַלדשלעגער“, אין „חזן“... המחנה הראשונה — די ערשטע קלאַסע שנאַרער זיינען געווען די בעלי דרשות, מוכיחים, זאָגער און ספּדנים... די צווייטע קלאַסע שנאַרער זיינען געווען יאַלעווע בעלי דרשות, דאָס הייסט, אַזעלכע א. אַז. וו. די דריטע קלאַסע זיינען געווען בעלי שמוּת, בעלי מגידות, מוכרי ספרים, שדכנים, עגונורז... די פּערטע קלאַסע זיינען געווען גלאַט אַרימעלייט, וואָס פּלעגן זיך שלעפּן באַנדעסווייז א. אַז. וו.“ דיק איז פאַרויס-געגאַנגען מענדעלען אויך דערמיט, וואָס ער האָט דער ערשטער אַרויסגעוויזן אַ באַוואוסטזיניקן אינטערעס צום יידישן פאַלקלאַר און צו דער נאַענטסטער יידישער פאַרגאַנגענהייט, ווי אויך דערמיט, וואָס ער האָט, אַזוויי שפּעטער מענדעלע, געפּלייסט זיך צו מאַכן פון הומאַר סאַטירע. (197)

מענדעלע האָט אָן שום ספּק איבערגענומען און געלערענט אַסך ביי זיינע פאַרגייער, אַבער מער נאָך האָט ער געגעבן די שריי-בער, וועלכע זיינען געקומען נאָך אים. ער איז, ווי אַלע גרויסע שעפּערישע מענטשן, געווען אַ גרויסער נעמער און — נאָך אַ גרעסערער געבער. מען וואָלט געדאַרפט אויסרעכענען אַ זייער לאַנגן צעטל מיט נעמען פון אַנגעזעענע יידישע און העברייאישע שריפטשטעלער, ווען מען זאָל קאָנקרעט וועלן ווייזן, וואו און ווי מענדעלעס שפּראַכלעכע אַדער קינסטלערישע השפּעה איז גע-קומען צום אויסדרוק. מען וואָלט זיך געדאַרפט אָפשטעלן לאַנג נישט נאָר אויף די ווערק פון שלום-עליכמען, דעם ז י י ד נ ס ערשטן, בעסטן און גרעסטן א י י נ י ק ל . מען וואָלט געדאַרפט אַרומריידן אויך די שפּראַך און די שפּראַכלעכע מעטאָדן פון אַזוינע „אייניקלעך“, ווי ביאליק אַדער ז. שניאור, אדער י. ד. בערקאָוויטש, אַדער ש. בן ציון, אַדער עגנון, אַדער אליעזר שטיינבאַרג. מען וואָלט געדאַרפט אַנווייזן אויף דער אַנטראַפּאָמאַרישער נאַטור-שילדערונג ביי שלום אַשן, אויף דער סאַציאַלער סאַטירע און דעם קולט פון וואָרט ביי דוד בערגעלסאַנען... מען וואָלט גע-דאַרפט שרייבן אַ בוך, אפשר אַ גאַנצע יידישע ליטעראַטור-געשיכטע פון דעם שטאַנדפונקט פון מענדעלעס נוסח, מענדעלעס איינפלוס און דער אַלגעמיינער מענדעלע-טראַדיציע. איך וועל זיך

באנוגענען נאָר מיט די צוויי גרויסע שריפטשטעלער, וועלכע זיינען געקומען גלייך נאָך מענדעלען און פאַר וועלכע ער האָט צוגעגרייט און אַזוי פּרוכטבאַר געמאַכט דעם באַדן: איך וועל זיך אָפּשטעלן אויף דער — שוין פריער דערמאָנטער — גרויסער קרובתשאַפט צווישן מענדעלען און ש ל ו ם - ע ל י כ מ ע ן, פון איין זייט, און אויף דער שייכות, וואָס י. ל. פ ר ץ האָט געהאַט צום זיידן, פון דער אַנדער זייט. שלום-עליכם און פּרץ ווערן, אינאיינעם מיט מענדעלען, באַטראַכט פאַר די הויפטבויער פון אונדזער נייעם ליטעראַרישן בנין אין 19טן יאָרהונדערט. איז גאָר באַזונדערס וויכטיק קלאַר צו מאַכן נישט נאָר דעם חלק, וואָס יעדער פון דעם גרויסן „מזומן“ האָט אַריינגעלייגט אין דער נייער יידישער ליטעראַטור, נאָר אויך די שייכות, וואָס זיי האָבן געהאַט צווישן זיך. די סאַמע אַלגעמיינע שייכות דריקט זיך אויס אין דעם, וואָס זיי, און נאָר זיי אַליין, האָבן זוכה געווען באַטראַכט צו ווערן ווי די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור. קלאַסיקער זיינען זיי, פאַרשטייט זיך, ניט אינם זינען פון זייער אינעווייניקסטן כאַראַקטער אַדער סטיל. איינער פון זיי, פּרץ, איז לויט זיין סטיל און כאַראַקטער נעענטער אַסך צום ראַמאַנטיות, ווי צום קלאַסיציזם. אויב מען האַלט זיי פאַר די קלאַסיקער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור באַנוצט מען דאָ דאָס וואָרט „קלאַסיקער“ אין זיין ברייטערן זין. מען וויל זאָגן, אַז זיי זיינען — יעדער אויף זיין שטייגער און זיין ספּערע — געווען מייסטערס און געשאַפן מוסטערהאַפטע ווערק. יעדערער פון זיי האָט אין אונדזער ליטעראַרישן און אַלגעמיינגייטיקן לעבן אַריינגעבראַכט גרונטאַוונע זאַכן, דויערהאַפטיקע ווערטן. יעדער פון זיי איז געווען אַ פונדאַמענט-לייגער, נישט סתם אַזוי אַ בויער; יעדערער האָט דער יידישן ליטעראַטור-בנין געהאַלפן וואַקסן — אַדער אין דער טיף (מענדעלע) אַדער אין דער ברייט (שלום-עליכם) אַדער אין דער הייך (פּרץ). מענדעלע האָט פאַר דעם יידיש-העברייאישן וואָרט געעפנט דעם קוואַל פון אַפּגעפּרישטער קולטור-טראַדיציע: שלום-עליכם האָט געפונען דעם פּאַלקסוואַל; פּרץ — דעם מקור פון דער פּערזענלעכקייט. דער ערשטער האָט אין דער ליטעראַטור, וואָס איז דורות נאָכאַנאַנד געווען באַשטימט נאָר פאַר

מענדעלע מוכר ספרים

„פרויען און עס-הארצים“, — געלאזט הערן די שטים פון אלטן תלמיד חכם; דער צווייטער האָט אין איר געלאָזט ריידן דעם יידן פון אַ גאַנץ יאָר; דער דריטער האָט זי צוגעגרייט צו ווערן דער אינסטרומענט פון דער מאָדערנער אינטעליגענץ. דריי גרויסע, אָבער פאַרשידענע, אויפטאונגען. מענדעלע האָט אונדז געוויזן ק א ב צ א נ ס ק (און דאָס גאַנצע יידישע לעבן), ווען עס איז געווען נאָך פעסט איינגעפונדעוועט, טיף פאַרוואַרצלט. שלום-עליכם האָט דאָס זעלביקע קאַבצאַנסק (כתרילעווקע) געשילדערט, ווען עס האָט זיך שוין גערירט פון אַרט. גרייט צו לאָזן זיך אין וועג אַריין און לויפן הענדום-פענדום קיין יעהופּעץ, אין דער גרויסער שטאָט אַריין. פּרץ איז שוין געווען פול מיט דעם אימפעט, מיט דער דינאַמיק פון דער עצם גרויסשטעטישקייט... און ווען איך זאָל נישט מורא האָבן פאַלש אויסגעטייטשט צו ווערן, וואָלט איך, האַלטנדיק ביי סכעמעס און גענעראַליזאַציעס, געמאַכט נאָך אויך דעם סך-הכל, וואָס מענדעלע האָט געלערנט די יידישע ליטעראַטור צונויפגעוואַקסן צו ווערן מיט אונדזער געשיכטע, בעת שלום עליכם האָט זי באַהעפּט מיט אונדזער קעגנוואַרט און פּרץ האָט געוועקט אין איר בענקשאַפט נאָך דער צוקונפּט...

מיט די אַלע, ווי אויך מיט אַנדערע, נישט-דערמאַנטע, שטריכן קאָן מען כאַראַקטעריזירן די ראַלע, וואָס יעדער פון די „דריי קלאַסיקער“ האָט געשפּילט, ווען ער האָט געשפּילט סאַלאַ. זיי זיינען דאָך געווען אָבער סאַלאַס אין איין גרויסן קאַנצערט. זיי האָבן געבויט — יעדערער פון זיין ווינקל — איין בנין. איז די שייכות, וואָס איז געווען צווישן זיי, פונקט אַזוי וויכטיק, ווי דאָס, וואָס האָט זיי פאַנאַנדערגעטיילט... וואָס פאַר אַ שייכות איז געווען צווישן זיי? און דערהויפּט — וואָס איז געווען פאַר אַ באַציאונג צווישן יעדן פון זיי — און דעם ז י י ד ן ?

דעם ז י י ד נ ס ערשטער און עכטסטער א י י נ י ק ל איז, ווי מיר ווייסן, געווען נישט פּרץ, נאָר שלום-עליכם. ער איז באמת געגאַנגען אין חדר צו מענדעלען, געגאַנגען מיט גרויס הכנעה און נאָך גרעסערן חשק. די נאַטירלעכסטע נעמענפאַר-בינדונג אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור איז, דעריבער, „מענדעלע און שלום-עליכם“.

מענדעלע וואלט נישט געהאט גאר דעם נאָמען זיי דע, ווען נישט שלום-עליכם, וועלכער האָט אים אזוי אָנגערופן אין דעם באַקאַנטן בריוו, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אָנשטאַט אַ הקדמה צו „סטעמפעניו“. מענדעלע איז פון אָנהויב אָן געווען שלום-עליכמס אידעאַל. אין אַ בריוו צו ש. דובנאָוו (טאַקע אין דעם יאָר, ווען ער האָט אָפּגעדרוקט זיין „סטעמפעניו“, אין דעם יאָר 1888) שרייבט שלום-עליכם: „איך פאַר ביז אַדעס. ענדלעך, וועל איך זען אַב-ראַמאָוויטשן. ער איז אַ גרויסער מענטש“... און נאָך איידער ער האָט זיך באַקענט מיט אים, האָט ער געפרעגט ביי אים אין בריוו עצות, געזוכט זיך צו דערנענטערן צו אים. מענדעלע איז גראַד נישט געווען פון די מענטשן, מיט וועלכע עס איז לייכט זיך צו באַפריינדן, אָבער שלום-עליכם האָט אים נישט אָפּגעלאָזט, ער האָט אים פאַרוואַרפן מיט בריוו. 197א) ער האָט אים באַגריסט צום יוביליי פון זיין 25-יעריקער ליטעראַרישער טעטיקייט (אין 1884). ער האָט זיך פאַרגעשטעלט פאַר מענדעלען „ווי אַ פייערדיקער פאַרערער פון זיין טאַלאַנט, וואָס אַרבעט אויפן באַדן, וועלכער איז פון אים צעאָקערט געוואָרן“... (198) מענדעלעס בילד האָט זיך געפונען ביי אים אויפן שרייבטיש, און שרייבנדיק פלעגט דער יונגער ענטוואַסט, ווי ער אַליין האָט דערציילט אַמאַל י. ח. ראַבניצקי, אויפהויבן די אויגן צום זיידנס פאַרטרעט און טראַכטן, צי וועט דעם זיידן געפעלן זיין ארבעט... בעת אַזאָ ווי שמ"ר, וועל איך זיך דערלויבן איבערצוזוהרן, וואָס איך האָב גע-שריבן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, איז פאַר אונדזער לעזער-דורשטיקן פאַלקסשרייבער געווען אַ שטיין אויפן וועג, איז מענדעלע געווען פאַר אים אַ שטערן: ביים ליכט פון זיין שטערן האָט שלום-עליכם געזוכט אָפּצושאַרן דעם שטיין פון וועג. 199)

מענדעלעס ליכט איז געווען פאַר אים וועג-ווייזנדיק, ווען ער איז געווען נאָך גאַר יונג און האָט נאָך נישט געהאַט דעם מוט צו ווערן, וואָס ער איז שפעטער געוואָרן, — אַ הומאַריסט. אָבער אויך שפעטער איז דער זיי דע געווען זיין לערער, זיין פירער.

דער אייניקל האָט געהערט צו אַביסל אָן אַנדער דור (האָט ער דאָך אָנגעהויבן שרייבן, ווען די השכלה האָט זיך

מענדעלע מוכר ספרים

שוין געהאלטן ביי צונויפגיסן זיך מיט דער נאציאנאלער באוועגונג נאך די פאגראמען פון די 80ער יארן). דערצו איז ער געווען אויך גאר אן אנדער סארט מענטש, ווי מענדעלע, — א לייכטער רער און מער א מענטש פון געמיט, ווי א קאפמענטש: האט מען דעלעס שאפן נישט געקאנט זיין שלום-עליכמס איינציקער קוואל. אונדזער גרויסער הומאריסט האט געהאט זיינע אייגענע קוואלן; ער האט זיך אליין געמוזט אויסטרעטן א וועג. אבער מענדעלעס ליכט האט באלייכטן דעם וועג, וואס שלום עליכם האט זיך אליין אויסגעטרעטן.

מענדעלעס גוסט און גייסט פילט זיך שוין אין דעם עצם שטאף פון שלום-עליכמס שאפן. דאס איז דער כלל-ישראל, כתרילעווקע — דער גילגול פון מענדעלעס קאבצאנסק. אן מענדעלעס איינ-געזעסענעם קאבצאנסק וואלט נישט געווען שלום-עליכמס רירער-דיקע כתרילעווקע. ווי שטארק פארשיידן זיי זיינען איינס פון דאס אנדערע, זיינען זיי ביידע גלייך אין דעם פרט, וואס זיי זיינען ביידע נישט סתם אזוי א יידישער קיבוץ, נאָר ד ע ר י י ד י ש ע ר ק י ב ו צ , געזען ביי געוויסע באדינגונגען, באלייכטן פון א געוויסן שטאנדפונקט (200) קאבצאנסק און כתרילעווקע זיינען ביידע — יעדערע אויף איר שטייגער — א פירוש אויף דער יידישער פאלקסנשמה... פרטיב, יחידים, וואס טיילן זיך אויס אדער טיילן זיך אפ פון קהל, דערווייטערן זיך פון קאבצאנסק אדער כתרילעווקע, זיינען פאראן אייביג זיידן, אייביג אייניקל, — ביים אייניקל מער, ווי ביים זיידן, — אבער די יחידים זיינען סיי ביי מענדעלען, סיי ביי שלום-עליכמען יוצאים מן הכלל. דער כלל איז — דער כ ל ל .

זיי האבן דאָס פאלק בשותפות, ווי זייער הויפטשטאף — און דעם פאלקס שפראך נוצן זיי, ווי זייער שותפותן אינסטרומענט. די פאלקסשפראך איז, אגב, ביי שלום-עליכמען, אזויווי ביי מען דעלען, א ציל און א מאטיוו און א טעמע פאר זיך אליין, נישט נאָר אן אינסטרומענט: ביי ביידן האבן מיר אפּט דעם איינדרוק, אַז זייערע ווערק זיינען ווערק ו ו ע ג ו י י ד י ש , נישט נאָר א ו י ף י י ד י ש . ביידנס הויפטאויפגאבע איז טאקע צו פארשן

און צו שילדערן די אייגנארטיקייטן פונם יידישן פאלק; בעת מעשה אבער פאָרשן זיי און זאָמלען אויך די ווערטן פונם יידישן לשון. זיי טוען עס אין פאָרבינדונג מיט זייער גרויסער אויפגאָבע, אָבער זיי פילן, — און גיבן אונדז צו פילן, — אַז דאָס אַליין פאָר זיך איז פאָר זיי אויך אַן אויפגאָבע. זיי ציטערן אַזוי איבער יעדן יידישן וואָרט, זיי האָבן אַזוי שטאַרק האנה פון יעדן ווערטל, אַז ווען זיי האָבן פאָר זיך עטלעכע יידישע אויסדרוקן מיטאַמאַל, ווייסן זיי נישט וואָס צו טאָן מיט זיי, קאָנען זיך קיין עצה נישט געבן. ווייל זיי האָבן נישט קיין האַרץ צו נעמען נאָר איין שפראַך-וועג-דונג און די אַנדערע לאָזן אויף הפקר, נוצן זיי ביידע ווענדונגען, איינפאַסנדיק זיי אַזין זאָץ אַזוי קונציק, אַז קיינע פון זיי זעט נישט אויס צו זיין איבעריק, אַשטייגער: „און מרדכי נתן שטייט פאָר אים מ י ט א ג ע מ א כ ט ו ד ר ך א ר ף, מיט א ג ע מ ל א כ ה ט ו ר ע ס פ ע ק ט. און טראַכט זיך בעת מעשה א. אַז. וו.“ אָדער: „די געלערנטע... ווייזן אויף מיט ראיות, אַז קיין זאָך אויף דער וועלט ג י י ט נ י ש ט ל א י ב ו ד, ווערט נישט פאָרפאלן, שטאַרבט נישט אַוועק. אַונדערע פאַסאַזשירן איז דער דאָזיקער „ייד, וואָס קאַטאַרי“ געווען קאָן מען זאָגן, אַז אַ אַז י ס א י נ ד ע ר מ ד ב ר, א ג ג ע ז ו נ ט א י נ ב ו י ך, א ז א ל ף א י נ ד י ב י י נ ע ר.“ אַזוינע זאַצן זיינען דאָ אויך לרוב ביי מענדעלען, און אי ביי אים, אי ביי אַ אייניקל נעמט זיך עס דערפון, וואָס יידיש איז ביי זיי אַזוויי אַ ציל פאָר זיך אַליין, נישט נאָר אַ מיטל, דערפון וואָס יידיש איז ביי זיי ווי אַ זעלבסטשטענדיקע טעמע. ס'איז אַ טעמע, וואָס זיי האַלטן אין איין באַארבעטן, אַן אוצר, וואָס זיי אַנטדעקן כסדר, אַ וועלט, וואָס זיי הערן נישט אויף אויסצופאָרשן. יא, יידיש איז פאָר זיי אַזוויי דאָס יידישע פאַלקסלעבן, אַזוויי די יידישע פאַלקסנשמה. זיי לאָזן נישט דורך אומבאַמערקט קיין איין שטריך אָדער שטריי-כעלע פונם יידישן כאַראַקטער, — און אַזוי נוצן זיי אויך אויס, היטן אויף לדורות און פאַראייביקן יעדן אויסדרוק, יעדן אידיאָם, יעדן קנייטש, יעדעס חנּדל, יעדעס פינטעלע, וואָס איז דאָ אין אַונדזער יידישן לשון.

האָבן מיר שוין צוויי פונקטן, וואו שלום-עליכם קומט אין נאָענטער באַרירונג מיט מענדעלען.

אַבער נישט נאָר אין די צוויי אַלגעמיינע טעמעס — „פאַלק“ און „שפראַך“ — איז שלום-עליכם פאַרבונדן מיטן זיידן. אויך אַסך איינציקע טעמעס, מאַטיוון, אידייען פאַרשויןען האָט שלום עליכם גענומען ביי מענדעלען און אויף זיין אייגענעם שטייגער זיי אַנטוויקלט. שלום-עליכם האָט ביי מענדעלען, אַשטייגער, גענומען די טעמע און די אידיע פון זיינע „יידישע ראַמאַנען“ („סטעמ-פעניו“, „יאַסעלע סאַלאַווי“). דער עצם פאַרשוין מיטן נאָמען סטעמפעניו געפינט זיך שוין אין „ווינטשפינגערל“. (זע אַריינפיר צו „סטעמפעניו“). און וואָס איז מנחם מענדל מיוהעפּעץ? איז ער דען נישט די ווייטערדיקע, מער קאַנסעקווענטע און מער שלום-עליכמדיקע, פאַנאַנדערוויקלונג פון מענדעלעס אַלער יכנה"ז? (אפילו דער שידוך צווישן... צוויי בחורים איז דאָ ביי מענדעלען) און וואָס איז מכוּח דער גייסטיקער קרובתשאַפּט, וואָס איז דאָ צווישן טביה דעם מילכיקן און מענדעלע מוכר ספרים, ווי אַ גע-שטאַלט? (אפילו טביהס פּסוקים-טייטשעניש איז דאָ ביי מענדע-לען. אַשטייגער: „וקבצנו יחד — אלע קבצנים אינאיינעם“ („ווינטשפינגערל“), „אדם ובהמה — אַ מענטש אַ בהמה, תושיע ד' — העלפט גאָט“ („פישקע דער קרומער“), „אשרי יושבי ביתך — סידי דאָמאָ, דאָ ני ריפּאַיסא“ („די אַלטע מעשה).

ווייטער, די ערשטע דערציילונג, וואָס שלום-עליכם האָט גע-דרוקט אויף רוסיש, די דערציילונג „מעטשטאַטעלי“ (1884) איז גע-שריבן אונטער דעם איינפלוס פון „קיצור מסעות בנימין השלישי“, אריה לייב אינם „ערשטן אַרויספאַר“, ווען ער קומט-אַן מיט זיין חבר אין דער גרויסער שטאָט אַריין, דערמאַנט אייך נישט ווילנדיק אַן בנימן השלישי... די באַלעבאַסטע פון דער אַכסניה, וואו די קליינשטעטלדיקע משכילים פון דער נאַרוואַס דערמאַנטער דערצייר-לונג שטעלן זיך אָפּ, איז אַ נאָענטע קרובה פון רייזע דער בעל-אַכסניהטע אין „ווינטשפינגערל“: ביי ביידן פילט זיך הינטער די געוואָלדן און קולות און קללות אַ שטילע, ווייכע, יידישלעכע, מו-טערלעכע גוטאַרציקייט... די ביאַגראַפיע פון סענדער בלאַנק איז שטאַרק ענלעך צו דער לעבנס-ביאַשרייבונג פונם „קליינעם-מענ-“

טשעלע". און וואָס איז מכוּח „פּונם יאַרִיד“, שלום-עליכמס ביאַגראַ-
פיע, געשריבן פון אים אַליין, — דערמאָנט זי דען נישט אין אַסך
זייער וויכטיקע פרטים אין „שלמה רב חיימס“ (201?)
אַבער נישט נאָר אין דעם שטאַף, נישט נאָר אין אייניקע
מאַטיוון, נישט נאָר אין היפשע עטלעכע פאַרשוּינען שלום-עליכמס
פילט זיך מענדעלעס ווירקונג. זי שפירט זיך אינם גאַנצן שטייגער
שרייבן פון אונדזער הומאַריסט: „מען זעט ערטערווייז, אַז אין
דעם אייניקל רינט דעם זיידנס בלוט“, האָט דער זיידע אַליין גע-
שריבן, ווי נאָר ער האָט איבערגעלייענט איין זאַך שלום-עליכמס...
דעם „זיידנס בלוט“ איז אין דעם אייניקל שייטערער און
פליסיקער; עס פּולסירט שנעלער, לייכטער, לעבעדיקער; שלום-
עליכמס יידיש-נוסדז איז נישט אַזוי שטייף, אויך נישט אַזוי גאַנץ
און תּמצידיק, ווי מענדעלעס, פּונקט אַזוויי זיין עצם כּתּרילעווקע
האַט שוין נישט אין זיך די פעסטקייט, די אינעווייניקסטע גאַנצקייט
אַזן איינגוסיקייט פון מענדעלעס איינגעזעסענעם קאַבצאַנסק; אַבער
גאַנצע שטעלן טרעפן זיך ביי שלום-עליכמען, וואָס זיינען ווי ביי
מענדעלעס פון מויל אַרויסגענומען, שטעלן, וואו דעם זיידנס נוסח
האַט זיך אויפּגעהיט אין אַזאַ ריינער געשטאַלט, אַז מען קאָן ממש
אַנטאַפן די סטיל-פעדים, וואָס ציען זיך פון אים צום אייניקל.
אַזויע שטעלן, אַשטייגער, געפינען זיך אין דער באַשרייבונג פון
כּתּרילעווקע אין „עולם הבא“, אין די ערשטע פעליעטאַנען, וואָס
שלום-עליכמס האָט געדרוקט אין „יידישן פּאַלקסבלאַט“, און אפילו
אין אַזאַ עכט שלום-עליכמדיקער זאַך, ווי „אַ מעשה אָן אַן עק“
אַדער אין דער דערציילונג „אויפן פּידעלע“: „דאַכט זיך (לייענען
מען אין „אויפן פּידעלע“) וועמען באַדאַרף עס אַנגיין, למשל, אַז אַ
יידיש בחורל גייט זיך שבת בייטאַג שפּאַצירן אַביסל ווייטער הינטער
דער שטאַט? צי ס'איז טאַקע מער נישטאַ וואָס צו טאָן, נאָר נאַכקוקן,
אינזינען האָבן יענעם? וואָס העלפן אַבער די אַלע טענות, אַז
עס ליגט שוין אַזוי ביי אונדז אין דער נאַטור, ביי יידן, הייסט דאָס,
גוט צוקוקן זיך צו יענעם, אַכטונג געבן, געפינען חסרונות און
געבן עצות. למשל: צוגיין צו אַ ווילד פּרעמדן בשעת ער דאַוונט
און צורעכט מאַכן אים דעם „של ראש“ פון די תּפּילין; אַדער
אַפשטעלן אים, בשעת ער לויפט און איז פאַרטראַגן, אַז עס האָט

מענדעלע מוכר ספרים

זיך ביי אים דאָס זיך פאַרקאָממעט אַ הויז; אָדער אַן-
ווייזן יענעם מיטן פינגער, ער זאָל נישט וויסן, וואָס איר מיינט:
צי די נאָז, צי די באַרד, צי וועלכע גוטע יאָר? אָדער צונעמען ביי
יענעם פון די הענט, בשעת יענער מוטשעט זיך און וויל עפעס
עפענען און זאָגן אים: איך קאָנט נישט, לאַזט מיך; אָדער אַפּ-
שטעלן זיך בשעת יענער בויט אַ שטוב און אויסזעצן אים אַ
חסרון, אַז די סטעליע איז, דאָכט זיך, צו הויך, די חדרים צו גראַם
און די פענצטער אומגעלומפערט ברייט, כאָטש נעם צעוואַרף די
שטוב און שטעל זיך בויען גאָר איבעראַנייט!... אַט אַזוי, הערט
איר, איז שוין ביי אונדז איינגעפירט פון קדמונים, פון ששת ימי
בראשית"...

שלום-עליכם לאַזט אויס אַט דאָס פּרעכטיק שטיקל מענדעלע-
אימיטאַציע מיט אַ שורה, וואָס ווייזט אונדז, צו גלייכער צייט, אַז
די ענלעכקייט צווישן די ביידע גרויסע פאַלקסשרייבער איז, סוף-
כל-סוף, נאָר אַ דרויסנדיקע; שלום-עליכם שליסט דאָס שטיקל
מענדעלע-מוסר מיט אַן עכט-שלום-עליכמשן שמיכל: „מיר וועלן
מיט אייך די וועלט נישט איבערמאַכן, מיר זיינען דאָס גאַרנישט
מחויב“. עס איז טאָקע באמת נישט זיין זאָך איבער צו מאַכן
די וועלט, בעת מענדעלעס זאָך איז יע געווען איבערצומאַכן
די וועלט. שלום-עליכם איז הומאַריסט און נאָר הומאַריסט, בעת
דער זיידע איז אי הומאַריסט, אי סאַטיריקער. שלום-עליכם איז
אינגאַנצן אין רשות פון זיין לייכטער און ליכטיקער קונסט, בעת
אין זיידן איז אַזוי שטאַרק און שווער די קעמפּערישקייט, אַז זי
נעמט דעם קינסטלער אַריין אין אירע הענט, און זיי באַהעפטן זיך
און ווערן איינס... אַ זייער טיפּער אונטערשייד איז דאָ צווישן דעם
קינסטלער-הומאַריסט שלום-עליכם און דעם קינסטלער-קעמפּער
מענדעלע (202). אָבער שלום-עליכם איז פאַרט געגאַנגען (צו זיינע
אייגענע צילן) אויף מענדעלעס וועגן, און ער איז געווען און גע-
בליבן זיין גאַנץ לעבן דעם זיידן געטרייסטער נאַכגייער און
גרעסטער יורש.

אַנדערש איז מיט י. ל. פּרצן, ער איז נישט געווען קיין
תלמיד מענדעלעס (ער איז בכלל נישט געווען קיין תלמיד אין דער
יידישער ליטעראַטור; ער איז אַליין געווען אַ רבי). ער איז

געווען א פארערער מענדעלעס, אבער ווייט נישט אזא „פיערדיקער פארערער“, ווי שלום-עליכם. ער האט נישט געזוכט צו דער-נענטערן זיך צום זיידן, ווי שלום-עליכם, און ער האט טאקע קיינמאל מיט מענדעלען נישט קארעספאנדירט, אחוץ איינמאל, אין 1910, ווען ער האט אים געבעטן זיך אונטערזושייבן אונטער אן אויפרוף וועגן א נייעם יידישן טעאטער. (203) פרץ איז געווען אזוי ווייט פון מענדעלען, אז ער האט זיך אפילו נישט געאילט צו לייענען זיינע ווערק. אין יאר 1888, דריי צענדליק יאר נאכדעם, ווי מענדעלע האט זיך געוויזן אין דער ליטעראטור, האט פרץ געקענט נאר צוויי זאכן זיינע — „די קליאטשע“ און „מסעות בנימין השלישי“ — און דאס אויך נאר אין א פוילישער איבער-זעצונג. נישט אין אריגינאל. (204) שפעטער האט פרץ געלייענט מענדעלען, אבער איך גלויב נישט, אז ער איז פון אים שטארק נתפעל געווארן. והראיה—ווען ער האט ארויסגעגעבן זיין יידישע ביבליאטעק, איז ש. י. אבראמאָוויטש נישט געווען צווישן זיינע מיטארבעטער; אויך אין אנדערע פעריאדישע אויסגאבן און זאמל-ביכער, וואס פרץ האט רעדאקטירט, איז ער זיך באגאנגען אן מענדעלען. ער האט קיינמאל נישט געשריבן וועגן אים אין זיינע אויסגאבן, אפילו זיין נאמען נישט דערמאנט. און ווען ער האט שפעטער, ביי פארשידענע געלעגנהייטן, יע דערמאנט מענדעלען, איז קיין באזונדער ענטוואָום אין זיינע רייד נישט געווען: „און מיר מוזן“, האט ער געזאגט אין זיין עפענונגס-רעדע אויף דער טשערנאוויצער שפראך-קאָנפערענץ. — „און מיר מוזן אויך היינט געדענקען אן יענעם גרויסן מאן, וואס איז צום ערשטן מאל אַרויס-געטראָטן אין דער מאָדערנער, אייגנטלעכער, יידישער ליטעראטור, וואס האט אונדז געשענקט די ערשטע קלאסישע ווערק אין יידישער שפראך און וואס איז, ליידער, דאָ נישטאָ: אן מענדעלע מוכר ספרים!“ (205) „צום ערשטן מאל אַרויסגעטרעטן“, „ערשטע קלאסישע ווערק“ — מער ווי אַט די ערשטע קלאסישע ווערק אין דער יידישער ליטעראטור“ נישט געפונען. מער האט ער נישט געהאט וואס צו זאָגן וועגן אים אפילו דאָ, ווען מען האט געפראָוועט מענדעלעס יוביליי אין 1910: „ער איז נישט נאָר, האט פרץ געשריבן, דער עלטסטער צווישן

מענדעלע מוכר ספרים

די לעבעדיקע שרייבער, ער איז אויך, און דער עיקר, — ד ע ר
ע ר ש ט ע ר “...206) אין דעם זעלביקן יאָר האָט פּרץ גע-
לייענט אין דובעלן אַ רעפּעראַט וועגן דער יידישער ליטעראַטור,
האַט ער וועגן איר „זיידן“ מער גאַרנישט ניט געפונען וואָס צו
דערציילן, ווי: „פאַרן צוריקקומען (פון דער ליטעראַרישער יוגנט)
איז געווען מענדעלע. און געהאַט האָט ער פאַר זיך אַ גרויע,
טויב־שטומע גאַס מיט אַדער אָן קאַרטאַפּל... אָן איין גרויסן
געדאַנק, אָן איין גרויסן חלום, אָן איין פּערזענלעכקייט, און אַזוי
האַט ער געמאַלט. ער האָט קיין מענטשן נישט געזען, נאָר שטעט-
לעך, מאַרקן, הקדשים, בתי־מדרשים א. ד. ג.“207) און — שיר
ניט מיט די זעלביקע ווערטער — האָט עס פּרץ איבערגעחזרט
אין זיין אַרטיקל „וואָס פּעלט דער יידישער ליטעראַטור“?: „קומט
מענדעלע אין אַדעס, האָט ער געשריבן אין יענעם אַרטיקל, און
גיט די יידישע, נאָך נישט דיפּערענצירטע, מאַסע, יידן און יידענעס
מיט מאַרק, מרחץ, הקדש און שול.“208)

אין „דעם מענדעלע־טורעם“, אויפגעקליבן פון נחמן מייזעל,
איז דאָ אַן אַרטיקל, וואָס פּרץ האָט געשריבן פאַר אַ זאַמלונג העב-
רייאישע עסעיס וועגן מענדעלען, געפינען מיר דאָרט אויך מער
גאַרנישט, אַחוץ מענדעלעס פּיאַנערישקייט: „געווען אַ מאַן, וואָס
האַט אַנטדעקט דאָס ראָד, און זיין נאָמען איז פאַרגעסן געוואָרן,
אַבער אין אַלע שפּעטערדיקע אַנטדעקונגען דרייט זיך אַלץ דאָס
ראָד, ביז אויף היינטיקן טאָג. מענדעלע האָט אַנטדעקט דאָס ראָד
אין אונדזער ליטעראַטור, און יעדער איינער פון אונדו, ביז דעם
אינגסטן פון די יונגע, דרייט אָט דאָס ראָד“209)

מענדעלעס גאַנצע גרויסקייט זאָל האָבן באַשטאַנען, הייסט
עס, אין דעם, וואָס ער האָט געהאַט „אַנטדעקט דאָס ראָד“. מען-
דעלע איז געווען ד ע ר ש ט ע ר — און דאָס זאָל האָבן
געווען זיין גאַנצער אויפטו, לויט פּרצן.

וואָס פּרצס אויפטו איז געווען, לויט מענדעלעס מיינונג, ווייסן
מיר נישט. מיר ווייסן אַבער, אַז זיי זיינען געווען ווייט, זייער ווייט
איינער פון דעם אַנדערן. זיי זיינען געווען צוויי גאָר באַזונדערע
כאַראַקטערן. זיי זיינען געגאַנגען אויף פאַרשיידענע וועגן, און

עס איז זיי שווער געווען זיך צו באגעגענען... זייער סטיל אליין איז שוין אזוי פארשיידן! ביי פּרצן קומט דער סטיל פון... פּרצן; ביי מענדעלען — פון דער פּאַלקסטראַדיציע. אַבראַמאָוויטש האָט צווישן זיך און זיין לעזער געשטעלט עפעס אַ דריטן — מענדעלען. און אַט דער ד ר י ט ע ר רעדט אַזוי, אַז מען ווייסט איינגטלעך נישט, ווער סרעדט פון אים אַרויס, דער שרייבער, צי דער לעזער, צי גאַר עפעס אַ כּלל, וואָס נעמט אין זיך אַריין, ווי אין אַ העכערער איינהייט, אי דעם עולם, אי דעם אויטאָר. שלום יעקב אַבראַמאָ-וויטשן געהערט די סטילזירונג אין מענדעלעס רייד, נישט דער סטיל; דער סטיל טראַגט אויף זיך דעם שטעמפל פון אַ פּאַלקס-קאַלעקטיוו, נישט פון אַן איינציקער פּערזענלעכקייט. פּרץ האָט אַרייַנגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור די אידייע פון אינדיווידואַ-ליטעט, האָט ער זיך נישט געשעמט אַרייַנצוטראַגן אין איר אויך זיין אייגענעם איד, און אַרייַנגעבראַכט האָט ער אים א י נ ג א נ צ ו אַן קיין שום רעשטל, און ד י ר ע ק ט, אַן קיין שום פּאַר-מיטלונג. „ווי ער שטייט און גייט“, אַזוי איז פּרץ אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור, בעת מענדעלע האָט אפילו זיין נאָמען — אַבראַמאָוויטש — באַהאַלטן, אַזווי אַ פּריוואַטער נאָמען זאָל פּאַר ליטעראַטור זיין — צו פּריוואַט... מענדעלע איז אי מער, אי ווייניקער ווי אַבראַמאָוויטש: מ ע ר, ווייל ער איז אַ געשליפע-נער, אַ געלייטערטער, אַ יום-טובדיקער אַבראַמאָוויטש. ו ו י - נ י ק ע ר — ווייל אין אים פעלט דאָס אינדיווידועל-אינטימע, דאָס רירעוודיקע, וואָס איז געווען אין אַבראַמאָוויטשן. אַנדערש איז פּרץ. ביי אים פּאַלט צוזאַמען זיין לעבנס-סטיל מיט דעם סטיל פון שאַפן. ער ווייסט נישט פון קיין איין געדאַנק, קיין איין געפיל, קיין איין מינע, קיין איין מאַסקע, וואָס זאָל פּאַסן פּאַר אים, ווי פּאַר אַ „מענטשן“, און נישט ווי פּאַר אַ „שרייבער“. אפילו דעם אינטעליגענט אין זיך, אַט דעם אינטעליגענט, וואָס עד היום נאָך האַלטן אים אייניקע פּאַר אַ פרעמדן אין דער ליטעראַטור אויף יידיש, — אפילו דעם ראַפּינירטן „אינטעלעקטואַל“ אין זיך האָט פּרץ געלאָזט קומען צום וואַרט. ער האָט געזוכט אַן אויסדרוק נישט אַזוי פּאַרן פּאַלקס, ווי פּאַר זיין אייגענעם איד, האָט ער געברויכט אין זיינע ווערק כמעט די זעלביקע שפּראַך, וואָס ער האָט אַליין באַנוצט

ריינדיק. זיין שרייב־סטיל איז אזוי נאָענט צום סטיל פון זיין ריידן, אז נעענטער קאָן שוין גאָר נישט זיין. ביי מענדעלען איז געוויס אויך פאַראַן אַן אינעווייניקסטע קרובהשאַפט (ביי וועמען איז נישטאָ אַזאַ קרובהשאַפט?) צווישן ריידן און שרייבן, אָבער קאָנט איר זיך פאַרשטעלן, אַז ד ע ר ז י י ד ע זאַל אינם געוויינלעכן טאַג־טעגלעכן פאַרקער האָבן גערעדט אזוי, ווי ער האָט געשריבן — אזוי געמאַסטן און געוואויגן, אזוי מיושבדיק־געזעצט, אזוי נישט־וואַכעדיק, אזוי פטוקימדיק, לייענענדיק מענדעלע מוכר ספרים, דוכט זיך אַן אַנדערס מאָל אויס, אַז דאָס איז געשריבן נישט אויף פאַפּיר, נאָר אויף פאַרמעט, און אַז דאָס, וואָס מיר האַלטן אין האַנט, איז נישט קיין מעשה־ביכל, נאָר עפעס אַ מגילה, וואו עלטער־זיידעס ריידן צו אוראיניקלעך, דורות צו דורות. האָבן מיר אַזאַ געפיל, לייענענדיק פרצן? ניין, פאַרקערט, לייענענדיק אים, דוכט זיך אונדז, אַז נישט איר לייענט עפעס אַן אַנגעשריבענע, אַן אַפֿ־געדרוקטע זאַך, נאָר מיר הערן איינעם פשוט שמוסענדיק, ער מאַכט מיט די הענט, ער נעמט אונדז אַן פאַרן לאַך, עס בליצן אים די אויגן און אַט פאַרקריכט ער גאָר אַן אַ זייט... פּרץ דערציילט נישט, באַשרייבט נישט, באַטראַכט נישט: פּרץ ש מ ז ע ס ט. נישט קיין זאַמלונג נאָוועלן, סקיצן, מעשות, דראַמעס, לידער, פעליע־טאַנען, אַרטיקלען זיינען פרצעס ווערק נאָר—אַ זאַלונג געשפרעכן. „נישט נאָר פיל פון זיינע אַרטיקלען, אויך אַ גרויסער טייל פון זיינע מעשות זיינען דורך אים פריער פאַר צי י ל ט און דער־נאָך געשריבן געוואָרן. (210)

קורץ, פּרץ סטיל איז באַוועגלעך, דינאַמיש, בעת מענדעלעס נוסח האָט אין זיך עפעס פעסט איינגעשטעלטס, שיר־נישט פאַר־גליווערטס. מענדעלע האָט אויפגעהויבן די יידישע פּאָלקסשפּראַך אויף אַ הויכער מדרגה און הויבנדיק זי האָט ער אַזוויי זי איבער־געטראַגן אין גאָר אַן אַנדער ספּערע, אין אַ ספּערע פון שבתדיקער געלייטערטיקייט, אין אַ ספּערע, וואו זי איז, ווי קודש פון חול, אַפּגעשיידט פון דער טאַגטעגלעכער אַרומיקייט. מענדעלע שטייט זייער נאָענט צום פּאָלקס־קוואַל, אָבער ער שטייט ווי אַ כוהן ביי אַט דעם הייליקן קוואַל, און ער לאַזט אונדז נישט טרינקען, אַנטרינקען זיך, וויפיל אונדזער האַרץ גלוסט פונם פרישן קוואַל, ער שעפט און

גיסט אין זיינע געכשרטע כלים, גיסט און זייט און זייט-איבער זיבן מאָל, עס זאָל זיין גערייניקט און געלייטערט... ער גיסט — און פאַרחתמעט די כלים און לייגט אויף זיי אַרויף אַ שטעמפל... יעדער זאָך האָט אַזוויי עפעס אַ פּלאַמבע אויף זיך... מענדעלעס יידיש איז באַשטראַלט געוואָרן מיט דער בכבודיקייט, מיט דעם יחוס פון לשון קודש, פון דעם זעלביקן אַלט העברייאיש, וועלכן מענדעלע האָט אָפּגעפּרישט מיט חיות-טראַפּנס פון יידיש... מען-דעלע האָט אַרום דעם אָפּגעעם פעלד פון מאַמע-לשון אַזוויי אַ צאַם געמאַכט, אַ צאַם, וואָס איז נויטיק געווען אין אַ צייט פון הפּקרדיקייט... איז געקומען פּרץ און האָט דערקלערט: איך דאַרף נישט קיין צאַמען, מיר איז ענג. און ער האָט אַראַפּגעריסן די פּלאַמבע מיטן שטעמפל, געעפנט דאָס געפעס: זאָל יורנדיק און שויענדיק זיך גיסן איבערן ראַנד, זאָל זיך גיסן דער יונגער, פּרישער געטראַנק!

— דו ווילסט אונדז, זיידע, געבן אַ ק ל אַ ס י ש ן סטיל אין יידיש, האָט ער אַזוי ווי געזאָגט צו מענדעלען. אָבער מיר הויבן ערשט אָן: ווי קומען מיר צו קלאַסיק?

און די יונגע צנועה, וואָס מענדעלע האָט איר נאָר וואָס געהייסן זיך פאַרקאַמען און מאַכן פרומע, כשרע צעפעלעך, איז, מיט צעלאַזענע שמעקעדיקע האָר, אַרויס אויפן גאַס, אויפן פעלד, אונטער זון, אונטער רעגן — וואַקסן. אויך ביי מענדעלען ו אַ ק ס ט די יידישע שפּראַך, אָבער זי וואַקסט, ווי אין אַ ספּעקט, אונטער גלאַז. ביי פּרצן בליט זי אונטערן פּרייען הימל. פּרץ האָט קיין מורא נישט, טאַמער וועט אויף איר פּאַלן אַ שפּרענג-קעלע, טאַמער וועט זיך צעקנייטשן אַ בלעטל — אַבי נישט באַדעקט זיין מיט אַ גרינעם הייטל, אַבי נישט זיין געבונדן! פּרץ איז אין זיין לעבן און אין זיין שאַפּן געווען נישט קיין „קלאַסיקער“, נאָר אַ „ראַמאַנטיקער“, — איז אויך זיין סטיל נישט קיין קלאַסישער, ווי ביי מענדעלען, נאָר אַ ראַמאַנטישער... עס איז שווער צו דערקלערן, וואָס ס'איז דער ראַמאַנטישער סטיל, אָבער עס איז לייכט צו זאָגן, וואָס ער איז נישט: ער איז נישט גע- ב ו נ ד ן, ער האָט נישט קיין פעסטע טראַדיציעס, ער ווייסט נישט פון קיין פאַרגליווערטע מוסטערן, ער האַלט נישט פון אַלטע

מענדעלע מוכר ספרים

פוסקים און אלטע פוסקים, ער איז פריי. איבערגייענדיק פון מענדעלעס סטיל צו פרצעס, גייען מיר איבער פון געבונדנקייט צו פרייקייט. פרץ איז נישט געבליבן ביי דער גערער ערטער שפראך, ער האָט פון איר געמאַכט אַ ליטעראַרישע כלי, ער האָט אָבער אַראָפּגעריסן פון איר דעם צוים, דעם זילבערנעם צוים, וואָס מענדעלע האָט אָנגעטאַן אויף איר, מאַכנדיק זי פאַר אַ בוך־שפראַך... (עס איז דאָ אַן אונטערשייד צווישן אַ בוך־שפראַך און אַ ליטעראַרישן לשון. אַ בוך־שפראַך — דאָס איז עפעס פאַרענדיקט, געשטעמפלט, אַ כלי שלום. אַ ליטעראַרישע שפראַך האַלט, פאַרקערט, אין איין ווערן, אין איין פאַנאַנדערוויקלען זיך.) פרץ האָט דער יידישער שפראַך געשענקט די קראַפט פון ווערן, פון פאַנאַנדער־וויקלען זיך.

מענדעלעס יידישער סטיל איז פון אָנהויב אָן געווען אַ פאַר־טיגער, מענדעלע האָט אים שפעטער נאָר גערייניקט, געלייטערט, געשליפן. דאָס איז געווען נישט קיין אַנטוויקלונג, נאָר אַ דער־ציאונג, אַ קולטיווירונג פונם סטיל. ביי פרען איז געווען אַן אַנט־וויקלונג. ביסלעכווייז פלעגן זיך אַנטפלעקן מעגלעכקייטן, אַלץ נייע מעגלעכקייטן, וואָס זיינען געווען פאַרבאָרגן אין זיין סטיל... מענדעלעס טעמע — די כנסת ישראל אין קאַבצאַנסק — איז זייער ברייט און מענדעלע נעמט זי, וואָס ווייטער, אַלץ ברייטער אַרום, דאָך איז עס אַלץ איין און די זעליקע טעמע, און די פאַרם איז ביי מענדעלען אויך כמעט אומפאַרענדלעך: האָט ער זיין סטיל נישט געדאַרפט בייטן. פרץ האָט געהאַלטן אין איין זוכן נייע טעמעס און נייע פאַרמען. פון איינפאַכע זאַכן איז ער איבערגעגאַנגען צו אַלץ מער פאַרוויקלטע, פון וואַכעדיקע מענטשן — צו „שבתדיק יום־טובדיקע, נשמה־תיריהדיקע“, פון קעלער־שטוב“ צו „צווישן צוויי בערג“, פון „באַנצע שווייג“, צו ר' שלמהן פון דער „גאַלדענער קייט“; האָט געמוזט פרצעס סטיל זוכן אַלץ נייע און נייע מעגלעכקייטן, געמוזט זיך צופאַסן אי צו דער „שטומער נשמה“ פון אַ יוחנן וואַסערטרעגער, אי צו דער באַרעדעוודיקייט פון אַ יוחנן מלמד; האָט געמוזט אויפנעמען אי די קורצע איידעלע רמזים פון מקובלים און צדיקים, אי די ניין מאָס רייד פון פשוטע

יידן און יידענעס; געמוזט זיין מסוגל אי צו פאפולאריזאציע, אי צו אפאריזמען... דאס איז מעגלעך געווען א דאנק דעם דינאמיזם, דער באוועגלעכקייט, דער עלאסטיציטעט פון פרצעס סטיל, א דאנק דעם, וואס פרץ האט אין דער יידישער שפראך, ווי אין דער יידישער ליטע-ראטור, אריינגעבראכט מער ליכט, מער לופט, מער וועלט... מען דעלע האט אנטפלעקט די יידישע פארם, די גע-שטעלטקייט פון יידיש; פרץ האט אונדז געוויזן זיין מענטש-לעכע תודת, זיין באוועגלעכקייט. מענדעלע האט געצייגט, אז יידיש איז אונדזער פאלקשפראך; פרץ האט געוויזן, אז יידיש קאן ווערן די שפראך פון אונדזער אינטעליגענץ. מענדעלע האט פון יידיש געמאכט א קולטיווירטע שפראך; פרץ האט איר געהאלפן ווערן א קולטור-שפראך. ביי מענדעלען איז יידיש א קונסט-ווערק, ביי פרצן איז עס געווארן א קונסט-געווער. מענדעלע האט אונדזער שפראך געמאכט קונסט-פייאיק, פרץ — קאמפייאיק.

ביז פרצן האט די יידישע ליטעראטור זיך געטוליעט צום פאלקלאך. זי האט מורא געהאט צופיל צו דערווייטערן זיך פונם איינפאכן פרימיטיוון פאלקסלעכן. און אויך די יידישע שפראך האט ביי די, וועלכע האבן נישט געמאכט פון איר קיין ווילדן טייטש-מעריש, — געזויגן איר חיות דערהויפט פונם פאלקסמאיל. מענדעלע האט איינגעזאפט אין זיך אויך די עלטערע ליטע-ראטור, אבער נאר די ליטעראטור פונם פראסטן פאלק (טייזש-חומש, תחינות וכדומה), נישט מער. מענדעלע איז נאך אלץ איינגעטונקט אין פאלקלאך און עטנאגראפיע, הגם ער האט די ביידע זאכן אזוי פארטיפט און פאראיידלט. פרץ האט א שארפן גרענעץ געמאכט צווישן פאלקלאך און ליטעראטור; נישט נאר דאס איינפאכע לעבן פון די פאלקסמאסן — אויך די טיפע אינע-ווייניקסטע איבערלעבענישן פון דער אינטעליגענץ, נישט נאר די מסורה, וואס לעבט אינם פאלקסמאיל, אויך די גאנצע ירושה פון דער אלטער יידישער קולטור האט אנגעפילט די לופט פון זיין שאפן. און דאס האט אויך זיין יידיש געמאכט פאר א שפראך, וואס שפיגלט אין זיך אפ נישט נאר דאס לעבן און שטרעבן פון די

מענדעלע מוכר ספרים

פאלקסמאסן, נאָר אויך אַלע טיפענישן און ברייטענישן פון אַ טויזנט־יעריקן גייסט לעבן... (211)

צווישן פרצעס און מענדעלס סטיל זיינען דאָ, אַלזאָ, טיפע און ברייטע אונטערשיידן. אָבער נישט נאָר אין זייער סטיל אַליין, אין זייער גאַנצן שאַפן און אין זייערע עצם פערזענלעכקייטן איז דאָ עפעס אַזוינס, וואָס מאַכט זיי אומענדלעך פאַרשיידן. נעמט, אַשטיי־גער, אַזאַ מין זאָך. מענדעלע האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַן אַלטן, פּרץ איז געווען „אייביק יונג“. האָט אונדז מענדעלע געצויגן צוריק? איז פּרץ אַלעמאַל געגאַנגען פאַרויס? פּרץ האָט זיך געשראַקן פאַר אַלטקייט, האָט ער זי געטריבן פון זיך. מענדעלע האָט אַרױפּגעצויגן אויף זיך די עלטער: ער האָט פאַר איר קיין מורא נישט געהאַט. מענדעלע האָט אָנגעהויבן שרייבן אין אַ צייט, ווען נייע אידיען האָבן נאָך געמוזט אויף זיך אַנטאָן אַלטמאַדישע קליידער. אָבער נישט דאָס איז די אײַנע ווייניקסטע אורזאָך, פאַרוואָס ער האָט געהאַט (אין זיינע ווערק) דעם אויסזען פון אַ פאַרצייטיקן יידן. עס איז געווען אַן אַנדער אורזאָך, און זי איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר מענדעלען: פאַרצייטיקייט האָט געמיינט איינגע־שמעלטער סדר, אָנגענומענער נוסח, פעסטקייט, פאַרם — און מענ־דעלע איז געווען אַ מענטש פון פאַרם. ער איז — אין אַן עפאַכע פון קאַמף — געווען קינסטלער. האָט אים זיין קינסטלערישער אינסטינקט געזאָגט: דער סטיל פון טראַדיציע ווערט צעשטערט; שאַף אַ טראַדיציע פון סטיל! און דער הויפט־אונטערשייד צווישן דעם זיידן פון דער עלטערער און דעם טאַטן פון דער נייערער יידישער ליטעראַטור באַשטייט אפשר טאַקע נישט אין דעם, וואָס יענער איז געווען דער סך־הכל־מאַכער פון אַ פריערדיקער עפאַכע און דער — אַן אָנהויבער פון אַ נייער תקופה. ניין, דער הויפט־אונטערשייד צווישן זיי איז דער, וואָס דער „זיידע“ איז אין רעכטן מיטן קאַמפּסלאַגער פון השכלה געווען אַ קינסטלערישער כאַראַקטער. זעט פּרץ איז, פאַרקערט, אין אַ קונסט־עפאַכע געווען אַ מענטש פון קאַמף.

יעדער פון זיי וואָלט אפשר מער אויפגעטאַן, ווען זיי זאָלן זיך האָבן געביטן מיט זייערע סביבות: מענדעלעס איינגעבוירענע קינסטלערישאַפט וואָלט זיך בעסער געפאַסט פאַרן סוף נייטצונטן

און אנהויב צוואנציקסטן יארהונדערט (ער האט טאקע דאן געשריבן „שלמה ר' חיימס", איינס פון זיינע בעסטע ווערק). פרעס נאטיר- לעכער דינאמיזם, זיין אימפעט, זיין אומרו און זיין קעמפערשיקייט וואלטן שטארק צונויף געקומען דער השכלה-עפאכע. אבער די געשיכטע האט אירע אייגענע חשבונות. איז פרען — דעם שרייענ- דיקן שטיק אויפברויז — באשערט צו קומען צו זיין אויפבלי אין א צייט פון יע-זאגעריי, אין א צייט פון שטילער בויאונג, און מענדעלע, וועלכער האט געדורשט נאך פאָרם און געחלשט צו האָבן די איינגעשטעלטקייט פון אַ טראַדיציאָנעלן נוסח, האָט גע- הערט צו אַ דור פון דעפאָרמאַציע און גיין-זאָגעריי. אָבער — זיי האָבן זיך אָן עצה געגעבן. יעדער פון זיי איז גענוג געווען פעסט צו בלייבן ביי זיין אינעווייניקסטן איך, כאַטש זיי האָבן גענוג געצאלט צינדז — דער סביבה. מענדעלע האָט אויפגעהיט די געלאַסנקייט פון זיין טיפּיש-קינסטלערישן ריטם; ער האָט אויפגעהאַלטן די נוסחדיקייט, די סטאַביליטעט פון זיין שריפטשטע- לערישער פּערזענלעכקייט. פרען, ווידער, האָבן די שטילע קינסט- לערישע צילן פון זיין עפאָכע, דער עפאָכע פון „חסידיש" און „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", נישט געשטערט צו קהלן זיך, צו קאָכן זיך, צו זיין ענטוואַסטיש און צו לעבן אין אייביקן געראַנגל מיט זיך אליין. פּרען איז געווען און געבליבן אַ סאַציאַל-עטישע נאַטור — אַ מענטש, וועלכער איז אויף קינסטלערישע וועגן געגאַנגען צו געוועזענע פּאַטלעכע צילן; פּרען איז, לויט זיין אייגענער דעפיניציע, געווען אַ ד י כ ט ע ר, בעת מענדעלע איז, אונטער דער מאַסקע פון אויפקלערונג און קריטיק, געבליבן אַ ק י נ ס ט ל ע ר (אַ „קינסטלער", לויט פּרען, מאַלט סתם אַזוי אין דער וועלט אַריין: מאַלט „דעם אויפגאַנג, דעם אונטערגאַנג פון דער זון; ים, שטורעם און סטעפּ". אַ „קינסטלער" יאָגט-נאָך „זומער-פּויגעלעך, פּונקען פון קוימען ביים שמיד א. אַז. וו." אַנדערש איז דער ד י כ ט ע ר: ער לעבט „צווישן פעלזן און אָפּגרונטן", ער געפינט זיך דאָרט, וואו עס „ווערן געוואויגן די גרעסטע מענטשלעכע פּראָבלעמען: וואָס איז לעבן, וואָס איז טויט? ווער בין איך און וואוהין פירט מיין וועג?" — זע פּרעצעס עסעי „דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער").

מענדעלע מוכר ספרים

פרץ איז געווען אן „עטישער כאראקטער“, כאַטש ער האָט נישט געהאַט קיין באַשטימטן שולחן ערוך פאר מאַראַל. מענדעלע איז פאַרקערט, געווען אן עסטעטישער כאַראַקטער, כאַטש ער (אַדער ריכטיקער, זיין עפאַכע) האָט געקוקט אויף קונסט, ווי אויף אַ „יצר הרע“.

מענדעלע האָט מפסיק געווען אינמיטן לערנען און געזאָגט: „מה נאה אילן זה!“ פרץ האָט געהאַלטן אין איין לערנען. פּרצעס פּראַבלעם איז געווען: ד ע ר מ ע נ ט ש. די נאַטור האָט ער צורו געלאָזט: „די שיינע נאַטור, האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו דינעזאָנען, מאַכט מיר פאַרגעניגן, גיט מיר אַבער נישט קיין שטאַף. שטאַף גיט מיר דער מענטש“... („י. ל. פּרצעס בריוו און רעדעס“, ז. 179). אין אַ בריוו צו דער „דאַמע ביים מער“ האָט ער געזאָגט: „מיך אינטערעסירט דער מענטש, די זעלע. ביי דער טויטער נאַטור, ווי שיינ זי זאָל נישט זיין, האָב איך גענוס, אַטעם איך פּרייער, רו איך בעסער, אַבער מיין שאַפונגס-עלעמענט איז עס נישט“ (דאַרט, ז. 184). מענדעלעס שאַפונגס-עלעמענט איז געווען די נאַטור. ער האָט זיך ביי איר געראַטעוועט — פון די מענטשן, פון די „קליינע מענטשעלעך“. זיי האָט ער געמוזט שטראַפן. מוסרן, אויפקלערן; האָט ער זיי נישט געקאַנט מאַכן פאַר אַן אַב-יעקט פון רואיקער, ריין-קינסטלערישער באַטראַכטונג, סיידן זיי האָבן זיך נישט געמישט אין קהלשע געשעפטן. אַנדערש איז די נאַטור. צו איר האָט ער נישט געהאַט קיין טענות. זי האָט זיך געלאָזט רואיק מאַלן. זי האָט אין אים געוועקט דעם קינסט-לער, — דעם קינסטלער, וועלכן ער האָט געמוזט אין זיך דער-שטיקן אַדער פאַררוקן ערגעץ אין אַ באַהאַלטענעם ווינקל, ווען ער האָט געהאַט צו טאָן מיט קהל, מיט קהלס לייט, מיט קהלשע פאַראַנדקעס... יע, עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס ער האָט געהאַט אַזאַ גרויסן יצר הרע צו נאַטור-שילדערונגען... אַט זיצט ער איינמאַל שבעה עשר בתמוז גאַנץ פרי אויף דער קעלניע פון זיין ביידל אין טלית און תפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנט, גאַנץ אידישעלעך. „די אויגן זיינען מיר, זאָגט ער, צוגע-מאַכט, בכדי נישט אַנצוקוקן ביים דאַונען די ליכטיקע וועלט, מעשה-שטן אַבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען

וואונדער־שיין, גאָר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגן עפעס, ווי אַ כישוף, אַ קוק צו טאָן. איך האָב אַ היפשע צייט זיך געראַנגלט מיט מיר אליין. דער יצר טוב זאָגט: פע! מען טאָר נישט. דער יצר הרע, אַנטקעגן, טאָרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! און עפנט מיר דערביי טאַקע אויף מיין אויג. עס טוט מיר אַ שיין, גאָר ווי אויף צו להכעיס, עפעס אַ בילד־שיינע פאַנאַראַמע: פעלדער געשפרענקלט מיט בליענדיקע רעטשקע, ווייס ווי שניי, לעבן געל־גילדענע ראצאמארענע פאַסן פון ווייץ א. אַז. וו. א. אַז. וו. מען־דעלע האָט זיך אונטערגעגעבן דעם „יצר הרע“ פון ריינער קונסט, בעת פּרץ האָט אַזאָ יצר הרע גאָר נישט געהאַט. מענדעלע האָט נישט אַלעמאַל געפאַלגט דעם „יצר טוב“ פון זיין צייט, דעם „יצר טוב“ פון אַ קאַמפּס־עפּאַכע, וואָס האָט געטענהט, אַז בילדונג איז בילכער פאַר שיינקייט און אַז מען דאַרף אַכטונג געבן אויף קהל, אויף דער טאַקסע, אויף דער „קליאַטשע“, און נישט אַפּגעבן זיך מיט אַזעלכע לוקסוס־זאַכן, ווי באַטראַכטן „בילד־שיינע פאַנאַראַ־מעס“ ...

מענדעלע, דער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט געמאַכט דעם אַנשטעל פון אַן אויפקלערער, איז אַריינגעפאַלן אין די נעצן פון דער „קליפה“ — קונסט און ער איז אַנטציקט געווען פון נאַ־טור־שיינקייט, בעת פּרץ, דער גרויסער אויפקלערער, וועלכער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ קינסטלער, איז געווען דער פּאָעט נישט פון נאַטור־שיינקייט, נאָר פון שיינע מענטשן ...

— דו, זידע, ביסט אַ בריה אויף צו מאַלן מיאוסע פאַרשוין־נען און שיינע פייזאַזשן, מיך אינטערעסירן זיי ביידע נישט. איך זוך שיינע נשמות, און אַז איך געפין זיי נישט אין דער ווירקלעכ־קייט, זוך איך זיי אין דער לעגענדע ...

אַזוי וואָלט געזאָגט פּרץ, ווען ער זאַל זיך האָבן געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט מענדעלען, אָבער קיין שום פאַרבינדונג איז צווישן זיי נישט געווען, קיין שום פערזענלעכע און קיין שום לי־טעראַרישע פאַרבינדונג ...

„מענדעלע אין אַדעס“ (פרצעס אויסדרוק) — און פ ר ק א י ן ן ן א ר ש ע . צוויי באַזונדערע וועלטן: ליטע און —

מענדעלע מוכר ספרים

פּוילן; רעאַליזם — און ראַמאַנטיק; זאַכלעכקייט — און סענטי-
מאַנטאַליזם; געציילטע ווערטער — און דאָס געפליגלטע וואָרט...
עפישע געלאַסנקייט — און לירישער אומרו... מאַסקוליוּע —
און פעמינינע קונסט... גאַנצקייט, פאַרענדיקייט (אויב נישט
אין דער קאַנסטרוקציע פון די ווערק, ווייל דער אַלטער מייסטער
איז געווען אַ שוואַכער בוי-מייסטער, איז פאַרענדיקטקייט אינם
סטיל, אינם נוסח) — און אייביקע אָנהויבערישקייט... דעם
צעטל אַנטיטעזן קאַן מען מאַכן לענגער. אָבער די אַלע קאַנטראַסטן,
וואָס מען וועט אויסגעפינען צווישן מענדעלען און פּרצן, וועלן סוף-
כל-סוף פירן צו איין פונדאַמענטאַלן אונטערשייד — און דאָס איז
דער אונטערשייד צווישן מענדעלעס וואָרט פון קונסט
און פּרצעס קונסט פון וואָרט אָדער, באַנוצנדיק דעם
פּריער-דערמאַנטן אויסדרוק, דער אונטערשייד צווישן דעם
קונסטלער און דעם דיכטער.

דאָס מיינט, אַז פּרץ, כאַטש ער רעכנט זיך פאַרן פאַטער
פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, רעפּרעזענטירט מיט זיך, אין
תּוך, די עלטערע טראַדיציע פון יידישן וואָרט, די טראַ-
דיציע פון די נביאים, די עטישע טראַדיציע, בעת מענדעלע, דער
זיידע פון דער עלטערער יידישער ליטעראַטור, איז, פאַרקערט,
דער טרעגער פון דעם נייערן גייסט, דעם גייסט פון קינסטלעריש-
קייט.

ווען מען זאָל האָבן געפּרעגט פּרצן אַליין, וואָלט ער צוגע-
געבן, אַז ער, אונדזער „איראַפּיאישסטער“, — איז אינדעראַמתן
אונדזער יידישסטער שרייבער: ער וואָלט נישט גע-
לייקנט, אַז ער זוכט אין קונסט אַ „תּכלית“, אַן עטישן זין, אַן
ענטפּער אויף פּראַגן... ווען מען זאָל מענדעלען האָבן געפּרעגט,
גלויב איך נישט, אַז ער וואָלט גרייט געווען מודה צו זיין, אַז ער, דער
„ייד שבייד“, איז גאָר עובר אויף „לא תּעשה לך פּסל וכל תּמונה“,
אַז אים ליגן אין קאַפּ אַזעלכע „נאַרישקייטן“, ווי „קונסט-שמונסט“,
ריינע בילדלעכקייט, פּלאַסטיק, סטיל, פאַרם. ער וואָלט געשפּילט
זיין שטענדיקע „נישט-דאָס-ביין-אין-אויסן“-ראַלע. און אפשר וואָלט
ער אונדז גאָר אָפּגעשיקט צו זיין „אייניקל“, צו שלום-עליכמען.

און יענער וואָלט אונדז ציטירט דעם זיידנס אַ בריוו, אַ בריוו, וואו ער האָט בפירוש געשריבן: „איך האָב ליב, אַז אַחוץ דעם שיינעם פנימל זאָל אין אַ קאַרטינקע אויך זיין לעבן, שכל און אַ גע- דאַנק, ווי אין אַ לעבעדיקן מענטשן. אַ קאַרטינקע באַדאַרף, חוץ שיינע מליצה, אויך מיך לאַזן עפעס הערן“ (זע שלום-עליכמס פאַררעדע צו „סטעמפעניו“). אָבער נישט גע- קוקט אויף דעם, וואָס מענדעלע האָט אַלעמאַל געזוכט צו מאַכן דעם איינדרוק, אַז ער וויל אונדז לאַזן עפעס הערן, עפעס, וואָס האָט צו טאָן מיטן קהלשן לעבן, מיט דער סביבה, מיט דער צייט, איז ער אין דער טיפעניש פון זיין פאַרבאַרגענעם איך קיינמאַל קיין זאך נישט אויסן געווען אַזוי שטאַרק, ווי צו לאָזן אונדז הערן די שטים פונם קינסטלער און די שטימען פון דער נאַטור, — פון דער נאַטור אַרום און אין אונדז, בעת פּרץ האָט צו קיין זאך נישט געשטרעבט אַזוי אויפריכטיק, ווי — צו לאָזן אונדז אַראָפּנעמען זיך אַ מוסר פון זיינע שיינע מענטשן און גוטע יידן.

און ווען שריפטשטעלער וואָלטן אַלעמאַל געבוירן געוואָרן אין אַזאַ דור, פאַר וועלכן זיי פאַסן זיך צום בעסטן, וואָלט סיי מען- דעלע, סיי פּרץ געדאַרפט זיך טאַקע ווייזן נישט אין זייער אייגענעם דור, נאָר אין דעם דור, וואָס איז געקומען נאַך זייערן: מענדעלע וואָלט זיך געדאַרפט אַנטפלעקן אין דער נאָך-השכלה-צייט, אין דער עפאַכע, ווען קונסט האָט שוין אַנגעהויבן ווערן ביי אונדז אַ ציל פאַר זיך אליין, הגם עס האָט נישט אויפגעהערט צו זיין אויך אַ מיטל פאַר אַנדערע צילן. און וואָס איז שייך פּרצן, וואָלט זיין התגלות געדאַרפט אויספאַלן אין דער נאַך-מלחמה-צייט, ווען קונסט האָט, אַזוי ווי אין דער השכלה-עפאַכע, אויפגעהערט צו זיין אַ ציל פאַר זיך אליין און איז ווידער געוואָרן אַ מיטל פאַר אַנדערע צילן.

פּרץ איז געווען באַוועגלעך, בויגעוודיק: האָט ער זיך געקאַנט געפינען אַן אָרט אין יעדער סביבה (אין דער השכלה-צייט איז ער געווען אַ משכיל, אין דער צייט פון נאַציאָנאַלער ראַמאַנטיק — אַ ראַמאַנטיקער). מענדעלען איז שווערער געווען זיך צוצופאַסן צו אושטענדן, וועלכע זיינען נישט געווען גינסטיק פאַר זיין איבע-

מענדעלע מוכר ספרים

ווייניקסטן איך, האָט ער אין דער עפאָכע פון קאָמף, ווען ער איז אויסגעוואַקסן, נישט געקאָנט ווערן דער הונדערטפראָצענטיקער קעמפער. דער קינסטלער איז געווען אין אים צו שטאַרק, צו מאַ-גענדיק. עס איז אָבער פאַרט געווען אַ צייט פון מלחמה, האָט ער אַריינגעזעצט דעם קינסטלער אין אַ נייטראַלער זאַנע — אין דער ספערע פון נאַטור־שילדערונגען, אין דער ספערע פון פּאָלקלאָר און אין דער יידישער שפראַך־ספערע. ער האָט אַזוי ווי געזאָגט צו זיך אַליין :

— דו מוזט זיין אַ מוסר־זאָגער, אַן אויפקלערער, א סאָטירי-קער, ווען דו האָסט צו טאָן מיט דער „כנופיה“, מיט די בעלי-טאַקסעס און מיט זייערע אונטערלעקער — איז, מילא, פאַרפאַלן, מוזט עס זיין, מוזט טאָן, וואָס די צייט — און וואָס דיין אייגענער געוויסן — פאַרלאַנגט פון דיר. אָבער עס זיינען דאָ וועלטן, וואו דו קאָנסט זיך אַפרוען פון דער מוסר־זאָגעריי, פון דער אייביקער וועג־ווייעריי. עס זיינען דאָ וועלטן, וואו דו ביסט פריי צו זיין, וואָס דו ביסט ביי זיך אין האַרצן, — פריי צו זיין אַ קינסטלער, אַ פאַעט ; דאָס איז, ערשטנס, די נאַטור־וועלט ; דאָס איז, צווייטנס, די וועלט פון דיין פּאָלקס נאַטור — יידיש ; דאָס איז, דריטנס, די וועלט פון דיין פּאָלקס איינפאַכע, נישט קהלשע, מענטשן. מיט זיי קאָנסטו זיך מתיחד זיין, ווי אַ ריינער קינסטלער. זיי דאַרפסטו נישט איבערמאַכן. זיי געפעלן דיר, ווי זיי זיינען. מאָל זיי, ווי דו זעסט זיי, ברענג ארויס זייער תוך, זייער תמצית, זייער אינע-ווייניקסטע גאַנצקייט. ווער דער נאַטור־קינסטלער ביי יידן, ווער דער לייטערער פון דער יידישער שפראַך, ווער דער שילדערער פון דעם יידישן פּאָלקסשטייגער, דער פּסיכאָלאָג פון דער יידישער פּאָלקסנשמה.

און ער איז עס געוואָרן ...

בעת פרץ האָט געחלומט דעם חלום פון דער גרויסער און געלייטערטער יידישער פּערזענלעכקייט, האָט מענדעלע געגעבן די וואָר פון דעם יידישן כלל, פון דעם יידישן פּייזאַזש, פון יידיש... און דאָך פרעגן מיר :

איז מענדעלע אין אַלץ געווען דער היפוך פון פּרצן ? איז ער אין קיין שום פּרט נישט געווען קיין וועג־אויסטרעטער פאַר

פרצן—אחוץ דעם „ראד“, וואָס ער האָט געמאַכט פאַר אַלעמען און אויך פאַר אים? זיינען נישטאָ אַזעלכע פונקטן, וואו דער זיידע איז געווען נאָענט צו פרצן, אפשר נאָך געענטער, ווי צו שלום-עליכמען, זיין איניקל?

עס זיינען דאָ אַזעלכע פונקטן. עטלעכע פון זיי וועל איך דערמאָנען.

מענדעלע האָט, ענלעך צו פרצן, און להיפוך פון שלום-עליכמען, אינזינען געהאַט דעם מער אינטעליגענטן עולם און נישט דוקא „עמד“ אָדער די, וואָס קוויקן זיך מיט „עמד“. מענדעלע האָט זיך געפלייסט צו זיין (און געלערנט שלום-עליכמען צו זיין) אַ פ אַ ל ק ס שרייבער; ער האָט זיך נישט באַנוגנט, ווי פּרץ, מיט פ אַ ל ק ס - ט י מ ל ע כ ק י י ט; אָבער זיין אַ פּאַלקס-שרייבער הייסט נישט דוקא שרייבן פאַרן פּאַלק, דאָס האָט געטאַן שלום-עליכם, דערהויפּט אין זיינע ראַמאַנען: „איך שרייב מייע ראַמאַנען, — לייענען מיר אין זיינעם „אַ בריוו צו אַ גוטן פּריינט“ — צו מיינסטן פאַרן המון עם, דאָס הייסט פאַר אַזאַ מין עולם מענטשן, וואָס זיינען נאָך פּרעמד פון הויכע געדאַנקען אָדער, ווי מען רופט דאָס אָן, אידיען“ (די יידישע פּאַלקסביבליאָטעק, 2, 1889). מענדעלע האָט זיך נישט געשראַקן פאַר „הויכע געדאַנקען אָדער, ווי מען רופט דאָס אָן, אידיען“. אים האָט נישט געאַרט, וואָס דער פּראָסטער עולם וועט נישט פאַרשטיין, וואָס ער וויל: „אַ שיינער משא ומתן, כ'לעבן, וואָלט געווען פאַר מיר, האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען, ווען כּזאַל ביים שרייבן מיך געווען געלאָזט פירן ביי דער נאָז פונם פּראָסטן עולם, וואָס דער געשמאַק זיינער איז פאַרדאַרבן און (וואָס) ווייסט נישט, משטיינס געזאָגט, פון זיין חיות“. שלום-עליכם האָט אים געווען געפרואווט אויפּמערקזאַם מאַכן אויף די קליינע השגות פונם דורכשניטלעכן יידיש-לעזער, אָבער שלום-עליכם האָט, סוף-כל-סוף, פאַרשטאַנען, אַז דער זיידע האָט זיין אייגענעם דרך און — „איר זייט דאָך, האָט ער אים געשריבן, דער זיידע זאָל מאַריך ימים זיין און וועט דאָך מסתם מאַכן דאָס גרויסע געלעכטער: פּע! ע ו ל ם! אַ שיינע ריינע כּפּרה! אַ ז ו י באַדאַרף עס בלייבן!“ און עס איז געבליבן אַ ז ו י.

מענדעלע מוכר ספרים

ווי מענדעלע, נישט ווי ע ו ל ם, האָט געוואָלט. און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז — „אויב די ביידע ספרים (ווי די- נעזאָן האָט געשריבן), „די קליאַטשע“ און „יודל“, האָבן זיך אַ באַרימטן נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען נישט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכילים און מחברים אין לשון קודש. דאָס פּאַלק קויפט זיי נישט און לעזט נישט און זעלבסט ווען מען לעזט אים פאַר, פאַרשטייט איינער פון טויזנט, וואָס דערין האַנדלט זיך א. א. אַז. וו.“ („הויז-פריינט“, 1889). ביי מענדעלען איז רעכט געווען צו שרייבן פאַר „אינעם פון טויזנט“. ער איז, אמת, נישט געגאַנגען אזוי ווייט, ווי שפעטער פּרץ. יענער האָט אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען, אין יאָר 1888, דערקלערט, אַז — „איך שרייב פאַר זיך אַליין, פון מיין אייגענער הנאה וועגן, און אויב איך האָב אַמאָל אינזינען דעם לעזער, איז עס דער לעזער פון דער העכערער גע- זעלשאַפט, וועלכער איז אַ מענטש, וואָס איז באַלעזן אין אַ לעבע- דיקער שפּראַך.“ מענדעלע האָט נישט געשריבן פאַר זיך אַליין, פון זיין אייגענער הנאה וועגן — ער איז אין זיין שרייבן נישט געווען אזוי אינדיווידוואַליסטיש, ווי פּרץ, — אָבער אויך מענדעלע האָט אינזינען געהאַט דעם העכערן סאָרט לעזער, און ער האָט דעם דאָזיקן סאָרט לעזער, קאָן מען זאָגן, צוגעגרייט פאַר פּרצן. ער האָט דעם אינטעליגענטערן יידישן עולם צוגעוואוינט צו יידיש, און ער האָט אים געלערנט צו זוכן אין דער יידישער ליטעראַטור „הויכע געדאַנקען“ און הויכע קונסט, נישט נאָר פּאַלקס-ווערטלעך. ער האָט געלערנט דעם לעזער צו זיין אַ פּרץ-לעזער, נישט נאָר אַ לעזער פון שלום-עליכמען.

מענדעלע האָט, אזוי ווי פּרץ, געזוכט אַן אויסדרוק פאַר דער קולטור-טראַדיציע פון דעם יידישן פּאַלק; ער האָט זיך נישט באַ- גנוגנט, ווי שלום-עליכם, מיט דער פּאַלקסטראַדיציע פון דער יידי- שער קולטור.

מענדעלע איז אַ פאַרציטיקער תלמיד-חכם, נישט, ווי פּרץ, אַ פאַרשטייער פון דער מאַדערנער אינטעליגענץ. אָבער ער איז, אזוי ווי פּרץ, הויך-אינטעלעקטועל.

ער איז מער קאָנקרעט און מער קינסטלעריש, ווי פּרץ; ביי אים איז יעדע אידיע אַ בילד, אין דער צייט, ווען ביי פּרצן איז

יעדעס בילד אָן אידייע. אָבער ער איז, אַזוי ווי פּרץ, אָן אידייען-
 שריפטשטעלער. ער איז, אַזוי ווי פּרץ, אַ דענקער. און אויב די
 יידישע ליטעראַטור האָט אין משך פון די לעצטע עטלעכע צענדליק
 יאָר געמאַכט אַ גרויסן שריט פאַרויס אויפן וועג פון א ג ד ה צו
 ז ל כ ה, אויפן וועג פון געפיל-און-פאַנטאַזיע-שאַפונג צו וויסנ-
 שאַפטלעכער פאַרשונג, האָבן מיר עס צו פאַרדאַנקען נישט נאָר
 אזעלכע שריפטשטעלער, ווי פּרץ, זשיטלאָווסקי און אַ גאַנצער
 גרופע יינגערע יידישע אינטעלעקטואַלן, נאָר אויך — מענדעלע
 מוכר ספרים. מענדעלע האָט אַנטדעקט אויך דאָס וויסנשאַפטלעכע,
 נישט נאָר דאָס בעלעטריסטישע „ראַד“ פון יידיש. ער האָט דעם
 העברייאישן לעזער געגעבן „תולדות הטבע“; אויף אידיש האָט ער
 אַרויסגעגעבן זיינע „ניצלעכע קאַלענדאַרן“ (מיט נאַטור-וויסנשאַפט-
 לעכע, היסטאָרישע און אנדערע ידיעות), „לופטבאַלאָן“, „די פיש“
 א. ד. ג.

זיין יידיש איז געוויס נאָך צו אַלטמאַדיש — צו פאַלקלאַריס-
 טיש און צו בעלעטריסטיש — פאַרן וויסנשאַפטלעכן געדאַנק, עס
 איז נויטיק געווען די בויגעוודיקייט, די נערוועזע באַוועגלעכקייט,
 דער דינאַמיזם, די אומרויאיקייט פון פרצעס סטיל, כדי יידיש זאָל
 ווערן ביסלעכווייז פייאיק צו זיין אָן אינסטרומענט פונם מאַדערנעם
 דענקען. אָבער דעם אָנהויב האָט געמאַכט מענדעלע. זיין שלייפן
 און פּיילן די יידישע שפּראַך איז געווען דער ערשטער שריט צו
 וויסנשאַפטלעכער עקזאַקטקייט, זיין ציילן די ווערטער, זיין וועגן און
 מעסטן יעדן זאַץ—דער ערשטער באַווייז פון אַ העכערן אינטעלעק-
 טועלן ניוואָ. אַ שטיק „אַקאַדעמישקייט“ איז געלעגן שוין אין דעם
 עצם אויפדעקן די געזעצן און אָפהיטן די כללים פון יידיש. די
 עצם חשיבות, וואָס אונדזער מאַמע-לשון האָט באַקומען אַ דאַנק
 מענדעלס סטיליסטישער אָפּגעהיטקייט, איז וויכטיק געווען פאַר
 דער שפּעטערדיקער קולטיווירונג פון אַ מער ראַפּינירטן סאָרט
 שרייבן... און דאָס הייסט, אַז מיט מענדעלען הויבט זיך אָן די
 פּריןטראַדיציע, נישט בלויז די שלום-עליכם-טראַדיציע אין דער
 נייער יידישער ליטעראַטור.

מענדעלע מוכר ספרים

פרץ און שלום-עליכם — דארף מען צוויי גרעסערע קאנטראסטן?
אין דעם זיינען זיי פאראייניקט. און דערמיט איז ער
טאקע אנדערש פון זיינע צוויי גרויסע אייניקלעך. ער
האט באוויזן צו זיין ענלעך אויף זיי ביידן, בעת זיי זיינען אזוי פאר-
שיידן איינער פונם אנדערן. ער האט צוגעגרייט פאר געבענטשטער
זריעה זייערע ביידנס פעלדער. ער איז געווארן שלום-עליכמס זידע,
ווי א קינסטלער, פרצעס — ווי א דענקער. ער איז שלום-עליכמען
פארויסגעגאנגען מיטן ליכט פון זיין הומאר, פרצן — מיטן פייער
פון זיין סאטירע. ער האט איבערגעלאזן שלום-עליכמען אן איינ-
ווארטקע צוואה: „פאלק“; פרצן האט ער א וואונק געטאן:
„פאלג — זיך אליין, ווי איך האב גייענדיק צום פאלק
געפאלגט זיך אליין.“ ער איז געווען צוויי געשטאל-
טיק: מענדעלע מוכר ספרים (א פאלקסטיפ) און שלום יעקב
אבראמאוויטש (א שטארקע פערזענלעכקייט). און אין אט דער
צווייגעשטאלטיקייט האט ער כולל געווען אין זיך אי שלום-עליכמס
פאלקסוונסט, אי אן אנוואג אויף פרצעס קולט פון פערזענלעכקייט...
מענדעלע איז געווען — שלום-עליכם און פרץ אין איין פערזאן...

און אט די צווייאיקייט זיינע איז (קומענדיק צום סך-הכל) די
פאסיקסטע ראם פארן בילד פון זיין לעבן און שאפן. 212) ער האט
אליין ליב געהאט צו ריידן וועגן „צוויי מענדעלעך“: „איך פיל, אז אין
מיר לעבן צוויי מענדעלעך, צוויי באשעפענישן, יעדע פארשיידן פון
דער צווייטער. — אז איין מענדעלע וויינט, ווילט זיך דעם אנדערן
לאכן, און וואס איינער לויבט, איז ביים אנדערן נישט ווערט א
דרייער.“ („אין א שטורעם-צייט“). „מיין נשמה, זאגט ער נאכאמאל
אין „בישיבה של מעלה“, איז א שותפותע דירה, וואו יעדער שכן
קער זיך נישט אן מיט דעם צווייטן, יעדער איינער טוט זיך זיין
שליחות און איז א באזונדערע קראפט, א נשמה פאר זיך.
יעדער איינער ווייזט זיך ארויס אין אזוינע געפילן, וואס זיינען א
היפוך איינער פון צווייטן. און ער רעכנט אויס (אין „שלמה ר'
חיימס“) א גאנצן צעטל מיט אזוינע אינעווייניקסטע ווידערשפרוכן:
„ער איז געווען, זאגט ער וועגן שלמה, אי איינגעשפארט, הארט,
ווי א שטיק, אי ווייך, ווי א טייג, לאזנדיק זיך פירן אמאל ביי דער

נאָז; אי ביז, אי מילד, גוט, ווי די וועלט; אי ביטער-גאל, אי צוקער-זיס; אי ערנסט, אי אַ קאטאָועס-טרייבער; אי אומעטיק-פארטראַכט, אי לוסטיק-פריילעך. ער האָט מיט איין וואָרט, גע-זען די וועלט אין צוויי געשטאַלטן. זי איז געווען פאַר אים, ווי אַ בגד, וואָס האָט אי אַן איבערשלאַק, אי אַן אונטערשלאַק. זי איז געווען פאַר אים אי רעאַליטעט, אי אַ סימבאָל, אַ משל מיטן נמשל אינאיינעם.

דאָס פילט זיך אין זיין עצם סטיל. נישט אומזיסט האָט ער אין זיך מאַמענטן פון סטילזאַציע. וואָס הייסט סטילזיזן? כּפּלען דעם אייגענעם נוסח אויפן נוסח פון אַ דור, פון אַ גאַנצער עפּאָכע. מענדעלעע האָט זיין אייגענעם גאַנג אין דער ליטעראַטור געכפּלט אויפן „גאַנג פון די אַלטע“, און ער האָט געשריבן נישט ווי איי-נער, וואָס דאַרף ערשט שאַפן אַ קלאַסישן סטיל, נאָר ווי אַזא, וואָס פאַר אים זיינען שוין געווען קלאַסיקער, ד. ה. מוסטערהאַפטע שרייבער. ער האָט זיך אַזוויי מיט אַ כיוון פאַרשטעלט פאַר אַ מענדעלעע מוכר ספרים, כדי ער זאָל קאַנצן שרייבן אויפן אַלטן שטייגער: „אמר מענדעלעע מוכר ספרים, זאָגט מענדעל מוכר ספרים: „געלויבט איז דער בורא, וואָס באַשטימט דעם גאַנג פון די גילגולים“... ער האָט אַנגעקוואַלן פון אַ פּסוק, וואָס ער האָט געקאַנט פאַרטייטשן אינם גוסט פון רבין אין חדר: „ווי אַ ייד, וואָס טוט טאָן גלוסטן קוואַלן וואָסער“, „בין המשפּתים — צווישן ד געמאַרקן“, „והשפּיפּון — און דער פּיפּערנאַטער“. ער האָט גערן גענוצט דעם נוסח פון טייטש-חומש, פון מוסר-ספר, פון שרה בת טובים... ער האָט ליב געהאַט צו זיין אין זיין שטייגער שרייבן ער — און נישט ער.

אַבער נישט נאָר אין זיין סטיל אַליין האָט אים געצויגן צו צווייאיקייט. זיין גאַנץ שאַפן, זיין גאַנצער ליטעראַרישער גורל שטייט אונטערן צייכן פון צווייאיקייט.

די צוויי מענדעלעך, וואָס זיינען געווען אין אים, מענדעלעע דער פאַלקסמענטש און מענדעלעע דער תּלמיד-חכם, האָבן געשאַפן אַ נייעם נוסח און אַ נייע עפּאָכע אין צוויי שפּראַכן, אין צוויי ליטעראַטורן.

מענדעלע מוכר ספרים

די צוויי גרויסע כוחות, וואָס האָבן געלעבט אין אים, דער כוח פון קונסט און דער כוח פון קאַמף, האָבן אָנגעצייכנט און פאַרמירט די צוויי גרעסטע טעמעס פון זיינע ווערק: נ א ט ו ר און ק ה ל.

דער עצם אומרו פון זיין געמיט וויגט זיך צווישן קונסט און מאַראַל, שיינקייט און גערעכטיקייט אָדער (וואָס ס'איז אפשר דאָס אייגענע) הומאַר און סאַטירע...

מענדעלע איז זיס — און ביטער. ער איז פול מיט ליבשאַפט, און ער איז פול מיט האַס. אַט פאַלט ער זיינע יידעלעך אויפן האַלדז און וויינט אויף זייער ביטערן גורל — און אַט שפּאַט ער אָפּ און מאַכט פון זיי חוזק.

זיין אַרט צווישן זיינע קאַבצאַנסקער און גלופסקער פאַרשוניגען איז אויך טאַפּלט: ער איז צווישן זיי אי אַ תּוֹשֵׁב, אַן אַלטער באַקאַנטער, אי אַן אורח. ער איז צווישן זיי אי אַן אייגענער, אי אַ פרעמדער. אַן אייגענער: קאַן ער זיך גוט צוקוקן צו אַלץ, קיינ זאָך איז נישט פאַרהוילן פאַר אים; ער איז אַ פרעמדער, אַ גייטיקער: האָט ער זיין אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַ היימישער: רעדט ער מיט זיינע העלדן אויף זייער לשון; ער איז „נישט קיין היגער“, לייגט ער אַריין אין זייערע רייד זיינע אייגענע כּוֹנוֹת...

ער איז דורכויס באַהערשט פון זיין צווייגעשטאַלטיקייט — און אויך אין זיין הויפט-העלד, אין דעם יידישן פּאַלק, זעט ער צוויי געשטאַלטן: אַ קליאַטשע — און אַ בן-מלך. און ער לאַכט, און ער וויינט: לאַכט פון דער באַרישער קליאַטשע, וויינט אויפן גורל פונם אומגליקלעכן פּרינץ. און ער לייגט אויפן ליוונט טונ-קעלע פאַרבן און ליכטיקע: טונקעלע פאַר דער וואַכעדיקייט, ליכ-טיקע פאַרן שבת...

ער האָט צוויי נשמות, אַבער זיי זיינען איינס: מאַכט ער איינס פון צוויי שפּראַכן און צוויי ליטעראַטורן (פאַריידישט העברייאיש, פאַרהעברייאישט יידיש), גיסט צונויף קונסט מיט קאַמף, הומאַר

פארגייערס און נאכגייערס

מיט סאטירע און בויט מעכטיקע בריקן איבערן אָפּגרונט, וואָס איז
געלעגן צווישן צוויי עפּאָכעס ; פּאַראַיניקט די עפּאָכע פּון משכילי-
שער קריטיק מיט דער תקופה פון נאַציאָנאַלן אויפבו.

אַנמערקונגען

1) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 102.

2) לויט די אינדירקטע באַווייזן פון דעם סאַוועטישיידישן פאַרשער א. וואַראַבייטשיק, זאָל מענדעלע האָבן געבוירן געוואָרן דעם 20טן דעצעמבער, 1826, נישט 1836, אָבער קיין דירעקטע באַווייזן זיינען נישטאָ. זע א. וואַראַבייטשיק: „ווען איז מענדעלע געבוירן געוואָרן?“ — „דער עמעס“, מאַסקווע, 29טן יאַנואַר, 1936.

פון זיין אויטאָביאָגראַפֿישן (העברייאישן) בריוו צו אַפּריס דיי-נאַרדן איז צו זען, אַז ער האָט געהאַלטן דאָס יאָר 1835 פֿאַר זיין געבורטסיאָר. אין דעם דאָזיקן בריוו, דאַטירט דעם ערשטן סעפּטעמבער, 1877, שרייבט ער: „בן שתים וארבעים שנה אנכי היום“ (רשימות 5, ז. 416) איך בין איצט אַלט צוויי און פּערציק יאָר“... 3) נ. אויסלענדער: „מענדעלעס וועג“, „דער שטערן“ (כאָר-קאָוו) פון 18טן יאַנואַר, 1928.

4) דעם פאַמיליען-נאָמען אַבראַמאַוויטש האָט דער „זיידע“ ערשט שפּעטער אָנגענומען.

5) זע מענדעלעס אויטאָביאָגראַפֿישן בריוו אין „רשומות“ ה', ז. 416.

6) אַזוי שטייט אין „שלמה ר' חיימס“. אין זיין פּריערדיקער אויטאָביאָגראַפֿיע האָט מענדעלע געשריבן: „ווען איך בין אַלט געוואָרן אַ יאָר צוועלף, האָב איך פאַרלאָזן דעם חדר“... 7) ער פּלעגט אָבער שוין דאָן מאַכן שטיפּערישע באַמערקונגען אויף די בלעטער פון דער גמרא, וואָס ער האָט געלערנט. אַזוי דערציילט צבי מאַסליאַנסקי אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע, אַז אין קאַפּוליער בית-המדרש האָט אים אַ חבר אַמאָל געוויזן גמרות מיט שלום יעקבס, דעם שפּעטערדיקן מענדעלעס, וויציקע, אָפט קונד-סישע, הערות. („מאָרגן זשורנאַל“ פון 20טן אַפּריל, 1932).

8) די דאָזיקע דאָטע נעמט זיך פון אַבראַמאַוויטשעס בריוו צו

מענדעלע מוכר ספרים

זיין שפעטערדיקער צווייטער פרוי פעסיע לעווין, דאָטירט „2טער מערץ, 1858“. אין דעם דאָזיקן בריוו שרייבט אַבראַמאַוויטש אַז ער איז אין קאַמענעץ „געפאַנגען געווען זעקס יאָר“, מיינט עס, אַז ער איז געקומען אַהין אין 1852. (דער בריוו איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „שריפטן“, 1, קיעוו, 1898, 7 232). אין אַ שפעטערדיקן בריוו, וואָס מענדעלע האָט געשריבן צו אפּריס דיינאַרדן אין 1877, האָט ער דערקלערט, אַז ער איז „אין קאַמענעץ געווען זיבן יאָר (זע „רשומות“, באַנד 5, ז. 417), אָבער עס איז קלאַר, אַז ריכטיק קער איז די דאָטע, וועלכע ער האָט אָנגעגעבן אין יאָר 1858, איידער ער האָט פאַרלאָזן קאַמענעץ. אין 1877 האָט ער שוין געקאַנט מאַכן אַ טעות און נישט געדענקען אַקוראַט, ווי לאַנג ער האָט מיט צוויי צענדליק יאָר צוריק פאַרבראַכט אין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק.

9) ווי פּרץ ווערניק שרייבט אין נאָמען פון דעם פאַרשטאַר-בענעם א. טענענבוים, וועלכער האָט דאָן געוואוינט אין קאַמענעץ-פּאָדאָלסק, זאָל זי האָבן געווען א שטומע („מאַרגן-זשורנאל“, מאַי, 1929); אָבער מענדעלעס זון, מאיר אַבראַמאַוויטש, וועלכער האָט פאַרשיידענע פּרטים פון דעם דאָזיקן עפיזאָד דערציילט אין אַן אינטערוויו מיט אַ צייטונגס-קאַרעספּאָנדענט („דער טאַג“, ניו יאָרק, 18טן יאָנואַר, 1936) — דערמאָנט נישט, אַז זיין פאַטערס ערשטע פרוי זאָל האָבן געווען אַ שטומע. אויך דער שריפטשטעלער און פעדאָגאָג י. דראַכלער, וועלכער געפינט זיך איצט אין דעטראַיט. (ער איז אליין אַ קאַמענעצער און האָט זיך זייער שטאַרק אינטערעסירט מיטן קאַמענעצער פּעריאָד פון מענדעלעס לעבן), האָט אין א מינד-לעכן שמועס מיט מיר געלייקנט, אַז מענדעלעס ערשטע פרוי האָט געהאַט אַ מוס. ער האָט זי פּערזענלעך געקענט. זי איז, ווי ער דערציילט, געווען אַ תּמעוואָטע, אָבער אַ שיינע פרוי.

10) נ. אַבראַמאַוויטש און אל. דאַברין-אַבראַמאַוויטש: „דער זיידע צווישן אייגענע און פּרעמדע“, פּאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואָר-שע, 1998, ז. 37.

11) „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 232.

12) איבערגעזעצט פונם העברייאישן טעקסט, וואָס איז פאַר-עפנטלעכט געוואָרן אין „הדואר“, ניו יאָרק, גליון א', 1925, און איבערגעדרוקט אין „רשומות“, 5, ז. 413.

אָנמערקונגען

- (13) ל. בינשטאָק אין „וואַסכאַד“, 12, 1884.
- (14) דר. מאַקס וויינרייך: „בילדער פון דער יידישער ליטע-ראַטור געשיכטע“, ווילנע, 1928, ז. 331.
- (15) ציטירט לויט דר. וויינרייך, דאָרט, ז. 333.
- (16) „רשומות“, 5, ז. 417.
- (17) מ. ווינער אין „פאַרמעסט“, קיעוו, 1936, 1.
- (18) „רשומות“, 5, ז. 511.
- (19) מ. ווינער: עטיודן וועגן מענדעלען. פאַרלאַג „עמעסט“, מאַסקווע, 1935, זז. 16, 97 און אַנדערע.
- (20) ציטירט לויט ש. ל. ציטראַן, „העולם“, 1913, נומער 23.
- (21) אומזיסט מאַטערן זיך די טאַויעטיידישע ליטעראַטור-פאַרשער צו ציען אַ שאַרפע גרעניץ-ליניע צווישן מענדעלען פון די 60ער און די 70ער יאָרן פון איין זייט, און דעם שפּעטערדיקן מענ-דעלען, פון דער אַנדער זייט. עס איז דאָ צווישן זיי אַן אונטערשייד אין דער מדרגה פון קינסטלערישער רייפֿקייט און רואיקייט, ווי אויך אין די אויפגאבן, וואָס דער שרייבער האָט זיך געשטעלט, אָבער נישט אינס פּרט פון „קלעריקאַל-נאַציאָנאַליסטישע“ טענדענצן. אויב אַזעלכע טענדענצן זיינען דאָ אין „ווינטשפינגערל“ און אין „שלמה ר' חיימס“, זיינען זיי נישט שוואַכער געווען אין „יידל“, אין „פּרק שירה“, אין „עין משפט“ און אין אַנדערע ווערק פון די 60ער און די 70ער יאָרן.
- (22) „רשומות“, באַנד 5, ז. 412.
- (22א) „עין משפט“, ז. 35.
- (23) „הדואר“ נומער י', 1925.
- (23א) „וביחוד תתן לבבך ללמוד שפת רוסיא בכל פרטיה ודיקדוקיה, כי אז תשכיל ואז תצליח“, דאָרט נומער ח'.
- (24) די אויסגאַבע פון „תולדות הטבע“ איז געשטיצט געוואָרן פון דער חברה מפיצי השכלה, ווי אויך פון די פּאַנדן פאַר יידישער בילדונג, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט געשאַפן פון ספּעציעלע יידישע אַפּצאָלונגען.
- (25) דאָס איז דער זעלביקער ל. בינשטאָק, וועלכער האָט מיט-געהאַלפן מענדעלען צו שרייבן, אַדער ריכטיקער, איבערצוזעצן, דער „לופט-באַלאָן“ (1869), „דער פּיש“, וואָס האָט איינגעשולוגען יונה

מענדעלע מוכר ספרים

הנביא" (1869) און וועלכער האָט אויפגעשריבן מענדעלעס ערשטע קורצע ביאָגראַפיע אויף רוסיש („וואַסכאַד“, 1884).

(26) „האבות והבנים“ איז שפּעטער איבערגעזעצט געוואָרן אויך אויף יידיש און איז אריין אין מענדעלעס געזאַמלטע שריפטן.
(27) אין אירע פּראָטאַקאָלן האָט די חברה מפיצי השכלה אָנגעגעבן אַן אַנדער מאַטיוו, פאַרוואָס אַבראַמאַוויטש האָט נישט פאַרענדיקט זיין אַרבעט. (זע ש. ל. ציטראָנס „דריי ליטעראַרישע דורות“, באַנד 1).

(28) העברייאישע אויטאָביאָגראַפיע אין „ספר הזכרון“.

(29) „פּנקס“, ווילנע, 1913, ז. 187.

(30) „דער טאַג“, ניויאַרק, 6טן סעפטעמבער, 1925.

(31) „פון זשאַרנאַן צו יידיש“, ווילנע, 1929, ז. 112.

(32) מינדלעכע מיטטיילונג פון י. דראַכלער. ווי ער דערציילט, האָט ער אַליין געהאַט דאָס העפט אין זיין רשות און עס דערנאָך אוועקגעשיקט צו מענדעלען אין אַדעס.

(33) אויפן שערבלאַט פון דער ערשטער אויסגאַבע אין בוך־פאַרס איז געשטאַנען: „מאת איש“.

(34) ווי י. ח. ראַבניצקי דערציילט, זאָל אַבראַמאַוויטש זיך האָבן גערופן סענדערל מוכר ספרים. נאָר אַלעקסאַנדער צענדער־בוים, דער אַרויסגעבער פון „קול מבשר“, האָט, ווי עס ווייזט, נישט געוואָלט, אַז מען זאָל רעכענען, אַז דאָס איז ער, האָט ער איבערגעמאַכט אַבראַמאַוויטשעס פּען־נאָמען פון סענדערל אויף מענדעלע מוכר ספרים.

(35) ציטירט לויט דר. וויינריכס „בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע“, ז. 335.

(36) ש. ל. ציטראָן: „די געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע“, ז. 43.

(37) אין העברייאיש איז עס אין מענדעלעס אייגענער איבער־דיכטונג אַרויס אונטערן נאָמען „בעמק הבכא“. דער צווייטער טייל איז געדרוקט געוואָרן פריער אויף העברייאיש און דערנאָך ערשט אויף יידיש, אַבער געשריבן האָט מענדעלע אויך דעם טייל פריער אויף אידיש. „אַזוי איז מיר גרינגער“, האָט ער געזאָגט אַמאָל (אפּשר ניט פּונקט מיט די ווערטער) צו זיין פּריינט ש. דוב־

אַנמערקונגען

- נאָו — „שאַפן דעם אינהאַלט, די לעבנס־בילדער, אויף דער שפראַך פון אַט דעם לעבן און דערנאָך ערשט אַנקליידן די בילדער אין די קלאַסישע נאַציאָנאַלע קליידער“ (דובנאָו: „פון זשאַרגאַן צו יידיש“, ז. 112).
- (38) דר. מ. ווינרייך: בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע, ז. 344.
- (39) „צייטשריפט“, באַנד 5, מינסק, 1931, ז. 11.
- (40) דאָרט, ז. 29.
- (41) לויט ש. ל. ציטראַן („דריי ליטעראַרישע דורות“), האָט ער יע געקראָגן אַ לערער־שטעלע, אָבער איד גלויב, אַזז מען קאָן זיך מער פאַרלאָזן אויף מענדעלעס פריינט, י. ח. ראַבניצקי.
- (42) דר. מאַקס ווינרייך: דאָרט, ז. 350.
- (43) זע ש. ניגער: „בריוו פון מענדעלע מוכר ספּריס“, „טאָג“, ניויאַרק, 14 דעצ., 1924.
- (43) ציטירט לויט ווינרייך, דאָרט, ז. 351.
- (44) „צייטשריפט“, באַנד 5, מינסק, 1931, אָפטיילונג „פון אונד־זער אַרכיוו“, ז. 15.
- (45) דאָרט, ז. 36.
- (46) „די דאָזיקע איבערזעצונג, האָט מענדעלע געשריבן אין זיין העברייאישער אויטאָביאָגראַפיע, איז מיר נישט געפעלן“.
- (47) „אין דער טאָקסע“... האָט ער אַרויסגעשטעלט זיין פריינט שלמה משביר, אונטער דעם נאָמען ר' שלמה וועקער, אַלס קעמפער־קעגן די שטאַט־בעלי־טובות און קהלשע פאַרזאָרגער — זע א. ליט־וין אין „דער יידישער קעמפער“, ניויאַרק, 1936, 17טן יאַנואַר.
- (48) „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספּריס“, באַנד 21, ז. 129.
- (49) „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, 270.
- (50) שלמה מיימונס אויטאָביאָגראַפיע, לויט א. י. גאַלדשמידטס איבערזעצונג, 2, ז. 424.
- (51) ציטירט לויט דר. מ. בערנשטיין: „דר. יצחק קאַמינער און זיין עפאָכע“, „די צוקונפט“, ניו יאָרק, 1926, מאַי, ז. 289.
- (51א) לעאָ ווינער! טהי היסטאָרי אָו יידיש ליטעראַטשור אין טהי ניינטינט סענטשורי, ניו יאָרק, 1899, ז. 156.

מענדעלע מוכר ספרים

- 52) „א באגעגעניש מיטן זון פון מענדעלע מוכר ספרים“, פון א. יאקובאוויטש — „דער טאָג“, ניו יאָרק, 18טן יאָנואַר, 1936.
- 53) „דער טאָג“, ניו יאָרק, 8טן דעצעמבער, 1927.
- 54) דאָרט, 18טן יאָנואַר, 1936. לויט לעאָ ווינערס אינפֿארמאַציע, האָט נישט קיין יידישע, נאָר אַ רוסישע טרופע געגרייט זיך אויפצופירן „די טאָקסע“ אין בערדיטשעוו. זע זיין „דהי היסטאָרי אָון יידיש ליטעראַטור“, ז. 156. דער אמת איז, אז כאַטש קיין יידיש טעאָטער איז נאָך דאָן נישט געווען, האָבן תלמידים פון זשיטאָמירער ראַבינער שול אַרגאַניזירט פון צייט צו צייט ספּעקטאָלען אויף יידיש אָדער אויף רוסיש — און נישט נאָר אין זשיטאָמיר, אויך אין בערדיטשעוו. זע נ. שטיף: „וואָלף באַמראַש“ אין „טעאָטערבוך“, פאַרלאַג קולטורליגע, קיעוו, 1927, ז. 22 אויך ב. גאַרין: „די געשיכטע פון יידישן טעאָטער“, 1, ז. 137 און ווייטער, אויך דר. י. שאַצקי: „צושטייער צו דער געשיכטע פון דעם פאַרגאַלדפּאָדענישן טעאָטער“, סעפּאַראַטאַפּדרוק פון „יידיש-טעאָטער“, בוך 4-3, ווילנע, 1928. לויט דר. שאַצקי, זאָל באַמראַשעס „קהל אין שטעטל“ האָבן באַאיינפלוסט דעם פאַרפאַסער פון „די טאָקסע“.
- 55) „דער טאָג“ פון 18טן יאָנואַר, 1936.
- 56) זכרונות פון מענדעלעס טעכטער, פאַרלאַג קולטורליגע, וואַרשע, 1928, ז. 10.
- 57) „צייטשריפט“, באַנד 5, מינסק, 1931, בריוואָפּטיילונג, ז. 32—33.
- 58) זע: זיין בריוו צו אַן אומבאַקאַנטן פריינט אין „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 240.
- 59) דר. מ. בערקאוויטש אין „היינט“, יובילייבוך, וואַרשע, 1928, ז. 195.
- 60) „רשומות“, באַנד ה', ז. 418.
- 61) ש. ל. ציטראַן: „דריי ליטעראַרישע דורות“, 1, ז. 114.
- 62) לויט י. נוסין און איז „די קליאַטשע“ פאַרפאַסט געוואָרן אין 1870—1871. זע „צייטשריפט“, 1928, באַנד 2-3, ז. 479.
- 63) אַריגינעל איז דער גאַנצער אופן, ווי „די קליאַטשע“ איז געשריבן. דער עצם איינפאַל פון מאַכן אַ שטומע באַשעפּעניש פאַר אַ

אַנמערקונגען

- פאַרשוין אין אַ בוך איז נישט ניי. ער געפינט זיך אין „דעם גאַל-
דענעם אייזל“, איינעם פון די ערשטע ראַמאַנען אין דער וועלט-
ליטעראַטור, אויך אין סערוואַנטעסעס „דאָן קיכאַט“ און אין אַ פּאַעמע
פון לעסינג (די לעצטע צוויי האָט מענדעלע אַליין דערמאָנט אין דער
ערשטער אויסגאַבע פון „ווינטשפינגערל“).
64 שלום-עליכס: „פיר זיינען מיר געזעסן“.
65 אינטערוויו מיט מענדעלעס זון אין ניו יאָרקער „טאַג“ פון
18טן יאַנואַר, 1936.
66 י. ח. ראַבניצקי: דור וסופריוו, ז. ע.ב.
67 ס. ס. ווערמל: „מענדעלע אי יעוואַ קליאַטשאַ“, נאַווי
פּוּט“, נומ. 1, מאַסקווע, 1917.
68 יעקב דינעזאָן: „ש.י. אַבראַמאָוויטש און מענדעלע מוכר
ספּריס“, „ליטעראַרישע בלעטער“, נומ. 38, 1927.
69 „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספּריס“, באַנד 17, ז. 207.
70 „הויזפּריינט“, 1889.
71 „דער המון, שרייבט בן עמי, האָט פון אים גאַר ווייניק
געוואואוסט נאָך אפילו אין די 90ער יאָרן“. (זע „פּנקס“, ווילנע,
1913, ז. 169).
72 „רוסטקי יעוורעי“, 16טן דעצעמבער, 1884. ציטירט לויט
דער יידישער איבערזעצונג פון א. פּלעקסער אין „נויאָרקער וואַכנ-
בלאַט“ פון 17טן יאַנואַר, 1936.
73 „פּנקס“, ווילנע, 1913, ז. 187.
74 שלום-עליכס: „פיר זיינען מיר געזעסן“.
75 לעאַ ווינערס „געשיכטע“, ז. 160.
76 „שריפּטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 257.
77 „פּנקס“, ווילנע, 1913, ז. 176.
78 „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספּריס“, באַנד 21, ז.
130.
79 דאָרט, ז. 131.
80 דאָרט, ז. 149.
82 וועגן די פאַרשיידענע וואַריאַנטן פון „ווינטשפינגערל“
און „דעם קליינעם מענטשעלע“ זע י. נוינאָוו: „פון בוך צו
בוך“, צייטשריפט, מינסק, 1928, באַנד 2—3 און דר. מ. ווייני-

רייך: „בילדער צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור“, ז. 339—346.

83) א. גורשטיין אין זיין אַרבעט „דער יונגער מענדעלע אין קאָנטעקסט פון די 60ער יאָרן“ („שריפטן, 1, קיעוו, 1928) האַלט די „סלאָוויזמען“, וועלכע טרעפן זיך אין אַ גרויסער צאָל ביי מענ- מענדעלען אין די ערשטע ווערק, פאַר אַן אַלגעמיינער „טענדענץ“ פון די 60ער יאָרן. מיר דוכט, אַז עס איז מער אַ ג ע ג נ ט - זאָך, ווי אַן ענין פון ע פ אַ כ ע. די דרום־רוסישע שרייבער, וועלכע זיינען מער ווי אַלע אַנדערע, געווען נאָענט אין זייער שרייבן צו דער ג ע ר ע ד ט ע ר יידישער שפראַך, האָבן נישט געזוכט אויסצומיידן די סלאָווישע ווערטער, אָבער דאָס האָט אַ גאַנץ קנאַפע שייכות צו דער תקופה פון די זעכציקער יאָרן. מענדל לעפּין און אַקסענ- פעלד האָבן אויך פריער, פאַר די 60ער יאָרן, „געבראַקט“ סלאָווישע ווערטער און גאַנצע סלאָווישע אויסדרוקן; לינעצקי האָט עס געטאָן אויך שפעטער, נאָך די 60ער יאָרן. זעט איר, די ליטווישע שרייבער אַ שטייגער, א. מ. דיק — האָבן דוקא אין די 60טער יאָרן אָנגע- הויבן ארויסצואַווייזן א נטיה נישט צו סלאָוויזמען, נאָר צו טייטש- מעריש. די דאָזיקע טענדענץ איז שפעטער געוואָרן נאָך גרעסער און איז איבערגעגאַנגען בירושה צו דינעזאַנען און צו אַנדערע... מענדעלעס לייטערן די שפראַך און זיין רייניקן זי פון לאַקאַלע (און ממילא אויך סלאָוויש־לאַקאַלע) עלעמענטן האָט מער צו טאָן מיט זיין אינעווייניקסטער קינסטלערישער אַנטוויקלונג, ווי מיט דער אַדער יענער געזעלשאַפטלעכער „עפאַכע“.

84) לויט י. נוסיןאָו זאָל מענדעלע ערשט אין די 80ער יאָרן האָבן אָנגעהויבן צו לייטערן יידיש. „וואָס מער“, שרייבט ער („צייט- שריפט“, 2—3, מינסק)—„וואָס מער ער (מענדעלע) איז אָפגעגאַנגען פון משכיליזם און וואָס מער ער איז געקומען צום פאַלקסיסטיש־נאַ- ציאַנאַל געדאַנק פון די 80ער יאָרן, אַלץ קלאָרער איז פאַר אים גע- וואָרן די נויטיקייט צו אָפהיטן די שפראַך פון אַלע עלעמענטן, וואָס „פאַרזשאַרגאַנטען“ זי. אַזוי זיינען טאַקע אין „ווינטשפּינגערל“ פון 1888—1889 שוין קיין רוסישע ווערטער נישטאָ. אין „טאַקסע“ פון 1869 געפינען מיר נאָך פיל רוסישע ווערטער. אין דער יוביליי- אויסגאַבע האָט זיי מענדעלע געזען ווי ווייט מעגלעך אויסמיידן

אַנמעריקאָנגען

(עמוד 433). און ווען מיר זאלן צוגעבן דערצו, וואָס דערזעלביקער י. נוסיןאָו שרייבט אויף ז. 458 וועגן דער עוואָלוציע, וואָס די „בור-זשואַע משכילישע באַוועגונג האָט דורכגעמאַכט פון די 60ער ביז די 80ער יאָרן“—וועלן מיר האָבן די „סאַציאַלע סבה'ס“, וועלכע זיינען פאַר דעם „מאַרקסיסטישן פאַרשער“ אַזוי נויטיק. עס וועט אויס-קומען, לויט אַט דער חקירה, אז א י י ד ע ר עס איז פאַרגעקומען די — פון אונדזער „מאַרקסיסטישן“ פאַרשער באַשריבענע — עוואָ-לוציע פון דער יידישער בורזשואַזיע — די עוואָלוציע, וועלכע האָט כלומרשט געפירט צום „פאַלקסיטיש-נאַציאָנאַלן געדאַנק פון די 80ער יאָרן“ — האָט מענדעלען נישט געאַרט פאַר יידיש. „צום מיט פון די 80ער יאָרן אָבער האָט שוין דער רוסישער קאַפיטאַליזם גע-האַלטן ביים אויפֿוועקן א. אַז. וו. און אַז. וו.“ (ז. 458) — האָט דאָן מענדעלען שוין מער נישט געקאַנט לאַזן די יידישע שפּראַך פאַר-זשאַרגאַנעוועט ווערן. מענדעלעס אייגענער געדאַנק, די עוואָלוציע פון זיין אייגענעם אינעווייניקסטן לעבן איז, הייסט עס, גאַרנישט דער עיקר איז — די סאַציאַל-עקאָנאָמישע ענדערונגען. דאַרפֿט איר אַ בעסערע „היסטאָריש-מאַטעריאַליסטישע“ דערקלערונג? איז אָבער דער חסרון... וואָס עס זיינען דאָ פאַקטן, חוץ „מאַרקסיס-טישע“ דערקלערונגען. און די פאַקטן האָבן זיך איינגעשפּאַרט און ווילן די דערקלערונגען נישט באַשטעטיקן. די פאַקטן דערציילן, אַז מענדעלע האָט אָנגעהויבן רייניקן זיין שפּראַך פון פרעמדע „זשאַרגאַנישע“ עלעמענטן פריער פאַר די 80ער יאָרן. די פאַקטן דערציילן, אַז מענדעלעס קולטיווירן יידיש איז נישט קיין פּראָדוקט פון דעם פאַלקסיטיש-נאַציאָנאַלן געדאַנק פון די 80ער יאָרן, נאָר גיכער האָט, פאַרקערט, מענדעלע געהאַלפֿן אויסוואַקסן אַט דעם פאַלקסיטישן געדאַנק. שוין אין יאָר 1876, ווען מענדעלע האָט גע-גרייט אַ צווייטע אויסגאַבע פון „פישקע דעם קרומען“, האָט ער פאַר-ביטן „נאַראַד“ מיט „פאַלק“, „סלוך“ מיט „קלאַנג“, „יאָווען זיך“ — מיט „ווירן זיך“, „פריגלאַשען“ — מיט „פאַרבעטן“, „סומאַ-טאַכע“ — מיט „טאַראַראַס“ א. אַז. וו. א. אַז. וו. דאָס אייגענע האָט ער געטאָן אין 1879, ווען ער האָט אויפֿדאַסניי רעדאַקטירט „דאָס קליינע מענטשעלע“. צו דער אַנטוויקלונג פון דער בורזשואַ-זיע, צו דעם וואַוקס פון קאַפיטאַליזם און צו אַלע איבעריקע סאַציאַלע

ענדערונגען, וועלכע זיינען, לויט נוסיןאון, פארענדיקט געוואָרן גראַד „צום מיט פון די 80ער יאָרן“, — האָט מענדעלעס דייניקן די יידישע שפּראַך קיין שום שייכות נישט. מענדעלע האָט פריער נאָך, ווי נוסיןאון אַליין מוז צוגעבן, „ראַדיקאַל אַנגעהויבן איבערשאַצן דעם משכיליזם, שאַרף אַפּוואַרפן זיינע אַנטי־פּאָלקיסטישע, אַנטי־דעמאָקראַטישע, אויסגעשפּראַכן בורזשואַזע טענדענצן“ און דאָס הייסט, אַז זיין באַציאונג צו דער השכלה און אויך צו יידיש האָט זיך אויסגעאַרבעט ביי אים מער אַדער ווינציקער זעלבסטשטענדיק און נישט אַפּגעהאַנגען פון דעם „פּאָלקיסטיש־נאַציאָנאַלן געדאַנק פון די 80ער יאָרן“, וועלכער האָט כלומרשט קיין אַנדער דערקלערונג נישט, אַחוץ דער מוטושט־עקאָנאָמישער, וועלכע עס גיט נוסיןאון. (85 אין אַ בריוו צו שלום־עליכמען, דאָטירט דעם 2טן יוני, 1888, שרייבט ער: „למעשה צו דרוקן מײן „ווינטשפּינגערל“ פּונקט אַזוי ווי אײך לײג אױס. ח ל י ל ה ו ח ס, ג א ט ז א ל אײך ה י ט ן צו מאַכן אַ שטיקל פּאַרעני־דערונג. עס וועט זיך טאָן חושך! אײך וואַלט געשטאַרבן, ווען אײך זאָל באַ מיר זען, אַשטייגער, זאָך“ אַנשטאַט „זיך“, „ונגלאַך“ אַנ־שטאַט „ונגליך“ וכדומה.“) (שריפטן, 1; קיעוו, 1928, ז. 256).

(86 מענדעלעס קעגנער, י. י. לערנער, אַ קריטיקער פון די 80ער יאָרן, איז גראַד דער דאָזיקער נוסח פון „פישקע“ נישט גע־פעלן געווען, און אין דעם זאַמלבוך „דער קליינער וועקער“ (אַדעסאָ, 1889), האָט י. י. לערנער, אונטער דעם פּסעוודאָנים „צדוק פרומעס“ געשריבן צווישן אַנדערע חכמות: „פישקע“ איז אייגנטלעך אַן אַלטע חכמה פון ר' מענדעלען, וואָס ער האָט זי צעפירט אין וואַסער, אַבער נישט אין קיין פריש וואַסער, וואָס גיסט זיך ביים שרייבער פונם האַרצן, נאָר אין דעם וואַסער, וואָס שטייט שוין ביי אים אַ יאָר פּופצן פּאַרשלאַסן אין דעם פּאַרשטיינערטן האַרץ און וואָס גיט זיך אַנצוהערן אויף יעדן שריט אין דעם ספר נישט מיט קיין גאַנץ גוטן ריח“... און ווייטער: „מיט דעם ספר „פישקע דער קרומער“ איז שוין ר' מענדעלע אַרויסגעטראַטן פּאַרן עולם נישט ווי דער געוויינטלעכער פּאַקנטרעגער, וואָס פּלעגט זיי אַמאָל דערציילן שיינע מעשהלעך, נאָר ווי אַ גוטער ייד, וואָס בלאַזט שוין פון זיך און מאַכט אַלערליי העויות, וואָס מען

אָנמעריקונגען

דאָרף האָבן צו דער פּרנסה. דאָס ביידל האָט ער אויסגעביטן אויף אַ קאַרטע, די „קליאַטשע“ — אויף ברענענדיקע אָדלערס, אויף דער קעלניע זיצט שוין אַ גבאי (דאָס מיינט ער מנשה מרגליות — ש. נ.) און אַ שפּאַגל ניי איניקל (שלום-עליכם) און די קאַמאַנדע איז גרייט צו צעטראָגן די ניסים פּונם רבין אין אַלע ווינקעלעך... מיט גרויס באַדויערן מוזן מיר נאַכאַמאַל באַמערקן, אַז ר' מענדע-לעס טאַלאַנט איז אינגאַנצן אַפּגעבליאַקעוועט געוואָרן, אַז ער קאָן שוין נישט צאָלן מיט מ ז ו מ נ י ס , מוז ער שוין מאַכן פּוילע תּנואות פּון אַ רבין און פּטרן דעם עולם מיט אַ ל ט ע אַ פ ג ע ר י ב ע נ ע מטבעות... עס איז אַבער אַ פּאַלשער חשבון: אַ גוטער ייד מוז האָבן חסידים, און באַגיין זיך נאָר מיט אַ גבאי אַ צבועק און מיט אַ באַצעאָוטע איניקל — הייסט זיך נאָר נאָ-ריש געמאַכט. דאָס קליינע סטעזשקעלע, וואָס פּלעגט מענדעלען צוריק מיט יאָרן פירן צום „עולם“, איז שוין לאַנג פּאַראַשאַטן מיט זאַמד, פּאַרוואַקסן מיט קראַפּעווע, און נישט פּישקעס קרומע פּיס-לעך קאַנען עס איצט אַנטרעטן... הערט זשע אויס, ר' מענ-דעלע, וואָס מיר וועלן אייך דאָ זאָגן: צווישן אייך און דעם יידישן לעזער שטייט אַן אייזערנע וואַנט און נישט מיט דער גרויסער טאַרבע וועט אייך געראַטן מיט אייער „געזינדל“ זי אַריבערצו-קלעטרן. עלטערט אייך מיט אייער „קליאַטשע“ ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר, נאָר די גוט-יידישע זשיפעצע טוט, זייט מחל, אויס“... א. אַז. וו.

87) עס איז דאָ אויך אַ רוסישע, אַ דייטשע און אַן אַרמענישע איבערזעצונג פּון „פּישקע דער קרומער“.

88) די יידישע יוביליי-אויסגאַבע פּון יאָר 1907 איז איבערגעדרוקט אַן קיין שום שנוי פּון דער פּריערדיקער צווייטער, „אינגאַנצן איבערגעמאַכטער“, אויסגאַבע, און נאָר אין דער ווענ-דונג צו מ. מרגליות זיינען פּאַראַן אַ פּאַר קליינע ענדערונגען.

89) די „פּראַלעטאַרישע קריטיק“ פּילט ניט דעם דאָזיקן אונטער-שייד, און זי איז מוראדיק מגזם, ווען זי זאָגט מיטן מויל פּון איינעם פּון אירע פּאַרשטייער, אַז „דער זעלביקער מענדעלע, וואָס האָט אין זיינע גרונטיווערק פּון די 60—70ער יאָרן אומרחמנותדיק אַרונ-טערגעריסן די פּאַראַזיטישע שיכטן מיט זייער יידישקייט, האָט מיט

מענדעלע מוכר ספרים

זיינע איבערזעצונגען אַליין מיטגעהאַלפן צו פאַרשפּרייטן אין די מאַסן אַט די ייִדישקייט, און דאָס איז געווען נאָך געפּרלעכער דער־מיט, וואָס די דאָזיקע ייִדישקייט איז ביי אים צוגעפּראָוועט כלומרשט מיט חכמה און נאַטורוויסנשאַפּט. חוץ דעם זיינען די איבערזעצונגען אַנגעפּיקעוועט מיט עכטן קלעריקאַליזם, נאַציאָנאַליזם און מאַנאַר־כּיזם(!)“ (א). ראָזענצווייג: מענדעלע מוכר ספרים, ניו יאָרק, 1936, ז. 30.

90 נ. אַבראַמאָוויטש און אל. דאָברין־אַבראַמאָוויטש: „דער זיידע צווישן אייגענע און פרעמדע“, פּאַרלאַג „קולטורליגע“, וואַר־שע, 1928, ז. 10.

91 „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 240.

92 יצחק יואל לינעצקי, וועלכער איז שטענדיק געווען פול מיט קנאה צו מענדעלען און וועלכער האָט אים בכלל נישט פאַר־שטאַנען, האָט געפונען אַ גוטע געלעגנהייט צו אַטאַקירן „דעם קליאַטשעניק“ פאַר אַזעלכע ווערק זיינע. ווי „יודל“, „זמירות“ און „פרק שירה“. לינעצקי האָט זיי אַנגערופן „אומגעלומפערטע שטותים“. ער האָט אַליין שפּעטער איבערגעזעצט „אין געדיכטע“ דעם תהילים („זמירות ישראל“) און דעם סידור („זמירות ה“), אָבער מענדעלען האָט ער געפרעגט: „סטייטש, גזלן, וועלכן קלאַס יידן טויג זיינע צוגעלעגערטע גראַם־זמירות מיט דיין פרק שירה? צו וואָס פאַר אַ צוועק? — צו וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן אפילו וועט איינער פון אַ מיליאָן לעזער געפינען אין די צוויי אַלטע אַזיאַטישע תּחינות, נאָך מיט לשון־קודש־תּלמודישע הערות אונטערגעשלאָגן? („לינעצקיס כתבים: דער פּריטשעפּע“, אָדעס, 1876, ז. 14).

93 „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 257.

94 דאָרט.

95 מ. ווינער: עטוידן וועגן מענדעלען, פּאַרלאַנג עמעס, מאַסקווע, 1935, ז. 99.

96 דאָרט.

97 בכלל איז דער אונטערשייד צווישן די ביידע נוסחאות נישט קיין גרויסער. ער באַשטייט, ערשטנס, אין געוויסע ענדערונ־גען אָדער קירצונגען אין מיטן און סוף פון „הקדמת מענדעלע מוכר ספרים“ און, צווייטנס, אין אומבאַדייטנדיקע קליינע קירצונגען אין

אָנמערקונגען

טעקסט גופא און דערהויפט אין דעם פאַרבייטן לאַקאלע (סרוב סלאַווישע) ווערטער מיט מער אַלגעמיין-ליטעראַרישע. (אַזוי, צום ביישפּיל, איז פון „קולאַק“ אין דעם ערשטן נוסח געוואָרן „פּויסט“ אין דעם צווייטן, פון „ראַזביראַיעט“ — „קלייבט זיך פּאַנאַנדער“, פון „מוזשיק“ — פּויער, פון „אַ פּאַלזע — „אַ טובה“, דאַליע — „מזל“ א. ד. ג.)

98) א. ראַזענצווייג: „מענדעלע מוכר ספרים“, ניו יאָרק, 1936, ז. 24.

99) לעאַ ווינער: „טהי היסטאָרי אָו יידיש ליטעראַטור אין טהי ניינטינט סענטשוריי“, ז. 159.

100) „דער טאַג“, ניו יאָרק, 18טן פעברואַר, 1936.

101) ז. שניאורס זכרונות אין „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים“, באַנד 21, ז. 169. אויך דוד איינהאַרן: מענדעלע ביי דער אַרבעט“, אין זאַמלבוך „מענדעלע מוכר ספרים צו זיין 75-יעריקן יוביליי“, וואַרשע, 1910, איבערגעדרוקט אין באַנד 20 פון מענ-דעלעס „אַלע ווערק“.

102) ס'איז כדאי צו פאַרצייכענען די קוריאַזע מיינונג פון אב. קאַהאַן, אַז „זיין (מענדעלעס) „מסעות בנימן השלישי“ און אפילו „פישקע דער קרומער“ וואַלט היינט געווען אונטער דער ווירדע פון אירגענד וועלכן מער אַדער ווייניקער אַנערקענטן שריפטשטעלער“ („בלטער פון מיין לעבן“, 3, ז. 196). טשיקאַווע איז אויך די מיינונג פון דעם העברייאישן קריטיקער און ליטעראַ-טור-פאַרשער פ. לאַכאַווער. ער האָט אין מענדעלע מוכר ספרים נישט געפונען אפילו דעם מינדסטן שפור פון הומאַר: „אין באַברוי מוביץ כלום מן ההומוריסט“. (מחקרים ונסיונות, 1, וואַרשע, תרפ"ה, ז. ס"א).

103) „רשומות“, כרך ה', תרפ"ז, ז. 416.

104) „די צוקונפט“, ניו יאָרק, 1923, ז. 67.

105) סאַפיע דובנאַווערליכס זכרונות אין „די נייע פּאַלקס-צייטונג“, וואַרשע, 7טן פעברואַר, 1936.

106) ש. ל. ציטראַן: „דריי ליטעראַרישע דורות“, ז. 112.

107) ש. דובנאַו: „פון זשאַרגאַן צו יידיש“, ז. 116.

מענדעלע מוכר ספרים

108) סאָפיע דובנאָו-ערליך אין „פאָלקסצייטונג“ וואַרשע, 1936, יאָנואַר.

109) „די צוקונפֿט“, ניו יאָרק, 1923, ז. 66.

110) דאָרט, ז. 68.

111) דאָרט.

112) נ. אַבראַמאַוויטש און ל. דאָברין-אַבראַמאַוויטש: „דער יידע צווישן אייגענע און פרעמדע“, זכרונות פֿון מענדעלעס טעכטער, פאָרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע, 1928, זז. 21—27.

113) אין די העברייאישע תקנות, וואָס ער האָט פאַרפאַסט פאַר אַ יידישער ביבליאָטעק, אין יאָר 1865, ווען ער האָט נאָך געלעבט אין בערדיטשעוו, האָט ער מאַטיווירט די נויטיקייט צו קויפֿן דער-הויפֿט רוסישע ביכער דערמיט, וואָס עס איז נויטיק—„להרחיב בתוך בני עירנו ידיעת שפת רוסיה המועילה עד מאד ואשר בה נעשה חיל ונתקרב עס עס האַרץ“ (ציטירט לויט פ. לחובר: „מחקרים ונסיונות“, ז. 58) און נישט נאָר אין 1865. מיט שיר נישט פופצן יאָר שפעטער, אין 1879, האָט ער צוגעשטעלט דער חברה מפיצי השכלה אַ מאָנוסקריפֿט פֿון אַ לערנבוך, וואָס זיין ציל איז געווען צו לערנען יידישע קינדער ר ו ס י ש. (זע די פראָטאָקאָלן פֿון דער חברה מפיצי השכלה, ז. 155).

114) דאָרט, ז. 20—21.

115) מ. ווינער: עטיודן וועגן מענדעלען, זז. 108—109.

116) ש. גינזבורג: „מענדעלע מוכר ספרים און זיינע בריוו“,

„די צוקונפֿט“, ניו יאָרק, 1923, יאָנואַר.

117) דאָרט, ז. 67.

118) דאָרט.

119) „דעם „פריזיוו“ האָט מענדעלע געשריבן אינזינען האַבני דיק דאָס טעאָטער, אַבער אויפגעפירט געוואָרן איז די דראַמע (און דאָס נאָר איר ערשטער אַקט) ערשט אין 1909, אין לאַדז, צו מענדעלעס אַ קבלת-פנים. די ערשטע פולע אויפפירונג פֿון „פריזיוו“ איז פאַרגעקומען ערשט נאָך מענדעלעס טויט אין ניו יאָרק, 1918. (ב. גאָרין: „די געשיכטע פֿון יידישן טעאָטער“, ז. 253,

אַנמערקונגען

- זע אויך זלמן זילבערצווייגס „ מענדעלע מוכר ספרים און דאָס יידי־
שע טעאָטער“, שיקאָגא, סעפטעמבער־אַקטאָבער, 1935 און זילבער־
צווייגס „לעקסיקאָן פון יידישן טעאָטער“.
- (120) „פּנאָס“, ווילנע, 1913, ז. 174.
- (121) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 177.
- (122) דאָרט, ז. 108—109.
- (123) „דוד וסופריו“, תל אביב, תרפ״ז, ז. ק״ז.
- (124) א. גורשטיין: „אַ נייער ווענדפונקט אין דער מענדעלע
פאַרשונוג“, „וויסנשאַפטלעכע יאַרביכער“ 1, מאַסקווע, 1929, ז. 223.
- (125) פ. שמידט: „מענדעלע, זיין זון און זיין אייניקל“, אין
„נייע פּאָלקס־צייטונג“, וואַרשע, 24טן יאַנואַר, 1936.
- (126) דאָרט.
- (127) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 109.
- (128) דאָרט, ז. 107.
- (129) משה שאַליט שרייבט אין „לוחות אין אונזער ליטעראַ־
טור, פון מענדעלע מוכר ספרים ביז היינטיקער צייט“, ווילנע,
1929: „ס׳איז אַ סברא, אַז נאָכן דערשיינען פון קאַלענדאַר איז זי,
„די סגולה“, אויך אַרויס אין אַ באַזונדערער בראַשור“... ס׳איז אַ
פּאָקט, נישט קיין „סברא“. אַן עקזעמפּליאַר פון דעם ביכל איז דאָ
אין מיין רשות.
- (130) דאָרט, ז. 11.
- (131) דאָרט, ז. 12.
- (132) „שריפטן“, קיעוו, 1928, 1, ז. 251.
- (133) סאַויעטיש־יידישע קריטיקער ווילן אונדז איינריידן, אַז
אַנגעהויבן פון די 80ער יאָרן, ווען מענדעלעס שאַפן „הויבט זיך אַן
(כלומרשט) פאַרקערעווען אין דער זייט פון דער רעאַקציאָנערער
בורזשואַזיע“, — באַקומט עס שוין „אַן איבעררזונדיקן כאַראַקטער
און אַ מעמואַריסטישן גרונטטאָן“, „קיין וועזנטלעך נייע אַריגינעלע
שטריכן טראַגט ער שוין אין זיין שאַפן מער נישט אַרײַן“ א. ד. ג.
(„פאַרמעסט“, קיעוו, 1936, 1, ז. 126). דאָס איז פאַלש, פונקט אַזוי,
ווי עס איז נישט ריכטיק די מיינונג, אַז מענדעלעס שאַפן פון די
80ער יאָרן אַן „הויבט זיך אַן צו פאַרקערעווען אין דער זייט פון
דער רעאַקציאָנערער בורזשואַזיע“, אויב, פישקע דער קרומער

מענדעלע מוכר ספרים

און „ווינטשפינגערל“ אין דעם נייעם נוסח זיינען נישט גענוג אפצולייקענען די דאזיקע טעאָריע, זאָל דער לעזער אַרײַנקוקן אין דער הקדמה, וועלכע מענדעלע האָט אין יאָר 1889 געהאַט אָנגעשריבן פאַר דעם צווייטן באַנד „ידישע פּאָלקסביבליאָ-טעק“ און וועלכע איז פון שלום-עליכעמען, דעם רעדאַקטאָר, צוריק געוויזן געוואָרן. אין דער הקדמה, וואָס דער זשורנאַל „וויסנשאַפט און רעוואָלוציע“ (קיעוו, 1936, יאַנואַר-מאַרט) האָט צום ערשטן מאַל פאַרעפנטלעכט, וועט דער לעזער געפינען אַזעלכע שאַרפע „קלאַטשע“ און „טאַקסע“-ווערטלעך, ווי: „אַנקוקן קאַן אײַך נישט אָט די שטאַט-פעטערס מיט זייער געמלאכהטע פרומקייט, טאַנדעטנע גוטסקייט, וואָס האָט נישט קיין האַפט, קיין ממשות“ אַדער: „אַך, היינטיקע שוסטער, היינטיקע שוסטער — טאַנצן גלוסט זיך זיי אויף די באַלן אין אַ פּראַק מיט ווייסע הענטשיקעס — קרעכצן יענע פאַרשוניען, און אונדזער פעטער שמערל קרעכצט נעבעך אויך אינאיינעם מיט זיי“... פון דער הקדמה איז צו זען, מוז „וויסנ-שאַפט און רעוואָלוציע“ צוגעבן, אז „די אַנטיפּעאָדאַלע און בורזשוי-אַזידעמאַקראַטישע טענדענצן — זיינען ביי מענדעלען נישט געווען אינגאַנצן פאַרשוואונדן אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אין די יאָרן פון דעם אַזוי אָנגערופענעם רעאַקציאָנערן פּעריאָד זיינעס“ (ז. 129).

(134) „ידישע פּאָלקסביבליאָטעק“, קיעוו, 1889, 2. ז. 227.

(135) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 115.

(136) „די צוקונפט“ ניו יאָרק, 1923, ז. 67.

(137) אין אַדעס זיינען אויך קאַנצענטרירט געוואָרן מענדעלעס קעגנער, פיינט און נישט-פאַרגינער, — אַזוינע, ווי י. י. לינעצקי און י. י. לערנער אין דער ליטעראַרישער וועלט, אויך אַזוינע, ווי מ. אוסישקין און זיינגלייכן פּאָנאַטישע העברייאָיסטן, וועלכע האָבן שפּעטער אפילו געהאַט דעם טרויעריקן מוט נישט צו דערלאָזן, אַז מענדעלע מוכר ספרים זאָל ווערן אַן ערנמיטגליד פון דער אַדע-סער גרופּע „חובבי שפת עבר“! (זע שלום-עליכס-בוך, ז. 252).

(138) „פּנקס“, ווילנע, 1913, ז. 172.

(139) דאָרט, ז. 173.

(140) אַלע ווערק פון שלום-עליכס, באַנד 12, ז. 22.

אַנמערקונגען

- (141) „פּנקס“, 1913, ז. 170.
- (142) „פּון זשאַרגאַן צו יידיש“, ז. 47.
- (143) דאַרט, ז. 106.
- (144) „פּנקס“ ז. 173.
- (145) „פּאַרווערטס“, ניו יאָרק, 29טן יוני, 1929.
- (146) „נייע פּאַלקסצייטונג“, וואַרשע, 27טן דעצעמבער, 1935.
- (147) „אַלע ווערק פּון מענדעלע מוכר ספּריס“, באַנד 22, ז. 205—204.
- (148) „די צוקונפּט“, ניו יאָרק, 1934, מאַי, ז. 284.
- (149) „פּון זשאַרגאַן צו יידיש“, ז. 102.
- (150) „אַלע ווערק פּון מענדעלע מוכר ספּריס“, באַנד 21, פּאַר-
לאַג „מענדעלע“, וואַרשע, 1928; די זאַמלונג, וואַס „דער פּריינד“
האַט אַרויסגעגעבן לכּבוד מענדעלעס יובּיליי אין 1910; „השלוח“,
חובּרת מענדעלע, 1918.
- (151) „פּון דעם זייַדנס קוואַל“, בערלין, 1922.
- (152) זאַמלונג פּון „פּריינד“ צו מענדעלעס יובּיליי אין 1910, ז. 50.
- (153) „די שפּראַך אין מענדעלעס קרייזל, ווי אין די קרייזן פּון
דער אַדעסער יידישער אינטעליגענץ בכלל, איז געווען רוסיש און —
פּאַרשטייט זיך, זאָגט דובנאַנו, מיט אַ שטאַרקן צומיש פּון יידישע
ווערטלעך“. מענדעלעס רוסיש, דערציילט דובנאַנו ווייטער, איז נישט
פּריי געווען פּון טעותים, נאָר מיר האָבן עס ווייניק וואַס באַמערקט:
אַזוי רייך איז דער רוסיש געווען מיט אַריגינעלע אויסדרוקן, לע-
בעדיקע געשטאַלטן. אַפּטמאַל פּלעגט ער זיין רוסיש באַפּוצן מיט
פּליטערלעך פּון אונדזער פּאַלקסשפּראַך“ („פּון זשאַרגאַן צו יידיש,
ז. 108). אַן ענדערונג איז אין דעם פּרט פּאַרגעקומען נאָך מענדע-
לעס טריאומף-רייזע איבער יידישע שטעט און שטעטלעך אין
1909. „ווען איך בין געקומען קיין אַדעס צום סוף פּון יענעם יאָר,
דערציילט דובנאַנו, האָב איך באַמערקט אַ טשיקאַווע זאַך: דער
זיידע פּלעגט אַפּטמאַל אין אונדזערע שמועסן אריבערגיין פּון רו-
סיש אויף יידיש, און גערעדט האָט ער אַזוי שוין, אין אַזאַ ריינער,
ניט-געקניצלטער, פּאַלקסשפּראַך, אַז מיר פּלעגן ביידע פירן דעם
ווייטערדיקן שמועס אויף יידיש, פּאַרגעסנדיק, אַז 13 יאָר נאָכאַנאַנד

מענדעלע מוכר ספרים

האָבן מיר גערעדט נאָר רוסיש. אונדזער חברה — ביאָליק, ראָב-ניצקי און אַנדערע פריינט — האָבן מיטן זיידן אין יענע יאָרן גע-רעדט נאָר יידיש" (דאָרט, ז. 49).

(154) „פון דעמאָלט אָן, שרייבן זיינע טעכטער, איז שוין טאָקע אַזוי אַוועק — קיינער האָט אים אַנדערש נישט גערופן ווי „זיידע“, אפילו אין שטוב האָט מען אים נאָר אַזוי גערופן זינט יענער צייט“. אפילו זיינע ברידער האָבן אים גערופן „זיידע“, זע די טעכטערס זכרונות, ז. 37.

- (155) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 102.
(156) „מאַרגן-זשורנאַל“ ניו יאָרק, 12טן אויגוסט, 1932.
(157) „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 274.
(158) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 128.
(159) „שריפטן“, 1, קיעוו, 1928, ז. 274.
(160) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 130.
(161) זכרונות פון מענדעלעס טעכטער, ז. 39.
(162) דאָרט, ז. 41.
(163) דאָרט, ז. 42.
(164) „רשומות“, 6, תל אביב, תר"ץ, ז. 513.
(165) בן-עמי אין „פּנקס“, ווילנע, 1913, ז. 138.
(166) „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים“, באַנד 20, ז. 21.
(167) מענדעלעס טעכטערס זכרונות, ז. 44.
(168) „פון זשאַרגאָן צו יידיש“, ז. 134.

(169) אין ניו יאָרק איז סוף 1906, אַ דאָנק דעם אויפּרוף, וואָס שלוס-עליכס האָט פאַרעפנטלעכט אין דער אַמעריקאַנער יידישער פרעסע, געפלאַנט געוואָרן אַפצורייכטן מענדעלעס 70טן געבורטסטאָג דורך אַ פייערלעכער פאַרזאַמלונג, און צו שאַפן אַ פאַנד אויף אַרויסצוגעבן מענדעלעס געזאַמלטע שריפטן, אָבער קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן זיינען פונם פּלאַן נישט אַרויסגעקומען („שלוס-עליכס בוך“, ז. 215).

(170) ווען „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים“ זיינען אַרויס פון דרוק האָט א. ירחי (י. ח. ראָבניצקי, איינער פון מענדעלעס נאַענטסטע פריינט) געשריבן אין „פּנקס“ (ווילנע, 1913): „מען דאַרף אים זען, דעם „זיידן“, דעם אמתן קינסטלער פונם יידישן

וואָרט, ביי דער אַרבעט, ווי ער זיצט איינגעבויגן איבער זיין שרייב־טיש און שנירעוועט די קליינע, שיינע אויתיותלעך זיינע, ווי פערל, און ווי אַזוי ער קאָן אַזוי אַפּוּצן פּאַרטראַכט גאָר אַ היפשע צייט און קנייטשן דעם ברייטן שטערן זיינעס אויף אַרויסצובאַקומען אַ מער געלונגענעם, פונקט אַנגעמאַסטענעס אויסדרוק אַדער גאָר אַ מער צוגעפּאַסט וואָרט, — און מען קאָן זיך לייכט פּאַרשטעלן, ווי ער דאָרף זיך פּילן, זעננדיק אין וואָס פּאַר אַ „יוביליי־אויסגאַבע“ זיין קינסטלערישע נשמה איז מגולגל געוואָרן, ווי אַזוי מהאַט אויפ־געכאַפט זיינע גייסטיקע אוצרות, די מי פון זיין גאַנצן לעבן, און אין וואָס פּאַר אַ משונה צורה מהאַט זיי, גאָר אַן בושא, אַרויסגע־לאַזט אויפן מאַרק מיט קלאַנג און געזאַנג: קויפט, יידישע קינדער, קויפט! א. ירחי האָט אויסגערעכנט אַלע אומפאַרציילעכע זינד פון די, וואָס האָבן אַפּגעקויפט אַלע רעכט אויף מענדעלעס ווערק און גענומען באַלעבאַטעווען איבער זיי אַן קיין שום געפּיל פון פּאַראַנטוואָרטלעכקייט און אַן אַ פונק אַפּשיי פּאַר דער יידישער ליטעראַטור און איר „זיידן“, ר' מענדעלען. י. ח. ראַבניצקי האָט באַוויזן, ווי די פּאַרלעגער האָבן צונויפּגעפּאַרט ווערק, וואָס האָבן קיין שייכות נישט איינס צו דאָס אַנדערע, אַבי נאָר צונויפּצושטוי־קעווען אַ באַנד, וואָס זאָל נישט זיין, חלילה, צו גרויס; ווי זיי האָבן אַ טייל פון „שלמה ר' חיימס“, צוליב איינשפּאַרעניש, איבערגע־דרוקט פון אַ געלקחנטער אַמעריקאַנער אויסגאַבע, געלאָזן שטיין אינמיטן דאָס וואָרט „ענדע“ און געדרוקט ווייטערדיקע קאַפיטלען; ווי זיי האָבן טיילן פון איין בוך געדרוקט אונטער צוויי פּאַרשיידענע נעמען; ווי זיי האָבן ווערק, וואָס זיינען איבערגעזעצט געוואָרן נישט דורך מענדעלען אַליין פון העברייאיש, אַרויסגעגעבן פּאַר אַריגינעל יידישע ווערק. י. ח. ראַבניצקי און אַנדערע האָבן פּראַ־טעסטירט קעגן דער האַנדלונג פונם „מענדעלע־פּאַרלאַג. עס האָט אַבער נישט געהאַלפּן. אין 1922 און 1923 האָט דער זעלביקער פּאַר־לאַג אַרויסגעגעבן די בענד 18 און 19 פון מענדעלס „אַלע ווערק“, און זיי זיינען אַרויסגעגעבן און „רעדאַקטירט“ געוואָרן נאָך אויף אַ מער סקאַנדאַליזעוּן אופן, ווי די פּריערדיקע בענד. מיר ריידן שוין נישט וועגן די גראַבע און מיאוסע דרוקפעלערן. מילא, דערצו זיינען מיר שוין געוואוינט. מענדעלע האָט אַמאָל אַליין גע־

מענדעלע מוכר ספרים

שריבן וועגן דעם יידישן מחבר, אַז ער מוז שטענדיק „מאַכן אַ גרויסן לוח הטעות, אַזוי פיל, וויפיל אין ביכל זיינען דאָ ווערטער“ מילא, זיינען דאָ טעותן אויף יעדן זייטל—און קיין „לוח הטעותן“ איז נישטאָ: דער לעזער וועט אין דעם נישט שולדיק מאַכן מען-דעלן. אָבער די נעמען פון די ווערק, דער סדר פון די קאָפיטלען און זייער איינארדענונג! היינט דער טעקסט אַליין! וועט אימיצן איינפאלן, אַז מענדעלע איז נישט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם? וואָלט אימיצער געגלויבט, אַז גראַבע עס-הארצישע הענט האָבן זיך צוגעריט צום טעקסט, צום עצם אַריגינאַל פון מענדעלעס ווערק און אים אַליין, נישט נאָר דעם זאַץ, פאַרדאָרבן און פאַרקריפלט? קיינעם וועט עס נישט איינפאלן, אָבער אַזוי איז עס. באַנד 18 טראַגט דעם נאָמען „עלטערן און קינדער“ — און ס'איז נישט אָנגעוויזן, אַז ס'איז אַן איבערזעצונג (און, ווי ווייט מיר ווייסן, נישט מענדעלעס אייגענע איבערזעצונג) פון דעם העברייאישן ראַמאַן „האבות והבנים“. אָבער דער ערגסטער באַנד איז דער ניינצנטער. אין אים האָבן די פאַרלעגער געבאַלעבאַטעוועט נאָך פרעכער און אומפאַרשעמטער, ווי אין אַלע פריערדיקע בענד. זיי האָבן ערשטנס, אַ נאָמען געגעבן דעם באַנד „מיין לעבן“, בעת מענדעלע האָט קיינמאָל נישט געשריבן קיין בוך מיטן נאָמען „מיין לעבן“. ער האָט אַזאַ דעמאָנטראַטיוו-אינדיווידוואַליסטישן נאָמען זיין אויטאָ-ביאָגראַפיע נישט געקאָנט געבן. ער האָט געהאַלטן, אַז דער שרייבער דאַרף זיין אייגענעם איך נישט ארויסשטעלן, און ער האָט גענוצט די דריטע פערזאָן אפילו דאָ, ווען ער האָט געשריבן וועגן זיך אַליין. צוליב וואָס האָט פאַרלאָג „מענדעלע“ גענומען עטלעכע קאָפיטלעך פון „שלמה ר' חיימס“ און זיי אַ נאָמען געגעבן „מיין לעבן“? זיי האָבן מיט דער דאָזיקער פאַרקריפלונג געוואָלט צו-דעקן, פאַרשמירן אַן אַנדער צרה פון זייער אויסגאַבע. ווען זיי זאָלן אַפן זאַגן, אַז דאָס זיינען די ווייטערדיקע קאָפיטלעך פון „שלמה ר' חיימס“, וועלכע זיינען נישט אַריין אין דעם צווייטן באַנד, וואו עס זיינען געדרוקט די ערשטע זיבעצן קאָפיטלעך, וואָלט דאָך דעם לעזער אויסגעקוקט משונה-וויילד, וואָס איין בוך — און נאָך אַזאַ וויכטיק בוך, ווי מענדעלעס אויטאָביאָגראַפיע — איז צעריסן גע-וואָרן אויף צוויי שטיקער, איינס איז געדרוקט אין צווייטן באַנד

אַנמערקונגען

און דאָס אַנדערע — אין ניינצנטן. אַחוץ דעם, וואָלט מען נישט געקאָנט מאַכן דעם אַנשטעל, אַז מען גיט דעם לעזער גאַר אַ ניי בוך מענדעלעס, אַ בוך פון וועלכן ער האָט נאָך קיינמאָל נישט געהערט. האָט מען דעם ה מ ש ך פון „שלמה ר' חיימס", וועל' כער הויבט זיך אָן מיטן אַ כ צ נ ט ן קאַפּיטל, גענומען און גע' דרוקט, אַזוי ווי דאָס זאָל זיין דאָס ע ר ש ט ע קאַפּיטל פון גאַר אַ ניי ע ס בוך!

און דאָס איז נאָך נישט אַלט.

וועגן צוויי אויטאָביאָגראַפישע פראַגמענטן, וואָס זיינען אַריין אין דעם באַנד, ווערט געזאָגט אין אַן אַנמערקונג, אַז זיי זיינען איבערגעזעצט פון העברייאיש. אַבער ו ו ע ר האָט זיי איבער' געזעצט — מענדעלע אַליין אָדער אימיצער אָן אַנדערער? דאָס איז זייער וויכטיק צו וויסן. ווען מענדעלע אַליין האָט איבערגעזעצט עפעס זיינס אַ ווערק פון העברייאיש אויף יידיש אָדער פון יידיש אויף העברייאיש, איז עס געווען שטענדיק כמעט אַ נייע זאָך. נישט נאָר די שפראַך, — דעם סטיל און אַפּטמאָל אויך דעם עצם-אינהאַלט האָט ער געענדערט. דערפאַר מוז דער לעזער וויסן פון וועמעס פען ס'איז אַרויס די זאָך — פון מענדעלעס אָדער פון זיינעם אָן איבערזעצער. אונדזערע פאַרלעגער מאַכן אַ שוויג וועגן דעם גאַנצן ענין. זיי גייט עס נישט אָן. אַבער דאָס וואָלט נאָך נישט אַזוי אויסגעמאַכט. עס איז דאָ אַן ערגערע זאָך. איינעם פון די פראַג-מענטן, וואָס וועגן זיי רעדט זיך דאָ, האָט מענדעלע אַליין — אין אַ פאַרקירצטער פאַרם — באַאַרבעט אויף יידיש און, לויט מיין פאַרשלאַג, האָט ער עס אין יאַנואַר, 1915, געלאָזט דרוקן אין דער ווילנער „יידישער וועלט". דעם דאָזיקן טעקסט, וואָס מענדעלע אַליין האָט געשאַפּן, האָבן די פאַרלעגער אין זייער אויסגאַבע נישט אַריינגענומען; אַנשטאָט דעם האָבן זיי געדרוקט דעם טעקסט, וואָס אימיצער אָן אַנדערער, נישט מענדעלע, האָט אַיי-בערער געזעצט פון העברייאיש. און כדי דער לעזער זאָל זען באַשיינפערלעך דעם גרויסן אונטערשייד, וואָס איז דאָ צווישן מענדעלעס יידישן סטיל און דעם יידישן פון זיין איבערזעצער, וועל איך ברענגען דאָ דעם ערשטן פאַראַגראַף אין ביידע נוסחאות:

מענדעלע (אין „די יידישע וועלט"):

„א טאָג אַ זומערדיקער איז עס געווען, מיט אַ ריינעם, אַן אַ שום ש פ ר י נ ק ע ל ע, בלויטן הימל, מלא חן! אונדזער ערד איז געווען וואונדערשיין, אויסגעפּוצט אין גרינעס זומערדיקן חתונה-קלייד מיט דעם גאַנצן שמוק אירן און פרישע בוקעטן פון אַלערליי קאַלירנדיקע און שמעקנדיקע בלומען — נאָכן אויסזען נאָך, דאָכט זיך, אַ לעבן אַ מזלדיקס; אַ פריילעכער טאָג. און דאָך, אוי-וויי, אַן אַ זיפּץ קאָן איך אים עדיהיום נישט דערמאָנען! מיר איז באַשערט געווען אויסצושטיין אין אים — ווי עס מאַכט זיך אַמאָל מען שטייט אויס פון יפהפה — אַ שלאַק מיט אַ שיין פּנימל — זייער פּיל עגמת נפשׁ.“

דער איבערזעצער (אין 19טן באַנד פון מענדעלס „אַלע ווערק“): „דער טאָג, פון וועלכן איך דערצייל דאָ, איז געווען איינער פון די שיינע זומער-טעג, ס׳איז געווען אַ קלאָרער, ליכטיקער טאָג. דער הימל איז געווען לויטער און בלאַ, אונדזער ערד איז אויך געווען שיין און אַנגענעם, זי איז געווען אויסגעפּוצט, ווי אַ כלה צו דער חתונה, איז געווען צוגעדעקט מיט אַ גרינעם שליער פון קווייטן און (?) בלומען און אַ ליבער חן איז געווען אויף אַ י ר אויסגע- גאַסן. דאָכט זיך, אַלץ גוט, שיין און ליכטיק, פרייליך און אויפגע- לייגט, יום-טוב און גליק! פונדעסטוועגן קאָן איך ביז היינט נישט געדענקען (?) דעם טאָג, נישט אַפּצוזיפּצן ביטער אויף אים. סזענט אויס, אַז גאָט האָט מיר אים א מ י ש נ ע צוגעשיקט, ווי אַ שיינע, בייע פרוי, ער זאָל מיר פאַרביטערן דאָס לעבן.“

אַט אַזוי האָט געשריבן מענדעלע און אַט אַזוי — זיין אַנאָ- נימער איבערזעצער. האָבן די אַרויסגעבער פון אונדזער קלאַסיקער זיין אייגענעם טעקסט פאַרבראַקירט (אַדער זיי האָבן גאַרנישט גע- וואוסט פון אים!) און געגעבן האָבן זיי, אַנשטאַט דעם אַריגינעלן נוסח, עפעס אַ בלאַסע, פאַרקריפּלטע איבערזעצונג! (זע מיין אַר- טיקל: „אַ ליטעראַרישער פאַגראַם אויפן זיידן“, אין „טאָג“, ניו יאָרק, 2טן דעצעמבער, 1923).

נישט אין ערך בעסער, געוויסנהאַפּטער און אויך פולער, איז די אויסגאַבע פון „שלמה ר׳ חיימס“, וואָס איז אַרויס אין פאַרלאַג „עמעס“, מאַסקווע, 1935, ווי דער זעקסטער באַנד פון מענדעלס „געזאַמלטע ווערק“, וועלכע ווערן איצט צוגעגרייט צום דרוק אונ-

אַנמערקונגען

- טער דער אַלגעמיינער רעדאַקציע פון א. גורשטיין, מ. ווינער, מ. ליטוואַקאָו און י. נוינאַוו. אין דער סאַוועטישער אויסגאַבע פון „שלמה ר' חיימס" געפינען זיך, אַחוץ אַן אַריינפיר פון א. גורשטיין, אויך וואַריאַנטן און באַמערקונגען.
- (171) ציטירט לויט אי, גראַדענסקי אין „ליטעראַרישע בלע-טער", פון 20טן דעצעמבער, 1935.
- (172) „שריפטן", קיעוו, 1928, 1, ז. 275.
- (173) דאָרט, ז. 280.
- (174) „אונזער לעבן", אָדעס, 1909, נומער 174.
- (175) „שריפטן", 1, ז. 281.
- (176) זכרונות פון מענדעלס טעכטער, ז. 45.
- (177) זכרונות פון מענדעלעס טעכטער, ז. 47.
- (178) דוד איינהאַרן. ציטירט לויט „אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים", באַנד 20, ז. 62.
- (179) ש. דובנאַוו: „פון זשאַרגאַן צו יידיש", ז. 49.
- (180) אַלע ווערק פון מענדעלען, באַנד 20, ז. 64—86.
- (181) דאָרט, ז. 76. מענדעלעס טעכטער אין זייערע זכרונות גיבן איבער די דאָזיקע שטעלע פון מענדעלעס רעדע אביסעלע אַנ-דערש. לויט זייער נוסח זאָל מענדעלע האָבן געזאָגט:
- „מיינע טייערע געסט, איך האָב אַ גוטן יוסטובדיקן מלבוש, — איך היט אים שטאַרק, איך באַמי מיד עס זאָל אויף אים קיין שפרענקעלע נישט פאַלן, קיין פעדערל. ער הענגט ביי מיר אין אַ בכבודיקן ווינקל פון מיין שאַנק, איך טו אים אַן נאַר פון יוסטוב צו יוסטוב, אָבער אינדערוואַכן נוץ איך אים נישט, אויף די דאָ-זיקע טעג האָב איך אַ פשוטן שטוב-אַנצוג, אין וועלכן איך פיל מיד ביז גאַר באַקוועם. אַט דאָס איז מיין קוק אויף די שפראַכן — לשון קודש און יידיש". (1, 49).
- (182) דאָרט, ז. 90—91.
- (183) דאָרט, ז. 91.
- (184) דאָרט, ז. 93.
- (185) „פון זשאַרגאַן צו יידיש", ז. 136.
- (186) ווי עס דערציילט ש. האַכבערג אין „אונזער לעבן", אָדעס, 1916, נומער 214, האָט דער צענטראַלער קאָמיטעט פון

מענדעלע מוכר ספרים

מפיצי השכלה מודיע געווען מענדעלען וועגן דער פענסיע אין דעם פאלגנדיקן בריוו: „פיל געשעצטער הער ש. אַבראַמאָוויטש. דער קאַמיטעט האָט זיך דערוואוסט, אז איר, אונדזער באַרימטער שריפט־שטעלער, זייט נאָך געצוואונגען צו טראָגן אויף זיך דעם יאָך אַלס פאַרוואַלטער פון אַדעסער תלמוד־תורה וואָס נעמט ביי אײך צו כוח און צייט, וועלכע זיינען אַזוי נויטיק צוליב דעם פאַרזעצן אייער וויכטיקע ליטעראַרישע שאַפונג פאַרן פאַלק און צו באַשיינען אייער לעבנס־אַרבעט. אין דער לעצטער צייט האָט זיך דער קאַמיטעט מיט צער דערוואוסט פון אייער נישט געזונט זיין און וועגן דער נויטיקייט זיך קורירן, כדי צו פאַרבעסערן אייער געזונט פון דער שווערער לאַנג־יעריקער אַרבעט. דער קאַמיטעט וועט זיך שטעצן פאַר גליקלעך, ווען די באַשיידענע פענסיע פון 3000 רובל יערלעך וועט אײך געבן די מעגלעכקייט זיך פיזיש אַפרוען און פאַרשטאַרקן אייער דינען אונדזער ליטעראַטור, דער פאַטריאַרץ פון וועלכער איר זייט אַנערקענט געוואָרן.“

- 187) שלום־עליכעמס אַלע ווערק, באַנד 12, ז. 24.
188) זכרונות פון מענדעלעס טעכטער, ז. 15.
189) פעטראַגראַדער „טאַגעבלאַט“, 1טן דעצעמבער, 1917.
190) אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, באַנד 20, ז. 96.
191) דאָרט, ז. 105.
192) זכרונות פון מענדעלעס טעכטער, ז. 56.
193) י. גאַלדבערג: „דער וועג־ראַמאַן און דער אינטימער סטיל“ (וועגן מענדעלעס „פישקע דער קרומער“), אויסגאַבע פון פאַרוואַלטונג פון ווייסרוסישן מלוכה־אוניווערזיטעט, מינסק, 1929.
194) „דרום יידנטום און יידישע ליטעראַטור“, כלל־פאַרלאַג, בערלין, 1922, ז. 28.
195) „פערעזשיטאַיע“, באַנד 3, ז. 334.
196) דאָרט, באַנד 2, ז. 18.
197) ש. ניגער: „דער ערשטער קולטור־היסטאָריקער אין דער יידישער ליטעראַטור“, „די צוקונפט“ מערק, 1933. זע אויך מיין אַרטיקל „דער ערשטער יידישער הומאַריסט“, „טאַג“, ניו יאָרק, 2טן אַפּריל, 1933.

אַנמעקרוינגען

197א) דאָ וואָלט אינטערעסאַנט געווען אַנצואווייזן אויף דעם אונטערשייד וואָס איז געווען צווישן דעם זיידן און דעם אייניקל איז דעם פרט פון בריוו־שרייבן. דער זיידע איז ניט געווען אַזאַ ליבהאַבער און אַזאַ מייסטער פון דער עפיסטולערער קונסט, ווי שלום־עליכם. „וויסט איר דען ניט, — האָט דער זיידע אמאָל געשריבן צום אייניקל, — אז איך בין, לא עליכם, פויל, אוי, שטאַרק פויל, אויף בריוו־שרייבן? עס קומט מיר אָן שווער, ממש, קריעת ים סוף, איינטונקען די פען“. פונדעסטוועגן האָט ער גאנץ אָפט „איינגעטונקט די פען“ און געשריבן בריוו. זיי זיינען ניט אזוי שפילעוודיק, און אויך ניט אזוי אינטים, ווי שלום עליכםס בריוו. זיי האָבן, דעריבער, ניט אַזאַ גרויסע ליטעראַרישע באַדייטונג, ווי עס האָט די קאַרעספּאָנדענץ פון אונדזער גרויסן הומאַריסט. מען דעלע איז אין דעם פרט, ווי אין אייניקע אַנדערע פרטים, געווען ענ־לעך מער אויף פרצן, ווי אויף שלום־עליכמען. אפילו צו פעסיע לעווין, זיין צווייטער פרוי, ווען זי איז געווען זיין כלה, האָט ער געשריבן איינגעהאלטענע און ניט קיין לאַנגע בריוו. איז זיין קאַרעספּאָנדענץ ניט אַזוי ווערטפול פון ריין־קינסטלערישן שטאַנדפּונקט, אָבער ביי אַגראַפיש און ליטעראַטור־היסטאָריש איז איר ווערט ניט אַפּצו־שאַצן. מען קאָן אָן איר ניט האָבן קיין בילד פון מענדעלעס לעבן און שאַפן.

געוויסע מאַמענטן אין זיין ביאָגראַפיע וואָלטן געבליבן אומבאַ־קאַנט אָדער אומפאַרשטענדלעך, ווען, אַ שטייגער, ש. גינזבורג וואָלט ניט געבראַכט צו דער עפנטלעכקייט דעם זיידנס בריוו צו בינשטאַקן. און אזוי איז עס מיט א סך אַנדערע מענדעלע־בריוו אויף העברעאיש, רוסיש אָדער יידיש. זיי דערציילן אונדז אַ סך זאַכן וועגן מענדעלען אַליין, וועגן זיינע ווערק — און וועגן אַנדערע יידישע שרייבער. נעמט, אַשטייגער, אַזאַ מין שטעלע פון זיינעם אַ בריוו צו שלום עליכמען: „...איך פאַרשטיי, אסור, ניט, וואָס איר בעט מיר אַלץ, די צוואַנציק קאַפיקעס אַ שורה זאָל בלייבן א סוד. פאַר וועמען באַדאַרף איך און פאַר וועמען באַדאַרפט איר מורא האָבן? אפּשר זיינען דאָ בעלנים אויף צו שרייבן ווי איך פאַר ווייניקער — אַ, מהיכי תיתי, געזונטערהייט. מענדעלע זאָגט אייך נאָכאַמאָל, אַז ער האָט ברוך השם זיין אייגן ביידל אויף צו פאַרן.

מענדעלע מוכר ספרים

און אים איז שטארק ניט נוחא צו פארן אין איין אָנגעטאַטעוועטן וואָגן מיט אַלערליי מינים פאַרשווינען, זיי מעגן זיך ביי אייך הייסן באַרימטע... דאָ האָט איר דעם זיידן מיט זיין גאַנצער שטרענג-קייט און זיין גאַנצן שטאַלץ.

דאָס אייגענע האָט ער שפּעטער געשריבן אין אַ בריוו צו בן עמין (רשומות י' ז. 51)

דאָס איז גראַד אַ שטעלע פון אַ בריוו, וואָס איז וויכטיק אויך ליטעראַריש און סטיליסטיש, און עס זיינען זיכער דאָ נאָך בריוו, וואָס קאָנען צוגעגעבן ווערן צו זיינע ווערק, צוגערעכנט ווערן צום סכום פון זיין אייגנאַרטיקן קינסטלערישן שאַפן. אָבער אפילו די בריוו, וואָס זיינען ניט געשריבן אויף מענדעלעס שטייגער, האָבן אַ גרויסן ווערט פאר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און פאַר דער יידישער קולטור-געשיכטע בכלל. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אז פון אַ בריוו האָט זיך אָנגעהויבן מענדעלעס ליטעראַ-רישע טעטיקייט. דאָס איז געווען זיין באַרימטער „מכתב על דבר החינוך“ (אַ בריוו וועגן דערציאונג), וואָס איז אין יאָר 1857 פאַר-עפנטלעכט געוואָרן אין „המגיד“.

198) „שלום-עליכם-בוך“, ז. 166.

199) ש. ניגער: „שלום-עליכם“, געקליבענע שריפטן, 3.

22. ז.

200) דאָרט, אויך מיין אַרטיקל „כתרילעווקע“ אין „די צו-קונפט“, ניו יאָרק, 1936, יוני.

201) זע דאָרט, קאַפיטל וועגן „פּונם יאַריד“.

202) זע דאָרט, ז. 65—67.

203) נחמן מייזעל: י. ל. פרצס בריוו און רעדעס, ז. 168.

204) דאָרט, ז. 31.

205) דאָרט, ז. 250.

206) י. ל. פּרץ: „ליטעראַטור און לעבן“, ז. 69.

207) „בריוו און רעדעס“, ז. 256.

208) י. ל. פּרץ: „געדאַנקען און אידיען“, ז. 60.

209) אַלע ווערק פון מענדעל מוכר ספרים, באַנד 22, ז. 10.

210) „בריוו און רעדעס“, ז. 229.

אַנמערקוינגען

- (211) זע מיין אַרבעט „וועגן פּרצט סטיל“ אין „די יידישע וועלט“, ווילנע, 1915, איבערגעדרוקט מיט ענדערונגען אין „נייע יוס-טוב-בלעטטער“ פּסח, 1936.
- (212) זע מיין בוך „וועגן יידישע שרייבער“, 1, ווילנע, 1913, זז. 64—67.

L. M. Stein  Publisher

913 West Van Buren Street

Chicago, Illinois